IVO ANDRIĆ

IVO ANDRIĆ

POVESTEA CU ELEFANTUL VIZIRULUI

IVO ANDRIĆ

POVESTEA CU ELEFANTUL VIZIRULUI

În românește de
GELLU NAUM
și
VOISLAVA STOIANOVICI

Prefața de
VOISLAVA STOIANOVICI

EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ
București • 1966

Coperta de *Dumitru Ionescu*

După ediția:

САБРАНА ДЕЛА ИВЕ АНДРИЋА
ПРОСВЕТА – БЕОГРАД
1964

și din volumul:

ИВО АНДРИЋ – ПАНОРАМА
ПРОСВЕТА – БЕОГРАД
1964

Ivo Andrić

Ivo Andrić aparţine generaţiei de scriitori care a păşit în literatură în ajunul primului război mondial. Problemele grave ale epocii — incertitudinea şi neliniştea în faţa unui viitor care se anunţa sumbru şi ameninţător, neîmpăcarea cu o ordine socială nedreaptă şi îmbătrînită, roasă de contradicţii în continuă agravare şi apăsînd tot mai greu pe umerii popoarelor dominate — toate acestea vor modela profilul spiritual al tinerei generaţii din Bosnia şi-şi vor găsi ecoul în creaţia literară din acei ani. Dacă pe planul ideologic-social tineretul va răspunde la frămîntările zilei cu acţiuni dinamice, revoluţionare, menite să răstoarne starea de lucruri perimată, tonalitatea fundamentală a literaturii, şi îndeosebi a poeziei acelor ani, va fi mohorîtă, pătrunsă de pesimism şi amărăciune. Ivo Andrić a fost un exponent al generaţiei sale atît prin activitatea angajată în rîndurile organizaţiei tineretului progresist din Bosnia, cît şi prin timbrul primelor sale încercări poetice. A debutat la sfîrşitul anului 1911, în revista *Bosanska vila (Zîna Bosniei)*. Poezia lui este pătrunsă de scepticism şi de deznădejde, de sentimentul unei grele solitudini. Mai tîrziu, într-un interviu, Andrić însuşi va încerca să explice acest colorit al poeziei lui şi a contemporanilor săi din anii tinereţii : „A fost melancolia generaţiei sortite a întoarce cîrma istoriei..."

Primele poezii ale lui Andrić au fost remarcate şi, în anul 1914, şase din ele vor intra în fruntea unei antologii din tînăra lirică croată şi vor fi întîmpinate cu căldură de către critică şi cititori. Astfel, anul 1914 constituie de fapt anul naşterii literare a lui Ivo Andrić şi începutul consacrării lui.

•

Andrić s-a născut la 9 octombrie 1892, în orăşelul bosniac Travnik. La vîrsta de doi ani rămîne orfan de tată ; mama, rămasă văduvă, va fi nevoită să se mute cu copilul la Višegrad, la rude, unde Ivo îşi va petrece copilăria. Peisajul anost al oraşului, viaţa lipsită de bucurii, sărăcia şi umilinţa vor lăsa o amprentă adîncă în sufletul sensibil al copilului ; mai tîrziu, unele momente din această copilărie vor reînvia

în opera de povestitor a lui Andrić, îndeosebi în cîteva povestiri și schițe inspirate din lumea copiilor. Liceul îl urmează la Sarajevo, absolvindu-l în 1912. În acești ani își face intrarea în rîndurile organizației tineretului progresist *Mlada Bosna (Tînăra Bosnie)*, centru al unei activități patriotice-revoluționare intense. Corifeii organizației au fost cîțiva tineri talentați, astăzi personalități marcante ale culturii popoarelor iugoslave — scriitorul August Cesarec, dramaturgul Ivo Vojnović, sculptorul Ivan Meštrović. Participarea lui Andrić la activitatea organizației *Mlada Bosna* va fi, după cum va aprecia mai tîrziu însuși scriitorul, deosebit de importantă pentru formarea individualității lui spirituale, dar modestă ca aport la acțiunile organizației.

În anul 1912, Andrić se înscrie la Facultatea de filozofie din Zagreb, apoi, începînd din 1913, își continuă studiile la Viena și Cracovia. Astfel, pentru un timp, el se rupe de viața literară din țară, dar lipsa unui contact direct o suplinește prin prezența activă în paginile publicațiilor literare din Zagreb și străinătate.

În vara anului 1914, aflîndu-se la odihnă și tratament la Split, este arestat de către autoritățile austro-ungare, suspectat fiind de activitate revoluționară. Din Split este dus la închisoarea din Šibenik, apoi la Maribor, unde va fi deținut un an de zile. Eliberat din închisoare, i se va fixa domiciliu forțat, și abia în 1917 îi va fi redată libertatea. Andrić se întoarce întîi la Travnik, apoi la Zagreb ; la începutul anului 1918 se numără printre fondatorii revistei *Književni jug (Sudul literar)*.

În 1924, Andrić își ia doctoratul la Graz, cu disertația „Dezvoltarea vieții spirituale în Bosnia în timpul dominației turcești". Este oare această disertație prima piatră în temelia documentară a operei de inspirație istorică a lui Andrić, sau cercetarea arhivelor a constituit pentru scriitor punctul de plecare și un îndemn de a zugrăvi artistic vremurile apuse ? În orice caz ea este dovada unui interes consecvent pentru trecutul poporului său.

Între anii 1920—1941, Andrić se află în misiuni diplomatice la București, Roma, Madrid, Geneva, Berlin.

Anii războiului și-i petrece la Belgrad, retras din orice activitate publică. În 1945 va publica, unul după altul, cele trei romane : *Cronica Travnikului, E un pod pe Drina* și *Domnișoara.*

O dată cu eliberarea, Andrić își reia activitatea publică și cetățenească ; i se conferă titlul de academician, este ales în repetate rînduri președinte al Uniunii scriitorilor iugoslavi și președinte al Asociației

scriitorilor din Serbia. În anul 1956 i se decernează Premiul național pentru literatură, iar în anul 1961 Premiul Nobel.

În 1918, Andrić a publicat prima lui carte de poezii în proză, intitulată *Ex Ponto* (după *Epistolae ex Ponto* ale lui Ovidiu). Poeziile reprezintă rodul amar al zilelor petrecute în temniță — nu numai prin faptul că acest contact brutal cu viața a devenit izvorul meditațiilor lirice ale lui Andrić, dar și într-un sens mai propriu : prima parte a cărții a fost scrisă chiar în detențiune. Împrumutîndu-și titlul primei sale cărți de la marele poet roman, Andrić atrage atenția, înainte de orice, asupra similitudinii de situații în care iau naștere cele două opere. Înrudirea lui cu exilatul din Tomis nu se oprește însă aci : din cartea lui Andrić se degajă același sentiment de amărăciune și de apăsătoare singurătate, care constituie și tonul fundamental al epistolelor lui Ovidiu.

Primele experiențe de viață dureroase, accentuate de sensibilitatea deosebită a poetului, l-au făcut receptiv la alte influențe, ce-și vor găsi ecou în întreaga lui operă. În anii detențiunii, și poate chiar și mai înainte, Andrić a luat contact cu opera filozofului existențialist danez Sören Kierkegaard, la care se va referi mai tîrziu în unele scrieri critice. Filozofia existenței, fundamentată de Kierkegaard, exprima impasul și deruta societății burgheze în fața mersului istoriei. Propovăduind suferința, neliniștea, deprimarea, Kierkegaard se retrăgea în sine, opunînd astfel un individualism extrem mediului social. Nu se poate afirma că Andrić ar fi fost un adept declarat al filozofiei existențialiste, după cum n-a aderat vreodată total la nici o altă școală filozofică. Dar unele idei din opera lui, îndeosebi în cele două volume de poezie, *Ex Ponto* și *Anxietăți*, pot fi privite prin prisma filozofiei existențialiste. Strădiunța de a pătrunde și interpreta realitatea în toată complexitatea și profunzimea ei, interesul pentru frămîntările cele mai intime, de totdeauna, ale ființei umane, confruntată cu ea însăși, cu mediul și cu clipa în care evoluează, în care își caută o forță și o constanță spirituală capabile să echilibreze fragilitatea ei pămîntească și existența efemeră în curgerea continuă a timpului — sînt reperele principale ale gîndirii ontologice reflectate în scrierile lui Andrić. Acceptînd suferința, durerea, neliniștea ca elemente inerente ale existenței, Andrić le opune însă omul capabil să lupte împotriva lor ; conștiința despre existența răului înarmează pe eroii lui Andrić cu dîrzenia necesară pentru a-l schimba în bine, a-i rezista și chiar și a-l învinge. Omul găsește și în nefericire resurse pentru aspirație la fericire, forțe pentru

cucerirea ei, cu toate că uneori efortul omului rămîne fără rezultat. Astfel, în concepţia lui Andrić teza existenţialistă a tragismului universal al vieţii nu apare absolutizată, căci în înfrîngerea şi căderea fizică a omului el descoperă măreţia lui morală şi spirituală. Însingurarea, neliniştea, plictiseala, ostilitatea faţă de un mediu veşnic potrivnic — sînt elemente care se pot desluşi în poeziile, eseurile, povestirile şi romanele lui Andrić. Ca la toţi umaniştii însă, omul rămîne acea valoare universală, reprezentînd măsura tuturor lucrurilor. În concepţia lui Andrić umanismul apare ca o posibilitate de armonie dintre om şi om, dintre om şi societate, dintre societate şi libertate. Astfel, a depăşit Andrić ermetismul sumbru al angoasei existenţialiste ; apologiei suferinţei şi a defetismului în faţa încercărilor vieţii, retragerii şi izolării în sine, el le-a opus credinţa în om şi iubirea pentru oameni, începînd cu prima lui operă mai mare : „Simt o mare iubire pentru oameni, pentru faptele, pentru fericirea şi nefericirile lor, pentru păcatele, patimile, lupta, preocupările, erorile şi suferinţele lor, pentru tot ce este uman pe această planetă“ *(Ex Ponto).*

Unul din exegeţii operei lui Andrić, criticul iugoslav Miloš Bandić, scrie : „Gîndirea ontologică a lui Andrić, eliberată de dogmă, de obscurantism şi de misticism, se manifestă în tratarea dinamică a omului, deschis spre infinitul posibilităţilor umane... în care neliniştea şi suferinţa sînt o parte intrinsecă şi iminentă a drumului lui spre uman... În felul acesta concepţia lui despre om dobîndeşte dimensiuni mai largi, se înseninează, conţinînd în esenţa ei teza marxistă despre datoria omului de a rămîne om.“

Sînt discutate în literatura de specialitate şi alte afinităţi şi înrudiri spirituale ale lui Andrić cu gînditori şi artişti ai cuvîntului care au contribuit la întregirea profilului său artistic şi spiritual : unii poeţi sîrbi moderni, ca Pandurović şi Dis, apoi Walt Whitman, pe care-l şi traduce în anii tinereţii, iar mai tîrziu îi consacră un eseu. Însuşi Andrić pomeneşte de unii scriitori scandinavi care i-au lăsat o impresie profundă : H. Ibsen, I. P. Jacobsen, J. A. Strindberg şi alţii ; din literatura polonă, A. Mickiewicz, J. Słowacki, J. I. Kraszewski, S. Żeromski.

Importanţa primei cărţi a lui Andrić constă înainte de toate în definirea unui program filozofic şi literar, căruia scriitorul îi va rămîne credincios. În ea îşi găsesc locul unele din temele şi motivele literare fundamentale pe care Andrić le va relua şi dezvolta în povestirile şi romanele lui. Între altele, în *Ex Ponto* Andrić şi-a expus viziunea lui asupra istoriei, asupra trecutului poporului său, atitudinea sa faţă de

pămîntul natal și față de străbuni: „Și iată că, în toate ceasurile de grea cumpănă, simt cum în adîncul sufletului meu, sub scoarța dură și patina cenușie a cuvintelor goale şi a noţiunilor desuete și atît de trădătoare, sălășluieşte veşnică, neştiută şi binecuvîntată, moştenirea străbunilor, a acelora care și-au culcat trupurile în vechi cimitire, iar vajnicele lor virtuți în sufletele noastre." *(Ex Ponto)*

Peste trei ani (1921), apare volumul *Anxietăți (Nemiri)*, într-un fel o continuare a prozei lirice din *Ex Ponto*, care recapitulează și conchide investigațiile lui poetice-meditative.

În țesătura poetică a *Anxietăților* sînt cuprinse cîteva nuvelete-alegorii, în care poetul precizează unele idei din *Ex Ponto*. Este semnificativă *Povestea din Japonia*, alegorie despre locul poetului în societate, și care a rămas crezul poetic al autorului. În timpul domniei împărătesei detestate Au-Ung (aluzie transparentă la Austro-Ungaria), zice povestea, poetul se găseşte în primele rînduri ale luptătorilor împotriva tiraniei. Dar după victorie el se retrage, nevrînd să participe la guvernare. În scrisoarea pe care le-o trimite tovarășilor de luptă, el spune: „Noi, poeții, sîntem zămisliți pentru luptă; sîntem vînători pătimași, dar din vînat nu ne înfruptăm. Noi suportăm orice, afară de putere. De aceea vă părăsesc, tovarășii mei de luptă, și plec în căutarea vreunui gînd care încă n-a prins viață sau a vreunei năzuințe care încă n-a fost realizată."

În 1919 Andrić publică cîteva scrisori sub titlul *File roșii*, o adevărată acuzație la adresa stării sociale de atunci și poate un strigăt de decepție al generației căreia primul război mondial i-a sfărîmat toate iluziile. O luare de poziție atît de declarată Andrić o va regăsi numai peste ani și ani de zile, în cîteva nuvele și schițe realizate după cel de al doilea război mondial.

În cele două volume de poezii, Andrić a pus în discuție cîteva probleme fundamentale privind omul și soarta lui, neliniştile şi impasurile lui, aspirațiile lui la fericire. Răspunsul — uneori clar, de multe ori dramatic, totdeauna original și adevărat — a fost dat în nuvelele, povestirile și romanele lui.

Germenii unor povestiri, ca și fizionomia viitorului povestitor se întrezăresc încă în cele două volume — *Ex Ponto* și *Nemiri* — și nu numai în nuveletele interpolate în textul acestor scrieri sau în unele idei care vor fi dezvoltate în opera epică a lui Andrić. Însuși faptul că poeziile lui Andrić sînt scrise în proză anunța un viitor povestitor, precum povestirile lui de mai tîrziu vor fi pătrunse de o poezie caldă și cu totul personală.

Ca povestitor, Andrić a debutat în anul 1920. În patruzeci şi cinci de ani, el a scris în jurul a o sută de povestiri.

În cuvîntarea rostită cu ocazia conferirii Premiului Nobel, Andrić însuşi a încercat să-şi definească esenţa activităţii lui de povestitor:

„Nu este atît de important dacă un povestitor descrie prezentul sau trecutul, sau se avîntă cu îndrăzneală în viitor. Esenţial este spiritul care îi pătrunde povestirea, mesajul acela fundamental pe care-l transmite oamenilor opera lui.

Iar pentru asta nu există şi nu pot exista reguli şi îndreptare. Fiecare îşi povesteşte povestea după necesitatea sa interioară, pe măsura înclinaţiilor înnăscute sau dobîndite şi după posibilităţile lui de expresie. Fiecare poartă răspunderea personală pentru ceea ce povesteşte şi fiecare trebuie lăsat să povestească liber."

Cele dintîi scrieri în proză ale lui Andrić vor fi inspirate din trecutul istoric al pămîntului natal, Bosnia, şi-şi vor găsi eroii în folclorul bosniac. Prima povestire — *Drumul lui Ali Gerzelez* a fost publicată în anul 1920, în volum separat. Eroul acestei povestiri este un viteaz legendar din secolul al XV-lea, idealizat şi cîntat de populaţia musulmană din Bosnia, într-un fel o replică dată lui Kraljević Marko, viteazul ideal al popoarelor sîrb şi bulgar. Ceea ce ne prezintă Andrić în povestire nu este însă imaginea eroului din legendă, ci reversul ei, acele trăsături ale eroului care ni-l prezintă depoetizat, coborît de pe piedestal (aşa cum îşi pierde din grandoare cînd coboară de pe cal, la hanul din Višegrad). Stăpînit veşnic de o singură patimă, mereu reînviată şi niciodată satisfăcută, Gerzelez este redus de la dimensiunile de legendă la cele de om ridicol, obiect al unor glume şi al unor farse prin care masa anonimă se răzbună pe un ales al soartei, superior ei în altă ambianţă. Patima care sfîşie sufletul acestui viteaz este trezită de femeia nobilă inaccesibilă, de frumuseţea desăvîrşită, pînă la care el nu ştie şi nu poate să dibuiască drumul, „atît de cotit şi de tainic... el, cu faima şi puterea lui, nu-l poate străbate, cînd îl străbat atîţia alţii, care îi sînt mai prejos..."

Ali Gerzelez, acest Don Quijote al plaiurilor Bosniei medievale, nu are decît o singură slăbiciune, suficientă însă pentru a-l face vulnerabil şi, în ultimă instanţă, grotesc în ochii gloatei. Gerzelez nu este însă o figură singulară în opera lui Andrić. Străbat drumurile Bosniei în povestirile lui Andrić alţi Don Quijote, sclavi ai altor patimi — cum este Mustafa Magear, un alt cavaler al gloriei de pe cîmpurile de bătălii ale Imperiului Otoman, chinuit însă de coşmaruri şi ucis în mod jalnic de un ţigan cu o bucată de fier aruncată ca din întîm-

plare ; sau Gelaludin-paşa, stăpînit de nevoia înfricoşătoare şi inexplicabilă de a ucide ; şi atîţia alţii, alţi viziri şi alţi hoinari.

Povestirea *Drumul lui Ali Gerzelez* este concepută panoramic, eroul (care „tinereţea şi-o petrecuse mai mult pe cal, între Travnik şi Istambul") evoluează în trei medii diferite : la hanul din Višegrad, pe drum şi la Sarajevo. La începutul fiecăreia din cele trei părţi oarecum autonome, Gerzelez îşi reface chipul de legendă, dar, de fiecare dată, aceeaşi patimă îi şterge poleiala de mit, îl face să piardă „orice noţiune a timpului, orice înţelegere a raporturilor adevărate şi a realităţii care-i desparte pe oameni unii de alţii".

Toate cele trei medii, în care evoluează Gerzelez, îmbogăţesc povestirea cu o galerie de tipuri de un pitoresc deosebit : de la pestriţa îngrămădire de călători din hanul višegrădean, în prima parte, prin bîlciul ţiganilor, din partea a doua, pînă la bătrîna proxenetă, tovarăşii de beţie şi prostituata Ekaterina la Sarajevo, întîlnim imagini în care autorul a reuşit să redea cu o desăvîrşită măiestrie culoarea locului şi a epocii.

În *Vremurile Anikăi* scriitorul îşi axează naraţiunea pe ideea destinului tragic al femeii ieşite din comun şi, dintr-o cauză sau alta, zvîrlită în afara cadrului rigid al mediului ei. Perechea remarcabilă a Anikăi este eroina povestirii *Mara curtezana*. În acelaşi timp ea este însă şi antipodul Anikăi, atît prin trăsăturile esenţiale ale firii, cît şi prin cauzele care au scos-o dincolo de zidurile societăţii.

Vremurile Anikăi este o povestire concepută pe o triplă paralelă — povestea despre smintirea preotului Vujadin, întîmplare din deceniul al şaselea al secolului trecut, reînvierea amintirii Anikăi şi, în sfîrşit, amintirea unei alte umbre, cu o soartă asemănătoare, care a apărut şi a pierit pe la începutul secolului al XVIII-lea. Aşadar, povestirea cuprinde o perioadă de un secol şi jumătate, iar protagoniştii proiectaţi pe ecranul acelor vremi poartă în ei pecetea unei înrudiri care va conferi unitate povestirii.

Personajele Vujadin, Anika, Tiana şi chiar Mihailo şi Krstinoaia sînt urzite din complexe refulate, din instincte atavice, dintr-o senzualitate ce se dovedeşte fatală. Tragedia acestor oameni însă este, înainte de toate, consecinţa unui mecanism social istoriceşte determinat, în care puterea banului dă naştere la raporturi nefireşti între oameni, de aici nefiind decît un pas pînă la conflicte tragice.

Produs răzvrătit al unei ordini rigide şi apăsătoare, Anika îşi va exprima revolta prin răul pe care-l va face calculat şi premeditat, pînă cînd societatea va găsi o modalitate de a-i neutraliza acţiunile

păgubitoare, sacrificînd-o. „În tîrg, unde bărbații și femeile se aseamănă unii cu alții cum se aseamănă oile între ele, se întîmplă ca soarta să mai aducă pe lume, așa cum aduce vîntul sămînță, vreun copil neobișnuit și care se face cunoscut prin belelele și buclucurile pe care le pricinuiește, pînă cînd i se scurtează și lui picioarele, iar vechea rînduială se reașază în oraș." Anika dispune de o forță de atracție irezistibilă, nimeni nu i se poate pune împotrivă, își supune pînă și stăpînirea ; dar în vîrtejul acesta de patimi stîrnite, ea este întruchiparea unui destin tragic, care în tragismul lui distruge tot ce atinge, dar se mistuie și el în această cădere nimicitoare. De multe ori, însă, Anika nu este cauza fărădelegilor, ea oferind doar prilejul pentru dezlănțuirea viciilor unei societăți îmbătrînite. În atitudinea unui bărbat față de ea este exprimată și esența raporturilor lui față de alți oameni. „Rar găsești operă în care să fie redat, într-o manieră atît de nemijlocită și simplă, prin atitudine față de o femeie, un întreg mozaic de relații umane", scrie criticul iugoslav Risto Tošović. Însuși autorul formulează această idee în povestire : „Căci nu veneau toți numai pentru ea. Unii veneau fiindcă se simțeau veșnic atrași spre ticăloșii, alții pentru că se născuseră pierduți și disperați." Iată explicația cauzelor acestui destin singular, sortit morții pentru că a încercat să sfarme tiparele rigide ale unor rînduieli care-i erau potrivnice.

În centrul povestirii se află răfuiala dramatică dintre Anika și protopopul Melentije, întruchiparea acelei ordini pe care Anika a călcat-o în picioare.

Cu o forță de sugestie remarcabilă sînt create și unele din personajele secundare ale povestirii — aristocraticul Ali-bei, produs rafinat al unei societăți în destrămare, și îndeosebi șeful zapciilor, Salko, un polițai cu o filozofie personală, rezultată dintr-o experiență de o viață, în contact permanent cu crima și cu răul în cele mai variate forme.

Din aceeași familie spirituală de răzvrătiți face parte și Siman Vasković, eroul *Poveștii clăcașului Siman.* Dar pe cînd în povestea Anikăi, ca și în *Drumul lui Ali Gerzelez* și în alte cîteva povestiri predomină instinctul, impulsuri atavice și iraționale, în povestea lui Siman (ca și în alte cîteva povestiri din creația mai recentă a lui Andrić) este mai pregnantă determinarea socială, mai sensibil pulsul istoriei. Siman s-a grăbit și a luat-o înaintea timpului său, fără să-și dea seama că schimbarea stăpînirii nu înseamnă și schimbarea orînduirii sociale, condamnîndu-se astfel la o pieire iminentă. „Așa se întîmplă cîteodată, arată autorul, cînd dorința generală de a uita de-un rău social, dorință care se coace în rîndul mulțimii, izbucnește la un singur individ, ca

o explozie timpurie şi izolată, şi-l distruge". Revolta împotriva unei orînduiri nedrepte îl împinge pe Siman pe panta decăderii ; în ciuda evidenţei acestui fapt, el va rămîne însă consecvent cu sine însuşi şi nu va recunoaşte că a greşit. Numai în tabloul final, ultima treaptă a căderii lui, cînd nu mai urmează decît moartea, el va recunoaşte şi va explica — disociind cu o subtilitate remarcabilă ideea de greşit de cea de prematur — esenţa dramei sale şi o va rezuma în povestea alegorică despre cocoşul care a cîntat cu o oră înaintea tuturor cocoşilor din sat şi din această cauză a fost tăiat. Credinţa clăcaşului în venirea unor timpuri mai bune pentru omul sărman rămîne nestrămutată. Şi în decrepitudinea lui fizică şi morală, Siman găseşte resursele necesare pentru a se ridica la ideea că jertfa lui nu a fost zadarnică, că cei din frunte, prin sacrificiul lor, deschid drumul celor care vin din urmă. Este una din trăsăturile importante ale eroilor prozei lui Andrić, de a fi consecvenţi atît în pasiunile lor frumoase, cît şi în patimi distrugătoare. *Povestea clăcaşului Siman* a fost scrisă în 1948, ea reprezentînd o orientare nouă în creaţia epică a lui Andrić, prin triumful conştiinţei sociale, democratice, întruchipată în protagonistul povestirii.

Pe acelaşi fir tematic — răzvrătirea împotriva răului şi a nedreptăţii — se înşiră şi povestea de proporţii mai mari, despre elefantul vizirului. Este una din acele poveşti cu caracter oriental care circulă în Bosnia şi în care „sub chipul unor întîmplări neverosimile şi sub masca unor nume adeseori scornite, se ascunde istoria *adevărată* şi nerecunoscută a locurilor de baştină, a oamenilor vii şi a generaţiilor demult dispărute". Se înfruntă în această poveste două lumi — Gelaludin-paşa cu tot Conacul lui, başca elefantul, şi tîrgul Travnikului, anonim, dar viguros, copleşit de tiranie, dar aspirînd la libertate, pătruns de înţelepciunea acumulată de experienţa colectivă de secole, tenace şi ingenios în lupta împotriva asupririi. Gelaludin-paşa este unul din ultimii stîlpi ai Imperiului în descompunere, profesiunea lui este cea de călău, tîrgul nu mai găseşte nici un calificativ pentru el, căci de la vizirul „cel mai rău şi pînă la Gelalia era drum lung şi înfricoşător, iar pe drumul acesta oamenii îşi pierdeau de spaimă şi darul vorbirii, şi memoria, şi capacitatea de a compara". Iar pentru ca răul să fie şi mai mare şi umilinţa mai grea, vizirul aduce pe capul tîrgului şi elefantul, care reprezintă o unealtă în plus în jocul ucigaş al lui Gelaludin. Un mare merit al povestirii este că, în această atmosferă de spaimă, îşi găsesc locul ironia şi rîsul, iau naştere situaţii groteşti — cum este vizita lui Aljo la Conac, sau năzbîtiile elefantului în plimbările lui prin oraş. Sînt în povestire şi meditaţii despre cauza primă a răului,

despre impasurile şi suferinţele vieţii, consideraţii la care scriitorul a ajuns cercetînd istoria ţării sale şi a poporului său. Este meritul scriitorului că a contrapus suferinţelor, pe care viaţa în cadrul unei anumite orînduiri sociale le impune oamenilor, o viziune optimistă, senină : vigoarea morală a poporului, gata să înfrunte orice rău.

Încă o nuvelă din acest volum i-a fost inspirată de istoria patriei sale. Este prima operă în care Andrić făureşte simbolul podului, simbol la care va reveni cu predilecţie în creaţia de mai tîrziu. *Podul peste Žepa* a fost scris în anul 1925 şi constituie prima asaltare a istoriei de către scriitor. În povestire este tratat motivul vieţii sărăcăcioase şi strîmtorate într-un ţinut sălbatic din Bosnia, ca şi solitudinea celor doi creatori ai podului — marele vizir Iusuf Ibrahim, omul cel mai de vază al Imperiului, omul care a cunoscut şi gloria şi preţul ei, şi meşterul italian, constructorul podului, a cărui viaţă se va curma cînd podul va fi gata, ca şi cum constructorul însuşi ar fi dăruit-o creaţiei sale. Personajul principal al nuvelei rămîne podul — simbolul trainiciei operei omului şi al solidarităţii umane. Andrić n-a putut să găsească o împerechere mai potrivită de simbol decît cea exprimată de rîu şi de pod — principiul dinamic şi static al vieţii, scurgerea nesfîrşită a timpului şi trăinicia şi frumuseţea operei umane. Într-o notaţie despre poduri din 1933, Andrić va scrie : „Din tot ce clădeşte şi ridică omul în instinctul lui vital, nimic nu este în ochii mei mai bun şi mai vrednic decît podurile. Ele sînt mai importante decît casele, mai sacre decît templele, căci sînt ale tuturor, egale cu oricine, sînt folositoare, căci sînt clădite cu chibzuinţă, în locurile unde se încrucişează cel mai mare număr de nevoi ale omului."

Sînt în *Podul peste Žepa* pasaje de cel mai autentic lirism, adevărate poezii cîntate acestui simbol, la care autorul se va întoarce peste vreo cincisprezece ani, pentru a-l crea încă o dată în monumentala cronică a podului de pe Drina.

Un grup de schiţe din această culegere *(Coasa, Taifasul, Vis şi realitate, Sub carpen)* este axat pe tema psihologiei ţăranului, a luptei lui acerbe şi neîntrerupte cu dificultăţile unei vieţi în care natura nu-i este mai puţin potrivnică decît condiţiile social-istorice. Deşi cadrele acestei specii literare nu-i permit o investigaţie profundă în psihologia ţăranului, Andrić comunică şi prin ele cîte un adevăr despre om, trainic şi condensat, uneori dobîndind valoare de aforism. În aceste schiţe, ca şi în povestea cu Siman, bunăoară, se conturează mai pregnant fizionomia epocii, sînt abordate mai direct problemele omului ca fiinţă socială.

În sfera lucrărilor cu problematica socială în prim plan se înscriu și schițele *Greva la țesătoria de covoare*, *O ușă închisă* și *Surcele*.

Trezirea conștiinței de clasă la un grup de muncitoare dintr-o țesătorie de covoare din Sarajevo, culminată cu o grevă generală în anul 1906, formează subiectul primei schițe din acest grup. Autorul enunță problemele de care se loveau muncitoarele în primele lor manifestări de clasă, conștiente de drepturile lor, dar, din păcate, stîngăcia acestor proletare mai mult inimoase decît experimentate este oglindită destul de palid în schiță, nedepășind cadrul unui foileton.

Schița *O ușă închisă* este una din scrierile în care Andrić se inspiră din realitățile sumbre ale celui de al doilea război mondial, înscriindu-se pe linia acelorași preocupări tematice cu nuvela de mari proporții, *Zeko*. Timpurile dramatice, trăite de întregul popor, pun și în fața fiecărui individ în parte dileme grave, revendică hotărîri imediate. Pe unii această stare excepțională îi ajută să se regăsească pe sine, să-și recupereze integritatea personală, valoarea umană — cum se întîmplă cu funcționarul Zeko din nuvela cu același nume ; la alții, dimpotrivă, cusururile, ascunse cu dibăcie în condiții normale de viață, apar violent, ca sub acțiunea unui developant, în asemenea epoci de grele încercări. Astfel se întîmplă și în căsnicia inginerului Milan Šeparević. Este suficientă o singură probă, o singură încercare, pentru ca soția inginerului să-și dezvăluie egoismul feroce, lipsa totală de înțelegere, într-un cuvînt, să-și manifeste adevăratul chip, mascat o viață întreagă datorită unei bunăstări materiale care a ferit-o de orice nevoi, dar a și dezumanizat-o.

Pentru Ibro Solak, din schița *Surcele*, o revenire la viață nu mai este posibilă. Dimensiunile timpurilor noi vor străbate greu spre conștiința lui încețoșată de alcool, dar libertatea, victoria nu-i mai pot reda bucuria vieții, deși în temelia orînduirii celei noi a fost zidită și viața fiicei lui, ucisă de Gestapo, și a ginerelui, mort într-un detașament de partizani.

Multe din povestirile lui Andrić își au sursa de inspirație în amintirea propriei copilării. Copilăria, în viziunea lui Andrić, nu este vîrsta de aur a omului, plină de lumină și bucurii, din care omul pășește în greutățile vieții. Eroii acestor opere sînt niște oameni mici, retrași în sine, preocupați uneori de probleme care pentru ființa lor iau dimensiuni tragice. Nu găsim în aceste povestiri jocuri zgomotoase de copii, rîsul zglobiu nu răsună aproape niciodată în ele. Totuși, copiii lui Andrić nu sînt niște ființe precoce, preocupările lor, deși lipsite de bucurii, sînt totuși pe măsura vîrstei lor. Una din realizările remarcabile din acest

ciclu tematic este povestirea *Panorama*, scrisă în anul 1958. Povestirea urmărește descoperirea unor orizonturi noi și nebănuite de către un copil, dorința lui de a evada dintr-o existență anostă și cenușie, aspirațiile lui spre frumos, spre cunoaștere, spre întreaga bogăție și varietate nesfîrșită a lumii. În povestire se confundă continuu planul realității cu planul visului. „Ce e lumea, lumea reală, cu oamenii vii și cu relațiile lor reciproce, exprimate în avere, în forță, în autoritate, în bani și în calcule ? Și ce e imaginea lumii, cu bogățiile, frumusețile și bucuriile ei ?" se întreabă băiatul atunci cînd universul său de vis — panorama lumii — pleacă din Sarajevo. Lumea cunoscută la panoramă, mai reală pentru băiat decît orice realitate, se trezește la viață în imaginația lui, crește, se maturizează, îmbătrînește împreună cu el. Cîtă viață conferă copilul imaginilor nemișcate ale unor ținuturi necunoscute și minunate, cît de magistral și cît de veridic zugrăvește autorul unele situații tipice se vede din portretul excepțional al fetiței Margarita, la Rio de Janeiro, sau din episodul întîlnirii ei cu prietenul din copilărie, Alfredo, la Paris. E greu de obținut un efect artistic mai mare, de exprimat un adevăr mai complex și mai profund despre viață, cu o asemenea economie de mijloace.

Un loc aparte ocupă în creația lui Andrić povestea alegorică *Aska și lupul* — jumătate basm, jumătate realitate — dezbătînd în forma aceasta originală unele probleme importante, care l-au preocupat din totdeauna pe autor și care străbat multe din operele lui. Povestirea se desfășoară pe ideea că dragostea pentru viață, mobilizarea tuturor resurselor interioare, de care nici n-am fost conștienți că le avem, fac posibilă înlăturarea celor mai grave pericole, duc la triumful vieții. Mesajul acestei povestiri se referă însă înainte de toate la locul și rolul artei în „jocul pentru viață".

O femeie pe stînci reprezintă o investigație în conștiința și în subconștientul unei femei în pragul toamnei vieții.

Oarecum singulară ca formă în opusul lui Andrić este povestirea-eseu în formă epistolară *Scrisoarea din anul 1920*. În ea și-a rezumat autorul observațiile lui îndelungate de ordin istoric, psihic, social, experiențele și cunoștințele acumulate referitor la caracterul și mentalitatea omului din Bosnia, la mediul care l-a produs pe acest om. Scrisoarea este un adevărat eseu despre sentimentul urii care macină grupuri separate de religie, avere, poziție socială și pe fiecare individ în parte. Max Levenfeld, medic, fuge din țara în care s-a născut și a crescut. Într-o scrisoare către un prieten el analizează climatul moral al mediului pe care-l părăsește, mediul în care sentimentul predomi-

nant, colectiv, este ura — produs al istoriei agitate a acestei țări, al inegalității de tot soiul. Un lucru n-a prevăzut Max Levenfeld — că acolo încotro se îndreaptă, istoria n-a luat-o cu mult înainte, că n-a ajuns încă în faza cînd dispar determinantele urii, și că, în condițiile antagonismelor de tot felul, ea îl va întîmpina oriîncotro s-ar îndrepta, indiferent cum va fi deghizată și ce forme va lua. Șaisprezece ani după fuga lui de ură, Max Levenfeld va pieri în Spania, într-un spital prăbușit sub bombe, unde îi îngrijea pe ostașii republicani răniți. „Astfel și-a încheiat viața omul care a fugit de ură", își sfîrșește Andrić povestirea.

De la povestire la roman Andrić a străbătut un drum care a durat un sfert de secol. E adevărat că unele din povestirile lui — de exemplu *Vremurile Anikăi* — au fost romane potențiale. Și tot atît de adevărat este că unele din povestirile lui au constituit studii pregătitoare și exercițiu pentru roman (*Podul peste Žepa, Ciorkan și nemțoaica* și altele). Astfel, după îndelunga perioadă de pregătire a temeliei documentare și de maturizare artistică, Andrić publică în decurs de un an cele trei romane: *E un pod pe Drina, Cronica Travnikului* și *Domnișoara.*

Primele două reconstituie, pe un plan mai amplu decît povestirile lui, secole întregi din istoria Bosniei. *E un pod pe Drina,* sau *Cronica Višegradului,* cuprinde o perioadă de timp de aproape cinci secole — din secolul al XVI-lea, cînd podul a fost clădit, pînă la primul război mondial. *Cronica Travnikului,* sau *Vremurile consulilor,* reînvie o scurtă perioadă din trecutul Travnikului, evenimente încadrate de anii 1806—1814 (perioada războaielor lui Napoleon), cînd interesele puterilor europene au impus deschiderea consulatelor francez și austriac pe lîngă reprezentantul Turciei la Travnik. Astfel s-au pomenit față în față două lumi — Orientul și Occidentul — iar confruntarea lor permanentă alcătuiește țesătura acestui poem înțelept despre triumfurile și înfrîngerile vieții, despre veșnica ei înnoire.

Romanul *Domnișoara* are ca temă alienarea omului sub puterea distrugătoare a banului ; este biografia unei femei devenită o maniacă a zgîrceniei, a acumulării, a îmbogățirii. În roman se întrezărește și un fond social mai general, al începutului de secol, în cadrul căruia dezvoltarea capitalistă duce cu necesitate la stratificare în rîndurile burgheziei.

Aproape cu un deceniu mai tîrziu, în 1954, apare şi al patrulea roman al lui Andrić, *Curtea blestemată.* Acţiunea romanului este plasată în cadrele strîmte, apăsătoare, ale zidurilor unei închisori din Istambul. În acest spaţiu limitat Andrić urmăreşte firul unor destine umane tragice, suferinţa în formele ei cele mai sinistre şi mai umilitoare.

Nu se poate vorbi despre creaţia lui Andrić fără a se pomeni chiar şi în treacăt de activitatea lui de critic şi eseist. Preocupările lui de critic stau la începutul drumului său literar. Mai tîrziu, el va manifesta mai mult interes pentru eseu. Unul dintre cele mai însemnate este eseul despre pictorul Francisco Goya, în care Andrić dezbate unele aspecte importante din propria lui poetică şi estetică. Personalitatea lui Walt Whitman l-a atras de asemenea pe Andrić. În tinereţe el i-a tălmăcit poeziile în limba sîrbo-croată, iar centenarul naşterii marelui poet american i-a dat prilejul să-şi înceapă seria lui de portrete despre marile personalităţi ale vieţii artistice, literare, politice, din ţara lui şi din străinătate.

Activitatea sa critică-estetică va contribui la consolidarea sau revalorificarea unor personalităţi din literatura popoarelor iugoslave. Importante sînt lucrările lui despre marele poet romantic muntenegrean Petar Petrović Njegos, despre criticul şi poetul croat A. Matoš, despre poetul modernist Rastko Petrović şi dramaturgul Ivo Vojnović.

De ce ocupă Andrić un loc atît de însemnat în literatura popoarelor iugoslave şi de ce se bucură de o apreciere unanim recunoscută în lume (să nu pomenim decît o cifră : romanul *E un pod pe Drina* a apărut în peste douăzeci şi cinci de ediţii în limbi străine şi mai mult de zece ediţii în Iugoslavia ; şi un fapt : într-o statistică recentă publicată de UNESCO, Andrić figura printre autorii în viaţă cei mai traduşi în lume) ? Pentru că opera lui dezbate temele majore ale omenirii ; pentru că autorul ei s-a aplecat cu grijă asupra omului, căutînd să-i înţeleagă frămîntările de-a lungul veacurilor ; a recunoscut suferinţa ca o componentă a existenţei umane, dar s-a străduit să-i descifreze mecanismul şi să demonstreze că omul este capabil şi dator să se opună forţelor răului. Fie că reînvie chipuri de legendă şi epoci apuse sau este preocupat de realitatea imediată, fie că rămîne în Bosnia lui natală sau îşi descoperă eroii în Spania, Argentina sau Turcia, Andrić recreează viaţa cu capacitatea de pătrundere şi de

cuprindere a unui mare gînditor şi cu măiestria desăvîrşită a unui mare artist, care, în chipuri şi în întîmplări concrete, caută semnificaţii mai generale, plăsmuind situaţii şi tipuri umane de mare autenticitate. În sensul acesta se vorbeşte şi despre caracterul realist al operei lui Ivo Andrić. Din povestirile şi romanele lui viaţa se revarsă ca un şuvoi năvalnic, în nesfîrşita bogăţie a formelor ei de manifestare. Dezvăluirea mecanismelor sociale care guvernează lumea, explicarea cauzalităţii raporturilor umane sînt aspecte dintre cele mai importante ale realismului operei lui Andrić. Nici o faptă a omului nu se poate explica în afara relaţiilor lui cu ceilalţi oameni, tot ceea ce se întîmplă în el este în strînsă legătură cu ceea ce se întîmplă în afara lui, în jurul lui. Orice impuls, orice manifestare a omului este în esenţa ei derivată şi determinată de un complex de relaţii sociale exterioare. În felul acesta apar demistificate în opera lui noţiuni ca „frică biologică", „blestem", „forţe inexplicabile ale întunericului", „vină tragică", ele fiind explicate prin forţa reală a banului, a puterii, a dominaţiei celor puternici asupra celor slabi. Este adevărat că eroii lui Andrić nu se ridică pînă la înţelegerea cauzelor soartei lor fericite sau, mai des, nefericite. Nici un personaj din opera lui Andrić nu posedă o conştiinţă clară a cauzalităţii celor ce se întîmplă în forul lui interior sau în lumea înconjurătoare, uneori nici însuşi autorul nu dă un răspuns direct la această problemă, dar ţesătura operei este totdeauna sugerată de ambianţa socială.

Se poate vorbi despre caracterul realist al operei lui Andrić şi în sensul unei stricte documentări privind epoca, mediul, într-un cuvînt, cadrul social în care-şi urmăreşte personajele. Să nu ne amintim decît de excepţionala realizare a celor trei ambianţe în care evoluează Ali Gerzelez — hanul din Višegrad, bîlciul ţiganilor şi Sarajevo în secolul al XV-lea. Romanele şi povestirile lui de inspiraţie istorică au fost realizate după o îndelungă şi temeinică cercetare a cronicilor, documentelor, a literaturii referitoare la epocă. Dar este tot atît de adevărat că Andrić nu s-a lăsat copleşit de datele istoriei, el nu a căzut prizonier aparenţelor ; a reuşit să pătrundă sub scoarţa documentelor, a căutat esenţa întîmplărilor.

Cu opera lui Andrić literatura popoarelor iugoslave înregistrează calităţi noi, atingînd „acel nivel intelectual şi spiritual care i-a permis să se dezbare de un oarecare primitivism în gîndire, de anecdotism şi fabulaţie, de nararea unor întîmplări interesante sau importante numai pentru că ele au fost importante şi interesante şi în viaţă, şi nu pentru că a avut ceva să ne spună..." (D. Radović). Naraţiunea

lui Andrić este intelectualizată pînă la acea limită, unde începe speculația filozofică și psihologică pură; este deschisă, nemijlocită, poetică și emotivă pînă la acea graniță, unde se rupe cu hotărîre de sentimentalism și de o sensibilitate falsă și superficială. În ea colaborează fericit analistul, logicianul, psihologul, artistul. Stilul lui este desăvîrșit în sobrietatea lui, avînd strălucirea discretă a valorilor autentice.

Dacă ar fi să definim într-un cuvînt esența operei lui Andrić, e greu poate de găsit altul decît cel care a devenit simbolul lui preferat: podul, cu bogata semnificație cu care a înzestrat-o autorul — de lucru frumos și util semenilor. Căci în scrierile sale el caută și descoperă punți între veacuri și generații trecute și le construiește între oamenii și popoarele zilelor noastre.

București, 1965

Voislava Stoianovici

DRUMUL LUI ALI GERZELEZ

Gerzelez la han

La hanul de lîngă vama din Višegrad se adunaseră încetul cu încetul sumedenie de călători. Pîraiele cele mici care se varsă în Drina se umflaseră, luînd cu ele podul de lemn peste care duce drumul spre Priboj şi desfundînd pe alocuri şoselele. La pod lucrau acum nişte dulgheri, iar la reparatul drumurilor argaţii şi puşcăriaşii. Toţi cei care călătoreau de la Sarajevo spre răsărit făceau popas la hanul de lîngă vamă, aşteptînd să fie terminat podul şi reparate, cît de cît, drumurile.

Hanul vechi şi uriaş, în formă dreptunghiulară, era plin de tot. În jurul odăilor lui strîmte şi înghesuite ca într-un fagure, se întindea un cerdac de scînduri îngust şi şubred. Pe el scîrţîiau şi răsunau într-una paşii călătorilor. Hanul duhnea a grajd şi a oaie, căci în fundul curţii, cît era ziua de mare, argaţii tăiau berbeci şi le întindeau pieile la uscat, răstignite pe ziduri.

Aici se împotmoliseră în drumul lor tot felul de oameni. Suljaga Dizdar, cu trei haracilii, plecat în interes de serviciu. Doi călugări catolici, din Kreševo, în drum spre Istambul, pare-se cu o jalbă. Un grec, călugăr şi el. Trei veneţieni, sosiţi de la Sarajevo împreună cu o femeie tînără şi frumoasă. (Despre ei se spunea că ar fi soli veneţieni care merg pe uscat, la Poartă ; aveau şi teşcherea de la paşa din Sarajevo şi-i însoţea un zapciu, ca să-i ajute la nevoie ; dar se ţineau rezervaţi şi păreau distinşi şi suspecţi.) Un negustor sîrb din Pljevlje cu fiu-său, un tînăr înalt şi tăcut, cu o roşeaţă nesănătoasă în obraji. Doi negustori din Livno, cu cărăuşii lor. Cîţiva bei, din Posavlje. Un flăcău palid, elev la şcoala militară din Ţarigrad, însoţit de unchiul său. Trei arnăuţi, salepgii. Un om din Foča, negustor de cuţite. Un individ pervers care se dădea drept hogea din Bihać, dar se pare că, de fapt, umbla prin lume mînat de instinctele lui tulburi şi înfiorătoare. Un arab care vindea leacuri şi talismane, podoabe făcute din corali şi inele în care săpa singur iniţialele. Şi, în afara acestora, mulţime de cărăuşi, geambaşi, samsari şi ţigani.

Pe lîngă călătorii străini, la cafenea îşi pierdeau vremea, de dimineaţă pînă seara, tinerii din localitate, turcii bogaţi şi fără

treburi. Acolo răsunau, cît e ziua de lungă, rîsetele, glumele, plescăiturile, glasul dairelei, al şarghiei şi-al flautei, şi sunetul zarurilor zvîrlite pe scîndura uscată la jocul ghiulbahar. Călugării catolici nu ieşeau din odaia lor ; veneţienii ieşeau doar să facă scurte plimbări, şi numai toţi laolaltă.

Printre ultimii, sosi şi Gerzelez. Cîntecul mergea înaintea lui. Pe-un cal alb cu ochii sîngerii, călărea el peste cîmp ; ciucuri roşii loveau ochii calului ; mînecile largi ale lui Gerzelez, brodate cu fir de aur, străluceau şi fîlfîiau în bătaia vîntului. Toţi îl întîmpinară într-o tăcere plină de admiraţie şi de respect. Îl acoperea gloria multor lupte, iar puterea lui înfricoşa ; auziseră toţi de el, dar puţini îl văzuseră, căci tinereţea şi-o petrecuse mai mult pe cal, între Travnik şi Istambul.

La poartă, se adunaseră străinii şi localnicii. Slugile îi luară calul. Cînd descălecă şi porni spre uşă, se văzu că era neobişnuit de scund şi îndesat şi că umbla încet şi cu picioarele crăcănate, ca oamenii care au pierdut obişnuinţa mersului pe jos. Şi avea nişte mîini nemaipomenit de lungi. După ce mormăi răstit şi printre dinţi *merhaba* [1], Gerzelez intră în cafenea. Acum, după ce descălecase, păru că se coborîse de pe un piedestal. Teama şi respectul care-l înconjurau începură să se împrăştie ; îi dădeau toţi tîrcoale şi încercau să intre în vorbă cu el, de parcă ar fi devenit egalul lor. Lui îi plăcea vorba şi-o rupea niţel şi pe arnăuţeşte, căci se învîrtise mulţi ani pe la Scoplje şi Peć. Avea vorbirea greoaie, cînd îl căutai nu-şi găsea cuvîntul, aşa cum li se întîmplă oamenilor de acţiune ; şi-atunci dădea din mîinile lui lungi şi-şi rotea ochii foarte negri, ca de cobai, în care nu se desluşeau pupilele.

După cîteva zile, cercul fermecat din jurul lui Gerzelez pieri cu totul ; oamenii aceştia din lumea largă se apropiau de el, unul cîte unul, cu dorinţa inconştientă de a-i deveni egali sau de a şi-l supune. Iar Gerzelez mînca, bea, cînta şi juca jocuri de noroc cu ei.

Chiar de-a doua zi, o văzu pe frumoasa veneţiană pe cînd intra cu însoţitorii ei în odaie. Gerzelez tuşi, se pocni cu palma peste genunchi şi strigă de două ori în urma ei :

— Aman !

Gerzelez se aprinse. Sărea în sus numai la gîndul că încheieturile ei delicate s-ar putea frînge între degetele lui. Îl durea atîta

---

[1] *Merhaba* — salut ! (Aici şi în continuare cuvintele turceşti sînt date în forma în care circulă pe teritoriul Iugoslaviei.)

gingășie și frumusețe aflată în preajmă. Luă foc și deveni ridicol. Localnicii și călătorii îi prinseră imediat slăbiciunea și începură să-i dea sfaturi, să-l asmută cînd într-un sens, cînd în altul, și să-l tachineze ; iar el dădea extaziat din mîini și fulgera din ochi.

Tocmai atunci se nimeri să pice din Rogatica și Bogdan Cincarin, un cîntăreț cunoscut de jumătate Bosnie ; și cum începu el să cînte, cuceri și fermecă întreg hanul. Trăgeau cu urechea pînă și frații catolici, de după ferestrele odăii lor, iar Gerzelez își pierdu și mintea, și măsura. Stătea zi și noapte, descins și nădușit, printre flăcăii din partea locului și printre cei ce poposiseră la han, stătea cu strachina de brînză și cu cana de rachiu puse dinainte. Ceilalți se schimbau, plecau și veneau, pe cînd el bea într-una, poruncea și cînta, fals și gros, cu vocea lui grea și profundă. Pezevenghii rîdeau acum de el fără pic de teamă sau de respect. Bogdan Cincarin, om tînăr, încărunțit înainte de vreme, își dădea capul pe spate (buza de sus îi tremura ușor) și cînta, cînta, iar lui Gerzelez i se părea că-i trage sufletul din piept și că acu-acu o să-și dea duhul, de prea multă putere sau prea multă slăbiciune.

Un mucalit din Foča stătea la masa lui și-și bătea joc de el, de se tăvăleau cu toții de rîs ; numai Gerzelez îl privea crucis, beat de fericire, îl îmbrățișa și-l pupa pe umăr, în timp ce fočeanul îi împuia capul, necontenit, cu frumusețea ghiaurei. Gerzelez vroia să se ducă la ea, s-o răpească și s-o aducă aici, lîngă el. Hangiul cam începuse să se teamă de scandal ; dar fočeanul îl oprea pe voinic, cu un zîmbet ștrengăresc și superior :

— Încotro, bre omule ? Crezi că asta-i hangița din Metaljka sau vreo tîrfă din Sarajevo ? Asta-i cucoană, bre !

Iar Gerzelez se așeza supus ca un copil și continua să bea, să fumeze, să cînte și să plătească ; și pînă și băiatul care-l servea se strîmba în spatele lui.

Două zile a chefuit Gerzelez cu fočeanul și-a strigat-o pe venețiană, și-a oftat și le-a povestit tuturor despre iubirea lui, bîlbîit, tulbure și caraghios ; iar oamenii l-au bătut pe umăr, l-au mințit că ghiaura i-ar fi trimis vorbă, așa și pe dincolo, și el se ridica imediat și vroia să meargă după ea. dar îl oprea fočeanul care acum îl domina pe deplin, și-l așeza iar, sfătuindu-l și bătîndu-și joc de el, de se cutremura tot hanul de rîs.

A treia zi, cam pe la amiază, au început să se certe fočeanul și Gerzelez, fără motiv, ca oamenii la beție, cînd n-au altă treabă. Fočeanul, șmecher, a luat o mutră serioasă.

— Și de ce n-ar putea ea să fie și-a mea ?

— Ioc, ioc, *geanîm*[1] ! a răcnit Gerzelez, iar fața îi strălucea de încîntare că cineva i se împotrivește și că poate să lupte pentru ghiaură.

— D-apoi fata-i a celui care ajunge primul la ea, vorbi unul dintre cei de față.

— Aripi să ai, aripi să ai, bre ! țipă Gerzelez către fočean, vîrîndu-se în el și vorbindu-i mai mult cu mîinile decît cu gura.

— Luați-vă la întrecere. Punem ca țintă un măr, și cine îl apucă primul, a lui să fie fata, îi sfătui serios de tot unul din Mostar, aranjînd astfel comedia pusă dinainte la cale.

Gerzelez sări imediat în picioare, se învîrti, gata să se bată, să alerge sau să arunce cu pietre, nemaiștiind nici ce face, nici pentru ce, și nemaiputînd de fericire că, în sfîrșit, o să-și poată arăta puterea.

Ieșiră toți pe maidanul din fața hanului. Cineva atîrnă un măr roșu de stîlpul unui leagăn și întinse o sfoară în fața celor doi alergători. Ceilalți se adunară, dîndu-și coate și rîzînd fără pic de jenă. Unii se agitau în jurul alergătorilor, alții îi priveau ceva mai de departe. Fočeanul își suflecă mînecile și-i făcu să rîdă pe toți din preajma lui ; Gerzelez își descheie cămașa și se legă la cap cu un batic brodat. Așa arăta și mai scurt, și mai spătos. Unii puneau rămășag că va cîștiga Gerzelez, alții că va cîștiga fočeanul. Cel din Mostar dădu semnalul ; firul plesni și alergătorii țîșniră amîndoi o dată.

Zbura Gerzelez de parcă avea aripi ; iar fočeanul se opri după doi-trei pași, tropăind pe loc, așa cum facem cînd vrem să păcălim copiii prefăcîndu-ne, chipurile, că alergăm după ei. Gonea Gerzelez, de parcă nici nu atingea pămîntul ; fočeanul bătea din palme ; spectatorii se prăpădeau de rîs. Aplauze, țipete și rîsete.

— Ha, Gerzelez !

— Halal, măgarule !

— Ha, fuga Gerzelez, șoimule !

— Aferim, urecheatule !

Se depărta Gerzelez și devenea tot mai scurt, de parcă-i intrau picioarele în trup. Îl răzbise o energie turbată, îi făceau plăcere efortul, țărîna moale și valul de aer proaspăt. I se părea că aude necontenit în urmă tropăitul celuilalt și asta îl stimula și-l îm-

[1] *Geanîm* — sufletul meu.

pingea înainte. Cînd ajunse lîngă stîlp, întinse mîna după măr, dar nu izbuti să-l apuce din prima dată, ci trebui să-şi facă vînt şi-l smulse împreună cu firul. Printre spectatori, mare halima. Unii îşi ştergeau lacrimile, alţii se întinseseră pe iarbă şi se tăvăleau de rîs. Beiul cel gras din Posavina nu mai putea decît să se ţină cu mîinile de burtă şi să gîfîie. Iar Dizdar-aga, sec şi oficial, şedea în poartă şi rîdea cu gura-i ştirbă.

Gerzelez se opri o clipă, aşa, cu mărul în mînă. Apoi se întoarse, văzu că nu-i nici urmă de fočean lîngă el, şi-i măsură pe toţi cu privirea, de parcă-i vedea mai bine de la distanţă. Ei nu puteau să-i desluşească expresia feţei şi nici privirea cumplită ; dar parcă simţiră toţi, într-o clipă, că se întrecuseră cu gluma. Depărtarea şi distanţa îi redaseră lui Gerzelez tot ce pierduse cît stătuseră împreună. Acum, cînd se afla la trei sute de paşi şi începuse să se mişte spre ei, sumbru şi greoi, distanţa parcă îi dezmetici brusc ; pînă şi cei mai nepăsători simţiră cum îi cuprinde spaima. Nu mai încăpea îndoială că Gerzelez era furios şi că punea ceva la cale. Primul se făcu nevăzut cel din Mostar ; apoi, unul cîte unul, începură şi ceilalţi să dispară prin odăile lor. Unii cotiră pe după han şi dispărură în desişul de aluni.

Pînă să se apropie Gerzelez, pe maidan nu se mai afla ţipenie de om. În iarbă rămăsese doar o năframă albă, pierdută din pricina grabei şi a spaimei. Pustietatea aceasta îl înfurie peste măsură pe Gerzelez.

Descins şi gîfîind, el privi pieziş şi nedumerit poarta pe unde dispăruseră ceilalţi. Şi sub ţeasta lui tare şi groasă începu parcă să se facă lumină şi să se limpezească totul : acolo, cineva fusese batjocorit şi cele petrecute însemnau doar gluma unor haimanale. Gîndul acesta îl arse ca un fier înroşit în foc. Simţi dorinţa irezistibilă s-o vadă şi s-o aibă pe ghiaură, să ştie clar cum stau lucrurile sau, dacă nu, să ucidă şi să facă fărîme totul din jurul lui. Şi pe cînd trecea pe lîngă poartă, legănîndu-şi obosit şoldurile, i se ivi deodată în faţa ochilor înceţoşaţi, la capul scării, rochia verde, largă, şi vălul alb al veneţienei. Gerzelez gemu doar şi, aşa despuiat şi înfierbîntat, întinse mîinile spre ea, încercînd s-o ajungă dintr-un salt ; dar rochia verde se legănă uşor şi dispăru după uşa odăii din care se auzi limpede clinchetul cheii în broască. Gerzelez îşi lăsă braţele în jos, îşi plecă puţin capul şi, îmbibat de sudoare şi de forţă bărbătească, rămase o clipă locului, întunecat ca un nour şi puternic ca pămîntul însuşi. Nu ştia cu ce să înceapă şi la cine să se repeadă. Iar cînd se întoarse în han,

începu prăpădul şi distrugerea. Un copil care, neştiind ce se întîmplase, nu se ascunsese, scăpă din mîini ulciorul şi fugi să se ascundă sub un mindir, de unde nu i se vedeau decît tălpile picioarelor desculţe şi crăpate. Apoi, se auzi mişcare la cai, în grajduri ; prin han nu se mai vedea nici o pisică măcar. Tot ce era viu se ascunsese, cuprins de spaimă şi de respect. Liniştea aceasta îl înfuria şi-l aţîţa şi mai mult pe Gerzelez. Pierzîndu-şi capul, se repezi la uşi, dar toate, ca prin farmec, erau încuiate.

Nemaiştiind ce face de mînie, Gerzelez începu să-şi înşeueze calul şi să-şi umple coburii. Şi tot timpul se uită în preajmă, doar-doar o da cu ochii de careva ; apoi, smucind brusc dîrlogii, scoase afară calul, care tremura neliniştit, şi încălecă urcîndu-se pe butucul de tăiat carnea. Calul porni. Armele prinseră să zornăie ; şi imediat mînia lui Gerzelez începu să se potolească. Voinicul scuipă, ieşi din ogradă şi, ca într-un vis, porni de-a lungul ierbii pe care mai adineauri trecuse în fugă. Iar cînd se depărtă puţin, văzu, fără să vrea, tocmai în colţul hanului, fereastra ghiaurei. Vederea ferestrei acesteia închise, reci şi enigmatice, ca privirea femeii şi ca inima omului, îi răscoli cu toată puterea furia şi jalea uitate ; şi-n dorinţa nebună de-a ucide şi de-a jigni pe oricine, Gerzelez ridică mîna-i păroasă spre fereastra ghiaurei şi agitînd-o, cu palma desfăcută, începu să strige, de parcă arunca un blestem :

— Căţea ! Căţea !

Călărea la trap, pe pămînt moale şi pe scurtătură ; o să vadă el care sînt drumurile desfundate şi podurile luate de apă, pe care să nu le poată trece. O să vadă el ! În urmă, hanul rămăsese cuprins într-o tăcere plină de spaime.

Gerzelez pe drum

La Uvac, Gerzelez trecu apa sărind peste ea şi-şi nenoroci în aşa hal calul, încît ca să-l vindece, îşi bătură capul toţi geambaşii şi cei ce se pricepeau la cai, din Priboj. Ei îi puneau calului comprese de baligă proaspătă la copite şi i le spălau cu urină de copil ; iar Gerzelez tăcea, se apleca, îi cerceta copitele şi nu cuteza să i se uite în ochi. Dar făgăduia un galben de aur cui i-l va lecui şi-i va reda vechiul trap.

Gerzelez era tăcut și agitat și, lucru rar, nu mai putea să mănînce. De cînd plecase din Višegrad, nu mai avea chef de mîncare. Se așeza la masă și fuma într-una, dar îl apuca greața numai cînd se gîndea la mîncare.

A doua zi, cînd se înnoptă, ieși din cafenea, cercetă calul și rămase mulțumit văzîndu-l că merge spre bine. Apoi, pe niște drumeaguri cotite, porni pe jos spre șosea. Era o noapte întunecoasă, rece, ca atîtea alte nopți. Gerzelez rătăci multă vreme, iar în drum spre han, ajunse din urmă un călugăr gîrbov sau care se prefăcea că e gîrbov, ca să pară mai bătrîn.

— Ești de pe-aici, părinte ?

— Nu, bei-efendi, am înnoptat doar pe-aici, zise călugărul cu glas moale și de loc mulțumit că se întîlnise la o oră atît de tîrzie cu ditamai turcul.

Gerzelez pășea înainte, mirîndu-se singur ce-i venise să intre în vorbă cu călugărul.

— Spune-mi, prin cărțile dumitale n-ai cetit cumva dacă-i păcat ca o fată de credința voastră să se uite la un turc ?

Călugărul, strîns cu ușa, începu să dea din colț în colț, dar, pricepînd în sfîrșit că turcul e muncit de-o grijă sau de ceva asemănător, prinse curaj și ieși din impas spunînd niște vorbe iscusite : bunul Dumnezeu, așa cum făcuse flori de toate felurile și de toate culorile, făcuse și oameni de credințe felurite ; dacă ar fi vrut să fim toți de-o credință, vezi bine că nu ne-ar fi făcut așa, dar dacă El a rînduit altfel, atunci trebuie ca fiecare să i se închine după legea lui și să iubească și să se însoare în credința lui. De fiecare dată cînd asculta vorbind pe altul, lui Gerzelez i se părea că acela vorbește cu dreptate. Așa și acum. De aceea, își continuă drumul, tăcînd, mînios. Nu se gîndea la nimic. Deodată se întoarse cu fața spre călugăr, cerîndu-i parcă socoteală pentru un lucru de care acesta ar fi fost vinovat :

— Dar ia spune-mi mie, de ce femeile voastre nu-și acoperă fața ?

— Iac-așa, după datina noastră sau cine știe de ce. Fleacuri muierești. Noi, călugării, nu știm de-aste ; n-avem neveste și de-aia nu știm.

— Hm !

Gerzelez îl mai privi o clipă, apoi se întoarse nepăsător și grăbi pasul. În liniștea nopții se auzea cum îi scîrțîie opincile și chimirul de piele. Uimit, călugărul șontîcăia în urma lui. Cînd ajunseră la

han, Gerzelez porni să urce treptele scării, dar se mai întoarse o dată.

— Noapte bună !

— Domnul cu tine, bei-efendi, *eisadile*[1] ! strigă călugărul, îndepărtîndu-se grăbit.

În zori, pe Gerzelez îl treziră voci, rîsete şi cîntece. În josul morii, nişte ţigănci se spălau pe faţă, se stropeau, ţipau şi se băteau cu nuiele de salcie. Era în ziua de Sfîntul Gheorghe.

La cafenea, îi zări pe cei doi fraţi Morić, fiii bătrînului Morić din Sarajevo, faimos prin bogăţie şi viaţă cucernică. Bătrînul murise în hagialîc. Iar băieţii, nişte pezevenghi şi nişte risipitori, ticăloşi şi neruşinaţi, erau vestiţi în rele prin tot ţinutul.

Cel mai mic învăţase la medresa[2] din Istambul, dar fugise de-acolo de cum îi murise tatăl, şi se dedase vieţii hoinare şi dezmăţului, continuînd să poarte însă turban alb în jurul fesului. Cu toate beţiile cumplite şi în ciuda vieţii de vagabond, faţa îi rămăsese imberbă şi rumenă, ca odinioară, cu buzele răsfrînte ca la un copil rîzgîiat ; numai ochii, nefeciorelnici şi verzi, îi îmbătrîniseră şi i se ofiliseră parcă sub pleoapele-i umflate. Iar cel mai mare dintre fraţi era înalt şi palid, el, care odinioară fusese cel mai falnic flăcău din Sarajevo, şi avea o mustaţă neagră şi grea. În ochii lui mari şi întunecaţi plutea veşnic un reflex auriu. Numai că faţa îi era de pe acum rece şi moartă ; flăcăul putrezea în taină, ros de boală lumească ; şi nimeni nu-i cunoştea leacul, în afară de-un bărbier din Bistrik, care-l trata cu hapuri şi cu picături şi nu vroia să spună nimănui cum le prepară. În ultima vreme, cei doi fraţi nu mai călcau prin Sarajevo, căci auziseră că la toate jalbele privind nelegiuirile şi ticăloşiile lor venise răspunsul definitiv de la Istambul : să fie prinşi amîndoi şi decapitaţi. Acum, de jur împrejurul Sarajevului, fraţii Morić erau căutaţi de zapcii şi de lefegiii vizirului. De altfel, şi-aşa erau pe ducă. Îşi vînduseră toţi iobagii, nu le mai rămăsese decît hanul cel mare de pe Varoš şi faimoasa lor casă, casa Moricilor, pe Kovač. În casa aceea îşi ducea zilele bătrîna lor mamă şi singura lor soră, o copilă gheboasă, micuţă şi bolnăvicioasă.

Cei trei îşi dădură bineţe (erau cunoştinţe vechi) şi începură să bea. Fraţii Morić observară că Gerzelez e schimbat şi începură să-l întrebe şi să-l tachineze.

---

[1] *Eisadile* — noroc.

[2] *Medresa* — şcoală medie cu caracter religios la musulmani.

— Ce-i cu tine de te-ai posomorît așa ? Ai îmbătrînit, Gerzelez, orice-ai zice !

— Salutări de la Darinka, din Pljevlje ; zice că de cînd te-ai dus tu, doarme singură.

Gerzelez tăcea, Morić cel mare vorbea pe-un ton trist, ușor blajin, ca al oamenilor definitiv pierduți ; față de Gerzelez se purta cu încredere și prietenie. Cel mic abia dacă zîmbea.

— Dar scîrbos mai ești în dimineața asta, rîse Morić cel mare, scurt și sec.

Iar Gerzelez abia dacă îi privea. În el, totul era domol ; durerea i se potolise, mînia i se răcise, dar tot îi mai era greu. Îi privea ca pe niște copii proști și neștiutori ; i se părea copil oricine n-o văzuse pe ghiaura cea subțirică, în rochie largă de catifea verde, cu căpșorul ei mic deasupra gulerașului de blană. Tăcea. Frații Morić îl poftiră să meargă după masă cu ei, la bîlci. Gerzelez șovăi un timp. Abia după-prînz, simțind plictiseala, cedă și primi să-i însoțească.

În vîrful dealului se afla un podiș înverzit, tivit cu brazi mari și rari, deschis spre apus. Acolo se ținea bîlciul țiganilor. Focurile pîlpîiau. Tobele răpăiau, tamburelele și flautele cîntau. Hora nu se mai termina. Și în soarele zilei aceleia senine jucau toate culorile pe rochiile împestrițate ale țigăncilor, mai ales culoarea roșie. La bîlci, oamenii beau, mîncau, alergau, rîdeau, se tăvăleau și cîntau într-una.

Lîngă un foc, ședea Gerzelez cu cei doi Morić și cu niște flăcăi din Priboj. Beau toți rachiu. La început, lui Gerzelez rachiul i se păruse acru. Dar ceilalți îl îmbiaseră cu gustări, iar ziua era caldă și senină. Gerzelez bea, și de cîte ori dădea băutura pe gît, vedea vîrfurile brazilor întunecați legănîndu-se pe cerul de primăvară.

Un băcan tocmai îi spunea :

— Îndată ce-am auzit, geanîm, că ai venit și tu, am închis prăvălia ; mă duc, zic, să-l văd, și gata...

Freamătul brusc al mulțimii și hohotele de rîs îl întrerupseră : muzica se poticni și se încurcă : în leagăn se urcase Zemka.

Zemka asta divorțase de vreo trei ori. Zveltă, cu ochi verzi, avea pielea mai albă decît toate celelalte țigănci. Lumea spunea că nimeni nu poate s-o scoată la capăt cu ea.

Leagănul era legat de-o creangă înaltă și zbura pe sus, cu Zemka cu tot ; îl împingeau două țigăncușe, iar Zemka, cu mîinile ca două aripi, se ținea strîns de frînghie și-și făcea vînt, din

ce în ce mai tare, palidă și cu ochii închiși. Silueta ei trecea de linia dealului și se contura pe zare, iar șalvarii îi șerpuiau și se împleteau în zeci de cute, fîlfîind și biciuind cerul. Gerzelez stătea jos, lîngă foc, urmărind din ochi zborul, și, de fiecare dată cînd trupul Zemkăi se înălța și se profila aproape orizontal pe cer, revenind ca într-o cădere spre adîncuri, pe el îl cuprindea un fel de sufocare plăcută, un fior, de parcă s-ar fi aflat el însuși în leagăn. Și începu să bea mai repede și mai cu chef.

Zemka nu se mai oprea ; respira greu, vădit lucru, și era mai palidă, dar se înălța într-una ; și de fiecare dată, cînd se afla pe punctul cel mai de sus, deschidea ochii și, într-o spaimă dulce, arunca o privire spre ogorul și spre rîul de la poalele dealului. La început, toți o priveau tăcuți și cu admirație ; curînd însă începură rîsetele și gălăgia bețivilor. Țiganii și flăcăii din Priboj prinseră să strige spre femeia care nu mai auzea nimic :

— Aha, ia uită-te-ncoa, Zemko !

— Las-o să nu cadă, săraca !

— Ei și ce ? Cade pe moale.

— Uite perna !

— Ha, ha, ha-a-a-a !

— Uih, zboară, Zemko !

Zemka obosi. Țigăncușele încetară să-i mai facă vînt, zborul era tot mai scurt ; leagănul se mai mișca doar prin propria lui greutate, din ce în ce mai încet, din ce în ce mai încet, pînă cînd picioarele Zemkăi atinseră iarba și ea se dădu jos, amețită și zîmbitoare.

Gerzelez stătea și se uita ; își întinse mîinile, topit — adio minte ! Îl copleșiră veselia și frumusețea și șalvarii aceia din *geambasma* [1] care fîlfîiau ca un steag și se pierdeau printre vîrfurile brazilor și se amestecau cu cerul senin. Tristețea lui vru parcă să se prefacă dintr-o dată în chef și veselie. O clipă doar simți un fel de rușine și de regret că renunță atît de lesne la tristețe și la hotărîrea furioasă de-a nu mai accepta în preajmă „nimic femeiesc... Nici măcar o pisică !... Nici măcar o pisică !..." Deodată însă, după ce șușotiră și se sfătuiră un timp între ele, țigăncile începură să cînte în cor :

---

1 *Geambasma* — sort de pînză.

S-a-mbolnăvit Gerzelez-ei,
aman, aman !

Şi izbucni o explozie de hohote şi de chiote. Toate privirile se îndreptară spre el. Gerzelez nu mai văzu pe nimeni şi nimic. Ochii i se aprinseră, iar faţa îi străluci ; se simţea neputincios, simţea că-i uşor, dar nu putea cu nici un chip să se ridice în picioare.

Cîntecul fusese plăsmuit de nişte ţigănci din Srebrnica, cu ani în urmă, cînd el zăcuse toată primăvara acolo, fiind rănit mişeleşte, într-o vineri, pe cînd se ducea la fata lui Nuribeg. Primise lovitura chiar sub fereastra ei. Iar acum nu-şi mai amintea nici de vinerea aceea, nici de fereastră, nici de fata lui Nuribeg, pe care o uitase de mult. Îşi amintea doar cum zăcuse, rănit şi fără puteri ; prin fereastra deschisă auzea murmurul şi clipocitul pîrîului umflat de ploi ; pe deal se ţinea bîlciul de primăvară şi ţigăncile cîntau atunci întîia dată despre el ; şi cîntecul trecea de la un deal la altul, şi toată valea Srebrnicei foşnea şi răsuna de cîntece şi de clipocitul pîraielor, iar el zăcea atît de istovit, încît nu putea să-şi ducă la gură nici urciorul cu limonadă. Veneau amintirile, una după alta, şi el nu mai era în stare să deosebească bîlciul de-aici de cel al cărui zgomot îl ascultase fiind bolnav ; toate i se amestecau în minte, şi cîntecele, şi muzica, şi băutura, şi oamenii de-atunci şi cei de-acum, iar peste toate se legăna Zemka, descriind un arc mare şi îndrăzneţ. Şi el o vîna din ochi şi simţea cum îl trec fiori, cînd reci, cînd calzi, pe la lingurea.

În ultimele zile nu mîncase mai nimic, aşa că băutura îl doborî repede. Soarele începuse să asfinţească. Se porni un vînt rece. Brazii foşneau. Fumul de pe la focuri prinsese a se albăstri. Amurgea.

Gerzelez porunci unui ţigan să-i cînte la ureche, pe coarda subţire. Ridica mereu palma spre lăutar, vroia să-l bată, îi înjura vioara şi pe cel care i-o făcuse. Iar Morić cel mare îi oprea mîna, vrînd să-l potolească. Gerzelez se ridică şi porni s-o prindă pe Zemka. Morićii îi opriră calea, rîzînd ; deveniseră mai îndrăzneţi şi flăcăii din Priboj şi rîdeau şi ei. Hohote şi pocnete, iar lui Gerzelez i se împleticea limba :

— Ea... este... duşmanul meu.

Se smuci, întinse mîinile şi se îndreptă spre Zemka. Ea stătea printre ţigănci, lîngă leagăn, şi ronţăia nişte acadele roşii, arnăuţeşti. Gerzelez era descins, ceacşirii îi cădeau şi i se adunau în

cute, iar picioarele lui, şi aşa scurte, păreau mai scurte şi mai groase. Brîul de ibrişin vişiniu i se desfăcuse şi se tîra după el, stropit cu rachiu şi murdar de cenuşă. Gerzelez abia se mai ţinea pe picioare, se clătina cînd la stînga, cînd la dreapta. Ţigăncile se prăpădeau de rîs, iar ţiganii se obrăzniciseră şi ei. Muzica tăcu.

— Ha, ţine-l, pămîntule !

— Ţine-o aşa !

— Iaalah !

Iar ţigănuşii, urcaţi prin copaci, aruncau în el, pe furiş, conuri de brad, uscate. Gerzelez se întoarse, se aşeză la foc, începu iar să bea şi intră şi el în cîntec.

Se lăsase întunericul. Încet, încet, oamenii se împrăştiau pornind spre casă, dar Morićii şi fîrtaţii lor abia începuseră să simtă gust de băutură. Chefuiau toţi şi glumeau pe socoteala lui Gerzelez care-şi încorda privirea ca să desluşească în beznă chipul Zemkăi, pe cînd totul i se mişca şi i se învălmăşea în faţa ochilor. Lăutarii vroiau să plece ; chefliii îi opriseră, mai întîi cu frumosul, apoi cu forţa, înjurîndu-i de mama lor de ţigani, dîndu-le bani şi bătîndu-i, cu schimbul.

— E tîrziu, lăsaţi-ne, agă dragă !

— Nu se mai vede la un pas, şi-avem de mers pînă acasă ; o să ne prăpădim pe drum.

Deodată Morić cel mic sări în picioare ; faţa lui imberbă păli şi deveni buhăită şi rea, ca la oameni în stare de orice.

— Las' că vă dau eu lumină, numaidecît, sufletul mamii voastre de faraoni.

Se ridică şi înşfăcă un buştean mare, aprins : ţinîndu-l într-o parte, căci îl înăbuşea fumul şi-l stropeau scînteile, porni cu el în braţe peste cîmp, clătinîndu-se uşor. Pe costişa golaşă, spre apus, se înălţa o căpiţă de fîn, împrejmuită cu gard de nuiele, smulse şi roase cît apucaseră vitele să le ajungă. Morić cel mic dibui căpiţa pe întuneric, dar multă vreme fînul nu vru să prindă flacăra ; abia după ce rupse cîteva nuiele din gard şi le aprinse sub căpiţă, focul linse marginile şi se ridică apoi tot mai sus, pînă cînd se transformă într-o coloană de flăcări, umflată de vînt şi semănînd cu o pînză învăpăiată, de corabie. Fînul pîrîia şi scînteile ţîşneau în roiuri ; lumina roşietică scălda brazii, cîmpul şi oamenii care mai întîrziaseră pe acolo. Lăutarii tremurau.

— Aman, agă. ce făcuşi ? O să ne spînzure cadiul pe toţi.

— Sictir, bre, şi tu şi cadiul.

— Nu de măriile voastre au să se atingă, ci de noi, de ţigani ; şi-au să zică : uite, ţiganii au aprins fînul cadiului. Uf !

Tîrgoveţii, deşi beţi, se speriară şi ei. Îşi dădeau seama că întrecuseră măsura. Numai cei doi Morić stăteau jos. trăgeau cu pistoalele, beau şi priveau clipind jocul flăcărilor.

Iar Gerzelez se împleticea, ceva mai încolo, în beznă, alergînd după ultimele ţigănci vînînd-o pe Zemka. Se străduia să alerge cît mai repede ; şi o ajunsese în cele din urmă, dar ea coti brusc la stînga şi se pierdu pe şleaul dintre ogoare. Ţeapăn, greoi şi beat, Gerzelez, care nu se aştepta la o cotitură aşa bruscă, îşi mai făcu o dată vînt ; dar nemaifiind în stare să se oprească, trecu de marginea capiştii şi se pomeni pe malul înalt şi povîrnit, spre pîrîu. La început, se mai ţinu pe picioare ; dar cum panta devenea tot mai abruptă, îşi pierdu echilibrul şi se rostogoli ca un buştean, pînă la pîrîu. Acolo, simţi sub palme pietrele jilave şi noroiul, şi încercă imediat să se ridice. În ochi îi mai jucau lumini, dar jos, în viroagă, era întuneric. Bîjbîi pe întuneric şi, dînd de apă, începu să-şi răcorească palmele şi fruntea.

Şi stătu aşa, vreme îndelungată. Iar orele nopţii se scurgeau una după alta.

Într-un tîrziu, simţi nişte fiori neplăcuţi ; mai revenindu-şi un pic, se hotărî, cu mintea încîlcită, să iasă din viroagă. Urca şi aluneca ; se ţinea de iarbă şi de crengi, se proptea în genunchi şi căuta să se îndrepte cît mai spre stînga, unde malul era mai puţin povîrnit ; şi toate acestea le făcea ca în vis.

După multă caznă şi mult timp pierdut, se pomeni pe muchia capiştii ; acolo, de mult nu se mai afla ţipenie de om. Era întuneric beznă. Abia cînd simţi sub palme pămîntul neted şi tare, îşi dădu Gerzelez seama cît era de istovit. Căzu în genunchi, se propti în mîini şi simţi sub el ceva cald şi pufos : nimerise în cenuşă, pe locul unde arsese căpiţa de fîn. Şi zăcu aşa, pe brînci, sprijinit în palme. Îi era rău. În grămada de cenuşă de sub el, mai sclipea, ici, colo, cîte o scînteie. La cîţiva paşi se auzeau cîinii mîrîind şi rozînd oasele rămase de la chef. Dintr-un brad, pică un con uscat şi se rostogoli pînă la el. Gerzelez zîmbi :

— Nu mai arunca, Zemko, scorpie... Fă-te-ncoa !

Nu mai putea, cu nici un chip, să-şi adune gîndurile. Îşi amintea că vrusese să bată pe cineva ; vroia să întrebe ce se întîmplă cu el ; dar se înnorase şi era noapte, tîrziu ; şi nu se afla în preajmă nici pe cine să întrebe, nici cu cine să se bată.

Gerzelez la Sarajevo

Nefericit, glorios şi ridicol, aşa cutreieră Gerzelez jumătate din împărăţie. Despre isprăvile lui din vara aceea se ştia foarte puţin, iar el le uitase aproape imediat. Se auzise doar că făcuse multe prostii pentru văduva unui negustor din Ušćup şi că îl jumulise o evreică frumoasă, care umbla cu nişte lăutari din Selanik.

Iar în ajunul Ramazanului, Gerzelez sosi la Sarajevo.

Cu trei zile înainte de sosirea lui, cei doi fraţi Morić fuseseră executaţi, pe Kovač, la locul unde se vindea vinul. Străjile îi prinseseră într-o cîrciumă, pe drumul spre Trnovo, şi-i plimbaseră legaţi prin tot oraşul. Cei doi călcau cu pas scurt şi tăios, ca arnăuţii ; în jurul lor, mulţime de lefegii şi de zapcii. În urma lor, un norişor alb, de praf. Lumea se întorcea să-i privească.

În oraşul de jos, oamenii începură să le strige ocări. Tîrgoveţii săreau de pe trepte şi, mişcîndu-şi picioarele chircite, îşi căutau pe jos papucii.

— Aha !

— Bandiţii !

— Secure, pentru porci !

Aşa i-au dus pînă la Tašlihan.

Dar nu i-au ucis lîngă Miljacka, la Podul Latin, unde îi spînzurau pe raiale şi unde cei spînzuraţi atîrnau cîte două zile, iar trecătorii fără treabă răsuceau ştreangurile şi le dădeau apoi drumul ca să se învîrtească leşul după aceea mult timp, ca un fus. Pe ei i-au ucis repede şi i-au îngropat pe Bakije, de cum s-a lăsat seara. Iar bătrîna lor mamă şi-a dat sufletul fără un geamăt, văzîndu-i din verandă cum sînt duşi la moarte.

Casa lor cea mare, cu nenumărate ferestre, care parcă privesc pe deasupra tîrgului şi peste Igman, a rămas sumbră şi

pustie. Doar într-una din odăile de jos ardea o lumînare. Acolo, ofilindu-se de oftică, zăcea sora celor doi Morić ; cu capul ei bălai culcat pe pernele fierbinți și cu ochi aprinși de febră, ea asculta șoapta bătrînei dădace Anđa, care visa în taină s-o creștineze măcar în ceasul morții.

După primele ploi și vînturi de toamnă, ulițele Sarajevului erau curate și senine ; în aer și pe case lucea lumina veselă a zilelor de toamnă ; pe dealurile povîrnite se iveau primele pete de frunze ruginii ; în văzduh pluteau funigeii, ca de mătasă.

Fiind Ramazan, orașul era liniștit ziua ; dar noaptea mahalalele răsunau de muzică, de clăci și de iubire. Prăvăliile pline de fructe, cafenelele pline de oameni erau deschise pînă la ziuă. Din cîrciumi se răspîndea mirosul iute și înăbușitor al untului și al zahărului topit. Pe ulițe treceau grupuri de femei în fruntea cărora mergea cîte un bărbat cu felinarul aprins.

Prin grădini depărtate se auzea în noaptea întunecată cum bufnesc perele răscoapte, izbindu-se surd de pămînt, pe cînd perele tomnatice, coapte și ele, se plecau peste garduri în zbenguiala lor autumnală și picau în capetele trecătorilor.

Gerzelez mergea, ars de soare și cu sufletul ușor, plin de puterea uriașă care se adună spre toamnă în orice om. Toate locurile îi erau dragi ; îl așteptau multe bucurii ; multe făgăduiau zilele și oamenii.

Tîrgoveții îl pofteau pe rînd, la iftar [1]. O dată, pe înserat, cînd se ducea la alde Bakarević și trecea între Kršla și Turbe, se opri în fața unei case, la un colț. O slugă bătrînă, cu mîinile zbîrcite, freca de zor cu nisip mărunt clanța ușii dinspre uliță, cînd ușa se deschise pe jumătate, lăsînd să se ivească o fată cu șalvari de culoare deschisă și cu ilic roșu. Fata îi dădu ceva bătrînei și rămase o clipă așa, aplecată în golul ușii.

Ca de fiecare dată cînd vedea frumusețea femeiască, Gerzelez își pierdu cît ai clipi orice noțiune a timpului, orice înțelegere a raporturilor adevărate și a realității care-i desparte pe oameni unii de alții. Văzînd-o atît de tînără și de atrăgătoare, ca un fruct pîrguit, el nu se îndoi nici o secundă că avea dreptul să culeagă fructul acesta minunat ; trebuia doar să întindă mîna și să-l ia.

O clipă, Gerzelez stătu locului și o privi cam pieziș, mijindu-și ochiul drept ; apoi rîse încetișor, își întinse brațele în

---

[1] *Iftar* — mîncarea de dulce, care se ia noaptea, după o zi de post.

lături și, aproape țopăind, se îndreptă spre ea. Fata îl observă la timp, o smuci pe bătrînă de mînecă și o trase în curte. Lui Gerzelez i se suprapuseră în ochi mișcările line și largi ale trupului ei minunat ; apoi auzi o bufnitură și mai văzu doar, chiar sub nasul lui, tăblia albă a ușii, dincolo de care scîrțîi cheia în broască și hîrșîi zăvorul. Un timp, rămase încremenit locului, pe față cu o urmă de zîmbet, care acum părea prostesc ; apoi se întoarse.

— Văzuși !...

Și, uimit, repetă de cîteva ori, fără să-și dea seama, cuvîntul acesta fără sens și fără rost, așa cum face omul cînd se lovește zdravăn de ceva.

Întunericul se întețise. Dincolo de Kršla, călărași cu chică mare și cu picioare crăcănate curățau cazanele de pilaf afumate, pregătindu-se de iftar. Gerzelez porni spre deal.

La cină, vorbi tare ca să-și mai stingă amintirea. Mînca, dar i se oprea mîncarea în gît. După masă, întins pe divan, răsuflînd greu de prea multă mîncare și fumînd într-una, nu se putu stăpîni și i se spovedi lui Bakaraić cel tînăr, un flăcău zvelt, cu ochii verzi, cu fața rumenă și cu un zîmbet batjocoritor pe buze. Gerzelez îi povesti totul și, povestind, se miră singur cît de mică și de neînsemnată părea întîmplarea aceea, cînd era povestită altcuiva. Fără voia lui, exagera, amplifica și adăuga amintiri de la alte întîlniri. Cuvintele îl sufocau.

A doua zi, se trezi după ora prînzului și porni imediat spre casa de lîngă Turbe. Zi de septembrie și amărăciunea din ajun. Un zid înalt și alb, ușa grea, închisă, iar dincolo de zid, vița-de-vie.

Peste drum, din prăvălia unui halvegiu, îl strigă cineva. Un arnăut, cunoștință veche, îl salută respectuos și calm. Arnăutul era fiu de negustor din Prizren și-și ducea viața prin lume, „cu negoțul“, dar, de fapt, își prăpădea zilele ars de-o singură patimă : de la prietenii lui, halvegiii, o zărise pe fata din casa albă de la colț, și-acum zăcea în prăvălie și nu se mișca de-acolo, pîndind zadarnic ușa frumoasei.

Cînd intră Gerzelez, halvegiii ieșiră de după paravanul unde frămîntau, icnind surd, aluatul și zahărul, și întinseră o rogojină pentru oaspeți. Gerzelez și arnăutul se străduiră să se așeze cu fața spre uliță și spre ușă. Cum nu puteau fuma și-i chinuia setea, la început abia dacă vorbiră, cu ochii ațintiți spre casa de peste drum. Apoi Gerzelez se destăinui primul și povesti

„tot“. Iar arnăutul, cînd auzi povestea, se bucură fără pic de gelozie ; fața lui gălbejită, cu zbîrcituri adînci, se înviora şi ochii lui stinşi se învăpăiară. Începură să discute ca nişte vechi prieteni. Aplecîndu-şi faţa palidă cu mustaţa tunsă, arnăutul vorbea încet, despărţind cuvintele.

— Ea e ca o pară ieribasma, netedă şi moale. Într-adevăr, femeia de credinţă catolică e mai fierbinte decît orice altă femeie.

Discutară îndelung şi cu patimă, turceşte şi în şoaptă. Arnăutul vorbea răguşit ; un zîmbet i se aşternea mereu, ca o umbră neplăcută, pe faţă. De la el află Gerzelez totul despre fata aceea.

O chema Katinka, şi era fiica lui Andrija Poljaš ; frumuseţea ei, despre care se cîntau două cîntece de la un capăt la altul al Bosniei, o făcea să fie tare nefericită. Din pricina frumuseţii fetei, le era atacată casa. Ea nu îndrăznea să iasă nicăieri. De sărbători era dusă devreme la prima liturghie, în mahalaua catolică, acoperită şi atunci ca turcoaicele, nu cumva să fie recunoscută. Pînă şi în curte ieşea rar, căci chiar alături se afla *islahana* [1], cu un cat mai înaltă decît casa lor, şi elevii acestei şcoli, hrăniţi prost şi bătuţi mereu, petreceau, palizi de dorinţă, ore întregi la ferestre, vînînd-o cu privirea prin curte. Şi de cîte ori ieşea, vedea după fereastră faţa hlizită a lui Ali nebunul, un idiot galben şi ştirb, om de serviciu la şcoala vecină.

Uneori, după seri furtunoase, cînd soldaţii şi tinerii din Sarajevo chiuiau şi tuşeau pe sub ferestre şi loveau în uşă, se întîmpla ca maică-sa s-o ocărască fără vină şi să se întrebe uimită „cu cine o fi semănînd, c-a scos oraşul din minţi, de nu mai au linişte în casă“ ; iar ea asculta, strîngîndu-şi ilicul pe piept, fără o rază de înţelegere în ochii ei mari. De multe ori, plîngea zile întregi, neştiind ce să facă cu viaţa şi cu frumuseţea ei blestemată. În marea ei nevinovăţie, îşi afurisea singură zilele, se frămînta şi se chinuia zadarnic să înţeleagă ce-o fi avînd în ea „obraznic şi turcesc“, de-i scoate din minţi pe bărbaţi, de ce se aprind şi se adună în jurul casei lor soldaţii şi baliii [2], de ce ea trebuie să se ascundă şi să se ruşineze, iar ai ei să trăiască într-o veşnică teamă. Şi se făcea, din zi în zi, tot mai frumoasă.

---

[1] *Islahana* — şcoală cu internat.

[2] *Baliu* — denumire jignitoare pentru musulmani.

Din ziua aceea, Gerzelez îşi petrecu toate după-amiezele în prăvălia halvegiilor. Acolo începură să se adune şi unii bărbaţi din Sarajevo. Veneau şi Bakarević cel tînăr, şi Derviš-beg de pe Sirokača, roşcovan şi buhăit de băutură, furios din cauza postului, şi Avdica Krgealija, mărunt, uscăţiv şi iute foc, mare bătăuş şi muieratic de-i mersese vestea. Acolo, în semiîntunericul prăvăliei, unde orice lucru era murdar şi lipicios din pricina zahărului şi a aburilor, aşteptau împreună bubuitul tunului [1], discutînd ceasuri întregi despre femei, numai ca să uite setea şi tutunul.

Gerzelez îi asculta cu gura amară şi inflamată ; rîdea simţind un fior dureros în fiecare muşchi şi, cîteodată, povestea şi el, bîlbîindu-se şi căutînd zadarnic cuvintele. Iar în faţa lui se afla casa Katinkăi, cu uşa veşnic zăvorîtă şi fără nici o mişcare la ferestre.

Într-o după amiază, de urît şi de plictis, bărbaţii din dugheana halvegiilor îl snopiră în bătăi pe-un brutar catolic, pe motiv că trecuse fumînd [2]. De asemenea încercară, ca să se distreze, să vîre zîzanie între arnăut şi Gerzelez, din cauza fetei ; dar dădură greş, căci arnăutul, în calmul său netulburat, zîmbea fără pic de gelozie. O dată plătiră un copil să vorbească cu glas tare şi subţire, de după colţ :

— Uite-o şi pe Katinka ! Ce mai faci, Katinka ? Ce-i cu tine, că nu mai eşti de văzut ?

Cînd auzi, arnăutului îi sclipiră doar ochii şi, fără zgomot, ca o nevăstuică, alunecă spre uşă. Iar Gerzelez după el. În uşă, îl ajunse şi ţîşniră amîndoi o dată în stradă. Afară, nimeni, nicăieri ; doar ceasul lung şi întunecat dinaintea iftarului şi casa cea albă şi tainică ; iar după colţ se auzeau, ropotind pe caldarîm, paşii copilului care fugea. Au rîs toţi, multă vreme, de gluma aceasta ; şi-a rîs şi Gerzelez.

Tînărul Bakarević propuse într-o bună zi s-o cheme pe Ivka Giguša, o codoaşă bătrînă şi vestită de pe Bistrik, care putea să intre în orice casă, căci făcea negoţ cu năframe şi cu pînză, dar nu trăia atît din pînza vîndută cît de pe urma păcatului şi-a nevinovăţiei altora. Ivka era o babă grasă şi înaltă, cu ochii căprui şi rotunzi. Cînd vorbea, îi atingea mereu lui Gerzelez

---

[1] Focul de tun însemna sfîrşitul postului de zi.

[2] Fiindcă în timpul Ramazanului musulmanii nu fumează, nici creştinii nu îndrăzneau să fumeze în faţa lor, ca să nu le facă poftă.

genunchiul cu mîna. Codoaşa făgădui să se intereseze, dar le spuse de la bun început să nu tragă speranţă, căci nu putea ajunge pînă la fată ; apoi plecă, luîndu-şi cu mare zgomot rămas bun.

A doua zi după-amiază, Gerzelez îl găsi pe arnăut cu Giguša. Arnăutul clătina din cap.

— Ei, ei, a plecat, s-a dus.

— A plecat, zău, efendi, de două zile. Au dus-o, cică, de cu noapte ; şi cum să afli acum, suflete, pe unde-o fi ? Or fi băgat de seamă că daţi tîrcoale cam mulţi pe lîngă casă şi şi-or fi zis, pesemne, hai să ascundem fata. Asta e, suflete, şi nimic altceva. Şi-acum, pas de-o mai găseşte.

Bătrîna îşi înălţa şi-şi cobora glasul, clătinînd din cap a pagubă. Arnăutul privea ţintă înainte. Nu s-ar fi putut ghici la ce se gîndeşte.

Lui Gerzelez îi năvăli sîngele în cap. Adevărul, atît de limpede, de verosimil şi de irevocabil, că, de cîteva zile, în casa de peste drum nu se mai afla fata cu faţa palidă şi subţire, cu păr greu şi cu trup înalt şi bogat (el o mai văzuse o dată, din creştet pînă-n tălpi), îi tulbură minţile şi răsturnă totul în el. Prăvălia i se păru că se îngustează şi se întunecă. Pe babă şi pe arnăut îi văzu negri. Orbit de necaz, se întoarse şi ieşi în uliţă.

Clocotea de mînie. Să nu poată ajunge pînă la ghiaura aceea ! Să nu poată, niciodată ! Şi să nu poată ucide pe nimeni, să nu poată sparge nimic ! (Un nou val de sînge îi năvăli în cap.) Nu cumva totul era doar o păcăleală ? Nu cumva îşi rîdeau de el ? Dar ce fel de glumă putea să fie şi asta ? Şi cum or fi femeile la care nu se poate ajunge, ca la Dumnezeu ? Simţea, în acelaşi timp, că iţele pe care încerca să le apuce erau prea subţiri pentru mîinile lui şi că — a cîta oară în viaţă ? ! — n-o să poată nici în ruptul capului să-i înţeleagă pe oameni, şi nici faptele lor cele mai simple, că o să trebuiască să renunţe, să se dea bătut şi să rămînă singur cu furia lui ridicolă şi cu forţa lui inutilă.

Mergea surd şi abătut. Nu se gîndea la nimic. Prin cap îi treceau parcă, unul după altul, şiruri de nori roşii, care se ridicau şi se destrămau. Mergea fără să se uite înapoi, lăsînd în urmă casa cea albă şi prăvălia scundă şi întunecoasă.

La Kršla, trompeţii făceau exerciţii, întrerupînd şi luînd mereu de la capăt melodia monotonă a unui marş militar. Soa-

rele lumina blînd. Deodată, Gerzelez simţi că se sufocă şi că-l trec sudorile. Mergea în josul Miljackăi ; la picioarele lui, răchitele şi salciile verzi mai purtau încă urmele inundaţiilor din primăvară. Ce bine că drumul pe lîngă Miljacka e atît de drept şi de lung ; de nu s-ar termina niciodată, de n-ar face nici un cot.

Se opri abia pe Hiset şi coti, ştiind acum precis încotro vrea să meargă. Spre Donji Tabaci. Acolo intră într-o curte mică, cu poartă înaltă. Treptele scării înguste, roase de prea multe vizite, gemeau şi scîrţîiau sub paşii lui. Într-o odaie mică şi frumoasă, în lumina odihnitoare din dosul perdelelor de dantelă albă şi subţire, şedea Ekaterina, cu ochii ei liniştiţi şi cu mîinile ei albe, de parcă l-ar fi aşteptat. Ekaterina era fiica unui medic, venit pe vremuri de la Odesa. Pe tatăl ei, lumea îl crezuse gruzin, dar el, de fapt, fusese rus ; şi nu se ştiuse niciodată de ce emigrase. Cît trăise în Sarajevo, purtase fes şi-i plăcuse să i se spună Velibeg ; dar înainte de-a muri chemase popa să-i dea împărtăşanie creştinească. Fiica lui, săracă şi singură, se gîndise mai întîi să plece la vreo mînăstire de maici, în Rusia, dar o oprise un grec, poliţai. După ce-o lăsase grecul, Ekaterina se mutase într-una din căsuţele care se înşiră de la Hiset pînă la Donji Tabaci şi unde locuiesc, cîte una sau cîte două, sub controlul statului, fetele care se vînd, cunoscute de tot oraşul. Cu ce-i mai rămăsese din banii de la taică-său, Ekaterina cumpărase căsuţa în care îşi ducea acum zilele, împreună cu o servitoare bătrînă, fostă pe vremuri tot fată din Hiset. Ziua, Ekaterina dormea sau croşeta perniţe, în curte, la umbră, iar noaptea primea musafiri mai bogaţi. Şi era măruntică la trup, voinică şi tăcută.

Gerzelez o cunoştea din nopţile de mai înainte. Ea se miră că-l vede venind în plină zi şi se ridică în picioare, dar el îi spuse liniştit, din uşă :

— Ekaterino, am venit la tine.

— Nu-i nimic, bine-ai venit ! îi răspunse ea, în timp ce-i aranjă, supusă, pernele.

Gerzelez se aşeză pe divanul scund ; Ekaterina rămase în picioare, puţin aplecată, şi începu imediat să-i scoată brîul.

Apoi Gerzelez se întinse cu capul în poala ei, pe cînd ea îi mîngîia gîtul ars de soare... Şi-şi lipi obrajii de ţesătura subţire a şalvarilor ei ; în faţa ochilor îi jucau cercurile luminoase şi

roșii ale unui sînge nefericit, și o mulțime de amintiri, estompate și depărtate.

Mîna pe care o simțea cum îl mîngîie era oare mîna femeii? Venețiana în catifea și blănuri, al cărei trup, zvelt și mobil, nici nu și-l putea închipui? Îl mîngîia țiganca Zemka, animal obraznic și viclean, dar drăgălaș? Sau văduva cea plinuță? Sau evreica cea pătimașă și perfidă? Sau Katinka, fructul care se cocea la umbră? Nu, mîna era a Ekaterinei. Numai a Ekaterinei. Numai pînă la Ekaterina se putea ajunge pe un drum drept.

Și încă o dată îi veni în minte gîndul cu care adormise de-o sută de ori pînă acum, un gînd neclar, niciodată dus pînă la capăt, un gînd jignitor: de ce-i atît de cotit și de tainic drumul pînă la femeie și de ce el, cu faima și puterea lui, nu-l poate străbate, cînd îl străbat atîția alții, care îi sînt mai prejos? Dintre toți, numai el, în patima lui ridicolă și cumplită, își întinde mîinile, ca în vis, toată viața. Ce vor femeile?

Mîna cea mică îl mîngîia mereu, cu obișnuință și dibăcie, de-a lungul șirei spinării. Și, din nou, gîndul se prăbuși, nedezlegat și greu, în adîncurile lui. Iar Gerzelez vorbi, fără să facă o mișcare, ca-n vis:

— Cîtă lume am văzut, eu, Ekaterina! Cîtă lume am colindat!

Nu mai știa nici el dacă vroia să se laude sau să se plîngă: și tăcu. Zăcea, domolit, în liniștea somnoroasă în care se adună și se împacă toate orele și toate întîmplările. Ținea ochii strîns închiși. Vroia să-și prelungească clipele acestea fără gînduri și fără dorinți, să se odihnească deplin, ca omul pentru care ziua nu-i decît un scurt popas și pe care-l așteaptă alte drumeții.

Podul de pe Žepa

În al patrulea an al viziratului său, se poticni marele vizir Iusuf şi, ca victimă a unei primejdioase intrigi, căzu pe neaşteptate în dizgraţie. Lupta ţinu toată iarna şi toată primăvara. (Fusese o primăvară urîtă şi rece, care nu vroia cu nici un chip să lase loc verii.) O dată cu luna mai însă, Iusuf ieşi biruitor din captivitate. Şi viaţa îşi continuă mersul ei, sclipitoare, liniştită, monotonă. Dar din lunile acelea de iarnă cînd, între viaţă şi moarte, între glorie şi prăbuşire, nu existase spaţiu nici cît o muchie de cuţit, ceva domol şi meditativ rămăsese în firea vizirului învingător. Acel ceva inefabil, pe care oamenii greu încercaţi de viaţă îl păstrează în ei ca pe un bun tainic şi care numai rareori li se reflectă fără voie în privire, în gest şi în cuvinte.

Trăind captiv, în singurătate şi în dizgraţie, vizirul îşi amintise mai viu de neamul său şi de locurile natale. Căci amărăciunea sufletească şi durerea îndreaptă gîndul spre trecut. Îşi amintise de maică-sa şi de taică-său. (Muriseră amîndoi încă de pe cînd Iusuf nu era decît unul din ajutoarele mărunte ale mai-marelui peste grajdurile împărăteşti ; şi el avusese grijă să le împrejmuiască mormintele cu gard de bolovani şi să le pună la cap pietre funerare, albe.) Îşi amintise de Bosnia şi de satul Žepa, de unde fusese luat pe cînd avea abia vreo nouă ani.

În ceasurile de restrişte, găsise alinare şi-i fusese plăcut să se gîndească la ţara depărtată şi la satul cel împrăştiat, Žepa, unde în fiecare casă dăinuie un basm despre gloria şi despre succesele lui la Ţarigrad şi unde nimeni nici nu cunoaşte şi nici nu bănuieşte cealaltă faţă a gloriei, şi nici preţul cu care se dobîndesc succesele.

Şi chiar în vara aceea, avu prilej vizirul să stea de vorbă cu unii călători veniţi din părţile Bosniei. El îi întreba şi ei îi povesteau. După răscoale şi războaie, urmaseră anarhia, lipsurile, foametea şi molimele de tot felul. Şi rîndui Iusuf să se trimită bogate ajutoare la toţi ai săi, cîţi mai trăiau în Žepa ; şi porunci totodată să se afle cărui soi de clădire publică îi simt oamenii

cel mai greu lipsa. Și i se aduse la cunoștință că mai există patru familii din neamul Setkić, și că sînt cam cele mai avute din sat, dar că și satul și întreg ținutul sărăcise, că geamia, după ce se dărăpănase, căzuse pradă focului, iar cișmeaua secase ; dar cel mai rău era că n-au oamenii un pod peste Žepa. Satul se află pe o colină, chiar la vărsarea Žepei în Drina, și singurul drum spre Višegrad duce peste Žepa, la cincizeci de pași mai sus de gura rîului. Orice pod de bușteni ar face localnicii, îl ia apa. Căci ori se umflă Žepa, năvalnică și pe neștiute, ca toate șuvoaiele de munte, și atunci surpă și mătură din cale buștenii, ori crește Drina, zăgăzuind apele Žepei la vărsare, și-atunci șuvoiul se ridică și ia și podul, de parcă n-ar fi fost. În plus, la vreme de iarnă, se așterne poleiul peste bușteni, iar oamenii și vitele își frîng gîtul. Și cine s-ar gîndi să le clădească acolo un pod, le-ar face mare bine.

Vizirul dărui deci șase covoare pentru geamie și paralele trebuitoare ca în fața geamiei să se înalțe cișmea cu trei țevi, și hotărî totodată să li se clădească oamenilor pod.

Pe-atunci trăia la Țarigrad un italian, meșter zidar, care clădise în preajma orașului cîteva poduri de i se dusese vestea. Pe el îl tocmi vistiernicul vizirului și-l trimise. cu doi oameni de la curte, în Bosnia.

Cei trei ajunseră la Višegrad încă pe zăpadă. Cîteva zile de-a rîndul, višegrădenii văzură uimiți cum meșterul, adus de spate și cărunt, dar încă rumen și tînăr la față, mergea la podul cel mare de piatră, pisa mortarul din încheieturile podului, îl strivea între degete și-l încerca pe limbă, și cum măsura cu pasul arcul bolților. Apoi meșterul se duse cîteva zile la Banja, unde se afla maidanul de calcar din care fusese scoasă piatra și pentru podul de la Višegrad. Acolo, scoase argații și dezgoli maidanul, pînă atunci complet acoperit cu pămînt și plin de tufe și de brădet. Argații săpară pînă ieși la iveală o vînă de piatră largă și adîncă, mai albă și mai compactă decît cea din care fusese clădit podul Višegradului. De-acolo, meșterul coborî pe Drina. pînă la Žepa, și hotărî locul schelei pentru căratul pietrei. Atunci, unul din cei doi oameni ai vizirului porni spre Țarigrad cu devizul și cu planurile.

Meșterul rămase locului să-l aștepte, dar nu vru să locuiască nici în Višegrad și nici la vreuna din familiile de creștini statornicite pe malurile Žepei. Ci își clădi o căsuță de lemn pe-un

podiş, în unghiul acela format de Drina şi Žepa — omul vizirului şi un *chiatib* [1] i-au fost tălmaci — şi se mută în ea. Meşterul îşi gătea singur. Cumpăra ouă, caimac, ceapă şi fructe uscate de la ţărani. Carne, cică, nu cumpăra niciodată. Şi, cînd îl vedeai, cioplea, şi desena, şi cerceta soiurile de calcar sau observa matca şi mersul Žepei.

Peste un timp, se întoarse de la Ţarigrad omul trimis, aducînd aprobarea vizirului şi prima treime din banii trebuitori.

Şi începură lucrările. Iar uimirea oamenilor în faţa unor lucruri atît de neobişnuite nu mai cunoscu margini. Ceea ce se făcea acolo nu aducea nici pe departe a pod. Mai întîi, meşterul porunci să fie înfipte pieziş în Žepa nişte grinzi grele de brad; apoi, între ele, dădu poruncă să fie aşternute două rînduri de pari, împletite cu nuiele şi bătătorite cu lut, ca redutele. Astfel fu abătut rîul şi secată jumătate din albie. Dar tocmai cînd treaba aceasta fusese terminată, se porni în munţi o ploaie năprasnică şi, cît ai clipi, Žepa se tulbură şi îşi umflă apele. În aceeaşi noapte, ea sparse la mijloc digul gata făcut. Iar cînd se lumină de ziuă, apele scăzură, dar împletitura zidului rămase găurită, parii smulşi, grinzile strîmbate. Printre cei ce lucrau la pod cît şi printre oamenii din popor începu să se vorbească în taină că Žepa nu primeşte pod. Dar meşterul porunci, chiar a treia zi, să fie bătuţi alţi pari, mai adînc, iar grinzile să fie îndreptate şi potrivite. Şi din nou începu să răsune matca rîului de maiuri, de strigătele celor ce munceau şi de loviturile lor cadenţate.

Abia cînd toate pregătirile fură terminate şi piatra din Banja se afla cărată la schelă, veniră cioplitori şi zidari din Herţegovina şi din Dalmaţia. Noilor veniţi li se ridicară barăci, în faţa cărora ciopleau piatra, albiţi de pulberea ei cum sînt morarii albiţi de făină. Iar meşterul se tot învîrtea pe lîngă ei, se apleca mereu şi măsura unghiurile cioplite, cu un echer de tablă galbenă şi cu o cumpănă făcută dintr-un plumb legat la capătul unui fir verde. Malurile stîncoase şi povîrnite fuseseră tăiate de-o parte şi de alta, cînd se făcu simţită lipsa de bani. Printre cei ce munceau se ivi nemulţumirea, iar în popor începu să se vorbească iar că nimic n-o să se aleagă din pod. Unii, întorşi din călătorie de la Ţarigrad, povesteau că acolo se zvoneşte cum că vizirul s-ar fi schimbat. Nimeni nu cunoaşte pricina, îl necăjeşte poate vreo

---

1 *Chiatib* — pisar, scrib.

boală sau îl rod grijile, dar Iusuf devine pe zi ce trece mai inaccesibil şi lasă baltă lucrările începute chiar şi la Ţarigrad. După cîteva zile însă, omul vizirului aduse restul banilor şi munca la pod îşi recăpătă mersul obişnuit.

Cu vreo două săptămîni înainte de Sfîntul Dumitru, cei care treceau Žepa peste bîrne, ceva mai sus de construcţie, văzură pentru prima dată cum de pe ambele maluri ale rîului, din şistul surîntunecat, răsărea un zid alb şi neted, de piatră cioplită, prins din toate părţile în păienjenişul schelelor. De atunci, zidul crescu zi de zi. Dar tot cam pe atunci se lăsară şi primele geruri şi lucrările încetară. Zidarii se duseră pe la vetrele lor, pentru iernat, iar meşterul rămase să ierneze în casa lui, din care aproape că nu ieşea nicăieri, aplecat cît era ziua de lungă peste planurile şi socotelile sale. Schelăria construcţiei însă o vizita adesea. Iar cînd, spre primăvară, gheaţa începu să crape, meşterul îngrijorat îşi petrecea mai tot timpul pe la schele şi pe la diguri. Ba uneori se ducea acolo şi noaptea, cu o torţă în mînă.

Încă înainte de Sfîntul Gheorghe, zidarii se întoarseră şi lucrările reîncepură. Iar la jumătatea verii munca luă sfîrşit. Lucrătorii dărîmară voioşi schelele, şi din împletitura aceea de grinzi şi scînduri se ivi podul zvelt şi alb, adus într-un singur arc de la o stîncă la alta.

Într-un ţinut atît de sfîşiat şi de pustiit te-ai fi putut aştepta la orice mai degrabă decît la minunea aceasta de pod. Părea că ambele maluri îşi aruncaseră unul spre altul cîte un şuvoi înspumat de apă şi că şuvoaiele se ciocniseră, se contopiseră într-un arc şi rămăseseră aşa o clipă, plutind pe deasupra prăpastiei. De sub arc se întrevedea, la marginea zării, o frîntură din Drina cea albăstruie ; iar sub el, în adînc, gîlgîia Žepa înspumată şi îmblînzită. Vreme îndelungată ochii oamenilor nu izbutiră să se deprindă cu arcul acesta făcut din linii subţiri şi bine gîndite, care părea că se agăţase numai, din zbor, de stîncile ascuţite şi sure, pline de brînduşe şi de curpeni de munte, ca să-şi continue zborul şi să dispară la primul prilej.

Din satele învecinate lumea dădu năvală să vadă podul. Tîrgoveţii de la Višegrad şi Rogatica veneau să-l admire şi să regrete că se află între stîncile şi în sălbăticia asta, şi nu în tîrgul lor.

— Să fi născut şi voi un vizir ! le răspundea žepenii, lovind cu palma zidul de piatră care avea muchiile drepte şi ascuţite, de parcă ar fi fost tăiat în brînză şi nu cioplit în piatră.

Iar cînd primii călători începură să treacă peste pod, oprindu-se într-una ca să-i admire frumuseţea, meşterul plăti muncitorii, îşi făcu bagajele, îşi încărcă lăzile cu instrumente şi cu hîrtii şi plecă la Ţarigrad, împreună cu oamenii vizirului.

Abia atunci începu să se vorbească despre el în oraş şi prin sate. Selim, ţiganul care-i adusese cu calul său lucrurile trebuitoare din Višegrad şi singurul care mai intrase în casa meşterului, stătea cît e ziua de lungă prin prăvălii şi povestea, pentru a nu ştiu cîta oară, tot ce ştia despre străin.

— D-apoi nici nu era om ca toţi oamenii. Pe iarnă, cînd nu se lucra la pod, stau eu acasă şi nu dau vreo zece-cinşpe zile pe la el. Iar cînd mă duc, găsesc toate claie peste grămadă, aşa cum le lăsasem. În coliba îngheţată îl văd pe el, cu o căciulă din blană de urs înfundată pe cap şi înfofolit pînă sub barbă ; numai mîinile îi stăteau afară, învineţite de frig. Şi rîcîia într-una pietroaiele alea, apoi scria ceva ; şi iar rîcîia, şi iar scria. Şi tot aşa. Cînd am deschis, s-a uitat o dată la mine cu ochii ăia verzi, şi sprîncenele i s-au zbîrlit de-ai fi zis că vrea să mă înghită de viu. Dar n-a scos o vorbă. Om ca ăsta, n-am mai pomenit. Şi cît s-a mai chinuit săracu ! Un an şi jumătate, măi oameni buni. Iar cînd a isprăvit, a plecat la Stambul şi şi-a luat zborul călare. Dar n-a întors măcar o dată capul. Să se uite la noi ori la pod, ioc !

Iar negustorii îl descuseau tot mai mult despre meşter şi despre viaţa lui ; şi se minunau tot mai mult, şi regretau amarnic că nu-l priviseră mai bine şi mai atent cînd mai trecea încă pe străzile Višegradului.

În timpul acesta, meşterul îşi vedea de drumul lui ; iar cînd ajunse la două poşte de Ţarigrad, se molipsi de ciumă. Şi aşa, cuprins de fierbinţeli, abia ţinîndu-se pe cal, sosi în oraş. Şi trase de-a dreptul la spitalul franciscanilor italieni. Iar peste o zi, la aceeaşi oră, îşi dădu sufletul, în braţele unui călugăr.

A doua zi, în zori, vizirului i se aduse la cunoştinţă moartea meşterului şi-i fură înmînate calculele şi planurile podului, aflate asupra acestuia. Meşterul primise numai o pătrime din ce i se cuvenea. Şi nu lăsase în urma lui nici datorii, nici bani sau averi, nici testament şi nici vreun moştenitor. După ce chibzui cîtăva vreme, vizirul hotărî ca una din cele trei părţi rămase să fie dăruită spitalului, iar celelalte două să fie date de pomană, pentru pîinea şi ciorba săracilor.

Tocmai pe cînd dădea poruncile acestea — era o dimineață calmă, de sfîrșit de vară — i se aduse scrisoarea unui *mualim* [1] tînăr și învățat, originar din Bosnia, care scria versuri frumos șlefuite și căruia vizirul îi făcea daruri din cînd în cînd și-l ajuta. El auzise despre podul pe care vizirul îl clădise în Bosnia, scria mualimul, și nădăjduia că va porunci să se pună și acolo, ca pe orice construcție de folos obștesc, o inscripție, ca să se știe cînd a fost clădit și de către cine. De aceea, el, mualimul, gata ca totdeauna să-și pună priceperea și cunoștințele în slujba vizirului, îl roagă să-i facă cinstea de-a primi cronograma pe care i-o trimite și pe care a alcătuit-o cu mare trudă. Pe o hîrtie ceva mai țeapănă, alăturată răvașului, se afla cronograma, scrisă cu litere fine și cu inițiale roșii și aurii :

Cînd Dreapta Cîrmuire *și* Arta cea Măiastră
Se înfrățiră, dîndu-și mîna,
Ivitu-s-a acest prea mîndru pod,
Spre marea bucurie a supușilor
Și întru slava lui Iusuf-vizirul,
În lumea asta și în cea de veci.

Dedesubtul versurilor era desenată pecetea ovală a vizirului, împărțită în două cîmpuri inegale ; pe cel mai mare scria : *Iusuf Ibrahim, adevăratul rob al lui Dumnezeu*, iar pe cel mai mic se afla deviza vizirului : *În tăcere e siguranța.*

Vizirul zăbovi multă vreme în fața răvașului ; stătea cu brațele întinse, apăsînd cu o palmă versurile inscripției, iar cu cealaltă socotelile meșterului și planurile podului. În ultimul timp. feluritele scriituri și inscripțiile de felul acesta îl îndemnau la meditații tot mai îndelungi.

În vara aceea se împlineau doi ani de cînd vizirul suferise căderea și cunoscuse temnița. În primele zile după reluarea puterii, el nu-și dăduse seama dacă i se schimbase sau nu în vreun fel firea. Era la vîrsta cea mai frumoasă, cînd poți cunoaște și simți valoarea adevărată a vieții ; își doborîse toți dușmanii și era mai puternic decît oricînd ; adîncimea căderii de ieri îl ajuta să-și măsoare înălțimea puterii de astăzi. Dar, cu cît trecea vremea, în loc să uite, vizirul începu să-și amintească tot mai des de

[1] *Mualim* — învățător.

temniţă şi, chiar dacă izbutea uneori să-şi alunge gîndurile, visele nu şi le putea alunga. Şi în vise începuse să-i apară temniţa ; iar din visele nopţii, temniţa trecea, ca o spaimă incertă, în realitate, şi-i otrăvea zilele.

Fără să-şi dea seama, vizirul devenise mai sensibil faţă de lucrurile din jurul lui. Începuseră să-l supere unele obiecte pe care mai înainte nici nu le observa măcar. Poruncise ca toată catifeaua din palat să fie scoasă şi înlocuită cu o stofă de culoare deschisă, netedă, moale şi care să nu scîrţîie cînd o pipăi. Îi deveni nesuferit sideful, căci îl asocia în gînd cu pustietatea rece şi cu singurătatea. La atingerea sidefului, şi chiar numai la vederea lui, i se strepezeau dinţii şi i se încreţea pielea. Lucrurile din casă şi armele încrustate cu sidef fuseseră scoase din odăile lui.

Încet, încet, începu să privească totul cu neîncredere ascunsă, dar profundă. Cu timpul, i se cristaliză în minte gîndul că orice faptă şi orice cuvînt al omului *pot* aduce o nenorocire. Şi această *posibilitate* prinse a emana din fiecare lucru pe care-l auzea, îl vedea, îl spunea sau îl gîndea. Vizirul biruitor începu să se teamă de viaţă. Astfel, fără să bănuiască, intra în starea aceea care e prima etapă a morţii, şi în care omul dă să observe cu mai mult interes umbra lucrurilor decît lucrurile înseşi.

Răul acesta zbuciumă şi sfîşie măruntaiele ; dar nici gînd să te poţi mărturisi sau să te încrezi în cineva ; iar cînd răul îşi termină opera şi iese la suprafaţă, nimeni nu-şi dă seama ce s-a petrecut ; oamenii spun pur şi simplu : moartea. Căci oamenii nici nu bănuiesc cîţi dintre puternicii şi mai-marii lumii acesteia mor înlăuntrul lor, pe tăcute şi pe nevăzute, dar repede.

Şi în dimineaţa aceea vizirul era ostenit şi nedormit, dar calm şi concentrat ; îşi simţea pleoapele grele şi faţa ca de gheaţă, în răcoarea dimineţii. Se gîndea la meşterul străin care murise şi la sărăcimea care va mînca pîine din ce cîştigase el cu atîta trudă. Se gîndea la depărtatul, muntosul şi întunecatul pămînt al Bosniei (de totdeauna, gîndurile lui despre Bosnia aveau ceva întunecat în ele !), pe care însăşi lumina islamului nu izbutise să-l lumineze decît în parte, şi unde viaţa, fără pic de blîndeţe şi de civilizaţie mai aleasă, e săracă, stearpă şi aspră. Şi cîte asemenea meleaguri or mai fi existînd în lumea aceasta a Domnului ? Cîte rîuri sălbatice, fără pod şi fără vad ? Cîte locuri fără apă bună de băut, cîte geamii fără podoabe şi fără pic de frumuseţe ?

În gînd, i se deschidea lumea, plină de nevoi, de necazuri şi de spaime în felurite forme.

Soarele sclipea pe țiglele mărunte și verzi ale chioșcului din grădină. Vizirul își coborî privirea pe versurile mualimului, apoi ridică mîna domol și șterse de două ori întreaga inscripție. Iar după o clipă șterse și prima parte a peceții, cu numele lui. Rămăsese numai deviza : *În tăcere e siguranța.* După ce zăbovi o clipă, vizirul ridică iar mîna și, cu o mișcare hotărîtă, o șterse și pe ea.

Astfel rămase podul fără nume și fără semn.

Acolo, în Bosnia, el strălucea în soare și sclipea în lumina lunii. Și treceau peste el oamenii și vitele. Încetul cu încetul, dispăru de tot cercul acela de pămînt răscolit și de cioburi împrăștiate, care însoțesc orice construcție nouă ; oamenii cărară către casă și apa duse la vale parii rupți, bucățile de schele și grinzile rămase, iar ploile spălară urmele muncii cioplitorilor. Dar locul nu s-a putut alipi podului și nici podul locului. Privit dintr-o parte, arcul lui alb, adus cu îndrăzneală, părea veșnic despărțit și singur, și-l surprindea pe călător ca un gînd straniu, rătăcit și prins printre stînci, în sălbăticie.

Cel care povestește toate acestea e primul care s-a gîndit să-i cerceteze și să-i afle obîrșia. Gîndul i-a venit într-o seară, pe cînd se întorcea din munți și, ostenit, s-a așezat lîngă parapetul de piatră al podului. Erau atunci zile fierbinți, de vară, dar noaptea se lăsa răcoare. Iar cînd și-a rezemat spatele de piatra podului, omul a simțit că ea mai păstra încă dogoarea zilei. El era nădușit, iar dinspre Drina sufla un vînt rece ; plăcută și ciudată i-a fost atingerea pietrei aceleia calde și șlefuite. S-au înțeles de îndată. Și-atunci a hotărît să-i scrie povestea.

Povestea cu elefantul vizirului

Orașele și tîrgurile bosniece sînt pline de povești. În poveștile acestea, de cele mai multe ori *născocite*, sub chipul unor întîmplări neverosimile și sub masca unor nume adeseori scornite, se ascunde istoria *adevărată* și nerecunoscută a locurilor de baștină, a oamenilor vii și a generațiilor demult dispărute. Ele fac parte din categoria acelor minciuni orientale, despre care un proverb turcesc spune că sînt „mai adevărate decît oricare adevăr".

Poveștile bosniece duc o viață tainică și ciudată. În privința aceasta ele se aseamănă cu păstrăvul bosniac. În rîulețele și pîraiele Bosniei trăiește o specie deosebită de păstrăv, nu prea mare, negru de tot pe spinare și cu două-trei pete mari, roșii. Păstrăvul bosniac, neobișnuit de lacom, e tot pe-atîta de iute și de viclean și se repede orbește la undița pescarilor iscusiți, dar e inaccesibil și chiar invizibil pentru cei ce nu cunosc apele din partea locului și soiul acesta de pește. Un asemenea necunoscător poate să bată zile întregi, cu undița în mînă, prundișul din preajma rîului și să nu pescuiască nimic, ba chiar să nu vadă altceva decît un fulger negru care despică din cînd în cînd apa, de la un pietroi la altul, și seamănă a orice, numai a pește nu.

Cu poveștile bosniece se întîmplă la fel. Poți să trăiești luni de zile într-un tîrg din Bosnia și să nu auzi cu adevărat și în întregime nici una dintre ele ; dar ți se poate întîmpla la fel de bine să înnoptezi de nevoie cine știe unde și să ți se povestească și trei, și patru asemenea povești, ba chiar dintre cele cu totul de necrezut, care spun cel mai mult despre locuri și despre oameni.

Travnicenii [1], oamenii cei mai înțelepți din Bosnia, știu cele mai multe povești de felul acesta, dar le spun rar străinilor, așa cum bogatul dă greu banul din mînă. În schimb, fiecare poveste pe care o spun prețuiește cît trei povești obișnuite ; firește, după părerea lor.

Așa e și cu povestea despre elefantul vizirului.

---

[1] *Travniceni* — locuitori ai Travnikului.

I

Cînd a fost schimbat vizirul Mehmed Rujdi-paşa, travnicenii se simţiră îngrijoraţi, şi nu fără motiv. Vizirul fusese un chefliu, uşuratic, senin şi delăsător, dar atît de bun, încît nici Travnikul, nici Bosnia nu-i simţiseră prezenţa. Oamenii mai ageri şi mai înţelepţi căzuseră de mult pe gînduri, căci prevedeau că binele acesta n-o să dureze mult. Iar îngrijorarea care îi cuprinsese acum era dublă : pe de o parte, pentru vizirul cel bun care pleca, pe de alta pentru vizirul cel nou, necunoscut, care trebuia să-i ia locul. Şi imediat începură să se intereseze cine era cel ce urma să vină.

Mulţi străini se minunau că travnicenii caută să afle atîtea despre fiecare vizir nou, de cum aud de numirea lui, şi rîdeau de ei punînd asta pe seama curiozităţii, a înfumurării şi a obişnuinţei de a-şi vîrî nasul în importantele treburi ale cîrmuirii. Dar n-aveau dreptate. (Ironicii, în genere, au rareori dreptate.) Nici indiscreţia, şi nici mîndria nu-i mînau pe travniceni să se intereseze atîta despre fiecare nou vizir, despre particularităţile şi deprinderile lui fizice şi morale cele mai neînsemnate, ci experienţa îndelungată şi nevoia aprigă.

De-a lungul anilor, în şiragul atîtor viziri se perindaseră oameni de toate soiurile: înţelepţi şi omenoşi. nepăsători şi cinici. caraghioşi şi păcătoşi, dar printre ei fuseseră şi unii atît de amarnici şi de cumpliţi, încît povestea însăşi sare peste ei şi nu pomeneşte numele celor mai răi şi mai de seamă dintre răi, după cum nu pomenesc oamenii din popor, dintr-o teamă superstiţioasă, numele molimelor şi al altor nenorociri.

Au întrebat deci travnicenii în dreapta şi-n stînga, au cheltuit şi au făcut cinste, doar doar or putea să afle ceva despre omul care avea să le vină ca vizir. Se întîmpla uneori să dea bani vreunuia care, chipurile, ştia multe, iar mai pe urmă să-şi dea seama că avuseseră de-a face cu un escroc sau cu un mincinos. Dar nici banii aceştia nu-i socoteau cheltuiţi de pomană, căci şi ce se *poate* minţi despre un om spune cîteodată destule despre el. Trecuţi prin multe şi ageri la minte cum sînt de felul lor, travnicenii puteau să scoată şi din minciunile acestea un grăunte de adevăr, pe care nici mincinosul însuşi nu-l bănuia printre minciunile lui. Aşadar, minciunile serveau, dacă nu pentru altceva, măcar ca puncte de plecare, şi după ce se afla adevărul, erau uşor înlăturate. Doar nu degeaba spun travnicenii bătrîni că în

Bosnia există trei orașe cu înțelepți. După care adaugă imediat că unul dintre ele, cu oamenii cei mai înțelepți, firește, e Travnikul. Numai că, de obicei, uită să le numească și pe celelalte două.

Așa izbutiră ei și de data aceasta să afle o mulțime de lucruri despre vizirul cel nou, încă înainte de venirea lui.

Vizirul se numea Seid Ali Gelaludin-pașa. De felul lui era din Adrianopol ; om învățat, după ce terminase toate școlile și urma să devină imam într-un cartier sărac al Adrianopolului, lăsase totul baltă, pe neașteptate, și, plecînd la Istambul, intrase în administrația armatei. Acolo căpătase faimă atît pentru dibăcia cu care îi prindea pe hoți și pe furnizorii necinstiți, cît și pentru pedepsele aspre și nemiloase la care îi supunea. Se povestea cum că o dată prinsese un evreu care furniza catran pentru un șantier naval militar ; evreul vindea catran prea subțire și de nefolosit. După ce făcuse cercetările necesare și ascultase părerile a doi experți, ofițeri de intendență, Gelaludin poruncise ca evreul să fie înecat în propriul lui catran. De fapt, lucrurile nu se petrecuseră chiar așa. Evreul fusese prins cu ocaua mică și chemat în fața unei comisii care avea să vadă la fața locului valoarea catranului. Vinovatul se agita de colo-colo în jurul bazinului cu catran, încercînd să dovedească netemeinicia acuzației, iar Gelaludin-efendi îl țintea doar cu privirea. Neputînd să scape de privirea aceasta și nici să-și ia ochii de la ea, nemaiștiind ce spune și nemaiuitîndu-se unde calcă, nefericitul furnizor alunecase, căzuse în bazin și se scufundase atît de repede, încît faptul în sine constitui cea mai temeinică dovadă că într-adevăr catranul fusese subțire.

Așa se petrecuseră în realitate lucrurile, dar Gelaludin-efendi n-avea nimic împotriva celor care împrăștiau prima versiune a întîmplării, fantastică și crudă, sau alte născociri și grozăvii cu privire la asprimea lui. Socotise că în felul acesta o să-și facă faimă de „om cu mînă tare“ și o să atragă atenția marelui vizir. Și nu se înșelase.

Cei sănătoși și cu mintea întreagă, care lucrau cu el în armată, înțeleseră curînd că, de fapt, lui Gelaludin-efendi puțin îi păsa de dreptate sau de paza vistieriei statului, și că tot ce făcea se datora unui instinct irezistibil și unei nevoi înnăscute de-a osîndi, de-a pedepsi, de-a schingiui și de-a ucide, iar legea și interesele statului îi serveau doar ca paravan și ca pretext

binevenit. Pesemne că şi marele vizir ştia asta ; dar instituţiile şi stăpînirile în declin, care nu găsesc în ele înşile forţe sănătoase şi nici mijloace de luptă şi de apărare, au trebuinţă tocmai de asemenea oameni.

Aşa începuse ascensiunea lui Gelaludin. Apoi totul mersese de la sine, în virtutea nevoilor unei cîrmuiri şubrede şi îmbătrînite şi a unei lumi care se destrăma, servite de instinctele pe care Gelaludin le adusese cu sine pe lume. Apogeul ascensiunii acesteia îl constituise numirea lui ca vizir în Bitolia.

Acolo, puterea încăpuse pe mîinile cîtorva familii de bei, care stăpîneau absolut independent, fiecare pe moşia ei, şi se războiau unii cu alţii, nerecunoscînd autoritatea nimănui. Se pare că în Bitolia Gelaludin îşi îndeplini slujba spre deplina mulţumire a celor pe care îi reprezenta, căci, după un an, fu numit vizir în Bosnia, unde beii, la capătul puterilor, pierduseră de mult şi putinţa de-a cîrmui, şi capacitatea de-a se supune. Casta aceasta răzvrătită şi trufaşă, dar dăunătoare şi neputincioasă, trebuia înfrîntă şi supusă. Iar Gelaludin-paşa fu ales tocmai pentru asta.

„Asupra voastră vine sabie tăioasă, mînuită de mînă ageră şi necruţătoare", le trimitea ştire beilor din Travnik prietenul şi informatorul lor de la Ţarigrad. Şi, mai departe, le scria cum procedase Gelaludin-paşa cu beii şi cu fruntaşii din Bitolia.

De cum ajunsese în Bitolia, vizirul îi chemase la el pe fruntaşi şi le poruncise să cioplească fiecare cîte o ţeapă din lemn de stejar, lungă de cel puţin trei metri, şi s-o aducă la Conac [1]. Şi fiecare să-şi scrie numele pe ţeapa lui. Ca vrăjiţi, fruntaşii plecaseră capetele şi îndepliniseră porunca aceasta înjositoare. Unul singur nu se supusese, hotărît mai degrabă să se răzvrătească şi să ia drumul codrului împreună cu cîţiva oameni de-ai săi, decît să dea ascultare unei porunci atît de ruşinoase ; dar oamenii vizirului îl căsăpiseră mai înainte ca vreunul dintre ai lui să aibă măcar timp să-i vină în ajutor. Apoi paşa poruncise ca ţepile să fie înfipte în pămînt, în ograda Conacului, ca o pădure mică. Şi adunîndu-i încă o dată la Conac pe toţi fruntaşii, le spusese că de-acum înainte fiecare „îşi cunoaşte locul" şi că la cea mai mică urmă de împotrivire în cadrul paşalîcului, o să-i tragă pe toţi în ţeapă, în ordinea alfabetică.

---

[1] *Conac* — aici, reşedinţa vizirului.

Aflînd veştile acestea, travnicenii mai le crezură, mai nu le crezură, căci în ultimii treizeci de ani primiseră şi altele la fel de sumbre şi de ciudate, şi văzuseră lucruri şi mai sumbre, şi mai ciudate, din care pricină pînă şi cele mai înfricoşătoare cuvinte îşi pierduseră sensul adevărat şi puterea de convingere. Deci, aşteptară să vadă cu ochii lor şi să se convingă ei înşişi. În cele din urmă, sosi şi ziua aceea.

Felul cum vizirul cel nou îşi făcu intrarea în oraş nu avea nimic deosebit şi nu părea să confirme zvonurile. Alţi viziri „fioroşi“ intrau solemn, cu surle şi tobe, urmărind ca însăşi apariţia lor să le vîre oamenilor spaima în oase. Iar Gelaludin sosise pe neobservate, noaptea, şi, într-o dimineaţă de februarie, se pomeniseră pur şi simplu cu el la Travnik. Aşa că toţi ştiau că-i acolo, dar nimeni nu-l văzuse încă.

Iar cînd vizirul îi primi pe „fruntaşi“ şi cînd îl văzură şi-l auziră, cei mai mulţi dintre ei avură o nouă surpriză. Vizirul era om încă tînăr, cam de treizeci şi cinci, patruzeci de ani, roşcovan, cu pielea albă, cu capul mic pus pe un trup lung şi slăbănog. Avea o faţă fără barbă, ovală şi oarecum copilăroasă, cu o mustăcioară roşcată, abia vizibilă, şi cu reflexe lucioase pe pomeţii rotunjiţi, ca la păpuşile de porţelan. Iar în mijlocul feţei aceleia albe şi cu firicele de păr auriu, sclipeau doi ochi căprui, aproape negri, şi puţin inegali. În timpul discuţiilor, ochii îi erau adeseori acoperiţi de genele foarte decolorate, puţintel roşietice, care împrumutau întregii feţe o expresie bizară, împietrită şi uşor surîzătoare. Dar de cum se ridicau genele, ochii cei întunecaţi arătau limpede că totul e o amăgire şi că pe faţa vizirului nu-i nici urmă de zîmbet. De asemenea, bătea la ochi gura mică şi palidă, ca de păpuşă, pe care vizirul abia o deschidea cînd vorbea, şi buza de sus, veşnic neclintită, dar îndărătul căreia ghiceai, nu ştiu după ce, dantura cariată şi ştirbă.

Cînd beii se întîlniră, după prima vizită la vizir, ca să-şi schimbe între ei impresiile şi părerile, cei mai mulţi înclinau să-l socotească mai blînd pe imamul acesta ratat, subapreciindu-l şi găsind că zvonurile îşi depăşiseră obiectul. Cei mai mulţi, dar nu toţi. Căci printre ei se aflau şi cîţiva oameni greu încercaţi şi cu mintea pătrunzătoare, „buni cunoscători ai vremurilor“, şi ei tăceau şi priveau fix înainte, fără a îndrăzni să tragă măcar pentru ei o concluzie totală şi definitivă despre vizir, dar cu sentimentul că văzuseră un om neobişnuit, un călău de-un soi înfricoşător şi deosebit de ceilalţi.

Gelaludin-paşa sosise la Travnik pe la începutul lui februarie ; în a doua jumătate a lui martie avu loc masacrul beilor şi al fruntaşilor.

Printr-un firman împărătesc, Gelaludin îi convocă pe toţi beii mai de seamă şi pe toţi *aianii* [1] şi căpitanii oraşelor la o consfătuire importantă, la Travnik. Cu totul, trebuiau să vină exact patruzeci de oameni. Treisprezece dintre ei n-au răspuns chemării, unii fiindcă erau înţelepţi şi presimţiseră primejdia, alţii fiind împiedicaţi de tradiţionala trufie familială, care de data aceasta se dovedi la fel de preţioasă ca şi înţelepciunea. Din cei douăzeci şi şapte care au venit, şaptesprezece au fost executaţi pe loc, în curtea Conacului ; iar ceilalţi zece au fost trimişi a doua zi, la Istambul, legaţi toţi cu un singur lanţ, fiecare cu cîte un belciug de fier în jurul gîtului.

Nu există martori şi n-o să se poată şti niciodată cum de-a fost cu putinţă ca nişte oameni atît de încercaţi şi-atît de iluştri să fie atraşi într-o asemenea cursă şi căsăpiţi în mijlocul Travnikului, ca nişte oi, fără glas şi fără împotrivire. Masacrul beilor şi al fruntaşilor, executat cu calcul şi sînge rece, în curtea Conacului, sub ochii vizirului, fără scrupule, fără pic de respect pentru forme, aşa cum nici un vizir de pînă acum nu-şi mai îngăduise cînd săvîrşise omoruri, rămase în ochii lumii ca un coşmar şi ca o vrajă rea.

Din ziua aceea toţi travnicenii aveau despre Gelaludin-paşa, pe care poporul îl poreclise Gelalia, aceeaşi părere, lucru care altfel li se întîmpla rar. Căci pînă acum, despre fiecare vizir rău (şi chiar despre mulţi care nici nu fuseseră atît de răi) se spunea că-i cel mai rău ; dar despre actualul vizir nu se mai spunea nimic, căci de la cel mai rău şi pînă la Gelalia era drum lung şi înfricoşător, iar pe drumul acesta oamenii îşi pierdeau de spaimă şi darul vorbirii, şi memoria, şi capacitatea de-a compara şi de-a găsi un cuvînt care să poată exprima cine e şi cum e Gelalia.

Luna aprilie trecu astfel într-o stupoare îngheţată şi într-o aşteptare mută. Ce-o să mai fie după asta, dacă se mai poate să fie ceva ?

Şi atunci, în primele zile ale lui mai, vizirul îşi făcu rost de-un elefant.

---

[1] *Aian* — căpetenie.

În Turcia, cînd oamenii ajung la funcţii înalte şi dobîndesc putere şi avere, încep adeseori să simtă cum apare şi creşte în ei interesul pentru animalele neobişnuite, ca un fel de patimă vînătorească, dar denaturată, care evită mişcarea şi efortul. Se mai întîmplase şi pînă acum ca vreun vizir să-şi aducă cine ştie ce lighioană nemaivăzută prin partea locului: vreo maimuţă, vreun papagal, vreo pisică de angora. Unul îşi procurase chiar un pui de panteră, dar se pare că pentru neamul acesta de tigri clima Travnikului se dovedi neprielnică. După primele încăierări şi încercări de a-şi arăta ferocitatea, animalul încetase să mai crească. Ce-i drept, toţi gură-cască aflaţi în preajma vizirului îl îndopau într-una cu rachiu tare şi-i dădeau colăcei de *esrar*[1] şi de *afion*[2]. Cu timpul pantera îşi pierdu dinţii. Blana, rămasă fără luciu, îi năpîrli ca la o vită bolnavă. Îngrăşată fără să se fi dezvoltat normal, fiara stătea tolănită în ogradă, liberă şi inofensivă, şi picotea la soare, în timp ce cocoşii o ciuguleau, iar căţeluşii mai ştrengari ridicau necuviincioşi piciorul lîngă ea. În iarna următoare, muri pantera de moartea naturală şi lipsită de glorie de care are parte orice simplu cotoi din Travnik.

Da, şi înainte vreme vizirii, ca oameni ciudaţi, cruzi şi cu greutate ce erau, îşi aduseseră tot soiul de lighioane neobişnuite; dar dacă ar fi fost să te iei după ciudăţenie şi cruzime, atunci Gelalia ar fi trebuit să ţină turme întregi de fiare din cele mai înfricoşătoare, cum nu se văd decît în poze şi nu se aud decît în basme. Şi de aceea travnicenii nu se mirară prea mult la vestea că vizirului îi soseşte un elefant, vietate nemaivăzută încă pe meleagurile lor.

Era un elefant african, în creştere încă, tînăr şi vioi. Avea abia doi ani. Înaintea lui, îi sosi la Travnik povestea, căci totul se dibuia de undeva: cum călătorea, cum era păzit şi îngrijit de însoţitori, cum era întîmpinat, transportat şi hrănit de popor şi de autorităţi. Şi încă înainte de a-l vedea, travnicenii îl botezară „fil", ceea ce în limba turcească înseamnă tocmai elefant.

Iar filul călătorea încet şi anevoie, deşi era doar pui, cam de mărimea unui bou bosniac dintre cei zdraveni. Şi puişorul ăsta de elefant le scotea peri albi însoţitorilor săi. Filul ba nu vroia să mănînce şi se trîntea pur şi simplu pe iarbă, ba închidea ochii şi începea să sughită şi să rîgîie în aşa hal, încît însoţitorii, cu

[1] *Esrar* — haşiş.
[2] *Afion* — mac.

gîndul la vizir, mureau de frică să nu i se întîmple ceva : iar el deschidea viclean cîte un ochi, se uita în preajmă şi o zbughea, gonind atît de repede, încît flăcăii abia se ţineau după el. Bieţii oameni îl îndemnau în toate limbile, îi spuneau cuvinte drăgăstoase şi-l înjurau cu prudenţă ; cîte unul, e drept, îl mai şi înţepa, pe furiş, în partea moale de sub coadă. Dar totul era zadarnic. Însoţitorii erau nevoiţi să-l poarte pe jumătate în braţe, să pună la jug boii luaţi de la ţărani şi să-l care într-o căruţă specială, joasă, pe care o numeau „tehtervan". Şi nimeni nu era în stare să-i prindă iţele năzbîtiilor. („Parcă ar fi al vizirului !") Iar slugile bosniece strîngeau doar din dinţi, să nu le scape vreun cuvînt şi să nu spună cu glas tare ce gîndesc în clipele acelea despre toţi elefanţii şi toţi vizirii din lume, şi-şi blestemau ceasul cînd soarta îi hărăzise să păzească şi să ducă ceea ce Bosnia nu mai văzuse niciodată.

În genere, toţi cei din alai, de la cel mai mic pînă la cel mai mare, erau îngrijoraţi şi mohorîţi ; se cutremurau toţi gîndindu-se la ce-i aştepta dacă nu-şi îndeplineau treaba cum se cuvine ; şi-şi găseau o oarecare satisfacţie doar în zăpăceala şi în spaima pe care ei înşişi o stîrneau pretutindeni în calea lor şi-un fel de răsplată în jaful pe care-l puteau practica nestingheriţi în numele filului, favorit al vizirului.

Aşa se petreceau lucrurile în toate oraşele şi satele prin care treceau. Cînd se ivea alaiul cu elefantul în vreun tîrg bosniac aşezat lîngă şoseaua principală, copiii alergau să-l întîmpine cu chiote de rîs şi cu chemări vesele. Mai-marii tîrgului se adunau în piaţă să privească minunea minunilor, dar cînd dădeau cu ochii de seimenii cei mohorîţi sau auzeau numele vizirului Gelaludin, toate glasurile se stingeau, toate feţele îngheţau, şi fiecare îşi căuta drumul cel mai scurt spre casă, încercînd să se convingă singur că nu fusese nicăieri şi că nu auzise nimic. Ofiţerii, funcţionarii, mufliii, zapciii, cei pe care îi silea datoria, ieşeau cu teamă şi respect în faţa animalului necunoscut al vizirului şi, neîndrăznind să întrebe prea multe, luau de la localnici, grabnic şi fără cruţare, tot ce li se cerea. Mulţi dintre ei se apropiau cu un zîmbet linguşitor nu numai de alai, ci şi de tînărul elefant; şi, după ce priveau cu nespusă bunăvoinţă animalul nemaivăzut, nu ştiau ce să-i spună, şi-şi mîngîiau bărbile şoptind în aşa fel, încît să-i audă şi însoţitorii :

— Maşalah, maşalah ! Să nu-i fie de deochi !

Iar în sinea lor tremurau ca nu cumva să i se întîmple ceva elefantului cît timp se afla acolo, în raza stăpînirii lor, şi aşteptau

cu nerăbdare clipa cînd alaiul vizirului, cu monstru cu tot, o să-şi continue drumul şi-o să treacă în comuna vecină, cîrmuită de alţii. Şi cînd alaiul părăsea într-adevăr tîrgul, ei oftau cu oftatul acela înăbuşit, de uşurare, de ură şi de duşmănie, pentru cît li se adunase pe suflet, oftat pe care slujbaşii şi „oamenii împărăţiei" ştiu uneori să-l scoată, dar în aşa fel, încît nici pămîntul cel negru să nu-i audă, şi cu atît mai puţin vreun om viu, chiar cel mai apropiat.

Pînă şi norodul, oamenii de rînd care nu erau nimic şi n-aveau nimic, nu cutezau să vorbească tare şi pe faţă despre ceea ce vedeau. Abia cînd se ştiau la adăpostul uşilor bine închise, îşi băteau joc de elefant şi rîdeau de cheltuielile şi de grija cu care era transportat, de parcă ar fi fost cine ştie ce sfinte moaşte animalul vizirului cu faimă rea.

Numai copiii, uitînd de toate poveţele şi de orice prudenţă, vorbeau tare, făceau pariuri şi se luau la harţă discutînd despre lungimea trompei, grosimea picioarelor şi mărimea urechilor elefantului. Pe maidane, unde începuse să încolţească iarba, copiii se jucau *de-a filul* şi de-a alaiul lui. Copiii cei necruţători, incoruptibili, neînfricaţi şi atotvăzători ! Unul dintre ei făcea pe filul, umbla în patru labe şi dădea din cap, pe care trebuia închipuită o trompă şi nişte urechi mari, clăpăuge. Iar ceilalţi înfăţişau alaiul, cu slugile şi seimenii cei neobrăzaţi şi puşi pe harţă. Cîte unul dintre băieţi îl imita pe *muteselim* [1] şi, apropiindu-se cu teamă adevărată şi cu bunăvoinţă falsă de elefantul imaginar, îşi mîngîia barba, şoptind :

— Maşalah ! Maşalah ! Ce vietate mîndră ! D-apoi da, fiinţa Domnului !

Şi-şi juca atît de bine rolul, încît toţi ceilalţi copii rîdeau cu hohote, chiar şi cel care făcea pe filul.

Cînd filul cu alaiul său ajunse la Sarajevo, se păstră pentru el protocolul consfinţit pentru viziri : în drum spre Travnik să nu intre în oraş, ci să înnopteze pe Gorica, şi asta cel mult două nopţi, în care timp oraşul Sarajevo trimite obligatoriu cele necesare, hrană şi băutură, lumînări şi lemne. Alaiul cu puiul de elefant înnoptă deci pe Gorica. Şi nici unul dintre „fruntaşii" tîrgului nu arătă nici cel mai mic interes pentru animalul străin (multe familii de seamă erau încă în doliu după masacrul recent pus la cale de

---

[1] *Muteselim* — funcţionar din administraţia statului.

vizir). Cetățenii orașului, bogați și sfidători, dar temîndu-se totuși de vizir și de tot ce avea vreo legătură cu el, trimiseră o slugă să întrebe cîți oameni sînt în alai, ca să le poată da cele trebuitoare. De elefant, nici nu se pomeni, căci localnicii spuneau așa : „Știm ce mănîncă *vizirul filului*, dar nu știm cu ce se hrănește *filul vizirului ;* dacă i-am cunoaște obiceiurile, i-am trimite și lui de-ale mîncării".

Așa străbătu filul, din tîrg în tîrg, jumătate din Bosnia, fără necazuri prea mari, și ajunse în sfîrșit la Travnik. După felul cum intră animalul în oraș, se putea vedea cel mai bine ce simțăminte nutreau oamenii pentru vizir și pentru tot ce era al lui. Unii întorceau spatele și se prefăceau că nu știu și nu văd nimic, alții șovăiau între spaimă și curiozitate, alții se gîndeau cum să se arate atenți față de elefantul vizirului pentru ca lucrul acesta să fie văzut și notat unde trebuie. Și, în sfîrșit, mai era sărăcimea cea numeroasă, căreia nu-i ardea nici de viziri, nici de elefanți, și privea toate astea cum privea orice, gîndindu-se numai la un lucru : cum să facă omul, măcar o dată în viața lui și numai pentru cîtăva vreme, să găsească tot ce-i trebuie, lui și familiei.

De fapt, pînă și cei mai zeloși stăteau în cumpănă dacă să iasă în întîmpinarea filului și să-și arate astfel stima față de vizir și de tot ce-i aparține sau să rămînă cuminți acasă. Doar nu poți să știi niciodată ce întorsătură iau lucrurile, își spuneau ei, și ce pagube și belele îți pot cădea pe cap. (Parcă cine poate să prevadă și să ghicească toanele și samavolniciile oamenilor împărăției și ale tiranilor ?) Poate că din pricina asta pe fil nu l-a întîmpinat mulțime de lume și ulițele pe care a trecut au fost mai mult pustii.

Pe ulițele înguste ale Travnikului, tînărul elefant păru mai mare decît era în realitate, mai fioros și mai greoi, căci toți cîți îl priveau se gîndeau mai mult la vizir decît la dobitocul lui. Și mulți dintre cei ce-l zăriseră în alai, printre ramurile tinere și verzi cu care era înconjurat, se întrecură apoi să mintă ore și ore, prin cafenele și prin case, povestind minuni despre înfățișarea înfricoșătoare și despre însușirile nemaipomenite ale „vitei vizirului". Și nu-i de mirare, căci și aici, ca și pretutindeni în lume, ochii văd mai lesne ceea ce-ți umple sufletul. Și-apoi, așa e făcut omul nostru : să iubească mai mult și să cultive mai cu grijă povestea lui despre realitate, decît realitatea despre care povestește.

Nimeni nu știa însă și nici nu putea să știe cum fusese instalat filul la Conac și cum își petrecuse acolo primele zile, căci chiar de s-ar fi găsit cineva care să aibă curaj să întrebe, n-ar fi găsit pe

nimeni atît de curajos încît să-i spună. Sub cîrmuirea vizirului acestuia, nici gînd ca tîrgul să povestească şi să bîrfească pe faţă, ca odinioară, ce se petrecea la Conac.

Dar ce nu pot afla, travnicenii ştiu să născocească, şi ce nu îndrăznesc să spună, şoptesc cu mult curaj şi cu înverşunare. Filul creştea deci în imaginaţia oamenilor şi căpăta porecle care nu sună frumos nici cînd sînt şoptite, cu atît mai puţin cînd sînt scrise. Şi totuşi, despre el nu numai că se vorbea, dar se şi scria.

Astfel, parohul din Dolac, fra-Mato Mikić îi scria prietenului său, stareţ la mînăstirea Gučja Gora, informîndu-l despre venirea filului, dar în taină, pe ocolite, şi în parte în limba latină, folosind citate din Apocalips despre fiara cea mare („Et vidi bestiam..." [1]). Şi, printre altele, îl informa, ca de obicei, despre situaţia generală la Conac, în Travnik şi în Bosnia.

„Fost-au, după cum ştii, şi unii dintre-ai noştri", scria parohul Mato, „care, văzînd cum îi căsăpea vizirul pe turci şi pe «fruntaşii» lor, ziceau că din toată întîmplarea s-ar putea să iasă ceva bun pentru raia, căci nătîngii noştri îşi închipuie că răul altuia e neapărat spre binele lor. Poţi să le spui deschis, să ştie măcar acuma, dacă n-au ştiut-o, că n-o să iasă nimic bun din toate astea. Singura noutate e că «fiara şi-a făcut rost de-o fiară» şi că norodul, care n-are altă treabă, povesteşte şi trăncăneşte vrute şi nevrute."

Şi, amestecînd cu prudenţă cuvintele latineşti cu ale noastre, ca într-un limbaj cifrat, parohul Mato îşi încheia astfel scrisoarea : „Et sic Bosna ut antea neorînduită sine lege vagatur et vagabitur forte pînă în ziua de apoi" [2].

Şi, într-adevăr, zilele treceau, iar de la Conac nici un glas şi nici un semn, despre nimic, deci nici despre elefant. De cînd se închisese poarta în urma filului, fiara din poveştile travnicenilor se scufundase cu totul în Conacul cel mare, pierise fără urme, se făcuse parcă una cu vizirul cel invizibil.

Iar pe vizir, travnicenii într-adevăr îl vedeau rar. El aproape că nu ieşea din Conac. Faptul acesta simplu, că e greu să-l vezi pe vizir prin oraş, speria de la sine şi prilejuia tot felul de presupuneri, devenind astfel încă un mijloc de-a vîrî spaima în oase. În plus, travnicenii ţinuseră grozav, de la bun început, să mai afle ceva amănunte despre vizir, nu numai în legătură cu aducerea pu-

---

[1] Şi văzui fiara (lat.).

[2] Şi aşa Bosnia, neorînduită ca şi pînă acum, fără legi, rătăceşte şi va rătăci poate pînă în ziua de apoi.

iului de elefant, ci despre orice, în general, despre felul lui de trai, despre obiceiurile, patimile şi dorinţele lui, sperînd că doar-doar vor găsi astfel vreo „portiţă“ prin care să se poată apropia de el.

Un informator bine plătit, dintre cei de la Conac, putea să spună despre vizirul acesta închis în sine, tăcut şi aproape nemişcat doar că n-are vreo patimă sau vreo dorinţă mai puternică. Trăia neprihănit, fuma puţin, bea şi mai puţin, mînca modest şi cumpătat, se îmbrăca simplu, nu prea se dădea în vînt după bani şi nu era nici orgolios, nici desfrînat şi nici lacom.

Ca orice adevăr, şi adevărul acesta era greu de crezut. Iar travnicenii, nerăbdători şi malițioşi, primind informaţiile, se întrebau cine căsăpise atîţia oameni prin Bosnia, dacă la Conac trăia închis un asemenea mieluşel? Şi totuşi, informaţiile erau adevărate. Singura patimă a vizirului, dacă putea fi numită patimă, era colecţionarea de condeie, de hîrtie fină şi de călimări.

Vizirul avea în colecţia lui hîrtie de pe toate meleagurile lumii — chinezească, veneţiană, franţuzească, olandeză, germană. Avea călimări de diferite mărimi, făcute din metal, din jad sau din piele anume lucrată. El însuşi nu prea scria şi nici nu era cine ştie ce maestru în arta scrisului, dar strîngea cu patimă exemplare de artă caligrafică şi le păstra înfăşurate cu grijă, în cutii rotunde, din lemn subţire, sau în mape de piele.

Nespus de mult ţinea vizirul la colecţia lui de *calemuri,* un fel de condeie care în Orient ţin locul penelor de gîscă. Condeiele acestea sînt făcute din trestie, cel mai adesea din bambus, ascuţite şi despicate la vîrf, în formă de peniţă.

Ore întregi, visător şi nemişcat, vizirul îşi trecea dintr-o mînă în alta calemurile de toate soiurile, culorile şi mărimile. Unele dintre ele erau galbene-deschise, aproape albe, altele roşietice şi trandafirii sau de-un negru compact şi strălucitoare ca oţelul călit; toate în culori naturale ; unele subţiri şi netede, ca nişte fîşii de metal, altele de grosimea degetului mare, cu încheieturi noduroase. Unele reflectau jocul bizar al naturii, de aceea fie că se terminau cu o protuberanţă în formă de craniu omenesc, fie că nodurile de la încheieturile trestiei semănau a ochi omeneşti. Toate felurile de condeie din Imperiul turcesc, din Persia şi Egipt erau reprezentate cu cîte cel puţin un exemplar în colecţia aceasta de peste opt sute de calemuri, din care nici unul nu semăna cu celălalt. Şi nici unul nu făcea parte dintre calemurile ieftine şi obişnuite, care se cumpără cu duzina. În colecţie existau cîteva exemplare unice ca formă

şi culoare ; pe acestea vizirul le păstra înfăşurate în vată, în nişte cutii lunguieţe, speciale, de lac chinezesc.

În liniştea ca de mormînt care domnea în imensa încăpere, nu se auzea, ore întregi, decît foşnetul hîrtiei şi clinchetul calemurilor din mîinile vizirului ; el le cîntărea şi le compara unele cu altele ; scria cu ele litere stilizate şi desena iniţiale majuscule, cu cerneală de diferite culori. apoi le ştergea şi le curăţa cu un burete special şi le punea la locurile lor, în colecţia cea mare.

Aşa îşi petrecea vizirul timpul care se scurgea atît de încet la Travnik.

Şi pe cînd el stătea ore întregi cu calemurile lui, furat cu totul de plăcerea aceasta nevinovată, de la un capăt la altul al Bosniei oamenii se întrebau cu teamă ascunsă şi cu grijă nerostită : ce-o fi făcînd şi ce-o fi uneltind vizirul ? Şi fiecare înclina să creadă numai în rău şi să vadă în retragerea şi în tăcerea vizirului invizibil un pericol care îl pîndea şi pe el şi pe ai lui. Şi fiecare şi-l închipuia pe vizir într-alt fel, punînd la cale vreo faptă importantă şi sîngeroasă.

Pe lîngă distracţia cu calemurile, hîrtiile şi scrisul, vizirul obişnuia să se ducă zilnic la elefant, să-l privească din toate părţile, să-i arunce iarbă sau fructe şi să-i vorbească încet, dîndu-i tot felul de nume glumeţe. Dar niciodată nu-l atingea cu mîna.

Atîta izbutiseră să afle travnicenii despre vizirul cel invizibil. Pentru ei, asta însemna prea puţin. Pasiunea pentru calemuri şi hîrtii nu li se părea nici prea verosimilă, nici prea limpede. Distracţia cu elefantul o socoteau mai de înţeles şi mai apropiată, cu atît mai mult cu cît filul începuse să se arate ochilor uimiţi ai lumii.

II

Nu trecu mult, şi filul începu într-adevăr să fie scos din Conac; altfel nici nu s-ar fi putut, căci pentru animalul cel tînăr, îndată ce dădu de hrană bună şi se mai odihni după drumul lung şi anevoios, Conacul devenise prea strîmt. Ştiau toţi că filul nu va putea fi ţinut în grajd, ca o vită supusă, dar nu bănuia nimeni că va fi atît de neastîmpărat şi de nărăvaş.

Altminteri, nu era de loc greu să-l scoţi la plimbare ; el însuşi căuta lărgime şi verdeaţă. Dar era greu să-l înfrînezi şi să-l păzeşti. Chiar de-a doua zi, filul trecu în fugă peste Lašva, căreia îi scăzuseră apele, ridicîndu-şi trompa sus de tot, în semn de bucurie, şi împrăştiind apa în jurul lui cu un plescăit vesel. Dînd de ulucile grădinilor, tînărul elefant, cu aerele unui ştrengar care se joacă, începu imediat să împingă parii ca să vadă dacă sînt bine bătuţi, să îndoaie şi să rupă crengile, pînă unde ajungea cu trompa. Slugile goneau după el, iar el se întorcea în Lašva şi le stropea ştrengăreşte cu apă, avînd grijă să se stropească şi pe sine.

După cîteva zile, slugilor le dădu în gînd să-l scoată la plimbare legat ; fireşte, legat frumos, cu gust. Şi-i puseră în jurul gîtului o zgardă rezistentă, făcută din piele îmbrăcată în postav roşu, brodat cu paiete sclipitoare şi cu zurgălăi. De fiecare parte a gulerului acestuia de piele era fixat cîte un lanţ lung, ţinut de cîte o slugă. În fruntea alaiului mergea un mulatru înalt şi spătos, cu pielea smolită şi cu ochii piezişi, un fel de pedagog şi de îmblînzitor al tînărului elefant, singurul care, cu o mişcare a mîinii, cu un strigăt sau cu o privire, putea să-l influenţeze. Pe omul acesta travnicenii îl botezaseră Filfil.

La început plimbară filul aşa, pe colinele din preajma Conacului ; apoi prelungiră din ce în ce mai mult plimbările, pînă cînd, în cele din urmă, începură să-l poarte chiar prin tîrg. Cînd tînărul elefant fu plimbat pentru prima dată prin centru, oamenii se purtară ca în ziua cînd sosise la Travnik, unii făcîndu-se că nu-l văd, alţii privindu-l cu spaimă sau cu indiferenţă prefăcută. Dar plimbările acestea se înteţiră din ce în ce, apoi deveniră permanente. Iar filul, obişnuindu-se cu tîrgul, începu să-şi dea arama pe faţă.

Şi atunci începură să aibă loc scene nemaivăzute. De cum apărea filul şi alaiul său, sus, la capătul tîrgului, se pornea freamătul şi agitaţia. Cîinii, marea gloată de cîini ai tîrgului, se zăpăceau şi începeau să se zbuciume, să adulmece de departe fiara străină, care le depăşea toată experienţa vieţii, şi-şi părăseau vadurile de pe lîngă măcelării. Dulăii îmbătrîniţi şi îngreunaţi de grăsime se retrăgeau tăcuţi, iar javrele tinere, mai slabe şi mai vioaie, lătrau printre uluci sau prin găurile pereţilor, cu un lătrat rău şi tăios, vrînd parcă să-şi înăbuşe propria lor frică. Neliniştea trecea apoi la pisici ; ele traversau în fugă strada, se urcau pe garduri, se căţărau pe aracii de viţă din curţi, goneau pe cerdacu-

rile de lemn sau chiar pe acoperişuri. Găinile, adunate în piaţă ca să-şi ciugulească tainul de boabe de sub traistele cailor ţărăneşti, fugeau cotcodăcind speriate şi, fîlfîind din aripi, săreau peste gardurile înalte. Măcăind, raţele alergau stîngace şi se aruncau de pe zid în pîrîu. Dar mai ales caii se speriau de fil. Căluţii aceştia bosnieci, piperniciţi, dar răbdători şi rezistenţi, suri şi păroşi, cu şuviţe dese în coama care le cădea pe frunte şi sub care le licăreau ochii catifelaţi, plini de-o tăcută voioşie, îşi ieşeau pur şi simplu din minţi de cum îl zăreau pe fil sau îi auzeau zurgălăii. Îşi rupeau frîiele, îşi aruncau poverile şi samarele din spinare şi fugeau zvîrlind furioşi cu copitele dinapoi, spre duşmanul invizibil. Ţăranii alergau şi ei buimaci, strigîndu-şi pe nume caii speriaţi, doar-doar or putea să-i potolească şi să-i oprească. (Exista ceva nespus de dureros pe chipul ţăranului care, cu picioarele răşchirate şi cu mîinile întinse, fugea să se posteze în faţa calului înnebunit şi, cu bruma de minte rămasă, încerca să fie mai înţelept şi decît dobitocul lui ieşit din minţi, şi decît smintiţii aceia care, fără nici un rost, plimbau fiara prin oraş.)

Copiii tîrgului, îndeosebi ţigănuşii, veneau în fugă de pe uliţele lăturalnice şi, pitiţi pe după colţurile caselor, priveau cu teamă şi cu plăcută emoţie animalul străin. Şi cu cît zilele treceau, cu atît copiii deveneau mai îndrăzneţi şi mai întreprinzători şi începeau să strige, să fluiere, să se îmbrîncească unul pe altul în strada principală, cu ţipete şi cu hohote de rîs, spre elefant.

Şi femeile şi fetele, ascunse pe după zăbrele, în pridvoare şi pe la ferestre, priveau filul în dichisul lui roşu, cu alaiul lui format din flăcăi frumos îmbrăcaţi şi trufaşi. Se adunau cîte trei-patru la un ochi de geam, vorbeau pe şoptite, spuneau glume la adresa animalului neobişnuit, se gîdilau una pe alta şi chicoteau înăbuşit. Mamele şi soacrele le interziceau nurorilor gravide să iasă la ferestre, nu cumva mai apoi copilul pe care-l purtau în pîntece să semene cu monstrul.

Cel mai rău era însă în zilele de tîrg. Caii, vitele mari şi cele mărunte să-şi rupă picioarele de spaimă, nu alta ! Femeile din satele de prin împrejurimi, îmbrăcate în rochii lungi şi legate frumos la cap cu basmale albe, fugeau cît le ţineau picioarele spre uliţele mai dosnice, crucindu-se şi ţipînd de spaimă şi de tulburare.

Pe lîngă toate astea trecea solemn filul, legănîndu-se şi clătinîndu-se, pe cînd însoţitorii alergau şi ţopăiau în jurul lui rîzînd şi strigînd. Priveliştea era atît de nouă şi de stranie, încît uneori

părea că totul se mişcă după o muzică nemaiauzită şi necunoscută şi că plimbarea filului e însoţită nu de zurgălăi şi de rîsetele şi chemările alaiului şi ale ţigănuşilor, ci de tobe, de ţimbale, de instrumente cu formă şi cu origină neştiută.

Filul călca apăsat pe picioarele-i bondoace, dar puternice, trecîndu-şi într-un ritm uşor şi calm greutatea de pe un picior pe altul, aşa cum calcă orice fiinţă vie în care există mult mai multă putere decît are nevoie ca să-şi poarte şi să-şi mişte trupul, din care pricină tot ce e în plus se transformă în zbenguială şi joacă.

Elefantul cel tînăr se deprinsese repede cu tîrgul şi devenea zi de zi mai perseverent şi mai isteţ cînd era vorba să-şi satisfacă toanele ; iar toanele nu i le putea ghici şi nici prevedea nimeni, atîta viclenie drăcească şi răutate aproape omenească se ascundea în ele, cel puţin după părerea travnicenilor tulburaţi şi jigniţi. Ba răsturna coşul plin cu prune al unui sărac, ba lovea cu trompa şi dobora toate furcile şi greblele pe care un ţăran le scosese la vînzare, rezemate de-un perete, în tîrg. Oamenii dădeau înapoi ca în faţa stihiei, îşi înghiţeau mînia şi răbdau paguba. O singură dată, plăcintarul Vejsil a încercat să se apere. Cînd filul şi-a întins trompa spre scîndura lui rotundă pe care se aflau plăcinte, Vejsil a fost mai iute decît el şi a ridicat capacul de lemn, ca să-l alunge. Elefantul şi-a retras, într-adevăr, trompa; dar Filfil, care era puternic şi vînjos şi avea mîinile lungi, ca de maimuţă, s-a apropiat în fugă şi i-a ars lui Vejsil o palmă cum nu s-a mai pomenit în Travnik. Cînd plăcintarul şi-a venit în fire, filul cu alaiul lui se aflau departe, iar prin preajmă nu mai erau decît vreo cîţiva oameni care-l stropeau cu apă. Pe obrazul lui Vejsil au rămas patru vînătăi groase şi o plagă însîngerată, de la inelul pe care Filfil îl purta pe degetul mijlociu. Şi toţi socoteau că plăcintarul scăpase ieftin şi că toate astea nu însemnau nimic pe lîngă ce i s-ar fi putut întîmpla.

De fapt, tîrgul se săturase mai mult de alaiul filului decît de filul însuşi. biată vietate fără minte şi străină. Căci lîngă el se afla totdeauna paznicul principal şi îngrijitorul Filfil, căruia nimeni nu-i ştia numele adevărat, cu mîinile lui lungi şi cu faţa lui neomenească. Se mai aflau apoi doi ostaşi însoţitori cărora, adeseori, li se mai-alătura şi cîte un *paşaliu*[1] trîndav, de la Conac, doritor numai să se bucure de spaima lumii şi de învălmăşeala tîrgului. de neorînduiala generală, de scenele comice şi de rîsul

[1] *Paşaliu* — om din suita vizirului.

pe care ele îl stîrnesc. Tîrgul cunoştea bine şi de mult violenţa slugilor în ţara bunului plac, căci de multă vreme travnicenii cei bătrîni spuneau : greu e cu stăpîn rău, dar mai greu cu linge-blide cei neruşinaţi şi cu slugile crude şi fără obraz.

Astfel, nimeni nu înfrîna animalul, ci, dimpotrivă, toţi îl întărîtau şi-l îndemnau la năzbîtii.

Haimanalele şi ţigănuşii se pregăteau încă de cu zori pentru ceasurile de plimbare a filului, cu gînd să petreacă de pe urma glumelor şi a necazurilor care trebuiau să aibă loc. Şi niciodată aşteptarea nu le era înşelată. Astăzi filul se opreşte locului o clipă, se foieşte de parcă ar chibzui, apoi se apropie de prăvălia lui Avdaga Zlatarević (un negustor mărunt, dar cetăţean de frunte, respectat de travniceni şi respectîndu-se el însuşi grozav de mult !), se reazimă cu partea dinapoi a trupului de stîlpul de lemn care sprijină faţada prăvăliei şi începe să se scarpine, îndelung şi vioi. Avdaga se face nevăzut cît ai clipi, pe uşiţa care dă în magazie. spre zidul de piatră al prăvăliei. Alaiul stă şi aşteaptă ca filul să-şi termine plăcerea, lumea rîde, şi dugheana de lemn se clatină şi pîrîie din toate încheieturile.

Mîine, Avdaga nici nu mai aşteaptă să ajungă filul pînă la Avdaga se face nevăzut cît ai clipi, pe uşiţa care dă în magazie, Iar elefantul se duce glonţ la dugheană, se apropie iar de stîlpul cu pricina, dar nu se mai scarpină, ci-şi desface puţin picioarele dinapoi şi urinează zgomotos şi din belşug, chiar sub oblonul lui Avdaga. Apoi se scutură, îşi tremură de cîteva ori muşchii spinării, îşi ciuleşte mulţumit urechile şi-şi continuă drumul, cu pasul lui solemn şi domol.

Ţigănuşii, care se ţin la zece paşi de fil, hohotesc şi-i comentează cu glas tare isprava, iar însoţitorii îl bat uşurel peste crupă.

Erau şi zile cînd filul trecea prin tîrg fără să se întîmple nimic deosebit ; cîteodată nici nu-l aduceau prin partea aceea, dar oamenii se obişnuiseră atît de mult cu emoţiile şi cu năzdrăvăniile filului, încît începuseră să le scornească atunci cînd nu existau.

Printre pierde-vară care aşteptau zilnic elefantul, puteau fi auzite asemenea discuţii :

— Ieri n-a trecut filul.

— N-a trecut pe-aici, dar ştiţi ce-a fost în mahalaua ţiganilor ? răspundea unul Karišik, un beţivan şi-un palavragiu vestit.

— Ce-a fost, frate ? întrebau doi deodată, uitînd în clipa aceea că beţivanul trece drept cel mai mare mincinos din Travnik şi din împrejurimi.

— O ţigancă a lepădat cînd a dat cu ochii de fil, asta a fost.

— Nu mai spune !

— Că spun ori nu spun, asta a fost ! Ieşise femeia — era în a opta lună — să clătească o tipsie şi tocmai dădea să arunce apa cînd i-au fugit ochii în susul uliţei. Iar de-acolo venea filul, drept spre ea. Femeia a scăpat tipsia, a apucat să strige : „A-ah !“ şi s-a lungit, galbenă ca lumînarea. Lîngă ea s-a ivit imediat o băltoacă. Şi aşa, au cărat-o în casă şi pe ea şi copilul de şapte luni. Acum, femeia nu-şi mai vine în fire. Copilul n-are nimic, e voinic şi sănătos altminteri, numai că-i mut, nu scoate un sunet. A amuţit de spaimă. D-apoi cum, frate !

Cu aceste cuvinte, „d-apoi cum, frate“, se termina orice minciună a lui Karišik ; ele erau un fel de încheiere şi de semnătură pusă pe orice poveste, pe orice scorneală a beţivanului.

Ceilalţi pierde-vară se împrăştiau cît ai clipi şi povesteau mai departe, iar cei mai mulţi dintre ei uitau să spună că povestea vine de la Karišik. Şi tîrgul fierbea şi aştepta ziua de mîine, cu vizita filului, sau măcar cu o poveste nouă, adevărată sau născocită, despre fil.

E lesne de închipuit cum se simţeau, după toate astea, negustorii şi prăvăliaşii din Travnik, cei mai liniştiţi şi mai respectabili tîrgoveţi din întreaga Bosnie, gravi, ţepeni, înfumuraţi şi mîndri de datina lor negustorească şi de curăţenia şi liniştea oraşului lor de scaun.

Iar necazurile cu filul nu încetau, ci, dimpotrivă, sporeau, şi nimeni nu le întrezărea sfîrşitul. Cine ar putea să ştie ce se petrece într-un dobitoc, chiar într-unul de-al nostru, bosniac ? Şi cu atît mai mult într-unul străin, adus din lumea largă şi necunoscută ? Cine putea să ştie la ce cazne îl osîndise viaţa şi pe fil ? Dar Travnikul n-avea obicei să se gîndească la viaţa şi la caznele altora, ci la rînduiala şi la interesele lui. Pe cînd împărăţia pîrîia şi trosnea din toate încheieturile, pe cînd Bosnia îşi tîra zilele de azi pe mîine, în delăsare, în teamă şi-n aşteptare, pe cînd beii purtau doliu şi-şi puneau la cale răzbunarea, Travnikul nu ştia decît de fil şi vedea în el principalul duşman. Altminteri, travnicenii, după credinţa şi datina lor, ocrotesc toate animalele, chiar şi pe cele păgubitoare, hrănesc cîinii, pisicile şi porumbeii şi nu omoară nici măcar insectele. Dar legea aceasta nu-l privea pe elefantul vizirului. Şi oamenii unelteau împotriva lui, şi-l urau cum se urăşte un om care îţi e duşman.

Iar filul, cu fiecare zi şi cu fiecare săptămînă, se făcea tot mai mare şi mai puternic, şi devenea tot mai vioi şi mai năzdrăvan.

Cîteodată alerga năvalnic prin tîrgul Travnikului, aşa cum alergase odinioară, sugaci fiind, pe cine ştie ce podiş înalt al Africii, prin iarba bogată şi aspră care-l biciuia din toate părţile şi-i înviora sîngele tînăr, trezindu-i o nepotolită poftă de mîncare ; alerga de parcă ar fi căutat ceva şi, negăsind, răsturna tot ce-i ieşea în cale. Poate că filul tînjea; poate că filul s-ar fi jucat cu semenii lui ; poate că filului începuseră să-i iasă măselele ; de aceea era neliniştit şi simţea o nevoie irezistibilă să roadă, să muşte tot ce nimerea ; şi în isprăvile lui Travnikul vedea spiritul lui Gelalia, bănuia sute de planuri drăceşti.

Uneori, filul trecea în fugă domoală şi veselă, fără să se uite la nimeni şi fără să se atingă de nimic, de parcă ar fi alergat spre un cîrd de elefanţi tineri. Şi se lovea ştrengăreşte cu trompa peste cap. Alteori se oprea în mijlocul tîrgului şi stătea nemişcat şi trist, cu trompa lăsată în jos, cu ochii acoperiţi de pleoapele şi de genele lui rare, albicioase şi ţepoase, de parcă ar fi aşteptat ceva. Şi-atunci părea o fiinţă pierdută şi deznădăjduită. Iar oamenii de prin prăvălii îşi dădeau coate, răutăcioşi :

— Ştii cu cine-mi seamănă filul ăsta ? îl întreba un giuvaergiu pe vecinul său.

— ? !

— Cu vizirul ! Bucăţică ruptă ! îl încredinţa giuvaergiul, care nu cutezase niciodată să-şi ridice ochii cînd trecea vizirul călare, pe lîngă prăvălia lui. Iar vecinul, fără să se uite la animal, găsea că asta e foarte posibil, şi doar scuipa, mormăind o înjurătură murdară la adresa vizirului şi a mamei filului.

Aşa era ura lor ! Iar cînd ura tîrgului se leagă de-un obiect, nu-l mai părăseşte, ci se strînge în jurul lui şi-l învăluie tot mai tare, schimbîndu-i cu timpul şi forma şi semnificaţia, depăşindu-l în întregime şi devenind scop în sine. Atunci obiectul trece pe un plan secundar, rămînînd numai cu numele ; iar ura se cristalizează, creşte pentru ea însăşi, după legile şi necesităţile ei, devine puternică, ingenioasă şi ameţitoare, ca o dragoste denaturată ; şi-şi găseşte hrană şi stimulent în orice, şi-şi creează singură pretexte ca să sporească şi mai mult.

Cine e prins de ura adîncă şi înverşunată a tîrgului trebuie să cadă, mai devreme sau mai tîrziu, sub povara invizibilă, dar perfidă a urii acesteia ; pentru el nu există scăpare, dacă nu distruge din temelii şi tîrgul şi seminţia tîrgoveţilor.

Ura aceasta, oarbă și surdă, numai mută nu era. Oamenii nu prea discutau cînd se aflau în centrul orașului, căci Gelalia era Gelalia; dar seara, cînd se întîlneau prin mahalale, li se dezlegau limbile și li se înfierbîntau mințile. E drept că și vremea se potrivea de minune. Toamna era în toi. Cu nopți încă frumoase, cu cerul parcă stins, bogat în stele mărunte, care picurau în fiecare clipă străbătînd bolta cu licuricii lor ; și fiecare luminiță făcea să tălăzuiască tot cerul, ca o pînză, în ochii celor care-l priveau. Pe costișele povîrnite ardeau focuri. Se fierbea ultimul magiun. Pe lîngă focuri, se mișcau sau stăteau oamenii, la treabă sau la taifas. Și peste tot se aflau glume și povești, și poame, și nuci, și cafea, și tutun ; și aproape peste tot se afla rachiu. Și nu exista nici foc, nici taifas la care să nu vină vorba despre vizir și despre elefantul lui, cu toate că nimeni nu le pomenea numele.

— A întrecut orice măsură !

De obicei, cu aceste cuvinte sfințite începeau cele mai multe discuții. Ele au fost de nenumărate ori rostite în tîrgul Travnikului de-a lungul anilor și al secolelor. N-a existat generație care să nu simtă că se întrece și că s-a întrecut orice măsură, și încă de cîteva ori în decursul unei vieți. Nu s-ar putea stabili cu precizie cînd într-adevăr întrece răul orice măsură, și cînd aceste cuvinte sînt rostite pe bună dreptate. Ele vin așa, ca un oftat adînc sau ca un geamăt înăbușit printre dinți și, de fapt, sînt totdeauna sincere și adevărate pentru cel ce le rostește.

Numai că la focuri diferite se discută și se dezbate în diferite chipuri același necaz. În linii mari, focurile sînt de trei feluri. Unele, la care stau tinerii și vorbesc mai mult despre fete și despre dragoste, despre jocuri și despre isprăvile de prin cafenele. Altele, în jurul cărora se adună tîrgoveții, dar cei mai subțirei la pungă, negustori mărunți și breslași. Și, în sfîrșit, focurile lîngă care se adună gospodari grei, bogătașii, „oameni de afaceri“ și de neam.

Lîngă un foc dintre cele pe care le-am așezat în prima categorie stăteau, în seara aceea de toamnă, doi tineri. Gazda, Šećeragić, și oaspetele lui, Gluhbegović. Gazda, un flăcău de vreo douăzeci de ani, ghebos și bolnăvicios, era singurul copil la părinți ; oaspetele, de-o vîrstă cu el, era un flăcău înalt, voinic și drept ca bradul, cu ochii albaștri și pătrunzători, deasupra cărora sprîncenele i se uneau drepte și subțiri, ca o așchie de metal îndoită și ascuțită la ambele capete. Deși deosebiți în toate, cei doi tineri erau prieteni nedespărțiți și le plăcea să se desprindă din grup și să tăinu-

iască între ei, liberi, despre toate cîte îi însuflețesc sau îi chinuie pe cei de vîrsta lor.

În ziua aceea era vineri. Ceilalți flăcăi plecaseră prin mahalale, să schimbe o vorbă cu fetele pe la uluci sau lîngă porțile întredeschise.

Lîngă căldarea în care fierbea magiunul își făceau de lucru niște fetișcane necoapte ; flăcăul care mesteca magiunul se afla și el acolo ; ceva mai la o parte, cei doi tineri tăifăsuiau liniștiți și fumau.

Cu ochii la foc și cufundat parcă în sine, ghebosul îi spunea prietenului său :

— Toată lumea nu vorbește decît despre vizir și despre filul său

— Păi, e sătulă pînă-n gît !

— Mie mi s-a făcut lehamite să aud mereu unul și același lucru : vizir-fil, fil-vizir. Și dacă stau să mă gîndesc, mi-e și milă de bietul dobitoc. Ce vină are el ? L-au vînat acolo, peste mări, l-au legat și l-au vîndut, iar vizirul l-a adus să se chinuie aici, singur cuc în țară străină. Și-apoi, dacă stau să mă gîndesc, nici vizirul n-a venit de voia lui ; și pe el l-au trimis alții, fără să-l întrebe dacă vrea sau nu. Iar cel care l-a trimis trebuia și el să trimită pe cineva ca să facă ordine și să potolească Bosnia. Și-așa, mi se pare că toate se împing una pe alta, că nimeni nu-i acolo unde ar vrea să fie și că fiecare se află, împins de nevoie și din voința altcuiva, acolo unde lui nu-i place și nu-i nici altora plăcut.

Gluhbegović îl întrerupse :

— Ai cam luat-o razna, bietul de tine ! Gîndurile astea nu duc la nimic. Pînă dibuiești tu cine l-a trimis pe nu știu cine, ăl de-aici ți se urcă-n cap. De-aia nu te mai întreba nimic, ci nu te lăsa și lovește în cine ți-e mai aproape și în cine poți.

— De, oftă ghebosul, dacă fiecare ar da în cel care-i stă în cale și care îi e mai la îndemînă, apoi nu s-ar mai isprăvi bătaia, ci s-ar întinde pînă la celălalt capăt al lumii.

— Las' să se întindă ! Ce-mi pasă mie de celălalt capăt al lumii ?

Šećeragić nu-i răspunse, ci se retrase și mai mult în sine, și-și aținti și mai mult ochii asupra focului.

Toate cîte se discutau aici, lîngă foc, nu schimbau nimic, nici pentru oraș, nici pentru fil, și nici nu puteau să schimbe, căci una-i vorba și alta-i fapta.

La un alt foc, pe-aproape, alt soi de oameni şi altfel de vorbe. Acolo se petrecea în lege. Vreo zece tîrgoveţi, din cei mai „subţirei la pungă, sorbeau rachiu, unii cu patimă şi liniştit, alţii cu băgare de seamă şi cu nazuri. Vorba curgea, creştea, se preschimba în glume, în înţepături pline de venin, în monologuri solemne, în lăudăroşenii nesfîrşite, în minciuni încîlcite sau în adevăruri scurte, fulgerătoare. Rachiul trezeşte în oameni simţăminte nebănuite şi tot felul de idei, găseşte cuvinte noi şi duce la hotărîri îndrăzneţe care aici, între focul cel vesel şi bezna care acoperea lumea adormită şi amuţită, păreau fireşti şi uşor de înfăptuit.

— D-apoi, prieteni, ne arde obrazul de ruşine din pricina porcului ăluia al vizirului, şi mie şi întregului tîrg, cît e el de mare. Ne-am săturat de-o asemenea viaţă, zău aşa ! spunea încet şi necăjit Avdaga Zlatarević.

Şi începu imediat o discuţie, pe şoptite dar plină de însufleţire, la care ţineau toţi să ia parte, exprimîndu-şi fiecare în felul lui amărăciunea, după fire şi avere şi după cît îl prinsese rachiul. Cît ai clipi, se formară două grupuri de vorbitori. Unii, viteji şi agresivi, curajoşi la vorbă şi necruţători în propuneri ; alţii, împăciuitori, prudenţi la vorbă, înclinînd mai mult către căi şi mijloace ocolite, cu care, fără zarvă şi fără cuvinte de prisos, pe nevăzute dar sigur, se poate ajunge la ţintă.

Un agă, mărunţel, roşcovan, costeliv şi iute din fire, cu mustaţă scurtă şi zbîrlită, aproba totul, înfiorîndu-se de ruşinea pe care erau nevoiţi s-o rabde oamenii pe pămîntul lor şi în casa lor. Şi înjura Travnikul şi pe cel care i-a pus temelia aici. Ar trebui să i se dea foc, zicea el, să ardă şi şoarecii în pereţi. Înjura Bosnia cît e ea de lungă şi de lată. Că nu e o ţară cum sînt altele, zicea el roşu de mînie ; nu există fiinţă pe lume să n-o fi călcat în picioare ; mai lipsea doar elefantul, şi uite, l-au adus şi pe el, ca să se vadă şi minunea asta. Că-mi vine să-mi iau puşca şi cînd s-o apropia de prăvălia mea să-i torn douăzeci de plumbi în frunte, şi pe urmă las' să mă sfîrtece în piaţă.

O singură voce, răguşită, vocea unuia care nici măcar nu venise treaz, mormăi ceva, ca un fel de aprobare. Toţi ceilalţi tăceau. Ştiau ei cîte parale face şi omul, şi ameninţarea lui. De nenumărate ori mai trăsese el, cu aceiaşi douăzeci de plumbi ; şi toţi cei în care trăsese îşi mîncau mai departe pîinea, sănătoşi tun, şi se încălzeau la soare. Şi mai ştiu că puştile Travnikului nu trag uşor, iar

atunci cînd trag și nimeresc într-adevăr — fac asta cu cît mai puțin zgomot.

Discuția își continua firul. Aga cel mititel amenința mereu. Amenințau și alții, dar mai încet și mai vag, abia șușotind. Începură propunerile. Mulți erau de părere că „ar trebui făcut ceva", deși nu știau ce anume. Alții se arătau partizanii mijloacelor moderate dar sigure, și-i sfătuiau pe ceilalți să mai aștepte și să mai rabde.

— Pînă cînd să tot așteptăm ? interveni unul din cei mai porniți. Nu cumva pînă o crește filul și-o începe să dea buzna peste casele noastre și să se atingă de copiii noștri ? Știți voi oare că elefantul trăiește mai mult de-o sută de ani ? !

— Elefantul s-ar putea să trăiască, vorbi domol un negustor mai în vîrstă, palid la față, dar nu și stăpînul lui — vizirul.

La vorbele acestea, toți împăciuitorii clătinară din cap, semnificativ ; cei porniți, amintindu-și brusc cine era stăpînul filului, tăcură o clipă, și discuția deveni iar șoaptă.

Nici lîngă focurile la care se auzeau asemenea lăudăroșenii zgomotoase și ocări șoptite nu putea fi vorba de concluzii reale și de soluții folositoare. E drept, încolțeau cîteva propuneri curajoase despre felul cum ar putea fi scăpat tîrgul de nelegiuirile filului ; propunerile însă, care îi însuflețeau pe cei ce le făceau și uneori și pe cei ce le ascultau, erau uitate la lumina zilei și nimeni nu se mai gîndea la înfăptuirea lor. În seara următoare, la foc, începea din nou jocul imaginației și al vorbelor. Iar dacă vreodată, în mod cu totul excepțional, se mai întîmpla să fie reluată vreo propunere din ajun și să se discute despre realizarea ei, nu se ajungea niciodată la ceva serios, și totul se sfîrșea de obicei cu o poveste nouă. Așa a luat naștere și povestea aceasta despre Aljo și despre fil.

Era o noapte de septembrie, caldă, dar senină. Cei care mestecau magiunul cîntau ; cei care n-aveau nici o treabă tăifăsuiau pe lîngă focuri, la o cafea, la un rachiu, la o țigară. Plăcută i se pare omului orice vorbă pe care o rostește și drag îi e tot ce vede cu ochii și atinge cu degetele ! Nu-i liberă viața, și nici ușoară, și nici sigură, dar se poate visa din belșug despre ea și se poate vorbi și glumi cu înțelepciune, cu istețime.

Zarvă mare era mai ales lîngă un foc. Acolo se adunaseră în jurul lui Aljo Kazaz vreo zece prăvăliași dintre cei mai subțirei la pungă și de aceea dintre cei mai viteji.

Aljo avea în tîrg prăvălie mică, dar bănoasă şi binecunoscută ; la el se împleteau găitane şi ceaprazuri şi se vindeau pungi şi brîie de mătase. Kazazii ăştia descindeau dintr-o familie odinioară mare şi puternică, dar acum dispărută — familia Šahbegović. Prin nu ştiu ce împrejurări, din tot neamul lor rămăsese numai o ramură care, neavînd pămînt, trecuse la meserie şi la cîştig şi, de peste cincizeci de ani, îşi păstra locul în breasla kazazilor. Aşa căpătaseră şi numele de Kazaz [1], după breaslă. Toţi erau socotiţi oameni de omenie şi meseriaşi pricepuţi. La fel şi Aljo ăsta, doar că el era cam zurliu şi cam într-o ureche. Înalt şi voinic, rumen la faţă, cu nişte ochi negri, în care licărea veşnic un fel de zîmbet, Aljo avea o barbă neagră, rară şi inegală care-i acoperea obrazul. Îl ştiau toţi mare mucalit, dar naiv şi curat la suflet, înţelept şi descurcăreţ ; era cunoscut ca unul care se şi pricepe şi îndrăzneşte să spună ceea ce alţii tac, şi să facă ceea ce alţii n-ar face niciodată, şi trecea drept omul despre care nu ştii niciodată cînd îşi bate joc de toată lumea, şi cînd le îngăduie altora să-şi bată joc de el, cînd spune adevărul glumind, şi cînd glumeşte cu ceea ce alţii iau drept adevăr.

În tinereţe, Aljo luptase sub comanda lui Suleiman-paşa împotriva Muntenegrului şi-şi făcuse faimă atît prin vitejia, cît şi prin vorbele lui de duh.

Nici n-apucase Aljo să se aşeze bine, că-l şi luară ceilalţi la întrebări :

— Aljo, uite că ne ciorovăim aici şi nu ştim ce-i mai cumplit şi mai rău, şi ce-i mai bun şi mai dulce pe lume.

— Cel mai rău e să te afli pe stîncile Muntenegrului, într-o noapte cu vînt, şi să ai o ceată de muntenegreni în faţă şi alta în spate.

Toate acestea Aljo le rosti repede, fără să stea pe gînduri, ca pe nişte lucruri ştiute pe de rost ; apoi însă, tresări deodată şi amuţi. Ceilalţi îl îmboldiră să răspundă şi la a doua întrebare ; iar el îi privi îndelung, sfidător şi ştrengăreşte, cu ochii lui negri, strălucitori, şi abia la urmă le spuse, vorbind agale :

— Ce e mai dulce pe lume ?... Ce e mai bun şi mai dulce ?... Mă întrebaţi ce e mai dulce pe lume ? Păi asta numai un tîmpit poate să întrebe, fiindcă orice om cu un dram de minte ştie ce e mai dulce pe lume. Asta se ştie, nu se întreabă. Vai de capul vostru !

---

[1] *Kazaz* — ceaprazar.

Dar după primele glume nevinovate, discuţia trecu imediat la fil. Plîngerile, ameninţările şi lăudăroşeniile obişnuite. Unul propuse să se aleagă cinci oameni din tîrg, care să meargă la vizir şi să i se plîngă de fil şi de alaiul lui.

Tosun-aga, croitorul cel măruntel şi bolnăvicios, dădu pe gît un filigean de rachiu şi suflă aerul cu putere (suflul rachiului cere vorbe tari !) :

— Uite, eu merg primul.

Era o umbră de om Tosun-aga, pătimaş şi cu faimă nu prea bună, dar tocmai din pricina asta atît de trufaş, încît trufia îi întrecea toate celelalte simţăminte, chiar şi teama. Acum, cînd vorbea, la lumina puternică a focului părea şi mai palid, şi mai slab, şi mai prăpădit, abia dacă mai avea un firicel de viaţă în el : dacă i s-ar fi luat capul, nu s-ar fi putut spune că pierdea mare lucru.

— Fugi de-aci ! Dacă mergi tu primul, merg şi eu, măcar al treilea, spuse Aljo, rîzînd.

Ceilalţi dădură şi ei rachiul pe gît şi începură să se întreacă :

— Merg şi eu !

— Şi eu !

Se lăudară şi se vitejiră aşa multă vreme, cu vorbe din cele mai tari. În noaptea aceea se despărţiră tîrziu, cu planul gata pus la cale ; iar cei cinci aleşi jurară solemn să se întîlnească a doua zi la prăvălia lui Tosun-aga, să meargă la Conac, să se înfăţişeze vizirului, să-i spună adevărul gol-goluţ şi părerea adevărată a tîrgului şi a norodului despre fil şi despre paznicii lui cei samavolnici şi fără suflet, şi să-l roage să le ia de pe cap năpasta aceasta.

În noaptea aceea mulţi se treziră întrebîndu-se cu spaimă dacă fusese cu putinţă ca la băutură şi la taifas să-şi dea cuvîntul că se vor înfăţişa lui Gelalia, sau totul fusese numai un vis zănatec.

III

A doua zi dimineaţă, la ceasul hotărît, doar trei din cei cinci sosiră la locul întîlnirii. Ceilalţi doi nu erau de găsit nicăieri. Pe drum, unul din cei trei fu apucat de crampe atît de cumplite, încît se abătu într-una din grădinile pline de tufe de lîngă drum şi pieri fără urmă. Aşa, mai rămase doar Aljo şi, cu el, Tosun-aga.

Mergeau amîndoi încet, gîndindu-se la unul şi acelaşi lucru : că ar fi bine să se întoarcă din drumul acesta primejdios şi absurd. Dar cum nici unul nu ţinea să rostească primul ceea ce gîndeau amîndoi, merseră mai departe. Şi tot sfiindu-se unul de celălalt, se pomeniră la podul de peste Lašva, în faţa Conacului. Tosun-aga rămăsese cu cîţiva paşi în urmă, iar Aljo se gîndea să poposească lîngă pod şi de acolo să se întoarcă, după ce s-o înţelege cu Tosun, ca să nu-şi piardă capul nebuneşte. Din gîndurile acestea îl treziră nişte glasuri aspre. De undeva, din faţa gheretei de la celălalt capăt al podului, doi ostaşi îi strigau ceva, amîndoi o dată. În prima clipă, Aljo crezu că vor să-l alunge şi, fericit, vru să se întoarcă, dar, dimpotrivă, ei îl chemau, agitîndu-şi mîinile.

— Hei !

— Încoace, încoace !

Paza era întărită, de parcă ar fi aşteptat pe cineva. Cei doi ostaşi, flăcăiandri cu barba abia răsărită, porniră spre el. Aljo simţi că-i îngheaţă sîngele în vine, dar, fiindcă nu mai avea încotro, porni repede şi nepăsător în întîmpinarea ostaşilor.

Cei doi îl întrebară cu asprime încotro pornise şi ce căuta pe-acolo. Cu un glas cît se poate de nevinovat şi de firesc, Aljo le răspunse că se ducea pînă sus, la Halilović, după nişte prune, că se luase cu vorba, cu un vecin întîlnit pe drum, şi că uite-aşa, din vorbă în vorbă, se pomenise, fără să-şi dea seama, în faţa Conacului. Rîdea singur de el şi de neatenţia asta a lui, cu un rîs larg, nevinovat şi prostesc de bun. Ostaşii îl mai priviră o clipă, bănuitori.

— Hai, cară-te !

Scăpat de prima spaimă şi recules complet, Aljo simţi o mare uşurare, dar totodată şi dorinţa stranie de-a mai schimba o vorbă cu flăcăii ăştia cumsecade, ca să-şi mai rîdă un pic de primejdia care îl ocolise.

— Bine, bine, băieţi, păziţi, păziţi cu grijă ! Şi fiţi disciplinaţi ! Şi Dumnezeu să vă ţină stăpînul !

Ostaşii lui Gelalia, ucigaşi înrăiţi, gata oricînd să ia capete, îl priveau cu o lumină de zîmbet pe feţele lor obtuze.

Mergînd pe povîrnişul de lîngă zidul care împrejmuia grădinile vizirului, Aljo se mai întoarse o dată şi le zîmbi ostaşilor, care nici nu se mai uitau la el. Dar, în aceeaşi clipă, aruncă o privire furişă pe malul celălalt al Lašvei, unde pierise demult şi fără

urmă Tosun-aga, părăsindu-şi tovarăşul şi călcîndu-şi toate jurămintele din ajun.

După ce urcă o bucată bună pe drumul desfundat, tot printre uluci, Aljo nimeri pe-un tăpşan neted, sub un păr înalt, cu fructele culese şi cu frunzele aproape ofilite. Acolo se aşeză el, îşi scoase tutunul şi-şi răsuci o ţigară.

La picioarele lui, Conacul invizibil zăcea scufundat în adîncuri, cu malul drept al Lašvei cu tot ; iar Travnikul părea o biată îngrămădire de acoperişuri negre şi sure, deasupra cărora pluteau fumurile albăstrii şi albe ale vetrelor, împletindu-se cîte două-trei laolaltă, lăţindu-se, subţiindu-se şi pierzîndu-se în văzduh.

Abia acum, după primul fum de ţigară, cînd se mai reculese şi se mai linişti, Aljo văzu limpede cît de urît îl înşelaseră ceilalţi azi-dimineaţă, cum îl părăsiseră, şi ce-i făcuse tîrgul împingîndu-l spre locul acela cumplit, ca să atace singur şi nepregătit ceva care, la urma urmelor, pe el nu-l supăra cu nimic, şi să apere ceea ce ei înşişi n-aveau curaj să-şi apere.

De pe podişul acela privea cu ochi noi, într-o perspectivă stranie, piezişă, oraşul natal. De-atîţia ani nu-şi mai părăsise la ora aceasta prăvălia, nu mai fusese pe aici, nu se mai urcase atît de sus. Ţinutul i se părea străin şi necunoscut, iar gîndurile i se îmbulzeau neîncetat în cap şi erau atît de noi, de neobişnuite şi de mari, încît alungau tot restul ; timpul se scurgea repede şi pe nesimţite. Cu asemenea gînduri îşi trecu el, acolo, sus, şi vremea prînzului şi toată după-amiaza. Cine ar putea să spună cîte gînduri i-au trecut prin minte în ziua aceea blîndă, de septembrie ? Căci şi aşa gluma şi seriozitatea se schimbau ca fluxul şi refluxul în mintea lui, anulîndu-se una pe alta, fără să lase urmă. Ca niciodată pînă atunci, Aljo cugetă îndelung şi adînc la cîte şi mai cîte : la cele întîmplate de dimineaţă, la fil, la tîrg, la Bosnia şi la Imperiu, la autorităţi, la norod şi la viaţă în genere. Bietul lui cap nu era deprins să gîndească atît de profund şi de limpede, dar acum, aici, îi pătrunsese şi lui în creier o rază, o lumină fugară şi plăpîndă a conştiinţei, despre oraşul, ţara şi imperiul în care trăia el, Aljo, şi mii de oameni ca el, unii mai nebuni, alţii mai deştepţi, cîţiva mai bogaţi şi mulţi mai săraci ; şi văzu limpede viaţa pe care o trăiau, viaţă de lipsuri, viaţă nedemnă, iubită cu patimă şi plătită scump, dar care, cînd stai să te gîndeşti, nu-şi merită, zău că nu-şi merită, preţul. Şi toate gîndurile astea i se

adunau într-unul singur : n-au oamenii pic de curaj, n-au pic de inimă.

E laş, ticălosul de om, se gîndea mereu Aljo, ca o concluzie, e laş şi de aceea e slab. Fiecare locuitor al tîrgului e mai mult sau mai puţin slab, dar există sute de feluri în care oamenii îşi ascund sau îşi scuză laşitatea faţă de ei înşişi sau faţă de alţii. Şi n-ar trebui ca omul să fie aşa, zău n-ar trebui ! S-ar cuveni să fie mîndru şi inimos, să fie foarte atent şi să nu îngăduie nimănui nici măcar să-l privească urît ! Căci dacă o singură dată înduri o jignire şi nu te aprinzi (iar ei nu se aprind fiindcă n-au pic de foc în vine), gata, o să te calce în picioare oricine, nu numai sultanul şi vizirul, ci şi slugile vizirului, şi elefanţii, şi toate lighioanele pămîntului, pînă la ultimul păduche ! Nimic n-o să iasă din Bosnia asta cîtă vreme o domni în ea Gelaludin, azi Gelaludin, mîine cine ştie cine, mai rău şi mai năprasnic decît el. Cu mişelul trebuie să dai de pămînt ; trebuie să te ţii drept şi să nu laşi pe nimeni să te calce pe coadă. Pe nimeni ! Dar cum ? În tîrgul ăsta, unde nu poţi aduna nici măcar cinci oameni care să-i spună vizirului în faţă un cuvînt drept şi adevărat ? Nimic, nimic nu se poate ! Aşa e de multă vreme la noi : cine-i inimos şi mîndru, îşi pierde uşor pîinea şi libertatea, averea şi viaţa ; dar cel care-şi pleacă fruntea şi se lasă pradă fricii, pierde atîta din propria lui persoană şi-l mănîncă în aşa hal frica, încît viaţa nu-i mai face două parale. Iar cine s-a nimerit să trăiască în vremurile astea ale lui Gelalia, n-are încotro, trebuie să aleagă una din două. De fapt, cine poate, n-are decît să aleagă. Dar cine poate ? Uite, chiar el care cugetă la toate astea, el însuşi, ce-ar putea să spună despre sine ? Dădea zor cu vitejia lui şi se lăuda că-i inimos cît trei, cît zece, cît jumătate din Travnik, cît jumătatea cea inimoasă. Ba îl mai lăudau şi alţii. Şi ? Aseară, la foc, se arătase viteaz ; acum, pare la fel de viteaz ; dar unde i-a fost vitejia mai adineauri cînd vorbea cu străjile, cînd îl părăsise totul, în afară de frică, o frică nebună, iar picioarele de abia au izbutit să-i care fundul pînă aici, pe deal ? Oare fără cei patru tulici-efendi adevărul nu rămîne adevăr şi dreptatea — dreptate ? Nu, Travnikul şi locuitorii lui nu mai au nici sînge, nici vlagă în vine şi bruma de viaţă care le-a mai rămas se pierde în glume, în batjocuri şi-n şiretlicuri, fără alt scop decît a-l întrece pe vecin, a-l înşela pe ţăran şi a face dintr-o para, două. De-asta trăiesc aşa (adică îşi închipuie că trăiesc !), de-asta viaţa nu le e bună şi nu face două parale.

Asemenea gînduri rumegă Aljo multă vreme, şi-i mai trecură prin minte şi altele, care mai de care mai ciudate ; la urmă, şi-l lăsă pe fiecare neisprăvit, acolo unde se poticnise.

Din gîndurile acestea îl scoaseră tălăncile vitelor mînate la vale, spre tîrg, de ciobănaşi. O dată cu amurgul, porni să coboare şi el, încet, spre casă. Şi pe măsură ce cobora simţea cum i se potoleşte, treptat, volbura gîndurilor noi şi încîlcite care îl frămîntaseră sus, pe tăpşan, şi cum redevine Aljo cel vechi, tîrgoveţul căruia îi place gluma şi păcăleala ; şi cu fiecare pas simţea cum creşte în el, tot mai puternică şi mai clară, dorinţa de-a le plăti cu vîrf şi îndesat tuturor tîrgoveţilor pentru lăudăroşenia lor îngîmfată şi pentru marea lor laşitate, dorinţa de a-şi bate joc de ei, după cum meritau. Şi gîndul acesta făcea să i se lăţească din nou pe faţă vechiul lui zîmbet ştrengăresc. Astfel, căutînd să ajungă acasă cît mai neobservat, ocolind pe uliţe dosnice, Aljo puse la cale păcăleala cu care avea să se răzbune şi să-şi rîdă de toţi.

Acasă, îl întîmpinară nevasta şi copiii, cu bucuria înlăcrimată care urmează după o mare grijă. Aljo mîncă bine, dormi şi mai bine, iar a doua zi, cînd ieşi din casă, nu mai păstra în cap nici urmă din gîndurile chinuitoare de ieri ; avea, în schimb, întreaga poveste, născocită pînă la cele mai mici amănunte, despre mersul lui la Conac şi despre întrevederea cu vizirul.

Cu o zi înainte, cînd negustorii îşi deschiseseră prăvăliile, observaseră imediat că dugheaua lui Aljo Kazaz rămăsese închisă. Curînd, se află că Tosun-aga venise înapoi, mai mult mort decît viu, şi că Aljo dispăruse printre străji, la Conac. Îngrijoraţi, unii îşi mutau pe furiş privirile de la tejgheaua lor spre prăvălia lui Aljo ; alţii îşi trimiteau ucenicii, dar de fiecare dată aceştia se întorceau cu vestea că prăvălia lui Aljo Kazaz e tot închisă.

Seara, negustorii închiseră prăvăliile, copleşiţi de grijă. Iar a doua zi dimineaţa, cînd Aljo trecu sănătos şi zîmbitor şi-şi ridică obloanele, începînd apoi, ca de obicei, să răsucească şi să întindă liniştit prin faţa prăvăliei fuiorul de mătase galbenă, negustorii oftară uşuraţi. Şi pe cîtă vreme ieri fuseseră copleşiţi de grijă pentru soarta lui Aljo (ceea ce însemna, fireşte, şi pentru soarta lor), acum, ruşinaţi oarecum de frica din ajun, dădeau nepăsători din mîini, ba chiar susţineau cum că ei fuseseră siguri că totul se va termina cu bine, căci capetele smintite se ţin trainic pe umeri. Unii, mai curioşi şi mai puţin ocupaţi, îşi făcură

drum prin faţa prăvăliei lui Aljo. El le dădu vesel bună ziua la toţi, dar, în afară de zîmbetul lui plin de nevinovăţie vicleană, nimeni nu se alese cu nimic altceva. Şi-o ţinu aşa, toată ziua. Tîrgul murea de curiozitate, dar Aljo tăcea cu înverşunare. Abia către seară se îndură el să-i povestească, în şoaptă şi în mare taină unui negustor vecin, povestea zilei de ieri.

— Ţie pot să-ţi povestesc tot, îi şopti Aljo, fiindcă ştiu că n-o să sufli o vorbă, nimănui. Drept să-ţi spun, nu mi-a fost de loc uşor cînd am dat de străjeri şi-am văzut cum Tosun-aga o ştergea la cotitură, dar nu mai aveam încotro. Am minţit, deci, că pornisem cu nişte treburi la Vilenica, la alde Halilović ; dar străjerii, nici să n-audă ! Lasă că ştim noi totul, ziceau ; voi aţi pornit la Conac ; uite Conacul ; te aşteaptă cu porţile deschise. Şi m-au dus la Conac, în prima curte, apoi în a doua, pe urmă într-o încăpere mare şi întunecoasă. Eu mă tot uitam în preajmă şi mult aş fi dat să fiu în altă parte. Acolo. m-au lăsat singur. Şi-am început să aştept şi mă frămîntau gîndurile şi eu le răsuceam pe faţă şi pe dos întrebîndu-mă dacă o să-mi mai văd vreodată casa cu ochii. Încăperea avea vreo două-trei uşi, toate închise ; la una, pe gaura cheii, strălucea o lumină ca de la soare. M-am apropiat pe vîrfurile degetelor şi m-am aplecat să arunc o privire ; dar nici n-am apucat bine să-mi lipesc ochiul că uşa s-a deschis şi m-am pomenit dînd buzna, pe brînci, într-o odaie mare şi luminoasă. Iar cînd am ridicat capul şi m-am uitat, am avut ce vedea. Peste tot, numai covoare bogate şi fel de fel de minunăţii. Toată odaia mirosea a ambră. Şi se aflau acolo doi ostaşi în tunici de postav şi înarmaţi pînă-n dinţi, iar între ei, ceva mai încolo, se afla Gelaludin-paşa în persoană. L-am recunoscut imediat. El m-a întrebat ceva, dar, năucit cum eram, l-am ascultat şi n-am înţeles nimic. El m-a întrebat încă o dată : cine sînt şi ce vreau ; şi-avea un glas, ca de mătase. Am încercat să bîigui ceva, dar parcă vorbeam cu gura altuia ; că, să vedeţi, noi pentru fil ne-am înţeles, şi-am venit, să vedeţi, cu o rugăminte.

„Cine mai e cu tine ?“ m-a întrebat vizirul cu acelaşi glas, ca de mătase ; şi parcă vorbea de undeva, de departe, şi mă privea drept în ochi.

Am încremenit. Îmi îngheţase sîngele în vine. Şi-am întors capul, doar-doar l-oi mai zări măcar pe mortăciunea aia de Tosun ; dar ştiam bine că nu se mai afla nimeni cu mine, că

toţi mă trădaseră, că mă lăsaseră singur în locul acela cumplit, şi că singur trebuie să dau socoteală. Ei, şi-atunci am simţit cum se răsuceşte ceva în mine. Mi-am îndreptat spinarea, m-am întors cu faţa drept spre vizir, mi-am plecat puţin capul, mi-am dus o mînă la piept (parcă de mult mă pregătisem pentru asta !) şi-am început să vorbesc plin de curaj.

— Pe mine, prealuminate paşă, m-a trimis întregul tîrg, nu să te necăjesc pe măria-ta (cine ar cuteza să gîndească măcar una cu asta ?), ci să-l rog pe *teftedar* [1]-efendi să-ţi aducă el la cunoştinţă dorinţa şi rugămintea noastră : filul domniei-tale e mîndria şi podoaba tîrgului şi oamenii ar fi bucuroşi dacă ar mai vedea măcar unul asemănător, ca să ne putem mîndri în faţa întregii Bosnii, iar bietul fil să nu mai fie nici el aşa de singur, fără perechea lui. Căci noi l-am îndrăgit atît de mult ! Nici vitele noastre nu ne sînt atît de dragi pe cît ne este el. Iată, asta m-au trimis oamenii să-ţi spun şi să te rog din partea întregului tîrg, iar măria-ta vei fi ştiind cel mai bine ce să faci şi cum să faci. Dacă e după noi, locuitorii tîrgului, chiar trei... sau patru de-ăştia să-ţi aduci, că n-o să ne fie greu. Măria-ta să nu dea crezare al altfel de vorbe, pe care numai răii şi netrebnicii ar putea să le scornească, şi cu care noi, cei din tîrg, n-avem şi nu vrem să avem nimic a face. Şi să mă ierţi, luminate vizir, că ţi-am ieşit în faţă, fără voia mea !

Aşa am vorbit, şi nu ştiam eu singur de unde-mi veneau toate vorbele astea. Iar cînd am isprăvit, am căzut la podea şi i-am sărutat vizirului poala şi mîna. El spuse ceva unuia din curteni, n-am auzit ce, şi pieri, nu ştiu unde. Dar pesemne că spusese o vorbă de omenie, căci cei doi străjeri care mă aduseseră m-au scos, cît se poate mai frumos, întîi în odaia întunecată, apoi în curte. Acolo, am văzut strînsă toate curtea vizirului, vreo zece-doişpe inşi ; şi toţi îmi zîmbeau şi-mi făceau temenele, de parcă aş fi fost cel puţin cadiu. Doi dintre ei s-au apropiat de mine şi mi-au pus într-o mînă o oca de tutun, din cel bun, iar în cealaltă mînă o pungă plină cu turtă dulce şi cu acadele. Şi m-au dus cu alai pînă la poartă, ca pe-o mireasă.

Ei, frate, cînd am văzut cu ochii podul şi Lašva, parcă m-am născut a doua oară.

---

[1] *Teftedar* — secretar.

Aşa am scăpat teafăr de-acolo. Căci dacă ar fi fost după tîrg şi după cei aleşi să meargă cu mine, azi-dimineaţă n-aş mai fi tras obloanele şi nici n-aş mai fi văzut soarele. Te rog, însă, nu cumva să povesteşti altuia ce ţi-am spus, nici în ruptul capului... Doar ştii...

— D-apoi cum să nu ştiu! N-avea nici o grijă. Dar ce crezi, o să-şi mai facă oare vizirul rost de încă un elefant?

Aljo dădu din umeri şi-şi întinse braţele a neputinţă.

— De!... Singur Dumnezeu ştie. Treaba tîrgului. Eu, unu, după cîte am pătimit, nu mai vreau să aud, cît oi trăi, nici de viziri, nici de elefanţi.

Vecinul oftă, vrînd cu orice chip să mai scoată un cuvinţel, două de la Aljo, dar acesta zîmbi şi se adînci într-o tăcere de neclintit.

În clipa cînd îşi încheie povestea şi-şi luă rămas bun de la vecin, Aljo ştia că era ca şi cum ar fi trimis o ştafetă în oraş. Şi, într-adevăr, nici nu se întunecase bine, şi nu mai exista dugheană în care să nu se ştie povestea vizitei lui Aljo la Conac, pînă în cele mai mici amănunte.

În zilele acelea de toamnă, povestea fu repetată de nenumărate ori prin prăvălii şi pe la focuri. Unii îl ocărau pe Aljo, făcîndu-l smintit şi perfid şi spunînd că-şi bătuse joc de tot tîrgul; alţii îi dădeau dreptate, condamnîndu-i pe cei ce puseseră lucrurile la cale şi-apoi îl părăsiseră pe bietul om, în ultima clipă; alţii tăceau, jigniţi, sau susţineau că nici nu se putea altfel, dacă treburile obşteşti au încăput pe mîinile croitorilor şi ale kazazilor şi dacă aceştia întocmeau jalbe către viziri; alţii, în sfîrşit, clătinau din cap amărîţi, neştiind ce să mai creadă despre asemenea oameni şi despre asemenea vremuri. Dar povestea lui Aljo se răspîndea repede, trecînd din gură în gură, şi începuse, cu încetul, să-şi schimbe şi forma şi conţinutul. Aljo însuşi nu mai vroia să spună nimic, nici că-i albă, nici că-i neagră, nici *da*, nici *ba*; iar seara, cînd se abătea pe la focuri, la toate întrebările zîmbea doar, şi-şi mîngîia barba, zicînd:

— Mie, tîrgul mi-a dat învăţătură bună, pentru care îi mulţumesc, uite-aşa!

Şi se ploconea adînc, cu mîna la piept.

Oamenii se supărau, îl socoteau măscărici şi om cu care nu se poate sta de vorbă serios, şi spuneau asta cu glas tare, cînd nu era el de faţă.

Mai exista şi un al treilea fel de focuri, mai puţin numeroase, lîngă care, deşi se puteau vedea chipuri asemănătoare cu ale celorlalţi, atmosfera era cu totul alta. Aici se adunau „fruntaşii“ tîrgului, oameni în majoritate vîrstnici, cărunţi şi potoliţi, dar toţi, fără excepţie, bogaţi. Lîngă focurile lor nu se bea rachiu, nu se auzeau rîsete şi nici zarvă veselă, ci vorbă măsurată, cu pauze lungi, cu priviri grăitoare şi cu strîngerea mută a buzelor, care spune mult, mult mai mult decît toate cuvintele.

Şi aici venea vorba, regulat, despre fil, dar numai aşa, în fraze generale şi-n cuvinte blînde, fără nici un înţeles şi cărora numai privirile şi mimica feţei le dădeau sens real, căci ele constituiau cea de-a doua şi adevărata limbă a fruntaşilor tîrgului. Şi totuşi, tocmai la focurile acestea se punea la cale, fără văicăreli şi fără vorbe mari, fără ameninţări şi fără jurăminte, cum să se apere tîrgul de fil sau cum să scape definitiv de el. Numai şi numai aici, printre tîrgoveţii bătrîni şi bogaţi, putea fi găsită rezolvarea problemei, dacă mai exista vreo rezolvare. Căci problema putea fi rezolvată numai prin viclenie, iar viclenia merge totdeauna alături de bogăţie, i-o ia înainte şi o urmează în vecii vecilor.

IV

Astfel, lumea tîrgului o ţinea cu gluma şi scornea la poveşti prin mahalale, prin grădini, în jurul focurilor, blestemîndu-i în şoaptă sau cu glas tare pe fil şi pe cel care îl adusese ; oamenii visau, se amărau şi plîngeau, dar şi urzeau în tăcere planuri viclene.

Blestemele, văicărelile, şuşotelile şi planurile nu rămîn multă vreme vorbe goale nicăieri pe lume, şi cu atît mai puţin în Bosnia. Mult timp, fireşte, par goale şi zadarnice şi vorbele, şi gesturile neputincioase ale mîinii, şi tresărirea muşchilor pe fălci pricinuită de strîngerea dinţilor nevăzuţi. Şi totuşi, într-o bună zi, nu se ştie cînd, nici unde, şi nici cum, toate acestea se adună, iau formă şi devin faptă. De obicei, copilandrii şi tinerii necopţi la minte sînt primii care găsesc forţă şi dibăcie şi încep să realizeze plîngerile şi ameninţările neputincioase ale celor vîrstnici.

Cînd începură să se coacă nucile, tînărul elefant se dovedi mare amator de nuci noi, care se dezghioacă, din renumitul soi de Travnik. Filul le scutura de pe cregi, iar nucile, căzînd la pămînt, se eliberau de coaja de-un verde închis, ofilită şi crăpată ; atunci filul le apuca cu trompa, le spărgea în gura lui mare şi invizibilă, scuipa cu dibăcie coaja cea tare, împreună cu saliva, apoi mesteca şi înghiţea cu plăcere miezul lăptos.

Băieţii aruncau nuci pe stradă, în faţa filului, şi el le aduna cu băgare de seamă, plecîndu-şi capul caraghios de mare pe-un gît atît de scurt. Şi atunci, unuia dintre copii îi veni o idee neobişnuită : desfăcînd în două o nucă, scoase miezul dintr-o jumătate şi vîrî în locul lui o albină vie. Apoi lipi jumătăţile cum fuseseră la început şi aruncă nuca în faţa filului. Elefantul o apucă cu trompa, o vîrî în gură şi o zdrobi ; dar, în aceeaşi clipă, începu să scuture din cap, să scoată nişte sunete ciudate şi să se smulgă din mîinile însoţitorilor. Abia după ce ajunse la Lašva şi sorbi cu nemiluita apă rece din rîu, filul se mai potoli un pic. Însoţitorii credeau că-l ciupise vreun tăun.

Metoda copilului, ingenioasă şi crudă, dar naivă, se dovedi prea slabă şi nesigură pentru o gură de elefant. De cele mai multe ori, filul strivea şi nuca, şi albina, înghiţindu-le laolaltă, fără să clipească. Dar joaca aceasta nu era decît începutul. În ura lor comună, oamenii devin perseverenţi, răutăcioşi, iscusiţi.

În glumele copiilor se amestecară cei mari, cu prudenţă şi pe neobservate. Ei începură să arunce mere pe străzi, în faţa filului, şi nu de orice fel, ci numai mere frumoase, mari, ionatane şi domneşti, ca nu cumva alaiul să poată intra la bănuială. În unele din merele acestea, travnicenii scobeau însă un dop, scoteau miezul, turnau înăuntru niţică sticlă pisată şi şoricioaică praf, apoi înfigeau dopul de unde fusese scos, în aşa fel ca mărul să pară întreg. Sticla era pisată fin, iar şoricioaica pusă în cantităţi mici. Din dosul tejghelelor sau de după ferestrele închise, tîrgoveţii îl observau pe fil, aşteptînd acţiunea otrăvii despre care li se spusese că lucrează încet, dar atît de sigur, încît îi poate veni de hac şi unui elefant. Cu prilejul acesta travnicenii putură să-şi dea seama cît e de greu să otrăveşti un elefant, care e în stare să suporte orice otravă. Şi continuară cu stăruinţă, dar zadarnic, să-l otrăvească pe fil, pe cînd filul continua să-şi poarte paşii prin tîrgul Travnikului. Şi totuşi, o dată cu venirea iernii, filul începu să slăbească şi să dea semne de

îmbolnăvire la stomac şi la intestine. Întîi, li se interzise oamenilor să-i mai dea ceva de mîncare ; apoi încetară cu totul plimbările filului prin tîrg ; paznicii îl mai scoteau doar cînd şi cînd pe colina Conacului, unde filul se mai înviora un pic. În scurtele lui plimbări pe colină, bietul elefant călca atent şi solemn pe zăpada subţire, o pipăia cu trompa, o ducea la gură, apoi o împroşca furios în sus.

Dar şi plimbările acestea deveniră din ce în ce mai scurte, căci filul se întorcea singur în grajd şi zăcea acolo pe paie, gemînd încet şi bînd cantităţi tot mai mari de apă.

Iar pe cînd filul bolea aşa, travnicenii se străduiau în fel şi chip să afle ce i se întîmplă şi cum o mai duce. Multe nu se puteau afla de la Conac, dar cu bani grei izbutiră să cumpere un singur om şi să afle mai întîi că „filul zace şi curge din el, şi prin faţă şi prin spate !“ ; al doilea, că slugile de la Conac au şi început să discute „cam cît face o piele de elefant“, unii susţineau că o mie de groşi, alţii îi combăteau, iar alţii admiteau preţuirea aceasta, dar adăugau că tăbăcirea pielii durează un an. Tîrgul, care are un simţ înnăscut şi fără greş al lucrurilor importante, se mulţumi cu atît. Travnicenii plătiră deci noutatea aceasta cît valora şi continuară să aştepte fără un cuvînt, schimbînd doar între ei priviri scurte, tăcute, dar extrem de grăitoare. Şi nu trebuiră să aştepte mult, căci, într-o bună zi, în tîrg se răspîndi pe şoptite zvonul despre moartea elefantului.

— A crăpat filul.

Oricît s-o cerceta n-o să se poată afla niciodată cine fusese primul care rostise cuvintele acestea. Cînd zic „rostise“, mă tem că o să vă închipuiţi imediat nişte discuţii limpezi şi însufleţite, ca un fel de strigăte victorioase. A gîndi aşa înseamnă a nu cunoaşte de loc Travnikul. Niciodată nu s-a vorbit acolo în felul acesta, şi cu atît mai puţin pe vremea filului şi a lui Gelalia. Travnicenii nici nu pot să vorbească aşa. Ei nici n-ar şti, pur şi simplu, s-o facă. Născuţi şi crescuţi în umezeala şi curenţii tîrgului acestuia de munte, unde sălăşluia, de cînd lumea, vizirul cu puterea şi cu alaiul său, constrînşi să trăiască într-o permanentă spaimă, care îşi schimba doar obiectul şi numele, dar rămînea veşnic aceeaşi, localnicii erau ereditar copleşiţi de sute de argumente, veşnic vii şi în stare să dea mereu naştere altora, noi. Iar cînd se întîmpla să li se nască în piepturi un simţămînt de extaz triumfal, simţămîntul acesta urca pînă la o anumită

înălţime, la unii pînă în gît, ca să se întoarcă apoi din nou acolo de unde pornise, să se aştearnă pentru totdeauna alături de atîtea alte extazuri, amărăciuni şi proteste care se ridicaseră şi ele cîndva, la fel de negrăite şi de neauzite, şi să se culce într-un acelaşi cimitir.

La fel se întîmplă deci şi de data aceasta ; cineva şopti undeva cuvintele cu pricina, şi ele, ca o apă invizibilă pornită dintr-un izvor necunoscut şi intuită doar după murmur, porniră să curgă prin tîrg, din gît în gît, din gură în gură ; aşa „s-a dus vestea“ şi aşa „au purtat-o prin tot tîrgul gîtlejurile astea bosniece, care tuşesc de cînd lumea, şi gurile astea care niciodată nu se deschid cum trebuie“.

— A crăpat filu' !

— A crăpat ?

Doar atît. Cuvintele sfîrîiau ca picătura de apă pusă pe-o plită încinsă şi fiecare ştia totul şi nu mai întreba şi nu mai adăuga nimic. A pierit o pacoste.

Dar pe cînd travnicenii se străduiau să ghicească unde ar putea fi îngropat filul şi, în acelaşi timp, aşteptau cu frică să vadă ce-ar mai putea să facă vizirul acum, se găsi un alt om invizibil, mai sigur decît primul, şi. pentru o sumă mult mai mică, le vîndu altă veste, de data aceasta adevărată : filul trăia. Cu cîteva zile în urmă, filul fusese într-adevăr „gata să crape“, dar unul din paşalii se apucase să-l doftoricească cu un amestec de mentă, tărîţe şi untdelemn. Şi acum, dobitocul se simţea mai bine. Se ridicase chiar în picioare. La Conac, mare bucurie printre slugile şi slujbaşii care, o dată cu filul, mureau de frică în faţa vizirului. Iată ce veste aduse omul invizibil, al cărui adevăr costase mai puţin decît o minciună.

Şi tîrgului i se poate întîmpla să se înşele !

Vestea cea neplăcută străbătu Travnikul aproape la fel de repede ca şi prima, dar fără vorbe şi şoapte. Oamenii se uitau doar unul la altul, lăsau ochii în jos şi-şi ţuguiau un pic buzele.

— Viu ? întreba cu amărîtă mirare vreun tîrgoveţ dintre cei mai tineri şi mai necăjiţi ; iar ceilalţi, necatadicsind să-i răspundă, dădeau doar din mîini cu ciudă şi repros şi-şi întorceau capul.

Şi, într-adevăr, era viu. Pe la începutul lui martie, filul fu scos pentru prima dată din grajdul său spaţios. Tîrgul trimise anume un om de loc arătos şi care părea cam nătîng, deşi în rea-

litate era ager şi sigur, să vadă şi să judece situaţia. Şi omul văzu, într-adevăr. Filul slăbise, ajunsese la jumătate din greutatea lui normală ; capul, micşorat parcă, i se făcuse atît de colţuros, încît i se ghicea ţeasta pe sub piele ; ochii, înfundaţi acum în orbitele enorme, păreau mult mai mari. Şi, în genere, toată pielea de pe trupul filului părea o haină de căpătat, prea largă, iar părul rar i se făcuse şi mai rar, devenind pe-alocuri surgălbui. Slugile se învîrteau cu emoţie şi grijă în jurul lui, iar el, fără să le ia în seamă, se întorcea doar cu spatele spre soarele care începuse să prindă puteri, şi-şi legăna încetişor şi necontenit capul, cînd la stînga, cînd la dreapta, adulmecînd iarba gălbuie, printre rarele petice de zăpadă ce se topeau cu repeziciune.

Cu fiece zi care apropia Travnikul de primăvară şi primăvara de Travnik, plimbările deveneau tot mai lungi. Filul se refăcea încet, dar vizibil. Tîrgul, dezamăgit, aştepta cu teamă şi cu ură sporită ziua cînd, însănătoşindu-se pe deplin, tînărul animal va începe din nou să fie scos la plimbare prin tîrg, cu cine ştie ce toane şi răutăţi noi.

Oamenii vizirului, şi mai ales mulatrul căruia îi fusese dat filul în grijă, erau convinşi că tîrgoveţii îl otrăviseră dinadins şi cu viclenie ; de aceea îl plimbau acum triumfători şi se uitau crunţi în jurul lor, punînd la cale răzbunarea. Încă de astăiarnă, cînd filul fusese bolnav, ei îl îndemnaseră pe vizir să pedepsească tîrgul, măcar ca să nu fie ei înşişi pedepsiţi. Dar vizirului nu-i ardea de asemenea lucruri. De la o vreme, gîndurile lui se porniseră într-o cu totul altă direcţie, căci nu mai era vorba de capul filului, ci de propriul său cap. Gelalia îşi satisfăcuse dorinţa irezistibilă de-a stăpîni, de-a osîndi, de-a pedepsi şi de-a ucide, şi dacă lucrurile încurcate din Bosnia şi din Imperiul Turcesc de pe atunci s-ar fi putut rezolva numai prin silnicie, sînge şi teroare, ar fi avut putinţa să se laude cu izbînda ; pentru rezolvarea lor era însă nevoie de ceva mai mult, de ceva care nu exista în Imperiu şi cu atît mai puţin la oamenii de felul lui Gelaludin. Iar cînd silnicia se dovedeşte neputincioasă şi incapabilă să-şi rezolve sarcinile, se întoarce împotriva asupritorului însuşi. Aşa a fost din totdeauna în Turcia, şi mai ales pe la anul 1820, cînd Imperiul mai respira doar cu o treime din plămîni şi era atacat dintr-o sută de părţi, dinafară şi dinăuntru. Aşa a fost şi cu Gelalia. El făcea parte din soiul

acela de împilători care sînt numai călăi şi nimic altceva şi care deci pot fi folosiţi o singură dată, iar dacă lovitura dă greş, îşi pierd ei înşişi capul.

Toate acestea Gelalia nu le ştiuse dinainte şi nici acum nu-i erau prea clare, dar, vădit lucru, lovitura lui nu nimicise puterea beilor şi nu potolise Bosnia, iar el însuşi, după prima lovitură, nu mai ştia ce să facă şi cum să-şi continue cîrmuirea pentru care tirania singură nu era suficientă. Trebuia găsit deci un procedeu nou şi un vizir nou pentru Bosnia, ceea ce însemna, după obiceiul vremii, că pentru vechiul vizir nu prea mai era loc pe pămînt şi că-l aştepta fie mormîntul, fie un surghiun asemănător mormîntului.

Atîta putuse să înţeleagă şi Gelalia, iar informaţiile pe care le deţinea arătau acelaşi lucru.

Om egoist şi ciudat, fără cine ştie ce rădăcini şi legături la Ţarigrad, Gelalia n-avea nici o speranţă că ar putea, cu timpul, să scape de surghiun recăpătîndu-şi libertatea şi situaţia, aşa cum se mai întîmplase cu alţi viziri. În cazul lui, surghiunul însemna sfîrşitul printr-o moarte urîtă şi nedemnă. În faţa unei asemenea perspective, nici vorbă că părea mai bună o moarte năprasnică, prin care să-şi ia singur zilele. Tiran şi schingiuitor de oameni în esenţa fiinţei lui, Gelaludin nu putea trăi fără să-i tiranizeze pe alţii şi n-avea tărie să rabde tirania îndreptată împotriva lui.

În martie, sosi un trimis special de la Poartă, cu firmanul : el făcea cunoscut că fusese numit un nou vizir în Bosnia, că Gelaludin-paşa trebuie să-i predea puterea lui Chehaia-paşa, să plece la Adrianopol şi să aştepte acolo porunci noi.

Trimisul îl vesti prin viu grai pe Gelaludin, ca fapt sigur, că va fi numit valiu de Rumelia şi trimis să înăbuşe o răscoală pe insula Mareea ; ba îl şi felicită pentru funcţiile care îl aşteptau. Toate acestea le spuse repede şi mecanic, ca pe-o lecţie învăţată pe de rost. Lui Gelaludin nu-i fu greu însă, folosind băutura şi mita, să scoată de la trimisul Porţii mărturisirea că i se poruncise dinadins să-i spună aşa, dar că, de fapt, în Rumelia şi fusese numit vizir un alt om „cu mîna tare". Aşadar, o cursă ! Atunci înţelese Gelalia că-i sosise ceasul de pe urmă şi că Travnikul fusese ultimul punct de pe lume pînă la care îl mînaseră nişte instincte proprii, dar necunoscute chiar de el însuşi.

Atunci se văzu limpede cît de apropiat îi fusese lui Gelaludin gîndul morții în genere, și chiar al morții lui, cît de mult se înrudise cu gîndul acesta.

Vizirul își scrise atent și conștiincios testamentul, lăsîndu-și toată averea colaboratorilor și ajutoarelor sale, călăi ca și el. Puse deoparte o sumă frumușică pentru bașlik, piatra funerară care dorea să i se ridice pe mormînt, prevăzu pînă și cele mai mici cheltuieli legate de înmormîntarea lui. Avu grijă să lase și inscripția care urma să-i fie săpată pe bașlik și care începea prin cuvintele Coranului : „El este viu și veșnic". Bogata colecție de calemuri o distruse cu mîna lui, punînd condeiele de trestie, unu cîte unu, pe focul care, în zilele acelea de sfîrșit de martie, ardea în odăile Conacului ca în mijlocul iernii. Și nimeni din tîrg nu află toate acestea, așa cum nu află și nu putu să-și închipuie nimeni că Gelaludin îi dărui lui Omer-efendi, grămăticul său, Divanul de stihuri, o prețioasă operă caligrafică. Culegerea avea copiate în ea treizeci și două din cele mai frumoase poezii ale poeților persani și arabi, în ale căror stihuri totul strălucea și era plin de trandafiri, zambile, vin, fete, havuzuri, flaute și privighetori, întru slava pămîntului celui negru și a soarelui strălucitor „carele toate acestea le dărui cu dărnicie omului, și iar i le ia, ca să fie dăruite altuia".

Cînd termină, vizirul se retrase în dormitorul său, poruncind să fie trezit peste un ceas, cînd o fi vremea prînzului. Acolo, puse o linguriță dintr-un anumit praf alb într-un pahar cu apă rece, bău amestecul așa cum se bea o doctorie amară și pieri din lumea aceasta, la fel de fără zgomot și de neobservat pe cît fusese odinioară, cînd intrase în Travnik.

Pe la amiază, de sus, de pe minaretele geamiilor din Travnik, muezinii se făcură auziți și lumea își dădu curînd seama că nu rosteau o rugăciune obișnuită, de prînz, ci genaza, rugăciunea pentru mort. Iar după lungimea rugăciunii și după rîvna muezinilor se putea ghici că era vorba de-un mort care avusese putere și bogăție.

Vestea despre moartea vizirului se răspîndi ca fulgerul și, pentru prima dată față de-un lucru venit de la Gelalia, tîrgul n-avu de făcut nici o observație. În tăcerea generală a mulțimii, vizirul fu înmormîntat, în aceeași zi. La înmormîntare veniră, tăcuți și pioși, toți locuitorii tîrgului. Și nimeni nu rosti, nici atunci, nici după aceea, nici un cuvînt de bine sau de rău despre

vizir. (Era o victorie care n-avea nevoie de triumf.) Şi nimeni n-avu nimic împotrivă ca Gelalia să se odihnească acolo, în tîrgul lor, la doi arşini sub pămînt, nemişcat şi neputincios, făcîndu-se din ce în ce mai mic şi semănînd din ce în ce mai puţin a om viu.

Chehaia intră la Conac încă înainte de înmormîntare, iar oamenii lui Gelalia se împrăştiară care încotro, încercînd să-şi piardă urma şi să scape de răzbunare.

Pe fil, vizirul îl dăruise mulatrului aceluia botezat de oameni Filfil, care-l adusese la Travnik şi-l îngrijise tot timpul, şi împotriva căruia travnicenii erau mai porniţi decît împotriva elefantului. Paşa îl sfătuise să ia filul cu el, la Ţarigrad, şi-i dăruise şi bani pentru asta. Dar cum să poată asculta şi îndeplini asemenea sfaturi un om care nu mai ştie singur cum să-şi apere capul? În situaţia lui, n-ar fi fost uşor să scoată din Bosnia nici măcar un ac, darămite un elefant, care nu mai era al vizirului! Iată de ce, chiar în noaptea aceea, Filfil fugi, nu se ştie încotro, iar travnicenii găsiră imediat posibilitatea să aducă la Conac şi să-i dea filului o otravă mult mai puternică şi mai sigură decît sticla pisată pusă într-un măr.

A patra zi după moartea lui Gelalia, muri şi filul. Îşi părăsise culcuşul de paie, de lîngă uşă, şi se retrăsese în colţul cel mai depărtat. Acolo îl găsiră în dimineaţa următoare, chircit şi mort, şi-l îngropară imediat; cum şi unde, n-a mai cercetat nimeni, căci tîrgul, cînd scapă de-o pacoste, n-o mai pomeneşte cîtăva vreme, şi-abia mai tîrziu, cînd totul devine poveste, începe iar să vorbească despre ea, dar ca despre ceva care s-a petrecut demult, undeva departe, şi despre care se poate povesti în glumă şi cu plăcere, printre necazurile noi.

Aşa se culcară în pămînt şi filul, şi vizirul. Căci în pămînt e loc pentru oricine.

Şi iată întîia primăvară fără Gelalia. Teama îşi schimbă forma, grija îşi schimbă numele. Se schimbă vizirii. Viaţa curge. Se sfîrşeşte Imperiul. Se ofileşte Travnikul, şi-n el mai trăieşte tîrgul, ca un vierme într-un măr căzut. S-a şi aflat că vizir în Bosnia va veni Ornosbeg Zade Şerif Siri Selim-paşa. Primele ştiri despre el spun că ar fi om bun şi învăţat, bosniac de origină. Dar cîţiva tîrgoveţi au şi început să clatine cu grijă din cap:

— Dacă e atît de bun, ce-i trebuie un nume aşa de lung ?

— Cine ştie, frate-miu, ce-o mai fi purtînd şi ăsta în el şi ce-o mai fi aducînd peste noi.

Aşa trăieşte tîrgul, aşteptînd veşti noi şi date mai sigure. Norodul suferă, şuşoteşte şi se apără, dacă nu poate altfel, măcar cu poveşti în care trăiesc, nedesluşite, dar indestructibile, dorinţa lui de dreptate şi speranţa într-o altfel de viaţă şi în vremuri mai bune. Pe mormîntul lui Gelalia meşterii înalţă piatra funerară. Pietrarul care sapă inscripţia pe başlikul vizirului, făcut dintr-o piatră moale, a şi scris primele cuvinte. Iar prin Bosnia circulă tot mai mult şi creşte din ce în ce povestea despre Aljo şi despre fil.

VELETOVENII

Întîmplarea aceasta s-a petrecut către sfîrşitul zaverei lui Karagheorghe [1], cînd turcii din Užice se hotărîseră să curețe munții şi să elibereze drumurile. Vestea că Serbia fusese înfrîntă îi făcea pe haiduci să se retragă de la sine şi să nu taie, dacă nu-i împingea nevoia, nici măcar calea ciobanilor, darămite pe-a turcilor. Acuma însă, turcii, hotărîţi să înăbuşe pentru totdeauna germenii zaverei, îi căutau ei şi-i goneau pînă în munții cei mai înalți. Asemenea năpastă îl adusese şi pe Stojan veletoveanul în Bosnia, în preajma satului Veletovo, lîngă graniţă. Stojan, care luptase vreo cinci ani prin Serbia, îşi trecuse pe-acolo şi nevasta şi copiii. Acum, ai lui rămăseseră undeva, în bejenie, iar el, cu încă un tovarăş, se afla încercuit, rupt de restul lumii, în turnul cel năruit al beilor Crnčić, la locul numit Obarak, chiar sub Veletovo. Tovarăşul lui era un flăcău din Arilje. Cei doi mai aveau ceva pulbere şi plumbi, şi hrană pentru vreo zece zile ; iar în pivniță se găsea apă pînă la genunchi.

Turnul beilor Crnčić fusese vestit pe vremuri. Clădirea îngustă şi înaltă, toată din piatră, cu două caturi, stătea pe-un povîrniş deschis, împrejmuită pe părți cu pruni, şi avînd în spate o ogradă. Fața turnului era deschisă şi avea priveliște peste păşunile abrupte dinspre valea Višegradului. Cu cîţiva ani în urmă, răsculații de sub Tetrebica bombardaseră turnul şi-i aprinseseră acoperişul. Crnčićii îl părăsiseră atunci, fără întoarcere. Iar ploile, vînturile şi zăpezile îl surpau şi-l năruiau cu încetul, piatră cu piatră. Pe zidurile înnegrite încolţea iarba, din crăpături creşteau copăcei mărunți.

În turnul acesta se închisese acum Stojan, împreună cu flăcăiandrul din Arilje. Şi astupaseră amîndoi toate uşile, cu grinzi şi pietre. Turnul avea ferestre numai pe două laturi, şi la mare înălţime. Prin ferestrele acestea trăgeau ei în oricine se ivea

---

[1] *George Petrović* (1752—1817), poreclit *Karagheorghe* (adică Gheorghe cel Negru — *turc.*), conducătorul sîrbilor împotriva jugului turcesc în insurecția din 1804—1813, întemeietorul dinastiei Karagheorghievici.

prin luminişul din preajmă. Turcii din Užice, care-i încercuiseră, erau vreo zece la număr şi, la început, luaseră lucrurile uşor. Dar trecuse o zi şi o noapte fără ca haiducii să se predea. Nu izbuteau să fugă, dar nici turcii n-aveau cum să năvălească în turn. Haiducii se mişcau cu atîta îndemînare şi ţinteau cu atîta iscusinţă, încît turcilor li se părea uneori că nu se poate să fie numai doi. Pînă acum, haiducii răniseră patru dintre ei. Ferindu-se pe după pruni, pe după bolovani şi pe după lesele împletite anume, turcii ajunseseră lîngă turn şi-l somau pe Stojan să se predea. Cînd îi făgăduiau că au să-l lase cu viaţă şi sănătos în Veletovo, dar fără arme, cînd îi strigau că i-au prins nevasta şi copiii şi că au să-i înjunghie pe toţi, dacă nu se predă. Stojan tăcea sau le răspundea cu înjurături. Tînărul din Arilje ori cînta cît e ziua de lungă, ori fluiera din degete, ori îi ocăra pe turci. Numai el singur se auzea cît trei.

Se întîmpla ca vreunul din turcii užiceni să se apropie mai mult de turn, doar ca să-i înjure. Şi-atunci haiducii îi răspundeau cu ocări şi mai grele. Pe unii dintre ei, Stojan îi cunoştea după glas.

— Nu cumva oi fi tu, Ustamujić, cîine flămînd ?

Iar Ustamujić nu se lăsa nici el mai prejos :

— Ai intrat la post lung, Stojane. O să ţi se urască !

— Vezi-ţi de burtoiul tău, nu ne purta nouă de grijă ; avem noi hrană şi muniţie, să ne războim şi cu ţarul.

— Ştiu, ştiu. Numai că ţi-au amorţit fălcile mestecînd de trei zile îmbucătura aia de ceară.

Şi, parcă pentru a-i întări vorbele, puşca lui Stojan bubuia din turn ; plumbul lovea cu zgomot sec locul unde stătea ascuns Ustamujić ; iar turcul îi răspundea cu hohote de rîs.

— Halal puşcă, Stojane ! Auzisem eu că eşti ţintaş bun, dar chiar aşa, nu mi-am închipuit. Păcat că nu mai trăieşte Gheorghe cel Negru, că te făcea voievod ; dar a crăpat în cîrlige, la Belgrad.

— Nu-i duce tu de grijă lui Gheorghe, ci, dacă ai curaj, scoate numai nasul de după leasă, că te trimit fără nas la hanuma, în Užice.

Aşa-şi strigau şi se ocărau ceasuri întregi. Mai ales flăcăul din Arilje nu rămînea dator nimănui. Iar patima asta a lui, de-a se certa cu turcii, i-a şi venit de hac.

A treia zi după încercuire, sosi *mulazimul*[1] din Užice, cu doi zapcii. Şi aduseră cu ei un ţintaş special, unul Dajidžić, din Rogatice, un turc tînăr, înalt şi încruntat. Ţintaşul s-a ascuns pe după o leasă, iar ceva mai încolo au ieşit doi užiceni să-l provoace pe flăcăul din Arilje, înjurîndu-i tot neamul, pe nume. De la o ferăstruică acoperită cu zăbrele dese de metal, flăcăul le răspundea înjurîndu-i furios. De după leasă, Dajidžić acela îl pîndi îndelung, pînă ce-l luă la ochi. Printre gratii, pe unde nici un ou n-ar fi putut să treacă, ţintaşul îl nimeri pe flăcău în obrazul drept şi-i scoase creierii prin ceafă. Stojan, care păzea cealaltă parte a turnului, se apropie în fugă. Dar nu făcu decît o cruce deasupra tînărului care îşi dădea sufletul, şi începu imediat să fluiere din degete şi să-i înjure pe turci, ca nu cumva să bănuiască moartea flăcăului. Turcii însă observaseră lovitura şi se bucurau din plin.

— Predă-te, Stojane, nu-ţi pierde şi tu capul nebuneşte!

— Predă-te, că ţi-a murit scizul.

— Unde e, de ce nu mai gîngureşte?

În livadă, toţi îl pupau pe Dajidžić şi-l băteau pe umeri. Iar el călca printre ei, drept şi serios, mîndru de parcă ar fi clădit o mînăstire. În aceeaşi dimineaţă, trecu pe-acolo Zulfo, un turc de vază, din Donje Veletovo. El îl sfătui pe mulazim să nu-şi mai piardă nici un om, şi să nu ia turnul cu asalt, căci Stojan e Stojan şi n-o să-şi dea capul decît pentru alt cap. În Veletovo, spunea Zulfo, mai trăieşte un unchi de-al lui Stojan, moş Miloje, un bătrîn fără familie, cunoscut ca unul din ţăranii cei mai liniştiţi şi mai înţelepţi, şi pe care Stojan o să-l recunoască şi-o să-l asculte mai mult decît pe propriul său tată. Trebuia adus moş Miloje acela şi silit să-i strige lui Stojan să se predea. I se putea făgădui că Stojan n-o să păţească nimic şi ţinută făgăduiala exact cum îşi ţinuse Stojan cuvîntul dat turcilor din Užice în anii trecuţi.

— Vă spun eu: cum o să-i spună moş Miloje, aşa o să facă.

Mulazimul, pe care-l necăjea războiul mărunt împotriva unui singur haiduc, şi care avea şi motive personale să nu lungească prea mult bucluc acesta de la graniţă şi să se întoarcă de grabă la Užice, acceptă propunerea lui Zulfo. Iar ca să mai ascundă oarecum faptul că are de gînd să ducă tratative cu un

[1] *Mulazim* — şeful poliţiei.

singur răzvrătit, le strigă ceva cam prea tare celor care porneau după moş Miloje.

— Să fie adus numaidecît stîrvul ăla !

Cum Veletovo e aproape, zapciii se pomeniră repede la casa lui moş Miloje. La început, moşul se văietă şi se apără în fel şi chip. Zicea că el abia-şi mai duce sufletul şi că totul era zadarnic, căci Stojan nu asculta de sfaturi nici cînd era raia împărătească, darămite acuma, cînd s-a răzvrătit şi-à luat drumul codrului.

— Eu nu mă pricep la treburi de-astea, spunea bătrînul, prefăcîndu-se şi mai bătrîn şi mai neputincios decît era ; eu sînt bun de groapă, nu de treburi haiduceşti. Vă rog, nu mă vîrîţi unde n-am ce căuta, ci lăsaţi-mă să mor liniştit, aici, unde mă aflu.

Dar vorbele nu-l ajutară la nimic. Gemînd ca un bolnav, bătrînul se găti de drum şi porni cu zapciii. Abia se tîra şi nu era chip să ţină pasul cu cei ce-l însoţeau. Pe drum, se opri de cîteva ori şi-i rugă să nu-l ducă mai departe. Dar cînd începură să-l bată, bătrînul îşi trase capul între umeri şi încetă cu văietatul şi cu împotrivirea. Gîfîia doar, scurt şi întrerupt, de parcă fluiera, şi sălta jalnic, cu paşi aproape copilăreşti.

În mai puţin de-o jumătate de ceas, ajunseră la Obarak. În jurul turnului era linişte. Ascunşi prin livada de pruni, turcii dormeau sau stăteau lungiţi. Unii mîncau, alţii fumau. Pe moş Miloje îl închiseră într-un soi de coşar. Acolo, aşteptîndu-l pe mulazim şi prefăcîndu-se că doarme, bătrînul auzea cele mai mici zgomote de afară. Într-un tîrziu, veniră doi užiceni şi se aşezară pe iarbă, chiar lîngă peretele dărăpănat al coşarului. Neştiind că moş Miloje se află înăuntru, turcii povesteau cu glas tare ce-o să se întîmple cu Stojan dacă le izbuteşte şiretlicul şi dacă-l ademenesc să se predea. Vorbeau turcii despre zulumurile făcute de Stojan asupra bietei populaţii musulmane din Užice şi se desfătau de pe acum înşirînd caznele la care aveau să-l supună ca să se răzbune.

Iar moş Miloje zăcea nemişcat, cu ploapele strîns lipite, îndoit din şale şi din genunchi, ca orice ţăran bătrîn care doarme adînc şi se odihneşte. Acuma înţelegea limpede de ce-l aduseseră şi ce i se cerea. Se străduia să nu scape nici un cuvinţel, şi tot ce auzea se preschimba imediat în imagini vii, clare, cuprinzînd toate umilinţele şi toate chinurile la care turcii

aveau să-l supună pe Stojan, dacă-l prindeau viu. Cînd şi cînd, i se părea şi lui că doarme cu adevărat şi că visează un vis groaznic şi plin de semne care au să se împlinească de îndată. Aşa stătea el şi asculta, în chinuri grele, în nemişcare deplină şi-ntr-o cumplită tulburare lăuntrică.

Gîndurile i se încrucişau năvalnic în minte. Îşi întocmea planuri şi le schimba cît ai clipi. Totul se prăpădise, pierise şi fusese pîrjolit în aceşti ultimi ani. De fapt şi pe Stojan ăsta, la care ţinea mai mult decît la toţi copiii fratelui său, îl îngropase şi-l jelise demult. Iar să-l înşele acum chiar el şi să-l ademenească, prin făgăduieli mincinoase, să se predea turcilor, care de bună seamă că au să-l supună la toate caznele şi-au să-l ucidă apoi, ar fi fost cu adevărat un plan prea drăcesc şi-un chin prea greu pentru mintea lui bătrînă şi slabă. La o asemenea năpastă nu se aşteptase şi n-ar fi avut suflet să facă una ca asta. Şi iată că turcii îl sileau. De gînduri grele şi de nemişcare dureroasă îl treceau năduşelile şi picăturile de sudoare îi sclipeau pe părul cărunt care-i ieşea de sub căciulă. Atunci intrară în coşar mulazimul, cu Zulfo şi cu un zapciu.

Moş Miloje îi lăsă să zbiere deasupra lui şi să-l scuture, apoi sări brusc în picioare, încurcat şi speriat, de parcă s-ar fi trezit dintr-un somn adînc. Şi stătu aşa în faţa mulazimului, cu capul plecat, ascultînd cum Zulfo îi explica amănunţit ce avea de făcut. Trebuia să iasă pe răzor, să se urce pe bolovanul cel mai înalt, ca să-l vadă Stojan din turn, şi de-acolo să-şi strige nepotul şi să-l sfătuiască să se predea imediat, căci altfel turcii au să-l ucidă nu numai pe el, moş Miloje, ci şi pe nevasta şi copiii lui Stojan, şi-au să pîrjolească tot satul Veletovo. Să-l roage, pomenindu-i de tot ce ştie el că-i e mai scump, să se predea fără grijă turcilor, pe cuvînt... Aşa trebuia să-i strige, pînă cînd Stojan o să-i răspundă că primeşte.

— Aşa, Miloje, ca să se isprăvească odată cu zavera şi să nu se mai prăpădească bruma de sărăcie şi de calicime care a mai rămas în Veletovo, iar Stojan al tău să rămînă viu şi să se întoarcă la casa lui şi la treburile lui.

Ultimele cuvinte, Zulfo le rosti cu o voce mai înceată şi mai şovăitoare. Bătrînul îl asculta nemişcat, pierdut în cine ştie ce gînduri. Iar cînd Zulfo termină, el începu din nou să se roage, cu glas stins şi deznădăjduit:

— Zău că nu sînt bun pentru asemenea treburi. Nici n-o să mă pricep să le fac și nici Stojan n-o să mă asculte. Uitați-vă la mine !

Într-adevăr, bătrînul se ghemuise tot, își îndoise picioarele din genunchi, mîinile îi tremurau, iar peste fața acoperită de mustața și barba căruntă, scurtă, și de sprîncenele la fel de cărunte și grele de nu i se mai vedeau buzele, iar ochii abia dacă i se mai ghiceau, îi flutura un fel de zîmbet, jalnic și rugător.

Cu un gest de nerăbdare, mulazimul îi întrerupse jeluirea și porunci să fie dus afară.

— Vai, vai ! ofta bătrînul de zor.

Zapciii îl duseră prin livadă, pînă la ultima îngrăditură. Acolo, îl îmbrînciră și-i dădură poruncă să meargă drept spre uluca de sub turn, să se urce pe bolovan și să strige ce i s-a spus. Bătrînul străbătea acum locul deschis care închipuia cîmpul de luptă între turci și haiducul asediat în turn. În iarbă, zăceau scările părăsite, cu care turcii încercaseră în zadar noaptea trecută să ajungă la ferestrele turnului. Bătrînul le ocoli și merse liniștit mai departe, cu pași mărunți și atenți. Din turn, nici un semn. Cînd ajunse la bolovanul cel mare din mijlocul ogrăzii, la vreo treizeci de pași de turn, se întoarse cu băgare de seamă și privi iepurește, iute și cu teamă, spațiul care-l despărțea de turci ; apoi se întoarse spre turn și-și pironi privirea în ferestrele înalte. Aplecîndu-se tot mai mult din șale și proptindu-și palmele de genunchi, moș Miloje stătea acum aproape pe vine. În fața și în urma lui, liniște și zăduf. Și, deodată, bătrînul începu să strige, cu glas tremurat și slab :

— Stojane !

Tuși puțin, și strigă mai tare.

— Măăăi, Stojane !

Așa strigă, de trei ori, cu voce jalnică și bătrînească. Apoi tăcu un timp, de parcă ar fi vrut să se convingă că cel din turn îi recunoscuse glasul și că-l asculta și-l privea de undeva, din ascunzătoarea lui. Iar după o clipă, își dezlipi brusc palmele de genunchi, se îndreptă din șale și-și lungi gîtul. Părul i se zburlise, iar hainele parcă-i prinseseră viață. Bătrînul își ridică mîinile, își rotunji palmele în jurul gurii și strigă cu alt glas :

— Nu te da viu, Stojane, nu te da, pentru nimic în lume !

Turcii care pîndeau prin livadă şi pe după lese ce-o să spună bătrînul şi ce-o să-i răspundă haiducul din turn, rămaseră năuciţi o clipă. Fiecare dintre ei se întreba dacă aude bine şi, necrezîndu-şi urechilor, cerceta cu privirea faţa vecinului ; dar acolo, dădea peste aceeaşi nedumerire. Iar bătrînul îşi repetă sfatul :

— Ascultă-mă, Stojane, şi nu te da viu pe mîna turcilor. Asta te sfătuiesc eu, că ştiu ce-au pus la cale.

De partea turcilor, aceeaşi tăcere uimită. Apoi, glasul mulazimului, răguşit de furie :

— Trageţi în el ! Trageţi !

Şi, deodată, toţi, unul după altul, reluară porunca răsunătoare şi mînioasă :

— Trage ! Trage !

Strigau toţi, dar nu trăgeau nici unul, căci nimeni nu se aşteptase la una ca asta. Iar jos, în poiană, bătrînul îşi repeta într-una strigătele către nepotul din turn, sfătuindu-l să se apere cît poate şi să nu se predea viu. Doar că acum, în larma glasurilor turceşti, vocea lui abia se mai auzea.

— Nu te...

Prima puşcă pocni şi-i tăie cuvîntul, dar nu-l nimeri. A doua însă îl doborî la pămînt. Bătrînul se îndoi într-un fel ciudat, căzu uşor ca o frunză şi se pierdu în iarbă, sub bolovanul cenuşiu.

Turcii mai traseră cîteva focuri spre el, Stojan le răspunse din turn, de două ori la rînd. (Fireşte, o dată cu arma lui, o dată cu a flăcăului din Arilje.) Trăsese pentru sufletul lui moş Miloje. Apoi se făcu linişte.

În colibă, mulazimul nu mai putea de furie. Tăcea, cu dinţii strînşi, şi nu se uita la nimeni ; dar se vedea cît de colo că-i tremură sufletul de mînie. Zulfo, surprins şi ruşinat, ar fi vrut să intre în pămînt, dar fiindcă nu se putea, se tot întorcea la stînga şi la dreapta ca să le explice tuturor că planul lui fusese bun şi chibzuit. Dar nimeni nu-l asculta, căci fiecare vroia să pară mai deştept şi să-i facă pe plac mulazimului. Iar Zulfo, de-atîta năduf, vorbea singur şi nu-şi mai revenea din uimire, gîndindu-se la ce-i făcuse moş Miloje.

— Ei, ei, oameni buni ! Eu ziceam să n-o mai lungim... mă gîndeam că aşa o să fie mai bine. Dar ce să faci cu neamul ăsta de cîini ! E-e !

— Acum, ce-a fost, a fost ! M-am luat după altul. şi-am mîncat ce nu se mănîncă, îi întrerupse jeluirea mulazimul, ridi-

cîndu-se hotărît, ca omul care şi-a înfrînt mînia ; şi porunci să se pregătească iar cîteva scări şi două care cu fîn, ca, de îndată ce s-o lăsa noaptea, să atace turnul şi să isprăvească o dată cu haiducul.

În răstimp, zăduful se înteţise ; undeva, departe, tunetele bubuiau surd. Norii negri şi subţiri, veniţi dinspre Gostilje, se întinseseră pe deasupra dealurilor şi deveneau tot mai negri şi mai groşi. Soarele dispăruse înainte de vreme, pierzîndu-se fără amurg adevărat. Apoi, toată partea dinspre apus a cerului se înnegură şi se întunecă brusc ; prin fierbinţeala zilei trecu un vînt rece, venit parcă din altă lume. Şi, aşa cum se întîmplă prin partea locului, se porni deodată o ploaie grea, însoţită de tunete şi de fulgere. Iar cînd vîntul se domoli şi fulgerele încetară, ploaia continuă să cadă, îndesită şi egală, învăluind ţinutul în beznă şi în aburi. Potopul de apă stinse focurile, iar şuvoaiele luară scările.

Turcii se înghesuiră toţi într-o tîrlă. Nu se mai gîndi nimeni să schimbe străjile de la uşa turnului. Şi nici nu se întrebă nimeni ce se întîmpla cu ele. Părea că atîta prăpăd de apă, vînt şi tunete o să nimicească tot locul acesta mlăştinos, din munţi. Mulazimul zăcea neputincios în cocioaba care se clătina şi scîrţîia. Prin acoperiş pătrundea ploaia şi surpa tavanul. În jurul mulazimului, zapciii făcuseră un şanţ, iar deasupra lui întinseseră o pătură.

Tăcuţi, se ascunseseră toţi, de parcă ar fi uitat ce-i adusese acolo, la Obarak. Şi stătură aşa pînă noaptea tîrziu. Iar cînd se termină ploaia şi se potoli furtuna, rămase doar bezna, grea de umezeală, fără stele şi fără lună, plină de murmurul şuvoaielor nevăzute. Nici vorbă să mai fie atacat turnul. Mulazimul era sigur că haiducul fugise.

Zorile se iviră ude şi cu cerul senin, spălat parcă. Din luminiş, o ceaţă albă şi deasă se înălţa în fuioare mari, ca de fum. Străjerii de la amîndouă uşile turnului intraseră de cu noapte în colibă şi-acum dormeau ca duşii de pe lume. Mulazimul nu încercă să-i trezească. Era convins că haiducul folosise clipa cînd furtuna era în toiul ei, şi fugise neobservat. Ca să se încredinţeze, porunci oamenilor să pornească din cele patru părţi ale turnului şi să-l provoace pe haiduc, dacă mai era acolo. Ascunşi pe după lesele ude (furtuna împrăştiase de tot cele două care cu fîn), zapciii începură să se apropie de turnul din care nu le

mai răspundea nimeni ; cînd pătrunseseră înăuntru, găsiră numai leşul flăcăului din Arilje. De Stojan, nici urmă.

Trupul lui moş Miloje îl aflară în iarbă şi-n mîl, cărat de ape chiar sub turn. Turcii le tăiară capetele la amîndoi morţii. Iar după cercetarea întregului turn, din pod pînă în temelii, mulazimul dădu ordin de întoarcere.

Cînd sosi în Užice, mulazimul îi povesti muteselimului de-a fir-a-păr, tot necazul lui şi se sfătuiră amîndoi multă vreme. Muteselimul porunci ca cele două capete să fie puse la sare şi învelite în ferigă, apoi le trimese într-o desagă la Belgrad. În raportul care însoţea capetele, muteselimul îi aducea la cunoştinţă vizirului că făcuse ordine deplină pe graniţă şi că trimete, ca dovadă, „capul bătrînului haiduc Stojan, din Veletovo, un tîlhar mare şi înrăit, împreună cu capul tovarăşului şi ajutorului său întru fapte rele şi periculoase".

Aşa i-a luat moş Miloje locul lui Stojan. Aşa i-a păcălit muteselimul pe mai-marii săi, şi aşa s-a petrecut faptul neaşteptat ca moş Miloje cel blajin, după ce trăise şaptezeci şi doi de ani viaţă de ţăran liniştit, să moară ca haiduc, iar pe cetatea Belgradului, alături de capul flăcăului aceluia din Arilje, înnegrit şi învineţit, să stea capul bătrînului, acoperit de păr, cu barba şi mustăţile cărunte, curat şi alb, ca de argint.

Povestea clăcaşului Siman

Cu împuşcături cum nu mai auzise pînă atunci nici o ureche de bosniac, trupele austriece intrară, la 19 august 1878, în Sarajevo. Şi o dată cu împuşcăturile veniră şi celelalte: sînge, cadavre, curtea marţială, spînzurători, oameni împuşcaţi, chipuri nemaivăzute, obiceiuri şi rînduieli noi.

Din pricina aceasta, în sufletele unora se zguduiră şi se răsturnară multe, şi multe începură să se schimbe între oameni. Aşa s-a întîmplat şi cu ţăranul clăcaş Simo Vasković, zis Siman.

Bucata de pămînt, nu prea mare dar frumoasă, pe care îşi ducea zilele Siman cu nevasta şi cu cei doi băieţaşi ai lui, se afla aproape de Sarajevo, chiar deasupra locului numit Švrakino Selo. Ca agă, îl avea pe Ibraga Koloş, şelar cu prăvălie pe Baščaršija, meseriaş modest şi unul din agii cei mici. Fie că era blajin şi paşnic din fire, fie că n-ar fi fost chip să se poarte altfel cu clăcaşul său, chiar de-ar fi vrut, fapt e că Ibraga era mai potolit şi mai înţelegător decît alţii.

Exista, deci, şi tipul de proprietar căruia poporul îi zicea „agă omenos“. În esenţă, un asemenea agă nu era nici mai bun, nici mai omenos, ci doar mai slab, mai puţin agresiv şi mai puţin tiran din fire decît agii cei mari, despre care se spunea că „îi stau pe cap clăcaşului“ şi ai căror lefegii nemiloşi scoteau din ograda clăcaşului pînă şi ultimul bob pentru hacul stabilit cu samavolnicie. Deosebirea consta numai în faptul că la cîte un „agă omenos“ predomina înţelepciunea oamenilor mărunţi şi slabi. Aşa era şi cu Ibraga. Dar în socotelile veşnice şi cu neputinţă de descurcat dintre el şi clăcaşul său, domnea, în fond, acelaşi principiu cumplit al relaţiilor dintre clăcaş şi agă, potrivit căruia un om îl mănîncă pe altul care munceşte pentru el, cheltuindu-şi şi îngropîndu-şi cu fiecare nouă recoltă o parte din fiinţa lui, fără nădejde că aceste relaţii, care se înrăutăţesc pe zi ce trece în dauna clăcaşului, s-ar putea schimba vreodată.

Aşa era aga lui Siman şi aşa arăta bunătatea lui.

Iar despre Siman, cu greu s-ar fi putut spune că-i un clăcaş rău, dar cu şi mai mare greu s-ar fi putut spune că e unul bun.

Cel mai potrivit ar fi fost să se spună că, în felul lui, era şi bun şi rău.

Alţi clăcaşi au grijă să-i amărască viaţa şi stăpînirea proprietarului de pămînt scoţînd recoltă cît mai mică, tărăgănînd, sustrăgînd sau găsind alte tertipuri la predarea *hacului*, adică a unei treimi din toată recolta de grîne şi a unei jumătăţi din recolta de fructe şi fîn. Siman nu era în stare de asemenea lucruri, care cer viclenie, stăruinţă şi îndărătnicie. El îi dădea agăi cam cît i se cuvenea, dar nu vroia nici în ruptul capului să-i ducă hacul acasă, în tîrg ; de asemenea, nu vroia pentru nimic în lume să-i facă agăi „hizmet“, adică să facă, aşa cum făceau alţi clăcaşi, cinci sau şase zile pe an muncă gratuită pentru agă. Şi, în genere, Siman se ţinea mîndru şi trufaş faţă de agă şi „nu se lăsa călcat pe coadă“.

Ibraga ar fi putut găsi o cale ca să-i mai dea peste bot clăcaşului, dar ştia că e mai bine să nu-l ia în seamă şi să-şi încaseze treimea cuvenită, îndurînd cu răbdare toanele mărunte ale lui Siman şi socotindu-le drept necazul neînsemnat şi răul inevitabil care însoţesc ca o umbră orice lucru bun şi folositor, deci şi hacul. Şi se ducea în fiecare an, singur, să-şi ia partea de grîu şi de fructe, prefăcîndu-se că lucrul acesta îi face plăcere şi că-l amuză : iar de chemat nu-l chema niciodată pe Siman acasă la el să-i muncească, susţinînd că n-are nevoie.

Aşa trăiau clăcaşul şi aga, fără neînţelegeri prea mari, tăcuţi, dar duşmani neîmpăcaţi, legaţi de pămînt ca de-un lanţ care îi hrănea şi-i ţintuia pe fiecare în felul său.

În toamna aceea, cînd trupele austriece intrară în Bosnia, agii au rămas fără hac, căci n-au îndrăznit să se ducă la sate ca să-şi ceară partea ; clăcaşii n-au dat nici ei semne de viaţă, ci s-au folosit de vremurile tulburi aşteptînd să vadă ce lege o să iasă „sub ţarul cel nou“ şi oprind atît partea lor cît şi pe cea cuvenită proprietarilor.

Cu Ibraga, era altfel. Clăcaşul se afla acolo, la o oră de prăvălia lui, şi el se dusese totdeauna să-şi ia singur partea. De aceea, cum se mai potoliră şi se mai rînduiră niţeluş lucrurile în Sarajevo, el întrebă cîţiva oameni serioşi şi se interesă la noua stăpînire ; şi toţi îi spuseră că raporturile dintre clăcaş şi agă rămîn neschimbate „pînă la noi dispoziţii“, că fiecare e stăpîn pe ce-i al lui şi că aga are dreptul să ia mai departe hacul, ca şi pînă acum.

Astfel se hotărî Ibraga, într-o bună zi, să treacă pe la ciflicul său ca să-şi ia partea de prune ; în anul acela prunii rodiseră cum nu s-a mai pomenit, dar din cauza războiului şi a schimbărilor ivite, nu fuseseră culese încă.

Început de septembrie. O dimineaţă însorită. În livada de pruni, stătea Siman tolănit în iarbă, cu mîinile sub ceafă. Deasupra lui, crengile se îndoiau de povara roadelor vineţii. Siman nu se gîndea la nimic, ci doar zîmbea, plin din creştet pînă-n tălpi de simţămîntul unic că toate roadele erau ale lui. Şi, ca prin vis, auzi mai devale scîrţîitul portiţei urmat de sunetul unor voci. Siman se uită cu un singur ochi într-acolo şi văzu imediat despre ce era vorba. Aga al lui, Ibraga şelarul, venise cu patru cai şi cu un flăcău să-şi ia partea de prune. Siman se prefăcu că nu-l vede şi nu-l aude. Ibraga se apropie pînă la un pas de el.

— Bună dimineaţa, Siman.

— Chiar că-i bună, răspunse Siman, dar nu se ridică în faţa agăi.

Ibraga îşi trecu mîna peste ochi. I se părea că se cutremură lumea din temelii. Se rezemă de-un prun.

Şi se uită Ibraga la neobrăzatul ăsta care, împotriva tuturor legilor şi datinilor, şedea tolănit şi nu se ridica în faţa lui. Aga nu-şi mai venea în fire şi nu putea să-şi creadă ochilor ce dihanie mare e clăcaşul cînd nu-i încovoiat şi supus şi cînd se întinde şi se umflă în toată vlaga şi lungimea lui.

Mult timp privi Ibraga minunăţia asta nemaivăzută de cînd sînt agii agi şi clăcaşii clăcaşi. Sub masca blajină de „agă omenos" clocoteau în el furia proprietarului şi trufia de agă, jignită ; dar teama şi prudenţa îl îndemnau să se înfrîneze, căci, vădit lucru, clăcaşul părea pornit pe rele, iar vremurile erau grele şi nesigure. Deci Ibraga se reculese şi se aşeză jos, în iarbă.

— Am venit şi eu să-mi rînduiesc partea mea de prune, spuse el cu glas înăbuşit.

— Nu era nevoie. Prunele sînt cum trebuie, iar dacă ar avea nevoie să fie rînduite, mă pricep eu şi singur.

Şi se încinse o ciorovăială cu totul neobişnuită. Siman se ridică într-un cot, dar numai ca să-i poată arunca agăi în faţă ceea ce niciodată nu i-ar fi trecut prin minte că i-ar putea arunca.

Avusese el şi mai înainte, de multe ori, clipe de visări amărîte şi de discuţii cu sine, undeva, pe drum sau pe ogor, cînd

dădea abia vizibil din cap sau din mîini şi spunea în şoaptă ce i-ar fi spus orice clăcaş unui agă dacă, printr-o minune, agii ar fi încetat să mai fie agi, iar clăcaşii ar deveni stăpîni pe pămîntul lor. (Există clipe de bombăneală îndrăzneaţă, dar surdă şi neprimejdioasă, cînd orice asuprit îşi uşurează inima şi-şi cumpăneşte, prin visări, chinul zilnic al vieţii lui monotone.) Da, avusese şi Siman asemenea clipe, dar nici atunci nu izbutise să găsească cuvinte atît de mari, atît de îndrăzneţe. Mii şi mii de cuvîntări răzleţe, de protest, neauzite de mult, se uniră acum într-un şuvoi de cuvinte unic şi răsunător. Şi Siman începu să vorbească.

Sub el, pămîntul cald, de septembrie ; deasupra lui, crengile îndoite de belşugul prunelor vineţii ; iar printre crengi se întrezărea cerul, de-un albastru adînc şi pal, pătat de albeaţa subţire a norilor care păreau de bumbac. Gura îi era plină de cuvinte, ca de-o băutură dulce şi arzătoare. Se minuna el însuşi de unde îi veneau cuvintele acestea îndrăzneţe din care ultimul era totdeauna mai dulce decît cel dinaintea lui. Şi se bucura de ceea ce putea să spună mai mult decît de roadele pe care, acum, le socotea ale lui, împreună cu toată livada şi cu toţi pomii, din rădăcini. Gesticula Siman, întinzînd larg mîna peste peisajul de toamnă ; deasupra lui, cerul se clătina de-atîtea cuvinte tari ; şi la toate observaţiile agăi, voit blînde şi aparent chibzuite, Siman răspundea cu un : *nu!* scurt şi aspru, în care *u*-ul pocnea şi ardea ca un bici de flăcări.

(Cînd oamenii muncesc pentru alţii, din tată în fiu, zi de zi, an de an, şi văd şi simt asta, dar n-au putere să schimbe nimic şi nici să-şi arate adevăratele simţăminte, în cîte unul din ei se adună amarul a sute de mii de oameni şi-a cîtorva zeci de generaţii.)

E greu de crezut că atîta înverşunare şi-un asemenea strigăt de triumf ar putea să încapă într-o singură silabă. Dar Siman izbuti de cîteva ori să le cuprindă în *nu*-ul lui, întorcîndu-şi faţa către cele patru zări şi apoi către cer, ca şi cum ar fi tras cu pistolul la un chef, ca să-i audă toată lumea bucuria. Apoi se întoarse spre agă şi-şi rosti mai încet şi mai potolit *nu*-ul ; iar în schimbarea bruscă a tonului se simţi ceva deosebit de semnificativ şi de solemn :

— Nu, nu-i aşa, Ibraga.

— Atunci cum e, dacă nu-i aşa ? îl întrebă aga, moale.

— Păi, vezi şi singur cum e: au venit alte vremuri, altă dreptate şi altă judecată.

— Apoi da, vremurile sînt altele — aşa a vrut Domnul! — dar tu eşti un om cu mintea întreagă, Simane, şi ştii bine că nu poate exista o dreptate după care ce-i al meu să fie dintr-o dată al tău.

Aici, Siman izbucni:

— Păi, vezi că există, Ibraga! Există şi poate să existe. Ce-i acum al tău, a fost o dată al nostru; iar într-o anume vreme şi după o anumită dreptate, a devenit al vostru. Păi dacă ce-a fost demult al meu s-a făcut al tău, atunci poate şi ce se cheamă al tău să se facă al meu, cum a fost la început.

— Mergi cam departe, Simane.

— Astăzi pot să merg unde vreau.

— Poooţi...

— Pot, şi încă cum!

Tăcere. Fiecare se gîndea la ale lui. Siman la ce i-ar mai putea spune, cumplit de jignitor, nu atît lui Ibraga ăsta, pe care el nici nu-l mai lua în seamă şi care, la drept vorbind, nici nu fusese vreodată un om prea rău sau un agă prea hain, ci tuturor agilor de pe pămînt şi, îndeobşte lumii întregi, acum martoră, pe cît i se părea, la bătălia aceasta de veacuri. Iar aga se gîndea cum să-l înduplece pe iobagul cel turbat să-i dea voie să culeagă măcar două coşuri de prune, ca să nu se facă de ocară întorcîndu-se acasă cu mîinile goale. Şi-şi spuse dorinţa printre dinţi, blînd şi prevăzător.

— Nu! îi răspunse Siman. Iată prunii; urcă-te în ei şi mănîncă pînă nu mai poţi. Halal să-ţi fie! Dar n-o să iei de-aici nici măcar o prună viermănoasă. Nu dau; vreau să te văd plecînd cu coşurile goale de-acolo de unde ai plecat totdeauna cu ele pline. Asta îmi este *mehramul* [1] şi aşa vreau să fie, întru pomenirea sufletului tuturor morţilor mei, de patru sute de ani încoace. Aşa să ştii.

Aici Siman se poticni de prea multă exaltare şi tăcu. Ibraga strînse doar ceva mai tare din fălci şi dădu din mîini, cu mişcările acelea scurte, abia vizibile, care-i însoţeau dialogul lăuntric.

Se lăsă iar tăcerea, Ibraga privea ţintă, în gol. Siman tremura tot şi gîfîia uitîndu-se neliniştit în preajmă.

---

[1] *Mehram* — voinţă.

— Atunci cum stăm, Simane ? întrerupse Ibraga tăcerea.
— Eu stau bine, Ibraga ; tu nu ştiu cum oi sta.
— D-apoi ştiu că stai bine ; să fii sănătos ! Dar cum stăm cu prunele ?
— A, cu prunele ? Păi se ştie. După cum ţi-am spus : ce-a fost, s-a dus.
— Nu se poate aşa, Simane. Eşti om cu mintea întreagă. Nici n-ar mai trebui să-ţi vorbesc.
— Chiar că n-ar mai trebui. Uite, o să-ţi spun eu ceva ca să nu mai întindem comedia : patru sute de ani ne-aţi călărit voi pe noi ; acum o să vă călărim noi pe voi, patru sute de ani ; şi pe urmă, mai vorbim care pe care să-l călărească, alţi patru sute de ani.

Ibraga nu aşteptă sfîrşitul. Se ridică şi, fără să-şi mai ia rămas bun, se îndreptă spre flăcăul care-l aştepta ceva mai la o parte, lîngă cai şi, împreună cu acesta, porni de unde venise.

Porţiunea pe care o avea de străbătut pînă să dispară din ochii clăcaşului i se părea lui Ibraga nesfîrşită ; deşi acum mergea la vale, drumul îl obosea mult mai mult. Iar Siman se uita în urma lui, regretînd că se încheiase atît de repede discuţia care-l umpluse de-o mulţumire atît de mare. I se părea că nu spusese nici pe departe totul şi că era încă plin de cuvintele nerostite, care se îmbulzeau în roiuri. Îşi întindea braţele şi degetele, îşi umfla pieptul oprind în el aerul plăcut şi expirîndu-l apoi zgomotos şi pe îndelete, printre dinţii strînşi. Îi era necaz că aga dispăruse din faţa lui, căci la ce bun averea şi puterea, dacă n-ai cui să le arăţi ?

În toamna aceea, într-adevăr, Siman nu-i dădu agăi nici treimea de grîne, nici jumătatea de fructe şi fîn, după cum cereau legea şi rînduiala şi după cum dăduse totdeauna.

Ibraga se simţi nu numai păgubit. ci şi adînc jignit de fapta lui Siman ; jignit şi speriat, căci Siman nu se mulţumi numai cu batjocura din livada de pruni.

Anul fusese roditor, agăi nu-i dăduse partea şi totul se vindea bine, căci armata cumpăra şi plătea orice. În exaltarea lui, Siman îşi cumpără un cal de călărie, un murg nu prea înalt, dar bun. Îl găsi lesne, căci după atîtea tulburări se găseau cai fugiţi şi cai părăsiţi, pe care geambaşii îi vindeau la preţ de nimic. Doar harnaşamentul îl avea ţărănesc, mai mult de cînepă decît de piele.

Într-o dimineaţă, Siman îşi ţesălă bine calul şi aşa, înalt şi cu picioarele lungi cum era, încălecă, îşi puse căciula pe-o ureche şi-şi trecu peste umăr plosca cu rachiu. Apoi străbătu călare tot tîrgul Sarajevului şi-şi mînă murgul spre prăvălia deschisă a lui Ibraga. Aga, chircit pe vine, tocmai dădea găuri la nişte hăţuri noi, de culoare deschisă.

Siman îşi juca murgul, de mai-mai să calce pe tejgheaua de-afară a prăvăliei. Ibraga se încruntă, dar nu-şi ridică capul de la treburile lui. Siman ceru atunci în gura mare un frîu nou, cu ţinte şi cu ciucuri roşii.

Ibraga îi răspunse încet că n-are un asemenea frîu şi că nici n-ar putea să facă, fiindcă îi lipseşte materialul.

— Da ce, nu cumva banii mei sînt găunoşi? se răsti Siman.

— Nu, ferească sfîntul, dar n-am material, omule.

Astfel, abia scăpă Ibraga de năpasta clăcaşului şi-l trimise, cam cu chef cum era, să-şi caute în altă parte frîul de care avea nevoie.

Siman mai trecu de cîteva ori călare pe lîngă prăvălia lui Ibraga, zîmbind fericit şi jucîndu-şi murgul sprinten.

Toate acestea îl jigneau şi-l supărau, fireşte, pe Ibraga care, speriat la început, se plîngea vecinilor şi se frămînta amarnic în sinea lui. Dar lucrurile se potoleau din ce în ce în tîrg şi clăcaşul cel turbat părea că se plictisise să-i tot umble călare pe dinaintea prăvăliei. Aşa începu Ibraga să se mai liniştească. Îl ustura jignirea şi-l îngrijora paguba, dar cînd se uita în jurul său şi vedea cîţi o păţiseră şi mai rău, era fericit că el şi întreaga familie scăpaseră cu viaţă din zaveră şi că putea să muncească iar în prăvălia sa. Convins de dreptatea lui, se hotărî să aştepte vremuri mai bune; şi nu-i fu greu, căci avea casa îndestulată; şi-apoi nici nu trebui să aştepte prea mult.

Siman îşi petrecu iarna, pierdut parcă într-un fel de extaz. Făcuse rachiu, ca niciodată pînă atunci, şi-l băuse cu prietenii, mîncînd pîine de grîu despre care toţi ziceau că-i bună „de parcă ar fi de-a agăi". În iarna aceea, toţi ai casei se îngrăşară, iar Siman se cam buhăi de băutură. Pînă la urmă, mîncară şi partea agăi. Siman semănă cu sămînţa lui, dar de pe la Sfîntul Gheorghe începu să cumpere grîu. Şi tot cam pe atunci îi veni prima citaţie din partea autorităţilor politice din Kotar „în chestiunea reclamaţiei lui Ibraga Koloş".

Siman nu se miră prea mult, căci mai auzise despre che-

marea în judecată a unor ţărani care îşi opriseră treimea. Şi nu se sperie nici la gîndul că mîncase şi băuse toată iarna bunurile agăi, care clocoteau în vinele sale ca o forţă fierbinte. Ba chiar se bucură că va da ochi cu Ibraga în faţa unui tribunal creştinesc şi porni la judecată ca la un mic Kosovo [1].

Judecata se sfîrşi rău. De fapt, nici nu se sfîrşi, ci fu întreruptă. Siman rămase năucit şi amărît cînd văzu că lîngă slujbaşul care trebuia să judece se aflau şi doi juraţi localnici, un musulman, delegat al agilor, şi-un creştin, delegat al clăcaşilor. Asta o şi spuse chiar. Dar slujbaşul judecătoresc îl chemă la ordine. Apoi Siman povesti, în felul său, cum dobîndise Salih Koloş, părintele lui Ibraga, dreptul la dijmă ; şi mai adăugă că, după părerea lui „dreptatea" nu putea să fie de două ori a agilor, şi sub stăpînire turcească, şi sub stăpînire creştinească. Păi cînd ar mai fi atunci dreptatea noastră ?

Slujbaşul judecătoresc pomeni de „scrisoarea împărătească" din 28 iulie 1878, de „ordinul seferit din 1859", şi de „legea Ramazanului, din ziua a şaptea a lunii Ramazanului, anul 1858". Aici, Siman rîse în gura mare şi pe îndelete de legile turceşti. şi spuse despre ele cîteva cuvinte care nu se prea rostesc prin tribunale, cuvinte atît de urîte şi de grele, încît slujbaşul judecătoresc îl dădu imediat afară şi-l trase la răspundere pentru insultă adusă autorităţilor. Din pricina asta Siman stătu opt zile la închisoare. În acelaşi timp fu pronunţată sentinţa potrivit căreia trebuia să-l despăgubească pe agă pentru treimea de anul trecut, iar pe viitor să-şi plătească regulat hacul, căci toate legile vechi rămîn în vigoare pînă la noi dispoziţiuni.

După întîmplarea aceasta, Siman nu-şi mai venea în fire. Îi era urîtă casa, iar semănăturile şi prunii îi privea de parcă ar fi fost ai altora. Făcu şi contestaţie. Şi i se adresă „învăţătorului" Alexa, un soi de pisar public şi de avocat clandestin.

Alexa fusese învăţător la şcoala sîrbească. Cu opt ani în urmă, cînd şcoala sîrbească din Sarajevo ceruse un suplinitor, Alexa venise la Sarajevo de la Zemun. Noul învăţător nu era nici mărginit la minte şi nici nesociabil ; dimpotrivă, era şi deştept şi sociabil, ba chiar prea sociabil. Pe de-o parte îl „copleşea

---

[1] Bătălia de la Kosovo, sau Cîmpia Mierlei (1389), încheiată cu victoria turcilor, a înscris una dintre cele mai eroice pagini din istoria sîrbilor, fiind cîntată secole de-a rîndul în eposul popular şi devenind simbolul bravurii ostăşeşti.

mintea“, cum spuneau gospodarii din comitetul bisericesc-şcolar, iar pe de altă parte sociabilitatea îl mîna prin cîrciumi şi-l însoţea cu cei ce beau şi se veselesc.

Blond, mărunţel, rumen şi zîmbitor, cu ochii albaştri scăldaţi veşnic în lacrimi de bucurie, învăţătorul cel nou era personajul central al tuturor isprăvilor de cafenea, al chefurilor şi al întîlnirilor vesele.

Municipalitatea din Sarajevo ştia dinainte că orice învăţător venit din Austria nu se putea să nu aibă vreun cusur, căci altfel nu şi-ar fi lăsat locul cel bun ca să vină aici, în oraşul turcesc, unde viaţa e grea şi frămîntată. Şi era gata să-i treacă cu vederea unele cusururi, dar domnul Alexa se preschimbă repede şi fără piedici într-un beţiv temeinic. „Trist loc, frate...“ spunea învăţătorul la fiecare pahar de rachiu, plîngîndu-se de mediul în care trăia. Iar cine încearcă să-şi vindece tristeţea cu rachiu, acela nu se lecuieşte de tristeţe, ci moare de rachiu. Şi mai rău încă era faptul că rachiul avea o influenţă nefastă asupra temperamentului şi caracterului noului învăţător : Alexa decădea brusc, în toate privinţele, întîrzia regulat la şcoală, zbiera cînd le făcea observaţii copiilor şi era tot mai nervos în discuţiile cu gospodarii şi cu fruntaşii municipiului. După doi ani, municipiul îl concedie. Atunci, fostul suplinitor declară că nu acceptă concedierea, că o să dea în judecată municipiul pentru încălcarea contractului şi că o să treacă la mahomedanism.

Hotărîrea învăţătorului pricinui mare uimire. Autorităţile făcură totul ca să-l abată de la pasul acesta neobişnuit. Alexa însă rămase la ale lui. Cei mai cu cap dintre musulmanii tîrgului nu erau de loc încîntaţi de noul lor coreligionar ; dar se găsiră cîţiva tovarăşi de beţie ai învăţătorului şi cîţiva hogi fanatici care vedeau în Arif-efendi, cum se numea acum învăţătorul, un cîştig pentru comunitatea musulmană şi-o pierdere pentru creştinism. Ei îi făcură proaspătului convertit un rînd de haine musulmane, întru totul după regulă, şi-l însurară imediat cu o văduvă înstărită, în a cărei casă fostul învăţător se şi mută. Numai că proaspătul convertit cheltuia mai mult decît îi dădea nevasta ; de aceea începu să facă şi treburi de pisar. Aşa îl găsi ocupaţia.

O dată cu venirea trupelor austriece în Bosnia, dispăru şi Arif-efendi. E drept că reapăru iar, după vreo două luni, cînd totul se liniştise, dar acum se îmbrăcase din nou „ca un franţuz“

şi purta pe cap un joben ciudat şi demodat. În plus, omul îşi reluă numele creştinesc, pe care îl purtase la început, şi se apucă iar de meseria de pisar. Pe lîngă asta mai făcea o treabă, pentru care exista acum un nume nou : fostul învăţător devenise *Spitzl*, adică denunţător al poliţiei. Poporul îi spunea „copoi“, şi-l dispreţuiau şi musulmanii, şi creştinii ; dar el, bînd din ce în ce mai mult, ajunsese în faza aceea a alcoolismului în care conştiinţa socială şi demnitatea personală a omului se întunecă de tot şi dispar. De obicei, Alexa îşi avea vadul la hanul lui Besara. Acolo, şedea ceva mai la o parte de ceilalţi muşterii (adică ei şedeau ceva mai departe de el) şi scria cereri şi scrisori sau traducea din germană şi din maghiară. În faţa lui se afla o călimară de metal, o nisiparniţă, cîteva pene şi-un ţoi de rachiu, totdeauna băut cam pînă la jumătate.

Tocmeala cu Siman se desfăşură aidoma tocmelii obişnuite cu toţi ceilalţi muşterii ai pisarului. Mai întîi se întrebaseră amîndoi de sănătate, posomorîţi, fără prea multe vorbe. şi fără ca vreunul dintre ei să aştepte răspuns. Apoi Siman întrebase cît i-ar lua să-i scrie „recursul“.

Un pitac, dacă vrea în sîrbeşte, doi dacă vrea în nemţeşte. Care e mai „tare“ şi mai sigur, întrebă apoi Siman. Fireşte, şi unul şi altul e sigur, dar mai sigur e cel nemţesc.

Siman n-avea mai mult de trei pitaci în buzunar, dar îl cam pusese pe gînduri „succesul“ lui de pînă acum. Parcă poţi să ştii ce limbă o fi înţelegînd mai bine dreptatea ?

— Scrie nemţeşte ! spuse el hotărît.

Învăţătorul îşi aşternu hîrtiile şi deschise călimara, cu solemna şi nefireasca demnitate a beţivului. Scria repede şi sigur de sine ; făcea litere egale, înşiruite în rînduri drepte şi meşterea cu pricepere majuscule răsucite şi împletite. Cînd termină, presără peste rîndurile încă umede nisip auriu şi mărunt, din nisiparniţa de metal, aşa că liniile mai groase căpătară reflexe strălucitoare, aurii şi albăstrii ; apoi citi solemn şi aproape în şoaptă recursul, subliniind unele cuvinte şi expresii neobişnuite care, după cum îl asigura pe ţăranul holbat de uimire, aveau să izbească mai tare decît un mai.

Niciodată cîştigarea procesului nu i se păruse lui Siman atît de sigură. Băură amîndoi cîte o sută de rachiu, după ce Siman rîse în hohote de prima sentinţă.

Iar cînd autoritățile politice superioare îi respinseră recursul ca neavenit, Siman se îmbătă la hanul lui Kreštalica, își suflecă mîneca pînă la umăr, izbi cu pumnul în masă și cîntă cît îl ținea gura :

Trage pușca și pocnește,
Aga bir nu mai primește.

Pentru fapta aceasta fu condamnat la trei zile închisoare, iar pentru cele spuse cu acest prilej despre puterea împărătească. mai primi încă șapte zile.

De atunci, Siman Vasković alunecă pe-o pantă care părea din ce în ce mai abruptă. pînă cînd deveni bețiv și vagabond și-și neglijă tot mai mult pămîntul și familia.

Din totdeauna trecuse Siman drept un om iute la mînie și necumpănit ; sfidarea din el îi întrecea puterea, care și ea era mare, iar imaginația îi mergea mai repede decît mintea care nici ea nu era mică. Încă de pe cînd era flăcău, taică-său obișnuia să zică :

— Siman ăsta al meu nu seamănă nici cu mine, nici cu răposata maică-sa ; ea era bună și blîndă, fie-i țărîna ușoară. Era una din femeile despre care se zice : are gură, dar n-are limbă ; Domnul a dat, Domnul a luat. Iar Siman seamănă cu unchii săi. Așa îmi sînt cumnații : ușuratici și nestatornici, neliniștiți și răzvrătiți. Și așa e și el, de cînd a făcut ochi : razna ! Are inimă bună, poate să fie și ascultător și harnic. dar nu șade cu picioarele pe pămînt. Nu se uită la ce-i e la îndemînă, ci vrea numai lucruri nemaipomenite.

Acum, Siman pornise pe drumul acesta. Degeaba veneau pe la el vecinii și nașii, oameni prevăzători și cu experiență, și-l sfătuiau spunîndu-i că nu-i cuminte ce face, că oamenii înțelepți și-au dat mai demult seama (iar acum văd și cei proști) că lucrurile stau altfel, că pușca austriacă nu e cea pe care au așteptat-o ei să duduie din munți, că sub noua și creștineasca stăpînire clăcașul rămîne tot clăcaș, iar aga tot agă și că de-asta n-are nici un rost goana lui după dreptate. Iar încăpățînarea lui e numai spre bucuria dușmanilor. Siman nu putea să-și dea seama că se înșela și chiar cînd își dădea, uneori, nu vroia să recunoască și nu putea să se oprească, ci își urma patima pînă la capăt, gata să-și distrugă casa. Și nimeni nu-l putea opri. (Așa se întîmplă cîteodată. cînd dorința generală de-a uita de-un rău social, dorință care se

coace în rîndul mulţimii, izbucneşte la un singur individ, ca o explozie timpurie şi izolată, şi-l distruge.) Siman îşi făcuse obiceiul ca, „în căutarea dreptăţii", să tocească fără rost pragurile diverselor cancelarii, să frece băncile cafenelelor din Sarajevo şi să lîncezească pe la tejghele. Procesul nu era decît un pretext pentru toate astea. Iar cînd ţăranul nostru începe să-şi lase munca fără nevoie şi fără motiv şi să se amestece cu tîrgoveţii, e semn sigur că se duce de rîpă.

În iarna următoare, lui Siman îi muriră într-o săptămînă amîndoi copiii, de difterie. Nevastă-sa, şi aşa slabă şi bolnăvicioasă, se uscă de tristeţe. Siman pleca de acasă de cîte ori putea, găsind pentru asta sute de motive şi de pretexte.

În al treilea an, Siman trebui să răspundă în faţa aceleiaşi autorităţi agrare ; îl pîrîse aga, conform paragrafului opt al aceluiaşi „ordin seferit din anul 1859", de care el rîsese cu hohote acum trei ani. Slujbaşul judecătoresc nu mai era acelaşi şi juraţii erau alţii, dar legea era neschimbată şi lîngă ea stătea aga, calm, potolit, sigur de dreptatea sa.

Slujbaşul citi paragraful opt :

„Dacă clăcaşul neglijează cultivarea pămîntului şi, fără motiv legal, încetează să-l lucreze, păgubindu-şi astfel proprietarul în venitul lui de proprietar, sau dacă în vreun alt fel îi pricinuieşte vreo pagubă proprietarului legal, sau dacă fără motiv serios refuză să-i predea proprietarului partea care i se cuvine, sau, pe scurt, dacă procedează contrar prevederilor contractuale, iar proprietarul înaintează autorităţilor o plîngere, atunci autorităţile fac cercetarea şi, dacă pe baza unor dovezi reale se conving de temeinicia plîngerii primite şi de faptul că nu există perspective ca clăcaşul să se îndrepte, îl evacuează pe clăcaş de pe parcela respectivă."

Iată legile şi ordinele ! Rîzi tu, dar ele te vor lovi, mai devreme sau mai tîrziu, sigur şi fără milă.

Toţi erau de acord că aşa stau lucrurile cu Siman Vasković. Iar clăcaşul se văieta în gura mare şi susţinea că nu există lege care să-l oblige pe el, Siman, să se dezrădăcineze şi să ajungă cerşetor, pe cînd aga să-şi primească treimea de la orice clăcaş şi sub orice ţar. În sinea lui însă, simţea şi el că, uite, există o asemenea lege, şi că ceea ce îi citise slujbaşul judecătoresc se potrivea cu situaţia lui ca o mănuşă pe-o mînă. Iar mai apoi, beat fiind, îşi spunea mereu în gînd : „O lege turcească, de-atîţia ani —

paştele ei de lege! — şi parcă ar fi fost făcută azi-dimineaţă, pentru mine".

Şi se gîndea cu spaimă la plasa legilor cumplite şi atotputernice, care era întinsă peste tot şi care-i împiedica pe toţi şi toate; din ea nu poţi să scapi, fiindcă nu ştii s-o descurci; singurul lucru care-ţi stă la îndemînă e s-o uiţi o clipă, cu ajutorul rachiului. Dar nici rachiu n-ai totdeauna.

Sentinţa deveni executabilă şi Siman fu evacuat de pe pămîntul agăi. Atunci, nevastă-sa plecă la rude, iar el se dădu cu totul vieţii de vagabond.

Nici ţăran, nici tîrgoveţ, nici plugar, nici muncitor, Siman bătea uliţele tîrgului, dormea pe unde apuca, mînca numai cînd avea şi muncea cînd n-avea încotro, ajutînd precupeţilor de legume şi lapte. Se mai găsea cîte unul care să-i lase vreun coş de cartofi sau vreo căldare de lapte ca să le vîndă, şi-i plătea un creiţar-doi, pentru toată truda. Dar se mai întîmpla ca Siman să se îmbete şi să uite pur şi simplu, sau să prăpădească marfa încredinţată; ba uneori se mai întîmpla chiar să bea banii, pînă să vină grădinarul după ei. După aceea, îi crăpa obrazul de ruşine, dar prea tîrziu, şi-şi oferea sîngele ca să plătească paguba, dar grădinarul nu vroia sînge, ci bani. Aşa că şi cîştigul acesta devenea din ce în ce mai rar.

De mic copil se pricepuse Siman să cînte din gură şi din guzlă; acum începu să facă asta prin hanuri, pentru o para-două, sau pentru o cinzeacă de rachiu.

Stătea prin cîrciumi şi aştepta să găsească vreun om care, apucat de mărinimia beţivilor, să-i dea şi lui ceva de băut şi să împartă cu el o ciozvîrtă de friptură sau o bucată de plăcintă. Siman se înnegrise şi se buhăise la faţă, slăbise la trup, tuşea şi scuipa ca un bolnav, dar de cum trăgea o duşcă, vorbea despre pămîntul şi despre dreptul său, vioi şi înfocat, aşa cum vorbise în ziua aceea de toamnă, cu Ibraga, în livadă.

De multă vreme ceea ce vroia să apere nu mai era nici o bucată de pămînt reală şi nici un drept anumit, ci un lucru mult mai adînc şi mai grav, deşi nu ştia nici el care anume şi de ce fel. În schimb, erau reale „autorităţile din Kotar", era reală puşcăria în care stătea adesea, uneori trei zile, alteori şase, pentru vreun cuvînt îndrăzneţ sau pentru vreun cîntec interzis; şi mai era reală oftica aceea care îl măcina încetul cu încetul.

Astfel îşi mai tîrî zilele Simo Vasković încă vreo cîţiva ani, apărîndu-şi pămîntul pe care nu-l mai avea şi „dreptul“ pe care nimeni nu vroia să i-l recunoască. Mereu prin cîrciumi, rareori treaz, adesea la închisoare, bolnav şi ramolit, vagabond şi guzlar.

Şi într-o bună zi, pe cînd era cu totul abătut şi doborît — căci asemenea zile existau din ce în ce mai des — se ivi în el o nouă speranţă. La drept vorbind, speranţa nu era nici reală, nici prea limpede, dar pentru oamenii care se otrăvesc cu rachiu şi se amăgesc cu speranţe, orice pretext de speranţă e binevenit.

În ziua aceea, vătăşelul aduse la cunoştinţă „lumii şi norodului“ că va sosi în Sarajevo un *Erzherzog* bătrîn, „membru al prea-luminatei case domnitoare“ şi „unchiul ţarului“. În oraş începură pregătirile pentru primirea acestei înalte personalităţi. Iar mintea lui Siman văzu imediat, datorită rachiului, „mîna lui Dumnezeu“ în sosirea *Erzherzog*-ului. Gîndul la rudele împărăteşti îl ameţea mai tare ca rachiul şi-l umplea de speranţe: nimic mai simplu decît să-i înfăţişezi omului — care stă lîngă ţar şi poate orice — cauza ta dreaptă, şi să-ţi dobîndeşti „dreptul“ tău; şi ce putea să pară mai firesc decît ca unchiul ţarului să se ocupe imediat de cazul lui Siman şi să poruncească să i se facă dreptate? Doar pentru asta şi umblă pe pămînt oamenii împărăteşti. De la paracliserul bisericii vechi din Varoš [1], Siman află că „arhiducele“ o să viziteze şi biserica aceasta, ca şi toate casele de rugăciune ale celorlalte religii din Sarajevo. Şi Siman se gîndi imediat să se ascundă undeva, în biserica scundă şi întunecoasă, chiar sub masa vlădicăi, dacă va fi nevoie, şi-n clipa potrivită să i se înfăţişeze „omului împărătesc“ şi să-i întindă jalba, ba poate chiar să-i lămurească şi prin viu grai despre ce era vorba. Totul i se părea cu putinţă; şi-l şi închipuia pe „arhiduce“ întorcîndu-se spre suită şi poruncind ca nedreptatea aceasta neîndoielnică să fie imediat îndreptată. Se şi vedea ducîndu-se apoi la Ibraga. Sau, nu! De ce să se ducă la prăvălie? O să vină aga la el, la căsuţa lui de odinioară, iar el o să poruncească să nu i se dea voie să treacă de poarta cea mare.

Pierzîndu-se în visuri, Siman era cît pe-aci să uite că trebuia să găsească omul care să-i scrie jalba. Îşi aminti, totuşi, la timp, şi se duse la hanul lui Besara. Acolo îl găsi pe fostul învăţător, la locul lui obişnuit.

De data aceasta nu se mai întrebară de sănătate şi nu mai stătură mult la tocmeală. Siman spuse ce fel de jalbă îi trebuia. Învă-

---

[1] Cartier al oraşului Sarajevo.

țătorul îi răspunse că poate s-o facă. Un pitac în limba sîrbă, doi în limba germană. Siman hotărî s-o scrie în sîrbă.

Pentru hotărîrea lui, Siman avea mai multe motive. (Totdeauna cînd lua o hotărîre avea mai multe motive, adesea chiar contradictorii.) În primul rînd, n-avea în buzunar doi pitaci întregi ; în al doilea rînd, de cînd aflase de venirea „unchiului împărătesc“ și de cînd, cu ajutorul rachiului, era luminat de speranță, îl năpădise un asemenea optimism, încît nici nu se mai întreba ce limbă o fi pricepînd mai bine dreptatea și nici prin gînd nu-i trecea că s-ar putea să nu iasă pe-a lui ; în al treilea rînd, de ce să-i dea ticălosului și turcitului ăstuia un pitac mai mult decît era nevoie.

— De-un pitac și pe sîrbește, spuse Siman hotărît.

Cu ceremonialul obișnuit, cu importanță și demnitate, cu pulberea aurie presărată pe cuvintele mari, care „izbeau ca un mai“. învățătorul scrise jalba, începută cu : „Înălțimea-voastră împărătească ! În adînca mea supunere de cetățean. mă adresez...“ Și. după ce o citi pe șoptite țăranului uluit, scutură pulberea, îndoi hîrtia, primi pitacul și întrebă :

— Bem și noi cîte-un rînd ?

Știind că învățătorul bea de cele mai multe ori rachiu „de căpătat“ și că nu plătește mai niciodată. Siman spuse că n-are timp și nici chef de băut.

Atunci învățătorul, mijindu-și un ochi, îl întrebă cum se gîndește să predea jalba. Siman nu era dispus să mai lungească vorba cu omul care-i umflase un pitac și-i răspunse că asta-i treaba lui. Învățătorul îl încredință că lucrul nu era de loc simplu și nici ușor, dar Siman refuză orice fel de discuție. O s-o predea el. chiar de-ar fi nevoie să se prefacă în pasăre.

Și plecă, străbătînd curtea povîrnită și lungă. Iar învățătorul se duse la poliție ca să-l denunțe ce avea de gînd să facă, așa cum denunța tot ce vedea și auzea.

Poarta bisericii era încuiată, dar se auzea cum se lucra ceva în curte. precum și strigătele femeilor care măturau și spălau. Ca să nu atragă atenția. Siman nu bătu. ci se duse pînă la hanul lui Djulaga să bea o cafea și să aștepte vremea cînd s-ar fi putut strecura neobservat în biserică.

În drum spre han, vedea parcă aievea cum o să pîndească momentul potrivit. cum o să înșele atenția paracliserului și cum o să se ascundă undeva, fie și sub masa vlădicăi ; îl vedea apoi pe unchiul țarului venind în fața iconostasului și făcîndu-și cruce („că și ei își fac cruce !“) ; vedea apoi cum el, Siman, ieșea deodată

din ascunzătoare, închinîndu-i-se și jeluindu-i-se precum scria în jalbă : „Înălțimea-voastră împărătească... În adînca mea supunere"... Și-atunci o să-i întindă jalba. Și pe urmă fie ce-o fi ; să-l aresteze și să-l alunge unde or vrea. Principalul era ca unchiul țarului să afle tot ce ăștia știu precis și-i tăinuiesc ; iar ceea ce știa el — nu se putea să nu știe și țarul. Să afle împărații despre Siman și despre dreptatea lui.

Tot gîndind așa, Siman ajunse în fața hanului lui Djulaga ; dar n-apucă să se așeze pe vreuna din băncile acelea slinoase și lustruite de nu se mai vedea lemnul din care erau făcute, cînd îi ieși înainte Vaso Gengo, poreclit Vaso Polițaiul.

Vaso era un bărbat înalt și deșelat ; avea capul mic, mustățile pleoștite, mîinile și picioarele neobișnuit de lungi. Aflat de multă vreme în slujbă ca „om împărătesc", fusese mai întîi băiat de serviciu la consulatul prusac, apoi lefegiu la *ucúmatul*[1] turcesc, ca purtător de citații și zapciu civil. Noua stăpînire austriacă îl oprise în slujbă ; cîțiva ani, Vaso dusese citațiile, ca și mai înainte, dar de cîteva zile devenise polițai adevărat : purta uniformă și-avea sabie în teacă de piele neagră, cu mîner de alamă.

De cînd se știa pe lume, Siman îl știa și pe Vaso Gengo. În ultimii ani, de cînd se ținea de procesul lui nenorocit, îl întîlnea adeseori, îl saluta și-și vedea de drum. Dar niciodată nu văzuse în el un adevărat om al autorității și-un adevărat slujbaș împărătesc.

Acum, Vaso se apropie mai altfel decît de obicei.

— Ce învîrtești pe-aici, Simane ?

— Iaca, nimic.

— Cum adică, nimic ?

Siman dădu să-i explice că „nimicul" acesta nu însemna chiar nimic și că-și lăsase pe-acolo donița cu lapte și niște coșuri, dar Vaso i-o reteză tăios :

— Hai cu mine !

În cuvintele lui răsunau disprețul și obrăznicia aceea cu care polițiștii zăpăcesc oamenii și-i dezarmează pe cei arestați, de parcă le-ar trage o lovitură invizibilă.

Siman nu era nici el omul care să nu știe să se apere și să se certe ; dar, pe cînd încerca să se explice și să capete o explicație, își dădu seama cu mirare că mergea la pas cu polițaiul și înțelese că în asemenea situații cuvintele nu ajută la nimic. Și tot mergînd așa, relațiile dintre ei se schimbau repede, devenind tot mai

---

[1] *Ucúmat* — sediul administrației de stat.

clare. Între ei se ivi ceva nou, ceva care nu mai ținea nici de Siman, nici de Vaso Gengo, ci de regulament și de lege. ceva ca un fel de crimă și pedeapsă, într-o formă cum nu existase pe vremea turcilor.

Mergeau alături și fiecare se gîndea la ale lui. Temîndu-se că s-ar putea să nu pară destul de impozant și de sever, Vaso se foia într-una și se încrunta ; Siman își scurta pasul. căuta să prindă privirea polițaiului și încerca mereu să întoarcă lucrurile pe latura lor nevinovată.

— Ia, ce-ar fi să-mi văd eu de treburile mele...

— Nu se poate. spuse cu un ton nou și ciudat Vaso. hai la domnul comisar.

Siman, care avea impresia că-și regăsise curajul și elocvența, se opri și spuse pe-un ton jignit și familiar :

— Du-te tu, rogu-te ; eu știu unde e domnul comisar. Vin și eu mai pe urmă, dacă-ți spun...

Vaso Gengo simți cum clocotea în el furia demnității jignite și cum i se urca la cap. Fața i se făcu și mai palidă. Mînios și răgușit, îi strigă lui Siman :

— N-o mai întoarce ! Hai dacă-ți spun... Ai uitat că aici nu mai e Turcia și că de patru ani e Austria ? Austria, măi !

— Lasă că știu eu, de ! Ce tot mă înveți, de parcă n-aș ști. Austria ! Austria ! Parcă ai fi tu Austria !

Aici, Vaso își uită stilul oficial, proaspăt dobîndit. și se holbă la Siman într-un mod cu totul nereglementar și „neaustriac“, apropiindu-și fața de el :

— Ai să vezi tu că chiar sînt ! Pentru tine, eu sînt Austria. Ei. ce zici ?

— Tu ?

— Eu ! Și să nu mai scoți o vorbă, că te plimb legat prin tot tîrgul ! Destul ți-ai făcut de cap !

Apoi, amintindu-și parcă de ceva, Vaso își lăsă repede tonul de ceartă bosniacă și luă o atitudine nouă și străină, cu adevărat „austriacă“, așa cum nu mai văzuse niciodată Siman la vreunul de-ai noștri : își umflă pieptul, își îndreptă spinarea, uniforma i se întinse și i se umplu. mustața de pe gura-i știrbă se zbîrli. ochii i se deschiseră larg și i se holbară. zbîrciturile de pe fața-i umflată i se netezîră. Omul se transformă, așadar, pe loc, și, cu înfățișarea aceasta nouă, rosti tare și tăios patru cuvinte, ca o formulă magică, într-o limbă străină :

— În numele legii, hai !

Iar Siman porni fără să cîrtească.

Între ei se creă o dependență nebănuită pînă atunci. Părea că fiecare își aruncase masca obișnuită, nevinovată și nepăsătoare și arăta o față nouă, atît de nouă, încît în primele clipe nici unul, nici celălalt nu reuși să-și vină în fire și nici să se descurce în noul său rol. Vaso nu mai era Vaso Polițaiul care trecea pe străzi ca o parte a inventarului orășenesc, ci un alt om, necunoscut : devenise un mecanism sever și periculos, dur și nemilos, ale cărui gesturi aveau forța unor calamități necruțătoare, în fața cărora omul încearcă instinctiv și zadarnic să se dea la o parte. Iar Siman nu mai era țăranul binecunoscut de toți, limbut și neastîmpărat, nu mai era plugarul de la marginea tîrgului, căruia îi place mai mult să-și „arate înțelepciunea" prin cîrciumile din Sarajevo decît să se chinuie cu pămîntul și casa. Nu ! Devenise deodată „numitul Simo Vasković", care, în cel mai scurt timp și pe cel mai scurt drum, trebuia să fie „adus" la șeful „comisariatului de poliție" din Sarajevo.

Mergeau amîndoi unul lîngă altul, legați de lanțul legii, fiecare cu gîndurile și cu sentimentele lui cele noi, și se urmăreau unul pe altul cu coada ochiului, cu o privire nouă.

Pe Vaso îl preocupa îndeosebi un lucru : arată oare atît de demn și de sever pe cît trebuie să arate un polițai împărătesc ? Făcea tot ce putea pentru asta, se umfla, se încrunta, își arunca picioarele și-și zdrăngănea sabia, dar i se părea mereu că tot nu-i de-ajuns și se temea că de sub purtarea lui austriacă răzbate Vaso Gengo, cu necazurile lui bosniece și cu sărăcia lui din născare. Iar în capul lui Siman se zbătea un singur gînd : era furios pe autorități, pe lege și pe toată lumea, dar și oarecum mulțumit că se făcea iar vîlvă în jurul lui și că o să aibă iar prilejul să vorbească despre cearta cu aga și despre „dreptul" lui. Dar, mai ales, era uluit de schimbarea neașteptată a lui Vaso. Dacă Vaso Gengo se făcuse într-o clipă *ăsta*, atunci ce-o mai fi cu alții ? Vaso Gengo — împărăție ! Să crapi de scîrbă și să scuipi pe toate ! Cum să se apere omul, încotro să fugă și unde să se ascundă, dacă toate lepădăturile pot să devină Austria ?

Dar toate gîndurile acestea pieriră brusc ! Siman își aminti că avea la brîu jalba împăturită și înghență de spaimă. Au să-l percheziționeze, au să-i găsească nenorocita de hîrtie, și-atunci el n-o să-și mai poată nega intenția de-a ieși înaintea arhiducelui și de a-i preda jalba. În clipa aceea tocmai treceau peste Podul Latin. Siman începu să-și potrivească, chipurile, brîul. Cînd ajunse

la capătul podului, se rezemă de parapet ca pentru a-şi strînge mai bine mijlocul şi aruncă jalba, repede, dar cu stîngăcie, peste parapet, în apă. (Stîngăcia aceasta a ţăranilor constituie marea lor slăbiciune în lupta continuă, cînd făţişă, cînd ascunsă, cu oraşul şi cu orăşenii.)

În cădere, hîrtia se desfăcu şi începu să plutească deasupra apei nemişcate. Vaso ocoli în goană parapetul şi, de pe zidul cel mic, sări în apa care nu-i venea nici pînă la glezne. Dar Siman alergă după el şi-l ajunse din urmă. Mîinile li se întîlniră deasupra hîrtiei, care, umezită, se rupse în două.

Cînd ieşi la mal, scuturîndu-se de apă şi bombănind, Siman aruncă amărît partea lui de jalbă, iar Vaso o culese de pe jos. Şi porniră din nou pe Bistrik.

Vaso nu-şi mai lua ochii de la ţăran. Iar Siman tremura. Picătura de raţiune pe care o mai avea şi forţa oarbă din el se preschimbau într-o sfidare turbată şi-n hotărîrea de-a lupta şi de-a se întrece cu oricine i-ar sta împotrivă. Sfidarea aceasta îl făcea orb şi surd la toate, şi atît de nepăsător, încît, dacă i-ar fi smuls cineva o bucată din trup, n-ar fi simţit nici o durere. Acum, călca cu paşi mari, de parcă el l-ar fi condus pe Vaso. Bistrikul îi juca în faţa ochilor ; mulţimea ferestrelor de la casa lui Hendo, unde se afla comisariatul, sclipeau ca o apă în care trebuie să te arunci, fie că ieşi la liman, fie că te îneci.

Siman şi Vaso trebuiră să aştepte mai bine de-o oră într-un coridor lung. Pe lîngă ei treceau în fugă funcţionari civili sau în uniformă, cu acte la subsuoară. Trecu de nenumărate ori şi Pešo, servitorul cel gras. Dar nimeni nu-i aruncă măcar o privire lui Siman şi nu-i adresă măcar un cuvînt !

Aşteptările acestea pe coridoarele poliţiei obosesc şi scot din sărite oameni mai potoliţi şi mai răbdători din fire decît Siman. Aşteptarea cea lungă îl făcu pe Siman să-şi dea seama că va fi dus chiar la comisar. Pe comisarul acesta, domnul Kosta Herman, cunoscut de toată lumea, îl cunoştea şi el, căci mai fusese adus o dată în faţa lui, după prima sentinţă a tribunalului din Kotar, pe vremea cînd Siman nu-şi mai încăpea în piele. Atunci comisarul îl chemase şi-l mustrase cu destulă asprime, sfătuindu-l să nu-l mai năpăstuiască pe Ibraga, căci legea nu îngăduie asemenea lucruri, iar instanţele superioare au să-şi spună cuvîntul în privinţa procesului. Organele superioare îşi spuseseră cuvîntul, iar Siman ştia de-atunci că domnul Kosta era prietenul agilor.

În sfîrşit, Vaso îl duse în faţa comisarului.

Prima oară cînd Siman „își mîncase papara" de la domnul Kosta, totul se petrecuse așa, în treacăt, într-un antreu gol din clădirea aceasta cît toate zilele ; iar acum se afla în... biroul comisarului. O cameră spațioasă, luminoasă, cu covoare pe jos și cu mobile cum nu mai văzuse Siman în viața lui. Pe masă și pe pereți, niște mașinării cărora el nu le putea ghici nici rostul, nici proveniența. Totul era atît de curat și de ordonat, încît îl speria și-l zăpăcea. Siman nu mai știa ce să facă cu mîinile și cu picioarele. Își privea uimit opincile uriașe și scorțoase. Obrajii îi ardeau. I-ar fi plăcut grozav să-l dea cineva afară, să strige că fusese adus din greșeală acolo și să-l trimită în vreo cancelarie mai simplă.

Potrivit nefericitei lui deprinderi de-a amesteca ce-i important cu ce e neimportant, de-a nu deosebi ce-i principal de ce e secundar, Siman se gîndea numai la curățenia care i se părea de necrezut și nepămîntească și la rînduiala aceea minunată... „Raiul pe pămînt, viață de domni, își spunea el. Asta e Austria." Și-l privi scurt și disprețuitor pe Vaso Gengo, care, stîngaci și țeapăn, aștepta în poziție de „drepți".

La masă se afla Kosta Herman, îmbrăcat în uniformă cafenie. Și nu striga, nu-și mișca nici degetul mic măcar. Fața îi era liniștită, albă, ușor trandafirie, părul negru, des, la fel cu mustața tăiată scurt. Pe după ochelarii fără ramă i se vedeau ochii luminoși, de-un albastru întunecat, dar care își schimbau culoarea, căci de cîte ori comisarul punea întrebări, ochii i se confundau cu marginea de sus a ochelarilor, iar privirea lui căpăta o asprime, un calm și o agerime neomenească.

— N-ai de gînd să te astîmperi odată, Simane ? spuse comisarul sever și-l privi cu privirea aceea ieșită din sticla înviată și din ochii lui sticloși.

Se vede că știa totul, căci îi înșiră lui Siman cum își pierduse pămîntul și casa, cum căzuse la darul beției și al vagabondajului urmărindu-și, chipurile, procesul cu aga, deși pricina fusese judecată și rezolvată ; și cum are de gînd acum să supere înaltele personalități cu jalbele lui nepotrivite și nemotivate. Pe scurt : ai pornit-o pe-un drum rău și dacă nu-ți bagi mințile în cap și nu-ți vezi de treburile tale, n-o s-o sfîrșești bine.

Cum auzi pomenindu-se despre „dreptul" lui, Siman își uită umilința și începu să se ciorovăiască cu patimă și fără pic de sfială.

— N-ai de gînd să te potolești, cu toate că s-a dat hotărîre, după lege, îl mustră comisarul.

— Cît trăieşte omul, nimic nu-i hotărît.

Comisarul îşi puse o mînă peste cealaltă, şi privi cu şi mai mult interes pe ţăranul cel voinic şi tulburat, care nici nu-şi dădea măcar seama că e întărîtat şi înţepat ca un animal pe care se face o experienţă.

— Ştii că există o poruncă împărătească...

— Toată cinstea ţarului şi poruncii lui, îl întrerupse Siman solemn şi nesincer, săltîndu-şi un pic căciula pe care o ţinea în mîini.

— Şi-ai fost judecat...

— Cum am fost judecat? După legile turceşti, domnule. Şi cine m-a judecat? Djulaga Maglajlić, care e turc, ca şi aga al meu...

— Păi au fost trei juraţi. Al doilea era Ante Perišić...

— O fi fost al doilea, dar nu e om, şi nici n-a fost vreodată.

— Ei, bine : al treilea era sîrb, Kosta Ćuk.

— Sîrb era şi Vuk Branković, domnule, ăl de şi-a trădat ţarul la Kosovo[1].

Comisarul nu-şi putu stăpîni zîmbetul care-i sclipi mai mult în sticlele ochelarilor decît pe buze.

— Chiar aşa, Simane?

— Bine ar fi fost să nu fie aşa, dar aşa e.

Cu cît se înflăcăra mai tare Siman, cu atît comisarul îl iscodea mai calm şi mai vesel, provocîndu-l la vorbă.

După ce-l cercetă bine, pe ocolite, fireşte, Herman se convinsese că avea de-a face cu „una din fantasmagoriile şi eroismele de alcoolic ale lui Siman" ; dar hotărî, totuşi, să-l ţină la arest pînă cînd se vor termina solemnităţile şi vor pleca înalţii oaspeţi, căci bănuiala intră uşor în capul unui poliţai împărătesc austriac. De fapt, nici nu intră, fiindcă e totdeauna acolo şi stă mereu la pîndă : chiar şi cînd adoarme, ea închide numai un ochi şi ascultă cu o ureche, în aşa fel, încît foşnetele cele mai slabe, pînă şi fîşîitul aripilor de fluture, pot s-o trezească ; iar dacă n-o trezeşte nimeni, niciodată, atunci se trezeşte singură din cînd în cînd, căci liniştea i se pare suspectă. Şi cînd li se trezeşte bănuiala, slujbaşii împărăteşti austrieci aleg totdeauna ce le convine şi ce e mai sigur

---

[1] După legendă, bătălia de la Kosovo a fost pierdută prin trădarea lui Vuk Branković, ginerele cneazului Lazar, care în momentul hotărîtor şi-a retras armatele din luptă.

pentru ei şi pentru slujba lor, dar mai greu şi mai păgubitor pentru omul bănuit.

Comisarul se ridică de pe scaun şi-l anunţă pe Siman, cu bunăvoinţă în glas, că va trebui să rămînă două-trei zile la arest.

Siman protestă mai întîi, apoi începu să-l roage să-i dea drumul.

— Nu se poate, Simane. Uite, acum ai obiceiul să te repezi la persoanele cele mai de seamă, şi s-ar putea, Doamne fereşte, să se sperie caii împărăteşti văzînd o matahală ca tine. Şi abia atunci ai da de bucluc. Aşa e mai bine şi pentru tine.

Vorbise parcă jumătate în glumă, jumătate în serios ; totuşi, Siman stătu trei zile la arest şi-abia după plecarea arhiducelui i se dădu drumul.

Aşa luă sfîrşit şi ultima dintre amăgirile lui Siman ; iar el continuă să-şi ducă zilele, mai negru, mai amărît, mai decăzut. Cu timpul, se plictisiră toţi să-i asculte veşnica poveste despre pămînt şi despre hac, despre legile agrare turceşti şi despre rînduiala austriacă, pe care le ştia pe de rost şi le cita după nume, dată şi număr. Oamenii îl priveau ca pe-un nenorocit care îşi pierduse minţile din pricina pămîntului şi-acum numai despre asta mai poate să vorbească ; şi fugeau toţi de cum începea să povestească şi să arate sentinţele, deciziile. petiţiile şi recursurile, înnegrite şi împăturite.

Dar viaţa trebuie trăită, chiar dacă ajungi cerşetor. De aceea, cu timpul şi de nevoie, Siman se obişnui să nu mai vorbească despre gîndul lui cel mai de seamă şi mai scump, ci să cînte din guzlă ce le plăcea oamenilor, ce căutau şi plăteau ei. În meseria aceasta de cîntăreţ, ocolea cît putea uliţele şi cafenelele din centrul oraşului, unde venea acum o lume nouă. Şi umbla mai tot timpul prin mahalalele pierdute, de la marginea oraşului.

Nu departe de Sarajevo, în cheile strînse şi şerpuitoare ale Miljackăi, pe drumul cel mare care duce de la Sarajevo spre răsărit, se află Podul Caprelor, un pod frumos, de piatră, adus dintr-o arcadă.

Pe malul drept al rîului, lîngă pod, există un han vestit, cu terasă deasupra rîului, cu grajduri şi cu fierărie, în faţa căreia stau veşnic căruţe şi cai ; iar pe celălalt mal, în pantă. se află o cafenea mică şi albă, care coboară pînă la rîu.

Aici, isnafii din Sarajevo îşi ţin adesea petrecerile ; aici, se adună spre seară, din aprilie pînă în octombrie, mulţi dintre

chefliii orașului, să mai stea la loc verde și umbros, lîngă rîu, la un rachiu și-un cîntec ; și vin chefliii cei mai înverșunați, cei pe care, cine știe de ce, îi atrag tocmai asemenea locuri înghesuite în strîmtoarea dealurilor povîrnite, unde soarele apune devreme și răsare tîrziu.

În zilele de vară, pe înserat, putea fi văzut acolo, pe terasă, aproape întotdeauna în același loc, un om înalt și gîrbovit, cu fața suptă și întunecată : Simo Vasković, fost clăcaș al lui Ibraga și fost plugar. Stătea de obicei chiar lîngă parapet, tușea din greu și scuipa jos, în rîu. „Asta n-o mai duce pînă la toamnă", spunea hangiul către un argat, apărîndu-se de fumul vetrei și arătînd spre Siman, ofticosul de pe terasă. Iar Siman, fără să se uite la nimeni, aștepta să-i comande cineva un cîntec. Din traista de lîngă el, ieșea capătul guzlei. De obicei, cîntecul i-l comanda primul mușteriu cherchelit ; și, o dată cu cîntecul, mai comanda rachiu și-o gustare pentru guzlar.

Lîngă Siman stătea mai totdeauna unul din mușteriii permanenți ai hanului. Salihbeg Hasimbegović. Salihbeg era din Maglaj, dar stătea de-un an de zile în Sarajevo, la o soră măritată cu unul din beii Babić, și-și bea, din mila ei, ultimele țoiuri. Era un om sfîrșit, fără casă, fără nimic, un bețiv înrăit și incorigibil, fost pe vremuri cartofor faimos și alungat demult din lumea înstărită a beilor. Jumătate din avere Salihbeg și-o risipise în douăzeci și cinci de ani, pînă la venirea austriecilor ; cealaltă jumătate, ceva mai mărișoară chiar, o prăpădise în ultimii cinci-șase ani, de cînd, o dată cu ocupația, se înmulțiseră hotelurile, cîntărețele și alte felurite distracții bune de stors bani. Obez, cu gîtul foarte scurt, roșu-vînăt la față, știrb, cu ochii mereu umezi și congestionați, Salihbeg își trăia sfîrșitul acolo, la Podul Caprelor, unde rămînea adeseori două-trei zile în șir. „Mă uit la ei și mă întreb cînd o să-l lovească damblaua și o să-și dea duhul", spunea către argat hangiul, căruia îi plăceau profețiile negre și sinistre.

De multe ori se întîmpla ca la hanul de lîngă pod să rămînă numai Salihbeg și Siman, căci unii mușterii veneau doar în zilele de sărbătoare, alții doar pe înserat și pe timp frumos, pe cînd cei doi se aflau aproape totdeauna acolo. Cînd erau treji, se fereau unul de altul și stăteau la distanță. Siman se foia într-una, se tot uita prin niște hîrtii scoase din traistă sau tușea zgomotos ; beiul stătea liniștit : nu vedea, nu auzea și n-avea nevoie de nimeni.

Rareori mai intra cîte un călător care bea ceva şi pleca.

Ar fi greu de spus care din doi deschidea primul gura, cum începea discuţia şi cum se apropia Siman de bei. Toate acestea le săvîrşea rachiul.

Ceva mai vesel parcă, dar mereu retras, Salihbeg zicea liniştit :

— Ia zi-i una din Krajina !

Siman se ridica şi-şi aducea guzla cu traistă cu tot, dar aşa fel, încît ai fi zis că şi el vrea şi are nevoie să cînte. Apoi trăgea pe strună şi cînta încetişor ; după ce termina. nu se uita la bei. ci la guzlă şi nu întreba nimic.

Iar beiul făcea comanda :

— Dă-mi un rachiu !... Dă-i şi lui unu !

După ce-şi bea rachiul, beiul comanda din nou, nemaidespărţindu-l pe Siman de sine.

— Mai dă-ne două !

Beiul poruncea încă un cîntec. Siman cînta. Ţoiurile se goleau. Trebuiau umplute. La al treilea rînd, Siman începea singur cîntecul despre Smail-aga Čengić [1]. Beiul se înviora :

— Aşa, aşa ! Dar dacă păţeşte ceva Smail-aga, să ştii că-ţi pierzi capul.

Ca la toţi cei înecaţi în băutură, beiului îi plăceau ameninţările, jurămintele şi făgăduielile de alcoolic înrăit.

Aşa beau ei şi cîntau pînă tîrziu noaptea. Între două cîntece, începeau nişte discuţii încîlcite. cînd în gura mare, cînd în şoapte înăbuşite. Şi în toiul discuţiilor se întîmpla ca beiul să-şi aducă aminte, să se simtă deodată bei, să-l repeadă cu asprime pe ţăran şi să schimbe vorba. Dar se întîmpla şi mai des să se îmbete în aşa hal, încît să nu-şi mai poată ridica pleoapele şi nici să-şi mişte limba înţepenită, căci era mai slab la băutură. iar Siman îl biruia uşor. Fericit că-şi găsise, în sfîrşit, omul care, aşa, beat mort, nu putea să fugă şi trebuia să-l asculte, Siman îi vorbea încetişor beiului orbit, amuţit şi înţepenit de băutură.

— Toţi zic despre mine că sînt neghiob şi pierdut. Asta o ştiu şi eu. Dar mai ştiu şi că nu-i tocmai aşa. Vezi. răposatul tata avea, pe cînd eram copil, un cocoş, unu voinic, cu un glas fără pereche. Dar cocoşul avea un cusur care l-a şi dus la pierzanie înainte de vreme : cînta cu un ceas înaintea altor cocoşi, şi-i tre-

---

[1] *Čengić Smail-aga* (1778—1840), muselim în Muntenegru. cîntat în eposul popular şi în poemul lui Ivan Mažuranić. *Moartea lui Smail-aga Čengić.*

zea pe-ai casei. Într-o bună zi, tata s-a săturat. Nu-l mai rabd, zicea el, chiar dacă m-aş topi de dragul lui. Şi-a poruncit să-l taie. Ei, vezi, şi eu sînt un cocoş de-ăsta...

Cu ochii închişi, beiul molfăia doar din gura-i ştirbă şi scotea un sunet care putea fi şi mîrîit furios, şi sforăit de om pornit în lumea viselor. Iar Siman, în dorinţa neînfrîntă de a-şi descărca tot ce avea pe inimă, continua să-i vorbească, măcar că beiul părea un stîrv nemişcat.

— Lumea zice că n-ar fi trebuit să fac şi să vorbesc tot ce-am făcut şi am vorbit, că nu sînt vremuri potrivite şi că e mai bine să-ţi pui lacăt la gură, cum s-ar zice, şi să-ţi vezi de treabă. Se prea poate să fie şi aşa. Dar cînd le-adun pe toate la un loc, văd că e după cum zic eu, că dreptul agilor a murit, iar al clăcaşilor s-a născut. Numai că ei nu văd asta, nu văd încă, iar eu văd !

Şi ţăranul se apropia cît putea mai mult de bei şi-i vorbea blînd şi de sus, de parcă i-ar fi încredinţat o mare taină şi i-ar fi făcut un mare serviciu.

— Ştii, Salihbeg, cinste ţie, ca unui amic şi prieten ce-mi eşti. Cinste ţie ! Căci n-aş mai fi om dacă te-aş jigni pe tine şi-aş călca în picioare ce-am mîncat şi-am băut de la tine. Doamne fereşte ! Cinste ţie, dar treaba cu pămîntul clăcaşilor şi cu hacul nu e sănătoasă, nu e dreaptă şi n-o să mai ţină mult. Azi, Siman e un neghiob şi-un vagabond, alungat de pe pămîntul lui ; oamenii întorc capul cînd îl văd şi orice netrebnic rîde de el. Vaso Gengo îl muştruluieşte ; pînă şi chelbosul de Huso, slugoiul, nu numai că-l alungă din cancelarie, dar nu-l lasă nici în faţa tribunalului din Kotar. Nici acolo nu mă lasă să stau. „Nu-i voie". zice. De, n-o fi voie, dar ţi-o spun eu, Salihbeg — şi să n-o iei în nume de rău şi nici ca pe-o jignire — tot Siman are dreptate, şi încă cum ! Numai că s-a înşelat şi a cîntat cucurigu înainte de vreme (m-a păcălit neamţul, cîinele scîrbos !). Dar Siman are dreptate ! Are !

Siman se depărta un pic, scrîşnea din dinţi, trîntea cu pumnul în masă şi vorbea gîfîind, vorbea răguşit de tulburare, vorbea de parcă ar fi cîntat la guzlă. Şi numai tusea de bolnav îi întrerupea vorba.

— Am dreptate, crede-mă, Salihbeg ! Las' să fiu şi neghiob şi pierdut. Fie şi aşa ! Dar după mine au să vină alţii, mai buni decît am fost eu, şi-or să-şi facă mai cu judecată socotelile, cum n-o să le placă nici agilor, nici celor din Kotar, pe care nimic n-o să-i mai poată ajuta. Eu n-o să apuc vremurile alea, dar văd, aşa cum

văd rachiul ăsta, otrava asta, aici, în faţa mea, că o să vină ziua cînd agii şi beii au să tocească pragurile tribunalelor şi cancelariilor purtînd, aşa ca mine, jalbele şi legile în traistă. Şi nimeni n-o să vrea să le citească jalbele, nici să stea de vorbă cu ei. Au să-şi rîdă oamenii de drepturile agilor, aşa cum îşi rîd astăzi de mine. Doar că o să fie un rîs mai mare şi mai greu, care o să zguduie Bosnia. Eu n-o să mai fiu atunci decît oale şi ulcele, că asta-i viaţa, dar o pomană mai bună nici că-mi trebuie! Abia atunci o să mă nasc. Iar acuma, sînt mort.

Multe mai spunea Siman din cele ce n-au fost niciodată şi, după cum zic oamenii, nici nu se poate să fie, dar care, totuşi, trebuie neapărat să fie. Vorbea mult şi răzvrătit, spunea ce nu se spune, ce nu îndrăzneşte omul nici să gîndească ziua, pe lumină. de parcă n-ar fi vorbit rachiul din el, ci adevărul însuşi, grăitorul, atotvăzătorul şi neînfricatul adevăr al orelor de noapte, într-un loc pustiu, deasupra rîului scăzut, care abia mai murmura.

Şi-i părea bine că poate şi că îndrăzneşte să-i spună în faţă toate astea beiului. unui bei adevărat. chiar dacă era pe jumătate mort de băutură. Iar beiul adeseori nici nu era măcar atît de amorţit pe cît părea, ci-l auzea prin aburul beţiei, prin vîjîitul sîngelui otrăvit ; şi chiar dacă nu auzea tot, desluşea măcar ce era mai important. Şi se trezea în el o împotrivire înceată, dar puternică, iar fiindcă limba i se înţepenise şi picioarele i se tăiaseră, îşi clătina doar degetul arătător al mîinii drepte, încoace şi încolo; şi, cu gestul acesta abia vizibil, combătea cele auzite. Atîta putea, atîta făcea. Ca să nu rămînă cum le înfăţişa iobagul.

Aşa trecea noaptea. Totul amuţea, luminile se stingeau şi numai ciobul lunii sticloase, umed parcă, mai lumina un timp valea întunecată.

Hangiul lăsa obloanele la ferestre, trăgea zăvorul la uşă şi se culca ; iar pe bei şi pe Siman, după ce-i plăteau băutura, îi lăsa aşa, pe terasă, lîngă rîu, ca pe nişte oameni fără căpătîi şi fără cinste, de care nu trebuie să te îngrijeşti în mod deosebit, căci nu le cunoşti nici locul, nici timpul. Şi-apoi, într-o bună zi, oamenii aceştia au să se prăpădească, unul mai devreme, altul mai tîrziu, undeva, pe-o bancă, lîngă peretele vreunui han.

Greva la țesătoria de covoare

Greva de la țesătoria de covoare a statului a fost mai mult o încercare ; începută fără plan adevărat și fără pregătirile necesare, ea nu putea să reușească. Dar pînă și greșelile ei au servit grevei de mai tîrziu, pregătită cum trebuie la Fabrica de tutun.

La țesătorie, greva a început așa.

Cele vreo optzeci de lucrătoare de pe malul stîng al Miljackăi, unde se afla și țesătoria, erau atît de prost plătite, încît gîndul la mărirea salariului constituia pentru ele un fel de vis, multă vreme visat. Dar visul acesta era atît de atrăgător, încît lucrătoarele nu mai aveau nevoie să fie îndemnate ca să ceară salariu mai mare.

Voioase și neprevăzătoare, ele și-au expus revendicările, iar cînd revendicările le-au fost respinse, conducerea lor, entuziastă și combativă, dar nepricepută, le-a vîrît imediat în greva pe care mizeria și lipsa de experiență n-o puteau duce la victorie. Majoritatea au intrat deci în grevă fără să știe nimic despre sensul și metodele acestui fel de luptă. Și chiar din prima zi, vreo cincisprezece dintre ele au venit la lucru.

A doua zi, guvernul a ordonat directorului țesătoriei să cheme lucrătoarele la tratative. Ele au venit toate. Și-atunci. în loc de tratative, a apărut în fața fabricii un grup de polițiști. Unul dintre ei a intrat în țesătorie și a citit de pe o listă dinainte pregătită cincisprezece nume, cerîndu-le femeilor care au răspuns la apel să-l urmeze la poliție. Celorlalte le-a spus că o să le vină și lor rîndul, dacă nu se reîntorc la lucru. S-a așternut o tăcere plină de spaime. Pînă și directorul a rămas surprins. Lucrătoarele se uitau una la alta, mirate și neputincioase. Se părea că totul o să ia sfîrșit pe tăcute, fără un cuvînt de împotrivire ; tocmai atunci însă o muncitoare mai în vîrstă, dintre cele nearestate, strigă :

— Ne chemați la discuție și pe urmă ne arestați prin înșelătorie. Să vă fie rușine !

Și, deodată, centrul de greutate se deplasă în partea aceasta ; toate lucrătoarele, și cele arestate și cele nearestate, pînă și unele

dintre cele care cu o zi înainte reluaseră lucrul, începură să strige, agitînd mîinile :

— Rușine !

— Ne-ați înșelat !

— Dați-le drumul tovarășelor noastre !

O femeie măruntică, cu nasul cîrn și cu ochii mari, plini de lacrimi, dar și cu un zîmbet clar lîngă lacrimile acestea, se desprinse din grup, se urcă pe-o treaptă și, dînd din mîini ca un dirijor, strigă, îndemnîndu-le și pe celelalte :

— Jos poliția !

De cînd fusese clădită țesătoria nu răsunase acolo zarvă mai asurzitoare decît aceea care urmă îndată.

Slăbite de nemîncare, palide de emoție, lucrătoarele nu se mai săturau strigînd cuvîntul acesta straniu, nou, pe care îl rosteau pentru prima oară :

— Jos ! Jos ! Jos !

Și, pe cînd îl strigau, părea că tuturor li se deschide o poartă în dosul căreia se afla tocmai ce-și doriseră din toată inima, de totdeauna ; și fiecare se străduia să repete cuvîntul, pentru ca poarta să le rămînă cît mai mult deschisă, iar ele să poată privi astfel cît mai îndelung ținutul visurilor mult dorite.

În fața curajului neașteptat al femeilor și-a înverșunatei lor dîrzenii, polițiștii se zăpăciră. Dar izbutiră totuși să le scoată pe cele cincisprezece arestate și să le ducă la poliție, în timp ce în urma lor răsunau strigătele celorlalte.

— Jos, jos, jos poliția !

A doua zi veniră la lucru numai patru muncitoare. Directorul se văzu nevoit să le trimită și pe ele acasă.

După două zile, muncitoarelor arestate li s-a dat drumul de la închisoare ; dar imediat după liberarea lor au fost arestate alte cincisprezece. Celorlalte li s-a spus că vor fi arestate așa, cu schimbul, pînă cînd se vor reîntoarce la lucru.

La închisoare, femeile se țineau tari. Cîntau de dimineață pînă seara. Toate ulițele din preajmă răsunau de cîntecele lor. Gardienii le înjurau, unele au fost și pălmuite. Cîteva dintre ele au fost duse în celula întunecată, fără pat, numită „duncl". Dar nici măsura aceasta n-a ajutat la nimic, căci celelalte cîntau și mai tare, căutînd să le îmbărbăteze pe cele de la „duncl".

Oamenii se adunau în stradă ca să asculte cîntecele „chilimăreselor" arestate. Poliția îi împrăștia și, cu prilejul acesta, făcea

noi arestări ; oamenii nu se lăsau intimidaţi, ci se adunau în alte locuri, ceva mai departe.

În birourile direcţiei poliţiei se lucra din greu. Directorul Kotas, un uriaş cu o barbă neagră despicată la mijloc, *à la* împăratul Franz Joseph, fierbea de furie. Şi ordona într-una să fie oprit cîntecul care răzbătea pînă la el ca un bocet de nesuportat, deranjîndu-l de la lucru şi făcîndu-l de rîs în faţa celor veniţi cu diverse treburi.

Iar lucrătoarele cîntau. Pentru director, scurtele pauze nu însemnau odihnă, căci se scurgeau în aşteptarea plină de enervare a unui nou cîntec.

Neştiind încă nici un cîntec de luptă, lucrătoarele îşi cîntau cîntecele lor obişnuite, femeieşti, de dragoste, care se aud la nesfîrşit prin toate casele săracilor din Bosnia. Dar important era să nu tacă, să nu închidă gura.

Scos din fire, directorul Kotas îl chemă pe Baranjski, adjunctul său, şi-i ceru să-i traducă unul din cîntece, ca să ştie măcar ce cîntau, dacă nu le putea face să tacă.

Imediat începură prin birouri alergătura, şuşotirile, consultările. „Băştinaşii" fură consultaţi fără excepţie, pînă la ultimul om de serviciu. În sfîrşit, se ajunse la tălmăcirea a două *sevdalinci* [1], în germana aproximativă care se vorbea şi se scria prin cancelariile bosniece.

Vladimir von Baranjski era nenorocit că tocmai pe el căzuse pacostea de a-i traduce directorului cîntecul. El era un *dandy* al înaltelor cercuri funcţionăreşti din Sarajevo, un arbitru al modei masculine şi al manierelor elegante. Taică-său, un maghiarofil cunoscut, fusese înalt slujbaş la Zagreb. pe vremea banului Khuen Héderváry [2].

Înalt, uscăţiv, cu monoclu în ochiul stîng, care în clipa aceea nu-şi mai găsea astîmpăr, Baranjski îşi mai potrivi o dată cravata, îşi scoase nervos monoclul, tuşi şi ciocăni de două ori în uşă, cu nespusă atenţie şi într-un mod deosebit de slugarnic. Apoi intră în biroul directorului, ţinînd în mînă o coală dublă de hîrtie ministerială.

---

[1] *Sevdalincă* — cîntec de dragoste cu un puternic colorit oriental.

[2] *Khuen Héderváry* (1849—1918) — om politic maghiar, comisar guvernamental în Croaţia, numit după răscoala antimaghiară de la Zagreb (1883) ; a guvernat Croaţia timp de douăzeci de ani, nesocotind garanţiile constituţionale şi oprimîndu-i pe croaţi. Între 1903 şi 1910, prim-ministru al Ungariei.

— Ei, mi-aţi tradus deşteptăciunea aia ? îl întrebă directorul, morăcănos.

— Să trăiţi, domnule director, a fost tradusă, adică atîta cît pot fi traduse asemenea... lucruri, a fost tradusă...

— Ia dă-o încoace.

Atunci Baranjski, încovoiat şi aplecat spre directorul, care stătea cufundat într-un fotoliu larg, începu, cu o stînjeneală care se transforma treptat în ruşine, să citească tălmăcirea sevdalincii bosniece :

Ciocîrlia ciripeşte ca în zori de zi,
Scoală-te, fetiţo dragă, şi te pregăteşte !
Eu sînt mică, nebunică, şi cred că n-oi şti...
De eşti mică, nebunică, la ce te măriţi ?

În tălmăcirea pe care o citea Baranjski, cele patru versuri fuseseră mutilate şi sunau jalnic şi ridicol. Toate erau spuse într-o proză uscată şi oficială ; eforturile reunite ale funcţionarilor poliţiei dăduseră o tălmăcire stîngace şi încîlcită în limba germană, sau mai bine zis în limba vorbită prin birourile autorităţilor austriece ; textul semăna a orice, numai a cîntec nu.

La al patrulea vers, directorul îşi ieşi din fire, făcu un gest dur şi, cu un strigăt aspru, îl întrerupse pe Baranjski.

— Mare tîmpenie !

Apoi se ridică furios din fotoliu şi începu să zbiere ca un ofiţer în faţa trupei. Umbla prin cameră şi scanda cu glas tare, rostind cîte un cuvînt la fiecare pas :

— E o tîmpenie prea mare ! Sau nu eşti dumneata în stare să traduci cîntecul ăsta tîmpit, şi-atunci nu ştiu de ce te mai afli aici, sau femeile cîntă într-adevăr ce scrie aici şi atunci... atunci... atunci zău că nu mai ştiu ce să cred.

Baranjski stătea ca un osîndit ; pe faţa lui slabă şi palidă se iviseră pete roşii ; îşi lăsase ochii în pămînt, de parcă el ar fi fost responsabil de toate şi vinovat că, iată, concetăţenii lui născocesc şi cîntă asemenea lucruri. În adîncul sufletului se simţea într-adevăr ruşinat şi îngrozitor de mărunt în faţa omului acestuia voinic, cu voce groasă, cu privire arogantă, cu gesturi poruncitoare, şi a cărui trufie i se părea atît de firească şi de inegalabilă.

Baranjski ieşi din biroul directorului, fără să ştie nici el cum, şi dispăru împreună cu hîrtia ministerială şi sevdalinca lui nenorocită. Se evaporă, ca apa la soare. Îi trebuia timp ca să-şi vină în

fire, într-atît se simţea de mic, de strivit şi de nefericit. De cum intră în biroul lui, îşi şterse mîinile şi faţa cu apă de colonie, îşi trecu peria peste freza linsă şi lucioasă, îşi propti monoclul în ochi, îşi alese o ţigară şi o aprinse. Cu un gest larg, îndrăzneţ, aruncă pe jos chibritul stins ; apoi cînd dădu drumul primelor rotocoale de fum, trimiţîndu-le cît mai departe, îşi regăsi, în sfîrşit, gesturile lui de om de lume, pe care concetăţenii cei bogaţi din Sarajevo, numeroşi funcţionari şi chiar cîţiva ofiţeri i le admirau.

Iar cînd unul dintre funcţionarii mai tineri intră în birou, atent şi grijuliu, cum intra şi el la Kotas, Baranjski, făcînd unul din gesturile lui largi şi cutezătoare, îi întinse fără nici un cuvînt coala ministerială. Funcţionarul îndrăsni să-l întrebe, cu un zîmbet politicos, ce spusese directorul ; iar Baranjski, cu ţigara în gură, îi răspunse cu glas sîsîit şi leneş :

— Ce putea să spună ? Mare tîmpenie ! Prea mare !

Funcţionarul ieşi, plin de admiraţie pentru siguranţa, uşurinţa şi eleganţa manifestate de adjunctul Baranjski în fiecare gest, şi invidiindu-i trufia care părea firească şi inegalabilă.

Între timp, directorul Kotas continua să umble de colo-colo, prin birou. Ajunsese în starea aceea de enervare deosebită la care îl aducea din cînd în cînd ţara asta şi contactul cu oamenii ei. Fireşte, nu era vorba de lucruri importante, care să-l zăpăcească şi să-i tulbure calmul aristocratic, ci de necuminţenia oamenilor acestora, de copilăriile lor ca, de pildă, cîntecul lucrătoarelor pe care cineva le îndemnase „la tîmpenia fără sens, numită grevă". Asta îl irita şi-l supăra ca o jignire personală. Voinic, mîndru şi mărginit ca un taur, sprijinindu-se în mod mecanic pe legea şi pe forţa unui stat puternic, cu ordine stabilă, el izbutea oarecum s-o scoată la capăt, cu toate greutăţile pe care viaţa de director al poliţiei din Sarajevo i le punea în faţă, cu toate încăierările, înşelătoriile, furturile şi crimele cele mai grozave ; dar uşurinţa cu care bosniecii trec uneori peste orice lege, peste orice prudenţă şi peste principiile de bază ale oricărei rînduieli omeneşti, de parcă i-ar trage cineva şi nu-şi mai dau seama de ce fac, uitarea aceasta de-o clipă a oricărui respect şi absenţa oricărei temeri îi provoca o furie neputincioasă. Căci, ce poţi face împotriva unor oameni pe care nu-i opreşte nimic, a unor oameni care nu se menajează şi nu se aşteaptă nici de la alţii să-i menajeze sau să le poarte de grijă ? Purtarea lor, directorul poliţiei o numea anarhism bosniac. Şi în adîncul conştiinţei lui scrobite, de

funcţionar al imperiului, ea îi provoca un sentiment deosebit, un sentiment care semăna ciudat a spaimă, un sentiment care, de fapt, chiar era spaimă, dar căruia el, convins că nu se teme de nimic, nu îndrăznea să-i spună pe nume, căci, după codul castei din care făcea parte, nu trebuia să ştie ce-i spaima. De aceea explozia cuvintelor mînioase şi a furiei distinse, cu care încerca să-şi cocoloşească şi să-şi ascundă faţa de sine acest nou sentiment, era cu atît mai puternică.

Directorul Kotas păşea ferm şi supărat prin birou ; cizmele îi scîrţîiau, pielea pantalonilor de călărie îi trosnea, iar decoraţia de pe pieptul lui bombat se bălăbănea cînd pe-o parte, cînd pe alta. Şi-n acest timp, după o scurtă pauză, lucrătoarele arestate îşi reîncepeau, cu voci joase şi triste, cîntecele lor neînţelese şi tînguitoare, şi le repetau pe rînd, unul după altul, unul după altul. Directorul simţea că-i plesnesc creierii în cap ascultîndu-le refrenul dublu, profund, tînguitor şi solemn, reluat în cor.

...ca în zooori de zi !
...şi creeed că no-o-i ştí !

Păşea prin birou ca un taur lovit de streche, în timp ce de-acolo, din arest, răzbătea neîncetat cîntecul şi, o dată cu el, răzbătea acel ceva distrugător, nebunesc şi josnic, dar periculos şi neînţeles, pe care-l vedea la oamenii aceştia şi care-i provoca o furie neputincioasă şi-un dispreţ nesfîrşit. Directorul se plimba mînios şi simţea cum fierbe furia în el şi cum gîlgîie ca apa într-un ulcior prea plin, gata-gata să se reverse.

Iar prin Sarajevo, trecătorii îşi strigau unul altuia :

— Hai la poliţie să auzim cum cîntă chilimăresele.

Aşa îi înfruntau pe atotputernicii lor duşmani chilimăresele cele fără carte, din mahalalele Bistrik şi Babića Bašta ; îmbrăcate sărăcăcios, slăbite de nemîncare, ele îi loveau cu ce puteau şi cum se pricepeau mai bine, luptînd să-şi îmbunătăţească traiul. Şi pe asemenea căi ciudate se desfăşura prima grevă din Sarajevo.

SURCELE

Gîrbovit şi încruntat, Ibro Solak împinge căruciorul şi strigă pe tonuri diferite ca înălţime şi modulaţii :

— Surcele, surcele !

Căruciorul lui e dintre cele care se mai văd doar la hamalii din Sarajevo, lung, îngust, fără oişte şi cu două roţi la mijloc. Asemenea cărucioare nu sînt trase, ci împinse ; hamalul se propteşte cu mijlocul de partea dinapoi a vehiculului, se apleacă mai mult sau mai puţin — după greutatea poverii — şi. cînd ştie să-şi folosească aşa cum trebuie unealta, poate să transporte încărcături mari, cu mult peste puterea unui om.

Ibro a închiriat de la văduva unui hamal acest cărucior şi în fiecare dimineaţă se duce cu el la prăvălia lui Pašaga Zildžić. Acolo primeşte cam douăzeci de legături de surcele. le încarcă pe căruciorul său şi începe să le care pe uliţele povîrnite şi strîmbe ale mahalalei din nord-vestul oraşului, strigînd din cînd în cînd singurul cuvînt („Surcele !“) după care-l cunosc toţi locuitorii şi trecătorii de pe uliţele acelea.

Zdrenţăros, nebărbierit, neglijent, cu trupul uscat, cu faţa roşie, nesănătoasă, şi cu ochii tulburi, el întinde cumpărătorilor surcelele, fără să se uite la vreunul şi fără să le spună ceva. Uneori cară chiar el legătura în casa vreunui muşteriu ; alteori stă mut şi nemişcat, cu buza de jos atîrnîndu-i vînătă şi cu mucul de ţigară veşnic lipit de ea ; atunci se uită la muşterii de parcă i-ar vedea pentru prima dată în viaţă şi-şi vîră nepăsător în buzunar dinarii de metal şi de hîrtie. Cu cît buzunarul se umple cu hîrtii, cu atît căruciorul devine mai uşor.

Spre seară, Ibro se întoarce la stăpîn şi face socoteala. Cîştigul lui constă dintr-un dinar de la Pašaga şi-un dinar de la muşteriu, pentru fiecare legătură. Asta face cam treizeci-patruzeci de dinari pe zi, după cum e timpul, după întîmplare, după „norocul negustoresc cel nestatornic“ şi, cel mai mult, după dispoziţia vînzătorului. Iar dispoziţia lui Ibro nu poate s-o prevadă nimeni şi cu atît mai puţin el însuşi. Ea îşi găseşte expresia, de

obicei, în glasul cu care repetă mereu acelaşi strigăt. Şi poate că nu există pe lume ureche atît de fină şi aparat atît de complex ca să poată înregistra nuanţele de tonuri şi de sentimente puse de Ibro în cuvîntul acesta simplu şi prozaic :

— Surcele !

Strigă Ibro, voios şi scurt, cînd porneşte cu căruciorul, căci înainte de-a-şi începe munca el goleşte la cîrciumă două ţoiuri de rachiu pe care urmează să le plătească din cîştigul zilei. Strigă Ibro. şi se gîndeşte la altceva. De fapt, gîndurile lui sînt nişte simţăminte tulburi şi dezlînate, un soi de socoteli lăuntrice, neştirbite, pe care le face cu trecutul, cu sine şi cu lumea din preajmă, aşa cum o vede el.

Cînd s-a născut Ibro, acum vreo cincizeci şi doi de ani, în casa mare şi bogată a bătrînului Solak, pe Bjelava, nu i-ar fi trecut nimănui prin gînd că pruncul de-atunci va căra într-o bună zi lemnele altora, cu căruciorul altuia. prin Sarajevo.

Taică-său avea aproape şaizeci de ani. Casa, plină numai de fetiţe. Două de la prima şi patru de la a doua nevastă. Şi iată că s-a născut Ibro, băiat şi moştenitor.

Venirea lui pe lume a fost sărbătorită cu mare bucurie ; mahalaua a ţinut minte multă vreme petrecerea de-atunci, cînd puţin a lipsit să nu se tragă pînă şi cu tunul de pe Tabia. Şi se poate spune pe drept cuvînt că atît copilăria, cît şi adolescenţa lui Ibro au fost nişte sărbători neîntrerupte. Taică-său l-a înscris şi la liceu. dar trebuie recunoscut cinstit — pe Ibro nu l-a ajutat capul pentru asta. Nu că ar fi fost el mai rău şi mai neascultător decît alţii, dar nu izbutea cu nici un chip să se gîndească la ce trebuia învăţat din cărţi. Îl trăgea gîndul tot mai departe şi mai sus. De aceea Ibro a părăsit şcoala. Şi-a crescut de timpuriu flăcău voinic şi frumos, iar viaţa a cunoscut-o pe latura ei uşoară, dulce, superficială. Băiatul şi-a petrecut zilele între moşia de la Sarajevsko Polje şi distracţiile sau petrecerile pe care Sarajevo le oferea tinerilor prin anul 1910, cînd, după concepţiile de pe atunci, n-aveai nevoie nici să înveţi carte, nici să faci vreo treabă precisă. Taică-său era un om moale, ca de ceară. Şi nu exista nimeni în stare să-l oprească pe Ibro de pe calea pe care apucase şi să-l abată pe alta. Iar viaţa, oarecum nouă şi neobişnuită, făcută parcă anume pentru el şi pentru tovarăşii lui, oferea totul, doar să întinzi mîna şi să iei.

— Surcele ! Surcele !

Da, vremea aceea se pare că a rămas în amintirea lui Ibro ca o sărbătoare nesfîrşită. Şi a trecut nespus de repede. În primăvara lui 1914, Ibro a fost luat la armată ; în vara aceluiaşi an a izbucnit primul război mondial. Ibro s-a pomenit pe frontul rusesc, apoi pe cel italian, unde a şi fost grav rănit. Apoi a fost multă vreme caporal, pe urmă plutonier, „activ", la Pilisvörösvár, în Ungaria. Viaţa era grea şi neobişnuită, dar îşi avea frumuseţile ei. Şi aşa, au trecut toate, ca un bubuit de tunet, în băutură, în jocuri de noroc, în veselia şi în excesele vieţii de ostaş, ca printr-o ceaţă. Au venit, s-au dus, iar el, la drept vorbind, nici nu prea ştia exact cu cine se bătea, de ce mărşăluia, de ce bea, de ce cînta, de ce-şi vărsa sîngele şi de ce îi împingea şi pe alţii să facă la fel. Iar în 1918 s-a întors acasă, gol puşcă, palid şi istovit de rană (lăsase mult sînge în şanţul acela, lîngă Tolmin [1]), dar mai ales stors de viaţa dezordonată de la regiment. Taică-său, la optzeci de ani, era complet neputincios. Maică-sa murise. Surorile se măritaseră. Şi averea s-a irosit cît ai bate din palme. Banii i se topeau în mînă ; moşia, sigură şi trainică, se prăpădea văzînd cu ochii şi se destrăma ca fumul. Doar cînd bea ceva mai mult cu prietenii, i se părea lui Ibro că lucrurile erau neschimbate ; dar imediat ce se trezea vedea din nou că totul se clatină, se topeşte şi dispare. Casa din Sagrdžija fusese vîndută încă din timpul războiului. Acum o vîndu şi pe cealaltă, casa mare, din Bjelava, şi se mută în alta, mult mai mică, luată cu chirie. Reforma agrară îi înghiţi pămîntul din Sarajevsko Polje. Aşa îşi făcu Ibro intrarea în lumea cea nouă, făcută numai din necazuri şi surprize de neînţeles.

— Surcele ! Surcele !

Taică-său muri. Ibro începu să „facă afaceri", cum se spunea pe atunci, adică să se ocupe de negoţ. Făcu tovărăşie cu un grădinar, ca să vîndă flori. Atunci îşi dădu seama că şi florile pot să miroasă urît, cînd lucrezi cu ele. Zadarnic se apăra cu rachiu şi cu tutun de duhoarea lor. Marfă delicată, muşterii plini de toane şi nestatornici. Grea e orice muncă, pînă şi munca de florar. Şi, pe deasupra, nimic n-are spor. Habar n-ai cine-ţi pune piedici, dar vezi cum te poticneşti la fiecare pas şi cum cazi la fiecare al treilea pas. Pe zi ce trece viaţa îşi pierde strălucirea şi frumuseţea de odinioară. Iar Ibro tocmai asta caută, instinc-

[1] Oraş în Slovenia.

tiv, cu disperare, aşa cum caută un pic de aer omul care se îneacă. În căutarea aceasta s-a şi însurat. Fată de familie bună, cuminte şi drăgălaşă, dar cu zestre puţină. Şi copii mulţi, care se nasc şi mor. Iar negoţul nu merge. Comerţul cu flori a dat faliment. Grădinarul s-a ales cu grădina, Ibro Solak cu datoriile. Şi şi-a luat slujbă la Primăria municipală.

— Surcelee !

Cinstit vorbind, habar n-a avut, niciodată, ce înseamnă de fapt „Primărie municipală" şi nici nu şi-a bătut capul să afle ; dar acum, cînd trăieşte de pe urma ei, vede cîte suferinţe şi eforturi omeneşti se ascund după fiecare din cuvintele acestea.

Ah, nu că munca ar fi prea multă şi prea grea, dar e nu ştiu cum, nedemnă şi umilitoare. Din fiecare cuvînt şi din fiecare gest respiră un fel de obidă inexplicabilă, ceva nespus de ruşinos pe care-l simţi numai dacă eşti un Solak. Şi chinul acesta numai rachiul poate să-l şteargă, dar şi asta... pentru puţină vreme.

Iar anii trec, şi de nicăieri nici un fel de bine. Nicăieri, nimic bun ; nici în vis măcar. Ibro a început să-şi vîndă lucrurile din casă ; ai lui abia dacă mănîncă şi se îmbracă, subţirel de tot. Dar sărăcia n-o poate ascunde. Din patru copii, cîţi i-au venit pe lume în anii aceştia, doar unul singur îi mai trăieşte, o fetiţă. S-a făcut mare, e o frumuseţe de fată, modestă şi cuminte. Învaţă bine şi, cînd o cauţi, citeşte. La optsprezece ani, s-a măritat, a luat-o un băiat bun şi cu carte, care lucrează la fabrica de tutun. Sînt amîndoi de-o vîrstă, dar băiatul e mai înstărit decît tatăl ei.

Atunci i-a murit lui Ibro soţia. Şi a rămas singur. Din cauza asta a decăzut şi-a început să bea. Da, toţi văd că bea, dar nu se gîndesc cum şi de ce. Uşor de spus ! A fost dat afară de la Primărie ! De ruşine, nu mai putea trăi. Nu mai avea nici măcar cu ce să-şi plătească un rachiu. La drept vorbind, abia atunci a început să bea. Şi tot atunci a început să împingă la cărucior şi să vîndă lemnele lui Pašaga.

— Suuur-ce-leee !

Abia atunci a început adevărata lui fugă de oameni. Da, aşa spun alţii. Dar el simte şi vede clar că nu-i aşa. Nu şi nu ! El nu fuge de oameni şi de muncă — doamne fereşte ! — ci, dimpotrivă, toate cîte sînt pe lume, şi lucrurile moarte şi oamenii vii, cu tot ce gîndesc, fac sau spun ei, fug undeva, din zi în zi

mai departe, lăsîndu-l pe el să lîncezească în întuneric, unde numai şuvoiul de rachiu mai poate să licărească, să cînte, să mîngîie ca o mînă şi să miroasă ca o floare. Toate celelalte fug de el, treptat, repede şi fără cruţare ; şi nu-i mai rămîne decît rachiul.

De-atunci, Ibro se simte ca un lucru pierdut. În afara lumii. Şi s-a pierdut tot mai mult. Doar fata lui, Šemsa, îl vizita regulat şi-l ajuta cît putea, deşi locuia tocmai la celălalt capăt al oraşului şi n-o ducea nici ea prea uşor. Frumoasă, calmă şi zîmbitoare, Šemsa venea ca o fiinţă de pe altă lume. Un timp, l-a mustrat şi l-a rugat să se lase de băutură, să-şi vină în fire. Curînd şi-a dat seama însă că totul era zadarnic ; şi totuşi, îl vizita mai departe şi-l ajuta, fără un cuvînt, fără un reproş. Soţul Šemsei era la fel cu ea. De-aceea, în amurg, la cîrciumă, cînd fiecare beţiv se lăuda cu cîte ceva, Ibro, care nu mai avea nimic luminos sau frumos în viaţă, se lăuda cu fiica şi cu ginerele său.

— Ce fată şi ce ginere am ! Oameni, nu glumă ! Asta e... Şi nici nu se poate spune ! se îneca el, printre tovarăşii de rachiu.

Apoi, udîndu-şi laudele cu şi mai mult rachiu, uita şi de fată, şi de ginere, şi de el. În negurile rachiului nu mai vedea ce fac cei care nu beau şi nici încotro se îndreaptă lumea trează. De aceea află cu destulă uimire, într-o bună zi, că izbucnise un nou război mondial.

— Surcele ! Surcele !

Iar o să fie cum a fost în Galiţia, la Piave şi la Pilisvörösvár ? se gîndea Ibro, fireşte, pentru alţii, mai tineri decît el. De data aceasta însă era altfel, cu totul altfel. Lucrul acesta îl simţea şi el.

Ibro îşi împingea căruciorul şi-şi striga cuvîntul de totdeauna, mecanic, aşa cum bea şi respira. Pierdut şi depărtat de restul lumii, ar fi ieşit poate basma curată din război, fără să sufere schimbări sau zguduiri mai mari. Dar se întîmplă atunci ceva neaşteptat şi grav, un lucru pe care nu izbuti cu nici un chip să-l asocieze cu războiul aşa cum îl ştia şi şi-l închipuia el judecînd după cel de altă dată. Ginerele lui fu arestat. Cînd vru să afle de ce naiba o fi arestat un tînăr atît de cuminte şi de cinstit, i se spuse : politică ! Atîta doar.

Iar cel care îi spuse asta dădu din umeri, închise ochii şi-şi puse degetul pe buze. Acelaşi lucru îl făcu şi Solak, deşi nu pri-

cepuse nimic. Tînărul fu ţinut la închisoare trei săptămîni, după care i se dădu drumul. Două zile mai tîrziu, fugi în pădure. Atunci o arestară pe Šemsa. Cînd află asta, Ibro îşi lăsă căruciorul şi se duse să vadă ce-i cu ea. Un paznic musulman îi spuse, sub jurămînt de taină, că Šemsa fusese ucisă a doua zi după interogatoriu. Se pare că neintenţionat şi din întîmplare. O doborîse pumnul unui ustaş [1], şi ea nu se mai ridicase.

Fusese oare lovitura prea amarnică, sau Šemsa prea gingaşă, prea plăpîndă şi slabă din fire? (Da, da, aşa fusese, ştia el bine: plăpîndă, slabă, gingaşă, leită maică-sa, nu ca Solakii, puternici din fire şi cu sînge clocotitor. Da, fusese ca o floare.)

— Su-u-ur-cele! Sur-ce-le!

Lui Ibro i-a trebuit mult rachiu ca să tacă şi să uite, cît de cît. Dar şi-a ţinut jurămîntul. Nu s-a trădat nici la beţie. Şi-a început să bea tot mai mult şi să mănînce tot mai puţin. Rareori îşi mai făcea loc în el durerea părintească, mîndria uitată şi dorinţa de răzbunare; dar toate acestea se pierdeau ca un geamăt în strigătul repetat pe uliţele pustii; pînă la urmă, totul se scufundă, împreună cu grozăviile războiului, în rachiu şi într-o uitare tulbure.

Acum nu mai avea nici un suflet apropiat, nu mai avea pe nimeni să-i poarte de grijă. Se ramolise de tot, rămăsese gol şi desculţ. Totul se ducea pe rachiu.

Pînă la urmă, războiul se termină, ca prin ceaţă. Veni o nouă armată, partizanii, „o armată bună", cum ziceau femeile din cartier. Unui vecin i se întoarse băiatul, partizan. De la el, Ibro află că ginere-său căzuse în luptă, că fusese viteaz de-i mersese vestea şi că fotografia lui apăruse la ziar. A doua zi, tînărul îi arătă fotografia. Lui Ibro îi tremurau pleoapele şi-i lăcrămau ochii, dar îşi recunoscu ginerele în fotografie. Da, el era, deşi părea mai voinic, mai înalt, mai frumos — un adevărat ofiţer. Avea şi o decoraţie. Ibro simţea cum i se zbate ceva la furca pieptului. Iar tînărul partizan, băiatul vecinului, stătea în faţa lui, zîmbitor şi prietenos, deşi parcă oarecum distant, şi-i povestea într-una despre ginerele-erou, despre viaţă, despre muncă, şi-i spunea că băutura e vătămătoare. De ce îi spunea lui toate astea? Care băutură?

---

[1] *Ustaş* — aici, membru al organizaţiei fasciştilor croaţi.

În cîrciumă, află de la oameni că scria la ziar și despre Šemsa lui. Nici asta n-o prea înțelegea Ibro, dar plîngea pe furiș, cu buzele strînse, și-și înghițea lacrimile o dată cu rachiul. Și iar uită totul și începu să-și împingă căruciorul. Trebuie să cîștige bani pentru rachiu, pentru tutun... Da, și pentru pîine.

Cu gîndurile acestea ajunge Ibro Solak la Marijin dvor. Acolo traversează de obicei strada principală, ca să intre în ulicioarele înguste și povîrnite care mai poartă denumiri străvechi: Magribija, Odobašina și altele asemeni lor. Pe ulița mare trece cîntînd o companie de soldați. Ibro s-a oprit să-i asculte. Și ginere-său a fost militar, și ofițer. A fost decorat și i-a apărut poza la ziar. Din partea cealaltă se apropie o ceată de tineri, încolonați militărește. Și ei cîntă. Ibro nu le cunoaște cîntecul, nu știe nici încotro merg, și nici pentru ce, dar și Šemsa lui a mers cu tineretul acesta. Așa scrie la ziar. Au citit oamenii. Și mai scrie că a murit schingiuită, că a fost soția unui erou, că a avut o inimă de aur și că s-a trudit pentru o cauză măreață. În privința inimii, așa e. Ba chiar poate că ziarul nici n-a scris tot, cum ar fi trebuit și cît ar fi trebuit. Šemsa a fost frumoasă. Asta nu s-a scris la ziar. Frumoasă ca o zînă, ce mai! Ce inimă avea, știe el, cel mai bine. Šemsa îl mîngîia cu privirea nu numai pe nefericitul de taică-său, ci și orice ființă vie. Așa era ea!

— Surceleee!

Coloana tinerilor a trecut. Dar cîntecul tot se mai aude. După ei, vine o nouă companie de soldați. Cîntecele se ajung din urmă, cuvintele se amestecă, melodiile trec una în alta. Totul cîntă în preajma lui Ibro și se îndreaptă cu voioșie spre o țintă anumită. Și toate acestea le conduce și le îndrumă cineva. Poți să știi încotro și pentru ce? Ibro nu înțelege și nu simte nimic, în afara durerii din coaste. De cîte ori e moină, ca acum, îl înjunghie rana de la Tolmin. Durerea asta nu-i amintește de nimic, ci numai îl doare. Și totuși, Ibro știe ceva: printre tinerii care trec, a avut și el o fiică și-un ginere. Și cînd cotește căruciorul spre prima ulicioară, îi vine să strige în gura mare: „Ce fată și ce ginere am avut! Oameni, nu glumă! Asta e... Și nici nu se poate spune".

Și-și împinge dîrz căruciorul, își ridică fruntea și strigă răgușit:

— Surcelee!

De la o fereastră, la etajul întîi, o femeie tînără îi strigă să-i aducă sus două legături. Ibro refuză pe loc, cu mîndrie și înverșunare.

— Fii bun, adu-mi-le, că-ți dau un dinar.

— Nu duc eu surcele nimănui la picioare. Nici pentru dinarul tău, nici pentru un miar. Înțelegi ? Dacă ai nevoie, vino jos și le ia !

Femeia îi strigă ceva răutăcios și batjocoritor, dar Ibro n-o aude, ci împinge cu tot trupul, cu toată puterea, cărucțul la deal în sus, și strigă tare :

— Surcele ! Sur-ce-le !

VIS ŞI REALITATE, SUB CARPEN

Miercuri după-masă. Zi de tîrg. Vitomir Tasovac, din satul Dikave, se întoarce acasă pe drumul de care, de-a lungul Drinei. La vale, mai are o oră de mers. De-acolo, peste făgaşul care şerpuieşte ca o funie pe muntele povîrnit, tot în sus, mai are trei ore şi jumătate pînă la Dikave.

Vitomir urcă poteca piezişă şi desfundată, trăgînd după el un căluţ burduhănos şi păros, cu un samar la spinare. De cu zori, pe cînd cobora poteca asta, se gîndea la ce lăsase acasă, adică la nevastă-sa, Jevda, şi la cei doi băieţi ai lor, Luka şi Lazar. Nevasta boleşte, şi încă de multă vreme, de boală grea şi necunoscută ; acum e-atît de prăpădită, încît Vitomir nu mai ştie, de cîte ori pleacă de-acasă, dacă la întoarcere o s-o mai găsească în viaţă. Zi şi noapte femeia umple casa cu vaietele ei înăbuşite ; iar vaietele acestea fac ca viaţa să i se pară grea şi unui om tare, ca Vitomir, fără ca ei să i-o uşureze cu ceva.

„I s-au isprăvit zilele — ce mai ! — se gîndeşte Vitomir, şi ea tot nu moare. S-a nimerit să aibă tărie de viaţă. E prăpădită de tot, femeia. Nici filigeanul cu apă nu mai poate să şi-l ducă singură la gură, şi tot mai găseşte putere să se vaiete."

Iar casa, cu om bolnav în ea şi fără femeie, înseamnă cheltuială multă şi chin. Măcar de-ar fi băieţii cum trebuie. Dar cel mai mare, Luka, e un zurliu, iute la mînie, ca praful de puşcă ; iar cel mic, Lazar, e-un molîu şi-un neîndemînatic ce nu s-a pomenit. Cel mare e bun pentru toată lumea, dar nu-i bun pentru sine şi pentru casa lui ; iar cel mic, vai de capul lui, nu-i de nici un folos nici pentru lume, nici pentru sine.

La asta se gîndea Vitomir azi-dimineaţă, pe cînd cobora ; acum, cînd urcă, se gîndeşte la ce-a lăsat în urma lui, la tîrg.

Jur împrejur cunoaşte fiecare copac, fiecare răzor, fiecare stog. În nemişcarea împietrită a locurilor acestora, unde orice lucru e din totdeauna la locul lui, mereu acelaşi, tîrgul de jos, din vale, i se arată ca o mare vălurită şi nestatornică, în care e greu şi istovitor să înoţi şi pe care nu există oprire, nici odihnă.

Şi cu cît urcă mai sus, văzduhul se face tot mai proaspăt, iar gîndul i se limpezeşte şi devine tot mai apăsător şi mai plin de îndoieli ; în faţă, i se năzare tîrgul din amintire, care curge şi sclipeşte ca apa în soare, orbind ochii şi înşelînd mintea.

Iată, ultima oară a coborît în tîrg acum şase săptămîni, de Sfîntul Gheorghe, şi-a tîrguit de la Solomon Kamhija nişte mărunţişuri. Ar putea să spună şi-acum cît a plătit şi din ce raft i-a fost scoasă marfa, atît de bine ţine minte totul. Astăzi, se îndreptase spre prăvălia lui jupîn Solomon, cînd colo. în locul ei — frizerie. „Ia te uită, cînd s-a mai schimbat aşa de repede ? şi-a spus el. Mai ieri am fost aici de-am cumpărat cuie de şiţă (doar nu sînt nici nebun, nici beat !), şi-acum, uite, frizerie, ba încă frizerie de lux, unde se rad ofiţerii ; le-atîrnă săbiile pe toţi pereţii." Şi s-a oprit locului, neîndrăznind să meargă mai departe ; nu ştia încotro să cotească şi-şi freca ochii ca în faţa unei vedenii. Ucenicul bărbierului îl privea obraznic şi batjocoritor ; abia era de-o şchioapă, dar rîdea ca un neruşinat, de i se zguduia ligheanul de tablă din mînă.

Abia a găsit prăvălia cea nouă. „Da, i-a spus jupînul Solomon, am mutat prăvălia şi am mărit-o." „A mutat-o ? se gîndea Vitomir. Pasăre să fii şi nu-ţi muţi cuibul cu una, cu două ; iar el a mutat atîtea bunuri şi atîtea mărfuri. cît ai clipi din ochi. Păi dacă e în stare să facă asta, cum să nu fie în stare să-l ducă de nas pe-un biet ţăran ?" „Aţi mărit-o !" Cum ar putea s-o mărească dacă n-ar cîştiga ? Şi cum ar putea să cîştige dacă nu cu o balanţă strîmbă şi cu nişte muşterii chiori ? Şi uitîndu-se cu adîncă neîncredere la marfa expusă, simţea limpede şi credea cu tărie că în „mărirea" asta e şi-un creiţar de-al lui ; iar creiţarul cu care fusese înşelat îi stătea pe inimă, mai mare şi mai greu decît o piatră de moară.

Se uita la jupîn Solomon, care se „mărise" într-adevăr şi la trup ; se uita la el şi-ar fi vrut să se poarte ca un om păgubit faţă de un datornic, dar nu ştia cum să facă. Dimpotrivă, jupîn Solomon devenise acum parcă mai sigur pe el şi mai neobrăzat. Îţi dădea ce vroia el să vîndă, nu ce-ţi trebuia ţie. Îi vîra pe gît tot felul de fleacuri şi de momeli, ca să stoarcă bani : oglinjoare, pene de păun, fluieraşe de zahăr roşu ; să tot cumperi. Vitomir se apăra ca de muşte. La început, vrusese să se împotrivească mai cu îndîrjire, mai cu încredere în sine, ca un muşteriu liber, de-al cărui creiţar depinde, la urma urmelor, şi Solomon, şi

„mărirea“ lui ; dar n-a putut, nu s-a priceput, n-a fost în stare să-şi găsească nici înfăţişarea, nici cuvintele care să vădească superioritatea situaţiei lui ; dimpotrivă, s-a sfiit, a zîmbit timid şi neîncrezător, mişcîndu-şi mustăţile. Iar jupîn Solomon, zău aşa, părea şi mai deştept ; vorbea de sus, cu totul dezinteresat, un pic mînios şi jignit. „Aşa marfă nu găseşti astăzi nici la Viena. Cine are ochi, nu poate să nu vadă şi trebuie să cumpere, trebuie.“

Constrîngerea aceasta îl jignea pe Vitomir ; în sinea lui, se supărase, dar zîmbea mereu şi nu prea se uita la măruntişurile înşirate, căci nu vroia să se oblige nici măcar cu privirea, ci privea pe sub sprîncene rafturile şi sertarele de pe pereţii prăvăliei, încercînd să ghicească unde s-ar putea afla cuiele alea din care mai cumpărase şi care-i mai trebuiau.

Solomon a ridicat din umeri. „Ocazie ca asta nu găseşti decît o dată la zece ani. Tu, Vitomire, nu-ţi vrei binele tău şi al copiilor. Ce să-ţi fac ? Nu pot să-ţi fiu eu mai prieten decît îţi eşti tu singur, nu pot !“ Şi trecu la cuie. Dar aici îl aştepta pe Vitomir o nouă surpriză. Jumătatea de kilogram de cuie nu mai costa treizeci de creiţari, ca acum şase săptămîni, ci treizeci şi doi. Vitomir nu-şi mai venea în fire de ciudă şi de supărare. Cum adică ? Aceleaşi cuie, iar preţul e altul, mai mare. Dar jupîn Solomon i-a răspuns rece că nu sînt aceleaşi cuie, că i-a sosit un transport nou. „Ei, tu îţi închipui că marfa stă ? De-aia îţi spun : cine nu vrea să se căiască, trebuie să cumpere. Trebuie. Şi i-a arătat cu privirea acadelele şi oglinjoarele expuse.

Drumul e din ce în ce mai lung şi mai povîrnit. În mintea lui Vitomir se ţes gînduri încete, dar vii, pe cînd vîntul adie de undeva, de sus. Da, da, se gîndeşte el, a cărat la tîrg şi-o stivuşoară de lemne, măricică, numai carpen fraged, şi-a vîndut-o cu douăzeci şi şapte de creiţari, deşi cînd plecase din munte fusese hotărît să n-o dea cu mai puţin de treizeci, ca să-şi poată plăti cuiele din banii luaţi pe lemne. Bătuse ulitele, cu calul împovărat, cerînd cu încăpăţînare treizeci de creiţari ; îi refuzase şi pe cei care-i oferiseră douăzeci şi opt ; pînă la urmă însă, nici el nu ştie cum s-a întîmplat, dar i-a pierit deodată curajul, s-a speriat c-o să-l apuce noaptea cu lemnele nevîndute. Atunci a apărut o cucoană grăsuţă şi vioaie, şi cît ai clipi, l-a dus de nas şi i-a luat lemnele cu douăzeci şi şapte de creiţari. De cum a descărcat, el s-a şi căit, dar era prea tîrziu. Aşa s-a păgubit

cu trei creițari la lemne; iar la cuie a trebuit să mai adauge doi. „Păi cum vine asta ? Pagubă la fiecare pas. Nimeni nu te cruță, toți iau de la tine. Cu degete nevăzute îți golesc punga din sîn, te jupoaie de viu."

Tot gîndind așa, Vitomir a ajuns la loc neted, pe-un tăpșan numit Sub Carpen. Acolo, după vechiul lui obicei, s-a oprit să mai răsufle.

Rezemat de carpen, Vitomir simte în pulpe niște furnicături de oboseală, dureroase, dar plăcute (vara picioarele tot îl mai ajută, dar iarna îl lasă de tot, așa că zace săptămîni întregi, ca lovit de dambla). Aici, între ce-a lăsat la tîrg și ce-l așteaptă acasă, i se potolesc întrucîtva și gîndurile, cumpănindu-se unul cu altul, ca talgerele unei balanțe goale.

Îl toropește somnul. Pămîntul curge parcă sub el. Și curgerea aceasta îl adoarme. Rezemat de partea sănătoasă a carpenului ros de vremuri, Vitomir doarme și visează. Visează clar și viu, ca toți oamenii cu nervi buni, la care visele sînt rare.

Au venit vremuri bune în Dikave ; e mulțumire, voie bună, belșug și bogăție. Și, ce e mai plăcut, asta nu s-a întîmplat pentru toți, ci numai pentru el, numai pentru ai lui. În casă, nici femeie bolnavă, nici mîini leneșe, nici copii neascultători ; iar Vitomir e tînăr și sănătos. ca pe vremuri. Bucățica de pămînt a sporit, s-a lărgit și s-a rotunjit, și dă roade, cînd la alții nu crește nimic. Acum aude pe cineva spunînd : „Vitomir nici nu mai știe cîte bucate are !" Aude și rîde, căci dacă el, într-adevăr, are din belșug, în schimb știe precis ce, unde și cît are. Și de-ar mai avea încă o dată pe-atîta, tot ar ști. Șopronul e plin. Hambarul dă pe dinafară. Laptele curge gîrlă. Găina vecinului vine să se ouă tot la el. Are un noroc chior și-o avere de-ți ia ochii și-ți lasă gura apă.

Vitomir stă pe-o moviliță și-și plimbă privirea peste toate astea ; iar de partea cealaltă a ulucilor stă jupîn Solomon, dar nu mai are în el nimic de jupîn. A picat de undeva, obosit, prăfuit și zdrențăros. S-a jigărit și s-a uscat. De l-ai pune pe jar, n-ar ieși din el miros de friptură. A urcat pînă la Dikave, umblînd după grîne, ca să-și hrănească copiii, căci jos, în tîrg, grînele n-au rodit și lumea e mai mult flămîndă decît îndestulată. Se tocmește cu Vitomir pentru un pic de orz. Cu o mînă se ține de gard, ca nu cumva să cadă, iar cu cealaltă își frămîntă desaga de pînză, aruncată pe umăr.

— Ne-am mărit, repetă Vitomir de cîteva ori. Iar Solomon priveşte buimac şi necăjit atîta belşug şi avere, şi aduce mereu vorba de orz. Vitomir se hotărăşte să-i vîndă zece ocale. Acum trebuie să hotărască preţul. Orzul abia a dat în pîrgă. Anul ăsta, cu seceta şi înfometarea, dacă-l vinzi cu doisprezece creiţari îţi vin muşteriii la uşă.

„Să-l ard cu paişpe. Pentru cuiele alea. Paişpe. Aş putea să-i cer şi cinşpe, ba chiar mai mult, dar e păcat de Dumnezeu." Aşa se gîndeşte Vitomir în sinea lui.

— Cît ? întreabă Solomon, timid.

— Şaişpe ! strigă Vitomir, şi simte cum îi zvîcneşte sîngele, al dracului de plăcut, într-un punct al gîtului.

— Cum aşa ? Cum aşa ? Cum aşa ? ! cotcodăceşte de trei ori Solomon, care, altminteri, are obicei să repete cuvintele.

Apoi, ieşindu-şi parcă deodată din minţi, jupînul începe să strige, să strige, şi să-l cheme pe nume.

— Vitomire, Vitomire, Vitomire !

De strigăte, Vitomir se trezeşte. Deschide un ochi şi-o vede pe poteca de sub carpen pe Staka, o văduvă fără copii, cam scrintită la cap, care lucrează pe la casele oamenilor. Şi Staka îi spune :

— Să fii sănătos la minte, Vitomire, dar Jevda a murit azi-dimineaţă, cînd ai plecat. I-am aprins lumînarea, am spălat-o şi am gătit-o. Acum, te aşteaptă pe tine.

Vitomir închide iar ochiul, dar în întunericul tulbure de sub pleoape nu mai e nici belşug, nici uluci cu jupînul Solomon, ci numai pustiu şi moarte. Şi totuşi, îşi strînge şi-şi apasă tot mai tare ochii. Iar femeia de pe potecă îi strigă într-una :

— Vitomire, Vitomire, măi omule ! S-a prăpădit Jevda, scoală-te !

Coasa

În oraş, ziua de tîrg e plină de tot felul de zgomote şi de sunete, de mugetele vitelor, de behăitul oilor, de strigătele celor ce se tocmesc şi de chemările oamenilor. Dar mai tare ca orice se aude pe uliţa principală a tîrgului un sunet de metal : ţăranii cumpără coase şi le încearcă ciocănind cu ele în pragurile de piatră ale prăvăliilor.

Dan dan, dan... ţin, ţin... ten, ten !

Aşa răsună tîrgul, cît e ziua de lungă.

Înainte de-a face o treabă, ţăranul nu se gîndeşte prea mult, dar în clipa cînd o face nu-l mai interesează altceva şi se gîndeşte atunci îndîrjit, concentrat, cu tot trupul, parcă şi cu toată puterea lui. O asemenea treabă este cumpăratul unei coase.

Vitomir a coborît o dată cu soarele din satul lui înalt şi povîrnit, a vîndut ce avea de vînzare şi acum are în faţă o zi întreagă de primăvară şi în el un gînd şi o grijă : să-şi cumpere coasă. Mai întîi, schimbă cîteva vorbe cu oamenii, se interesează de una şi de alta şi trece de cîteva ori prin faţa tuturor prăvăliilor cu fierărie ; la urmă, se hotărăşte şi intră în prăvălia pe care o cunoaşte mai bine. Negustorul îl întreabă ce doreşte ; el răspunde cu viclenie, vag, şi-şi tot plimbă ochii peste marfa expusă, căutînd coasele. Pînă la urmă, se mai trădează un pic, îl ghiceşte şi negustorul, iar băiatul de prăvălie îi pune dinainte coasele dorite, înfăşurate în iută şi legate în curmeie ca un snop de săbii.

Vitomir stă pe vine, scoate coasele una cîte una, le cercetează curbura, culoarea şi luciul, le pipăie tăişul cu degetul, le apucă cu amîndouă mîinile, le apropie de obraz ca pe-o armă şi se uită la tăiş de parcă ar ţinti. Apoi scuipă oţelul, îl linge şi-l freacă. Lîngă el stă băiatul de prăvălie, mărunţel şi ştirb, căruia ochişorii au şi început să-i joace viclean şi necopilăreşte.

După ce alege şi pune deoparte două-trei coase din cele mai bune, Vitomir iese cu ele afară din prăvălie şi începe să le ciocănească de prag, una cîte una, pe îndelete şi atent. Băiatul de

prăvălie a venit după el şi nu-şi ia ochii de pe coase ; Vitomir ar da nu ştiu ce să poată scăpa de căţeluşul ăsta de pază şi să rămînă singur cu coasa pe care o cercetează; i se pare că aşa i-ar descoperi mai uşor metehnele. Se străduieşte să uite şi de băiat. şi de toate cîte sînt în preajmă. Loveşte coasa de prag şi imediat o duce la ureche cum duce un dirijor diapazonul, ascultă îndelung sunetul oţelului şi-l urmăreşte şi atunci cînd nu-l mai aude nimeni. Expresia feţei îi e cu totul distrată şi absentă, căci pornit după sunet, Vitomir nu mai e aici, în tîrg, unde n-are ce căuta şi unde vine numai de nevoie ; el e acum pe ceairul său, în plin seceriş. şi aude chiar coasa asta, potrivită şi ascuţită, cum şuieră ca o viperă prin ierburi şi culcă palele în semicercuri regulate. pe păşunea abruptă.

Ţăranii care trec prin faţa prăvăliei se opresc şi stau o clipă-două lîngă el ; ascultă şi ei, fac observaţii, dau sfaturi, sau spun pur şi simplu că toată ciocăneala asta nu ajută la nimic, fiindcă nu mai există coase de cele bune, din Varcar [1]. Vitomir îi aprobă pe toţi, dar de fapt nu face decît să-şi urmeze urechea şi gîndul.

Şi tot ciocăneşte aşa. şi ascultă. pînă îşi pierde negustorul răbdarea, marea şi neobosita răbdare de negustor. şi iese în uşă şi începe să-l sfătuiască cu o voce calmă, în care se simte însă enervarea prost stăpînită, şi-i spune să aleagă fără grijă una din cele două coase mai bune.

— N-ai la ce să te mai gîndeşti. Vitomire, e bună, oricare ai lua-o ; nu-i voie să-i lipsească ceva.

— Da ! face Vitomir. dar nu pentru că ar fi de acord, ci doar ca să cîştige timp de gîndit liber şi neinfluenţat de cuvintele negustorului.

Una din coase e dintre acelea care. pe luciul întunecat, poartă o inscripţie mare şi de neînţeles pentru Vitomir. scrisă cu litere de aur : „Boehme & Sohn Wiener Neustadt“, şi căreia, din pricina asta, ţăranii îi spun Aurica. Este şi alta, căreia îi spun Tirolca, toată numai sclipire vineţie, de oţel călit ; pe ea literele sînt mărunte şi argintii. iar ca marcă are o frunză de trifoi cu patru foi, tot argintie.

— N-ai de ce să-ţi baţi capul, stăruie negustorul, vezi doar scrisul şi marca : trifoi.

---

[1] *Varcar* — acum Mrkonjić Grad, localitate în Bosnia, cunoscută pentru producţia de coase de calitate bună.

— Da, da ! face Vitomir, distrat, iar în gînd își spune că scrisul poate să-l înșele și pe unul care știe să citească, desenul îi ia ochii omului și din pricina pozelor puse la vedere nu poate să vadă cît e de bună coasa.

— Da, da !

Atît îi răspunde negustorului. Dar în sinea lui vorbește neîncetat, le vorbește coaselor pe care le ține îi mîini și care i-au acoperit tot cîmpul vizual și toate gîndurile și i-au acaparat toată atenția cu putință în furnicarul acesta mincinos și perfid al tîrgului.

„Știu eu asta, știu eu, își spune el în gînd, tot ce-i scris și zugrăvit e cît se poate de frumos, și toată frumusețea asta ține cît pînă se uită omul și nu plătește ; iar după aceea începe ce nu-i frumos, și din care toți cîștigă, numai țăranul pierde. Mă feresc de frumusețea și de literele poleite cu aur, ca de vipera din iarbă. Dar parcă poți să te ferești ? Iarba cea aspră de pe Dikave nu știe ce-s literele și pozele ; ea cere coasă. Și coasa ? La asta măcar mă pricep, că nu e prima pe care o cumpăr ; cît te uiți la ea, în prăvălie, ai jura că-i sabie, nu alta ; iar cînd o sui pe dîmburile alea blestemate la Dikave, îi pui coadă și începi să cosești, ea se moaie în iarbă, scorpia șvăbească, de parcă ar fi de ceară, și se topește sub gresie ca un țurțur de gheață. Astea le știu eu !“

Așa își spune Vitomir în gînd și iar ciocănește în prag, ba cu o coasă, ba cu cealaltă. Lovindu-le, vrea să le facă să spună ele adevărul care se ascunde în dosul amăgelii poleite și-a cuvîntului scris și neînțeles.

Apoi le ia din nou, pe fiecare la rînd, și le privește lung. În liniile șerpuite și albăstrii, Vitomir le „citește“ soarta și vede drumul pe care l-au străbătut ca să ajungă din lumea largă pînă la el, țăranul din Dikave. Vede — adică mai mult bănuiește decît vede — mina din care a fost scos minereul de fier, cuptoarele în care a fost topit, turnătoriile în care a luat forma și numele de coasă ; vede sutele de mîini prin care a trecut apoi, din fabrică, la negustorul cu ridicata, la negustorul cu amănuntul, la Viena, la Sarajevo, peste mări și țări, mîinile care au cărat-o, au încărcat-o și descărcat-o o dată cu celelalte mărfuri, pînă a ajuns peste Romanija și Semić, într-o căruță de chirigiu, la Višegrad. Și în fiecare mînă a rămas cîte ceva, fiecare a căpătat cîte ceva de la ea ! Fiecare !

Toate astea le simte Vitomir vag şi tulbure, dar viu, ca pe o durere fizică. Iar acum, după toate, trebuie s-o cumpere el, să se lupte cu ea pînă la sfîrşitul ei sau al lui ; trebuie, căci altfel nu se poate. „Of, tîrîtura naibii !“ — furios Vitomir loveşte mai tare coasa de prag ; negustorul ridică iar capul de după tejghea ; ţăranul, trezindu-se o clipă din visare, se opreşte puţin ruşinat.

După numeroase ciocăneli, îndelungă chibzuială şi nesfîrşită ezitare, Vitomir se hotărăşte, în sfîrşit, pentru una din cele două coase. Se hotărăşte brusc, ca omul cînd sare în apă. Apoi urmează discuţia, şi mai îndelungă, cu negustorul. (Discuţia oboseşte pînă şi pe negustorul obişnuit cu tocmelile nesfîrşite, ceremonioase, nesincere şi îndîrjite. Diseară, cînd o să se ducă acasă, o să se spele, o să se aşeze la masă şi, oftînd adînc, o să-i spună nevestei ce i-a mai spus de-atîtea ori : „Of, al naibii ţăran, mi-a scos sufletul din mine : creiţarul lui e mai greu decît forintul altuia“.)

După ce, în sfîrşit, încheie tocmeala şi plăteşte, Vitomir încalecă pe căluţul care i-a adus merele vîndute ; coasa o vîră în desagii goi, păturiţi pe samar, la spatele lui.

În drum se abate să bea un rachiu, mai schimbă o vorbă cu oamenii, despre toate cîte puţin, dar cel mai mult despre coasa cumpărată. Face cinste celor doi cumetri care îi bat capul să bea aldămaş ; bea şi el un ţoi, ba chiar două şi trei peste ce bea de obicei. Tot de dragul coasei. Iar către seară porneşte la deal în sus, spre sat.

Căluţul se tîrăşte lipit de pantă, ca o furnică. Lui Vitomir i se limpezeşte capul ; rachiul nu-i tulbură mintea, cel puţin aşa i se pare lui, ci îi redă curajul şi puterea istovită, îi stîrneşte tot felul de gînduri, îi umflă pieptul şi vrea să scoată din el vorbă şi cîntec. Abia acum începe să vadă bine şi să priceapă ca lumea, abia acum i se pare că ar putea să desluşească bine sunetul coasei şi să se tocmească cum trebuie cu negustorul. Totdeauna i se întîmplă aşa : cît e jos, în tîrg, se simte zăpăcit şi stîngaci, mărunt în tot ce face şi plin de-o neîncredere neputincioasă în toate, pînă şi în el însuşi ; iar cum scapă din învălmăşeala şi strîmtoarea tîrgului şi începe să urce spre Dikave, totul i se limpezeşte, puterea, siguranţa şi încrederea în sine îi revin. Atunci vede şi înţelege tot. Dar data viitoare, cînd s-o duce iar la tîrg, totul o să se repete aidoma şi n-o să fie de loc mai bine.

Uite, asta-l supără şi-l chinuieşte.

Vitomir loveşte calul, se întoarce şi aruncă o privire spre coasa plătită cu bani grei, care astăzi l-a chinuit atîta, iar acum e aici, legată la spatele lui, nedespărţită ca o femeie luată cu cununie. Măcar de-ar putea să cunoască cineva adevărat şi pe de-a-ntregul firea unui lucru mort! Cine ştie dacă şi-a ales coasa cea mai bună? Cine ştie dacă n-a plătit-o prea scump? Vitomir revede în gînd chipul negustorului, aşa cum arăta cînd se tocmea cu el, dar nu poate să-i citească gîndurile, aşa cum nu poate să citească numele fabricii. Cine ştie dacă coasa pistruiată şi pătată, pe care a sucit-o mult şi a lăsat-o, pînă la urmă, nu era mai bună şi mai tare decît cea pe care a luat-o, deşi asta i s-a părut „mai sunătoare“ şi „mai iute“. Acuma s-a isprăvit; n-a avut încotro şi-a trebuit să se hotărască pentru una din ele; dar îndoiala îl chinuie mereu şi-l face să se întoarcă într-una spre coasă, cu neîncredere, asprime şi necaz.

Vitomir întoarce capul spre dreapta. Îi vede călcîiul brun. Se întoarce spre stînga. Îi vede vîrful, ca o semilună de oţel, unde luna cea adevărată, care tocmai s-a ivit pe cer, lasă o dîră argintie. Şi de fiecare dată cînd se întoarce, îi spune coasei cîteva cuvinte care au în ele şi gingăşii de ibovnic, şi răutăţi de duşman.

— Mai dormi un pic! Nu mai e mult!... Habar n-ai în ce cătun te-ai măritat, nevestico! Crezi c-o să se uite cineva la tine ca la o icoană şi o să-ţi citească slovele poleite? Să nu crezi asta! La noi nu se uită nimeni nici la slove, nici la poze. Şi n-are nimeni vreme de slăbiciuni sau de lenevire, nici pentru firul de iarbă, nici pentru coasă, nici pentru om... Mi-aduc aminte de răposatul bunicu-meu, Ristan — al dracului om! — cum ne mîna pe toţi, şi pe bătrîni şi pe copii, la strîns fînul. Ardea soarele şi copiii cădeau leşinaţi. Cîte-o mamă se ruga de bunicul să-i cruţe odrasla. Dar el o repezea: „Adună fînul, putoare! De carne nu sînteţi buni; pielea nu vă e de jumulit; apoi la ce mai faceţi umbră pămîntului, dacă nu să munciţi?“ Mi-aduc aminte, ehe, mi-aduc aminte şi altele, mai rele decît asta...

Vitomir îi zîmbeşte coasei, care sclipeşte subţire în lumina lunii. Şi, printre dinţii strînşi, încheie cu o voluptate supremă:

— De, de! Las' că te pun eu mîine la nicovală şi la ciocan. O să iasă scîntei din tine, şi-o să răsune ciairul. Şi cînd te-or

apuca ţipetele sub gresia mea, o să vezi tu ce-i aia Dikave. O să pice de pe tine tot dichisul şi toată amăgeala asta. D-apoi cum !...

Apoi Vitomir vede în lumina slabă a lunii tăpşanul numit Sub Carpen. Şi-atunci se simte mai aproape de sat şi-i vine poftă să cînte cît îl ţine gura. Şi scoate un urlet prelung, ca de lup. fără cuvinte clare şi fără o melodie anume, de parcă s-ar răzbuna şi-ar sfida pe cine ştie cine.

TAIFAS

Pe culmea prăpăstioasă de sub Hreša, mult deasupra orașului. la locul numit Piatra Albă, au poposit patru țărani — cei doi frați Baljemez, Huso și Suljo, apoi Mehmed Softić, *muctarul*[1] satului, și un oarecare Avdo Kadro, un bărbat înalt, uscățiv, vorbăreț și cam ciudat ; pe jumătate tîrgoveț, pe jumătate țăran, Avdo e mai mult prin tîrgul Sarajevului decît pe-aici, prin munți. Toți îi zic Avdić.

Soarele a asfințit undeva, după Hum, și umbra se așterne pe Hreša, rumenită încă pe alocuri de ultimele raze ale amurgului ; în zare însă, la muchea cîmpiei Sarajevului. pe după Blažuj, se mai zărește încă o oază înverzită, unduind în lumină ; prin frumusețea ei ireală, care o să dureze doar cîteva clipe, oaza pare un luminos pămînt al făgăduinței, bogat și inaccesibil.

Muctarul și Avdić se întorc de la oraș, iar frații Baljemez vin de la muncă și, după obiceiul străvechi. au poposit la Piatra Albă. Toți patru fumează din tutunul muctarului ; împreună cu amurgul, tutunul face ca vorba să i se pară omului mai ușoară și odihna mai dulce.

Iar taifasul lor tocmai de asemenea lucruri are nevoie, căci toate discuțiile purtate în vara și în toamna aceasta la Piatra Albă, sau oriunde se întîlnesc doi plugari, sînt mai degrabă grele și amare decît ușoare și dulci, căci oamenii discută despre secetă. Acum nu mai e vorba de obiceiul din totdeauna al țăranului de-a se văicări, de cochetăria lui cu natura. care-l face să nu recunoască niciodată că ogorul a început să dea rod, că recolta o să fie bună, și-l îndeamnă să caute nod în papură și să pună mereu condiții. Nu, acum jalea adevărată și grija neagră învăluie fiecare frază, pătrunde și se strecoară printre silabele fiecărui cuvînt în parte. În zile de felul acesteia. vorba țăranului devine dureros de concisă și de expresivă ; pe fața lui, de-atîta încruntare și strîngere a fălcilor, se formează riduri stranii,

[1] *Muctar* — primar.

neobişnuite ca formă şi sens, riduri pe care nu le vezi niciodată pe faţa unui orăşean. Sînt zilele în care ţăranul ajunge la impas, zilele în care capacitatea lui de judecată, şi aşa cam redusă, îl trădează, zilele în care viclenia lui atavică nu-l mai ajută, iar el, ca o fiară hăituită, nu-şi mai găseşte liniştea şi nu mai ştie încotro să-şi afle scăparea. Şi atunci. obştea ţărănească, şi aşa destul de labilă, se risipeşte ; fiecare caută să-şi scape numai pielea lui şi să-i salveze pe-ai săi, ceea ce sporeşte şi agravează şi mai mult necazurile tuturor. În asemenea zile, aşa-numita „soartă" domină într-adevăr minţile şi simţămintele ţăranului ; atunci, fireşte, lui i se pare că singur „dumnezeu ştie ce face". Căci burta goală şi mintea rătăcită nasc fantome.

În clipa de faţă, aici, pe Hreša, desupra Sarajevului, pacostea n-a ajuns încă atît de mare, dar nici nu e deprte de-a ajunge. Grîul s-a prăpădit peste tot ; doar ici-colo, pe lîngă apă, a mai rămas cîte ceva ; porumbul se mai luptă încă, dar „jumate s-a dus", cum zic ţăranii, iar soarta celeilalte jumătăţi depinde de ploaie. Cîte o fructă tot mai găseşti ; prunele s-au răscopt înainte de vreme, din pricina arşiţei, şi au căzut, dar perii şi merii de pe costişele mai umbroase au rodit bine ; se mai găseşte şi cîte-un cartof, chiar dacă-i mărunt cît o mărgică.

Şi se apropie iarna, duşman cumplit al sărăcimii. Totul e uscat, dar mai e încă şi verde, dacă nu-i ars de focul verii ; la ora aceasta a zilei şi-a anului, în locul acesta, se simte o adiere uşoară, ca un suflu vag, subţire şi neîndoielnic, al iernii care vine. Ea face să reînvie în om străvechiul şi atavicul instinct de pasăre călătoare, ca un ţipăt de cocori, depărtat, straniu şi tînguitor. Şi. negăsind ecou în gîndurile şi-n deprinderile lui, se transformă în neliniştea şi-n deprimarea aceea ciudată, premergătoare iernii.

În clipa de faţă sclipeşte în zare fîşia de pămînt al făgăduinţei, luminat de razele amurgului, complet ireal, ca şi cum pe el n-ar fi niciodată iarnă, ca şi cum ar exista veşnic, ca şi cum acolo totul ar încolţi, ar creşte, ar înflori şi s-ar pîrgui dintr-o dată ; iar omului i se pare la fel de ireal şi amurgul straniu care năvăleşte din vale, ca un potop, pe Hreša cea înaltă. În amurgul acesta e şi zi şi noapte, fără să fie nici una, nici alta ; în el obiceiurile şi deprinderile zilei şi ale nopţii îşi pierd puterile. Şi astfel se dezlănţuie imaginaţia pînă şi-n mintea celui mai paşnic om, iar multora, o dată cu imaginaţia, li se dezleagă şi

limba, îndeobşte legată de spaime şi de felurite alte pricini. La toate acestea mai contribuie şi tutunul care, acum, cînd burta e goală, trupul ostenit şi lumina din ce în ce mai scăzută, ameţeşte şi doboară capetele cele mai sănătoase.

Iar lui Avdić nici nu-i trebuiesc atîtea. El are şi aşa imaginaţia destul de bogată şi limba destul de ascuţită. Oamenii se prefac a nu-l lua în serios, dar le place tuturor să se adune în jurul lui, să-l cinstească cu o ţigară şi să asculte cu cîtă isteţime şi cît de nestingherit vorbeşte despre ceea ce lor nu le-ar trăsni niciodată prin minte, sau chiar de le-ar trăsni, n-ar avea niciodată curaj să spună.

În seara aceasta, pe cînd urcau dealul venind dinspre oraş, muctarul îl certase că în mijlocul Baščaršijei, lîngă cişmea, de faţă cu vreo zece oameni, se întinsese la taclale. spunînd în gura mare că nu există rînduială dreaptă pe lume, că bogăţia e împărţită inegal şi nedrept, că banul merge după marfă şi marfa după ban, şi că omul sărac nu poate cu nici un chip să prindă iţele cu care sînt legate marfa şi banii.

Advić se apărase, moale, ca omul deprins cu asemenea dojeni, iar muctarul o ţinuse şi el mai mult pe glumă.

— Las' că o să te văd eu într-o bună zi atîrnat deasupra Kovaćilor, din pricina limbii şi înţelepciunii tale.

— Nu se găseşte stîlp pe măsura mea, n-a crescut încă asemenea copac.

— Nu-ţi pune tu prea multă nădejde în asta. În grădina lui Dumnezeu cresc toate felurile de copaci şi s-o găsi unu şi pentru tine. Împărăţia e puternică, poate găsi şi ce nu există. Stăteam într-o zi la tîrg, lîngă Sebilje, şi te ascultam. Tu îţi dăduseşi drumul la gură, iar Mehmed Čevra, omul muselimului, se oprise în loc şi trăgea cu urechea ; asculta şi te privea, şi te privea, dragă doamne, şi nu-şi mai dezlipea ochii de pe tine, de parcă ţi-ar fi luat măsura pentru spînzurătoare.

— Ioc, frate-miu ; nu din răutate sau din mai ştiu eu ce pricină rea se oprise omul ; vroia şi el să audă o vorbă frumoasă şi adevărată. Las' să audă, că are ce.

— De, de, vorbeşte tu şi răspunde la ce nu te întreabă nimeni ; da tare mă tem că într-o bună zi or să te întrebe ceva la care n-ai să mai ştii ce să răspunzi. E veche vorba că fiecare pasăre pe limba ei piere.

— Dar se mai zice şi că vorba dulce mult aduce !

— Bine, bine, cîte nu se zic, dar nu pentru fitecine. Nu oricare vorbă e pentru Avdić. Ascultă-mă pe mine : mai lasă pălăvrăgeala. Ia apă în gură, Avdić.

Discuţia le mai scurta calea şi le îndulcea urcuşul ; şi-i puseră capăt tocmai sus, la Piatra Albă, lîngă cei doi Beljemezi care se odihneau stînd jos.

Acolo, şi-au aprins cîte o ţigară şi au intrat în vorbă, fireşte despre secetă şi despre slabele nădejdi care le mai rămăseseră ; curînd, continuă să vorbească numai Avdić, depănîndu-şi mai departe gîndul despre paraua blestemată pe care n-o ai şi fără de care nu poţi trăi.

Celorlalţi se vede că nu prea le ardea de vorbit şi-l lăsau să povestească, pe cînd ei scoteau fuioare de fum şi le urmăreau zborul către zarea care se întuneca. Avdić vorbi deci. La început, îl mai întrerupse muctarul, mai mult din obişnuinţă decît de nevoie.

— Hai, omule, mai vezi-ţi de treabă, nu mai tot trăncăni despre ce nu poate să fie.

— Şi de ce să nu vorbesc ? De ce a lăsat Dumnezeu vorba ? „Ce nu poate să fie". Ştii tu ce poate să fie ? Nu ştii. Atunci, de unde să ştii ce nu poate să fie ?... Eu, cînd vorbesc de para, ştiu bine ce zic. De !

Dînd drumul unui nor gros de fum şi unui oftat care trebuia să cuprindă şi ceea ce Avdić însuşi nu era în stare să exprime, el continuă :

— Iaca, merg la vale, spre tîrg. Ţin mîna în buzunarul cojocului şi frămînt două accele, două părăluţe subţirele şi mititele de-ţi scapă printre degete ; şi cu cît cobor, cu atît mi se pare că şi ele se fac tot mai mici. Nu mai sînt paralele alea zdravene care, cică, erau pe vremea sultanului Soliman Kanuni, cînd, cică, cocoşul costa o accea, găina o juma' ; astea-s nişte resturi, ciuruc-accele, ştirbe şi prăpădite ; dar aşa cum sînt ele, altădată puteam să iau cu o accea o lumînare şi o jumate oca de sare, iar acuma au săltat negustorii preţurile, că jumatea oca de sare costă o accea, iar lumînarea tot o accea. Ştiu, n-am voie să le cheltuiesc pe amîndouă, că atunci, ce mă fac ? Iar de una, ce să iau mai întîi ? Şi le sucesc între degete, nenorocitele alea de accele. Dau drumul uneia în buzunar : sarea. O iau pe-aia şi dau drumul celeilalte : lumînarea. Dar nu-i chip să le iau pe amîndouă cu o singură para. Şi una fără alta nu merge, că la mine

nici copiii nu sînt ca la alţi oameni. Iaca să zicem c-aş lua lumînare şi n-aş mai lua sare. Bine, n-ai decît să stai frumos la masă şi pe urmă să te culci. Dar mai e o belea : feciorașii mei nu vor nici în ruptul capului să se atingă de ciorbă. Asta nu-i ciorbă, zic ei, şi bat cu lingurile în masă, pînă cînd îmi ies eu din fire şi le trag cîte o mamă de bătaie, la amîndoi. Ei fug sub plapumă, dar mai oftează şi în somn. că nu-i totuna să fii bătut sau să ai burta plină. Iar pe mine mă prinde jalea, cu toate că n-aş vrea să se vadă, şi-mi iese pe nas şi ce-am înghiţit aşa, nesărat.

Dar dacă iau sare. atunci mîncăm pe întuneric. Se satură copiii, frumos, cu ciorbă şi cu pîine, fie ea cum o fi. Dar fata mea a mare e mofturoasă. trage a boierie, nu vrea cu nici un chip să se atingă de mîncare. Nu o văd, dar ştiu, aşa, pe întuneric, că i se strîmbă gura a plîns şi-o aud cum şopteşte şi cere să aprindem lumînarea, „măcar atîtica", să alungăm bezna. „Mănîncă, proasto, îi zic, cît ai ce. Lumînare-ţi trebuie ! Soarele lui Dumnezeu e lumînarea săracului." Dar ea o ţine una şi bună, că vrea lumînare. Şi mi se agaţă de mînecă. Şi zice : „Nu pot, tată, nu-mi prieşte mîncarea pe întuneric, de-ar fi şi de la masa beiului." Eu o împing cît colo, şi, chipurile, mă supăr, dar îmi vine să plîng împreună cu ea.

Şi cum cobor spre tîrg, îmi trec prin minte toate astea şi-mi vine greu, şi strîng paraua aia subţirică între degete, cît pot de tare, şi-mi spun : „D-apoi o să cumpăr şi sare şi lumînare, măcar de-o fi să crăpăm apoi de foame, în întuneric". Şi cînd ajung la dugheana lui Nanić şi tîrguiesc, îmi zice băiatul ăla, chelul din prăvălie : „Paraua asta e cam strîmbă, e îndoită". Şi-o joacă în palmă. Iar eu mă uit la el, şi pînă la urmă nu mai pot, şi-mi ies din fire : „Strîmbă, zici ? Ascultă, băiete, de cînd mă ştiu, totul mi-e strîmb pe lume. Tu cîntăreşte-mi sarea, că dacă nu, dusu-m-am la altul."

Toate acestea Avdić le spune în gura mare, gesticulînd larg cu mîna dreaptă. Ceilalţi îl ascultă distraţi, zîmbind uşurel şi cam acru, căci îl ştiu ei pe Avdić şi-i cunosc poveştile. de cînd se ştiu pe lume, iar poveştile lui sînt prea slabe ca să le alunge gîndurile şi grijile.

Dar Avdić îşi gustă din plin povestirea. mai născoceşte cîte ceva şi adaugă :

— Acum, mă duc spre casă, pe urcuşul ăsta. Sarea o am la brîu ; lumînarea am înfipt-o la căciulă ; în buzunar, ţin mîinile goale. Buzunarul, mi-e gol şi el. La coborîş, puteam să mai schimb o vorbă cu accelele mele, dar acum nu mai sînt în stare să scot două cuvinte. Afurisit lucru mai e şi banul ! Cît ştii că ai în buzunar chiar şi cele două ciuruc-accele, te simţi alt om, şi la gînd, şi la vorbă. Şi nu numai chelului ăluia din dugheana lui Nanić, ba pînă şi vizirului zic că i-aş putea da de pomană. Iar cînd nu le ai, te dai la o parte din faţa te miri cui, te simţi vinovat faţă de oricine. Şi nu te gîndeşti decît la una : paralele s-au dus, sarea o să se mănînce, lumînarea o să ardă. Şi pe urmă ? Întuneric, nesărat. Şi nu mă bucur de lumînarea asta de la căciulă, dar întind mereu mîna după ea şi pipăi dacă mai e la locul ei, şi îngheţ la gîndul că aş putea s-o pierd. Aşa îl roade frica pe omul sărac. Se perpeleşte cînd are cu ce să mai cumpere cîte ceva ; iar cînd n-are, e ca şi cînd n-ar mai fi ; ba mai rău chiar, căci e viu, iar de trăit nu poate trăi. Şi tu-mi zici : „Mai lasă astea". Le-aş lăsa eu, dar nu mă lasă ele pe mine. Şi-am să spun, chiar de-aş şti că mîine îmi pierd capul : ceva e pe dos, şi gata. Ori banul, ori sarea, lumînarea şi alte nevoi nu sînt bine împărţite pe lume. Nu sînt, şi gata !

Muctarul se ridică. Ceilalţi, se ridicară şi ei. Avdić ar mai spune ceva, dar nu mai are cuvinte.

Ţigările s-au stins. S-a întunecat de tot. Şi n-a observat nimeni cînd a pierit ţinutul acela luminos din vale. S-a făcut răcoare. Oamenii pornesc fiecare în altă direcţie, spre casele lor, şi le iese în întîmpinare grija pe care nici un fel de poveşti sau de vorbe n-o pot alunga serios şi definitiv.

VREMURILE ANIKĂI

Prin anii şaizeci ai secolului trecut, în cele mai depărtate colţuri ale ţării începu să-şi facă loc o năzuinţă vagă dar puternică spre ştiinţă şi spre viaţa mai bună pe care o aduc cu ele ştiinţa şi civilizaţia. Nici Romanija, nici Drina [1] n-au putut opri năzuinţa aceasta să pătrundă în Dobrun şi să-l lumineze şi pe popa Kosta Porubović. Iar popa Kosta, om în vîrstă, nu-şi mai lua ochii de la fiu-său, unicul său fiu, Vujadin, un băiat palid şi sfios. Hotărîse să-l dea cu orice preţ la şcoală. Prin nişte prieteni de-ai săi, negustori la Sarajevo, popa izbuti să-şi trimită băiatul tocmai la Karlovci, „să prindă măcar un an-doi de seminar". Băiatul atîta a şi prins de fapt, căci, la sfîrşitul celui de-al doilea an, popa Kosta muri pe neaşteptate. Iar Vujadin se întoarse acasă, unde fu însurat şi hirotonisit în parohia tatălui său. Nevasta îi născu din primul an de căsnicie, ce-i drept, o fată, dar mai aveau toată viaţa înainte şi se părea că mulţi ani de-acum încolo tot alde Porubović au să rămînă popi în Dobrun.

Numai că nu toate lucrurile mergeau cum trebuie cu popa Vujadin. Nu s-ar fi putut spune nimic precis şi nimeni nu ştia de ce anume, dar simţeau toţi că există o oarecare nepotrivire între popa cel nou şi enoriaşi. Iar nepotrivirea aceasta nu putea fi pusă pe seama tinereții şi a nepriceperii popii Vujadin, căci, cu trecerea timpului, ea nu scădea, ba, dimpotrivă, creştea tot mai mult. Popa Vujadin era înalt şi frumos ca toţi cei din neamul Porubovićilor, dar slab, palid, foarte retras şi tăcut, şi, cu toată tinerețea lui, avea ceva bătrînesc, rece şi cenuşiu, în glas şi în ochi.

Chiar în ajunul ocupaţiei austriece, popii Vujadin i se întîmplă o nenorocire : îi muri preoteasa, la naşterea celui de-al doilea prunc. De-atunci, el se înstrăină şi mai mult de lume. Fetiţa şi-o trimise la neamurile nevestei, la Višegrad, iar el rămase în clădirea cea mare de lîngă biserica din Dobrun, singur, aproape fără slugi.

---

[1] Muntele Romanija şi rîul Drina se află la hotarul dintre Bosnia şi Serbia.

împlinea la timp toate tipicurile, venea la înmormîntări, botezuri și cununii, spunea, la cerere, și rugăciuni ; dar nu stătea de vorbă și nu bea cu țăranii în ograda bisericii, nu glumea cu nevestele tinere și nici nu se certa pentru bir cu datornicii. De aceea poporul, căruia nici așa nu-i e drag omul tăcut și trist, dar care, mai ales, își dorește popă sănătos și sfătos, nu se putea împăca nici în ruptul capului cu popa Vujadin. Orice altă meteahnă i-ar fi fost mai ușor iertată. Femeile, care și la țară făuresc faima bună sau rea, spuneau că popii Vujadin i se adună nori grei pe frunte, se plîngeau că nu le mai tihnește biserica și-l pomeneau mereu pe „pîrdalnicul popa Kosta".

— E ursuz și rupt de oameni, se plîngeau țăranii, și-și aminteau imediat de tatăl lui Vujadin, de răposatul popa Kosta, om gras, vesel, înțelept și bun de gură, care se avea bine și cu norodul și cu turcii, și cu tinerii și cu bătrînii, și a cărui înmormîntare fusese un doliu pentru toată lumea. Bătrînii își mai aminteau și de bunicul lui Vujadin, de popa Jakša, poreclit Diacon. Și el fusese altfel de om. În tinerețea lui haiducise și nu ascundea asta. Dacă-l întreba cineva : de ce, părinte, ți se spune matale Diacon ? — el răspundea pe față, rîzînd :

— Ei, fiule, pe cînd eram diacon, m-am făcut haiduc ; și cum orice haiduc trebuie să aibă și o poreclă, mi s-a spus haiducul Diacon. Și cu numele ăsta am rămas. Apoi au trecut anii și s-au năpustit cu cinstirea asupra mea cum te năpustești cu ciomegele asupra dulăului, și nu le-a mai venit bine să-mi zică haiduc : și așa, mi-a căzut „haiducul" cum îi cade broaștei coada, și am rămas numai Diacon.

Popa Jakša fusese un bătrîn cu păr stufos și cu barbă mare, care-i creștea spre laturile feței ; barba nu-i albise pînă spre sfîrșitul vieții, și-i rămăsese tot roșcată și zburlită. Iute la mînie, repezit și tăios, popa avusese și printre enoriași, și printre turci prieteni sinceri și dușmani înverșunați. Îi plăcea băutura și nu fugise, pînă la bătrînețe, de partea femeiască. Cu toate astea, fusese mult iubit și stimat.

În discuțiile lor lungi, însoțite de strigăte și de pahare cu rachiu, sătenii nu se puteau dumeri cu nici un chip și nu puteau să priceapă de ce e așa popa al lor și de ce nu seamănă el nici cu taică-său, nici cu bunicu-său. Iar popa Vujadin se afunda și se pierdea tot mai mult în singurătate și în viață de văduvie. Barba îi încărunți și părul îi albi pe la tîmple, obrajii i se scofîlciră și

se făcură pămîntii, aşa că ochii-i mari, verzi, şi sprîncenele sure abia dacă i se mai desluşeau pe faţă. Înalt, drept şi ţeapăn, popa vorbea numai cînd n-avea încotro, cu un glas adînc, fără timbru şi fără vlagă.

Fiind primul preot cu oarecare ştiinţă de carte, dintr-o familie care vreme de-o sută de ani slujise la biserica din Dobrun, popa Vujadin îşi dădea şi singur seama cît de nepotrivite îi sînt firea şi puterea ; ştia ce vrea norodul şi ce fel de popă îşi doreşte. Ştia că un asemenea popă ar fi fost tocmai contrariul a ceea ce putea să fie şi era el. Gîndul acesta îl chinuia veşnic, dar îl îngheţa şi-l înţepenea şi mai tare de cum venea în contact cu oamenii. Şi, încet, încet, se transforma într-o aversiune adîncă, nestăpînită, faţă de lume.

Tînjala continuă, ca şi multele şi grelele renunţări cerute de văduvie, adînceau şi măreau din zi în zi prăpastia dintre el şi enoriaşi. Popa suferise şi pînă acum de pe urma faptului că nu se putea lipi de oameni, că nu se putea însufleţi şi apropia de ei, ca unul de-ai lor. Dar de la o vreme începuse să-i fie şi mai rău, căci se iviseră şi unele lucruri, pe care cu bună ştiinţă trebuia să le ascundă de lume. Şi asta îi sporea înstrăinarea. Orice privire şi orice cuvînt schimbat cu oamenii i se păruseră şi pînă acum o povară. un chin şi o dedublare dureroasă ; acum însă, toate acestea deveniră şi primejdioase. Iar frica de a nu se trăda îl făcea şi mai nesigur şi mai bănuitor.

Astfel, sila faţă de oameni îi sporea, se depunea în el şi, ca un venin tainic, îl otrăvea cu-o ură neînţeleasă şi inconştientă, dar reală şi tot mai cuprinzătoare. Asta era viaţa lăuntrică, ferită de ochii celorlalţi, a lui popa Vujadin. Popa se ura pe sine, îşi ura chinurile vieţii singuratice, de văduv. Căci erau zile cînd, aşa, serios şi cărunt cum era, stătea ore întregi la geam, ascuns în umbră, şi pîndea femeile satului care treceau la rîu să limpezească rufele. Iar cînd se iveau şi le vedea cum dispar în dosul sălciilor, se întorcea cu scîrbă în odaia neaerisită şi pe jumătate goală şi le ocăra în gura mare, cu vorbele cele mai urîte. O ură inexplicabilă îl umplea atunci pînă în gîtlej, îl sufoca şi-i lua graiul. Popa scuipa zgomotos, neputînd să găsească altă uşurare sau ieşire. Dar cînd îşi venea în fire şi îşi vedea ultimul gest de furie sau prindea, în linişte aerului stătut din odaie. ultimele sudălmi, îngheţa de spaimă şi, cu un fior de-a lungul şirei spinării

şi-a ţestei, îl cutremura un gînd : popa se vedea pradă a nebuniei şi a pierzaniei.

Asemenea crize îl sfîşiau şi-i dedublau în aşa hal fiinţa, încît îi venea tot mai greu să-şi ducă viaţa ca om şi ca preot. Căci, peste o jumătate de ceas, era nevoit să stea de vorbă cu oamenii şi, palid, cu privirea fixă şi cu o voce înăbuşită, să le răspundă la nenumăratele lor întrebări, să hotărască zilele pentru botezuri, molitve şi sfeştanii. Iar deosebirea dintre omul de adineauri, din odaie, şi popa Vujadin de-acum, era atît de mare, încît îl făcea să se încovoaie sub greutatea ei, să se crispeze ca de-un chin lăuntric, să-şi muşte mustaţa şi să-şi treacă degetele prin păr ; popa abia se abţinea să nu se prăbuşească în faţa sătenilor şi să nu geamă, îngenuncheat :

— Înnebunesc !

Iar pe cînd vorbea cu enoriaşii, îşi spunea în sinea lui : iată, acum ei mă compară cu răposatul tata şi cu toţi ai mei. Şi începea să-i urască şi pe taică-su şi pe toţi ai lui.

Astfel, tot ce i se întîmpla lui popa Vujadin avea darul să-i sporească veninul şi ura ascunsă. Iar ura îi sporea cu fiecare zi petrecută în singurătate şi cu fiecare întîlnire cu oamenii. Pînă la urmă, ea îi deveni una cu trupul, cu mişcările, cu dorinţele şi cu gîndurile. Ura aceasta acoperi şi umbri totul în el şi în preajmă, deveni adevărata lui viaţă, mai reală decît oricare alta, singura în care se mişca. Sfios ca toţi cei ce se trag din familii vechi şi de seamă, cinstit şi drept, popa se căznea să-şi ascundă cît putea mai bine adevărata stare.

Veşnic răstignit între două realităţi, făcea sforţări supraomeneşti să n-o scape cumva din vedere pe cea văzută de oamenii sănătoşi, să se poarte după legile ei şi nu după cum îi cerea viaţa lui tainică. Dar într-o bună zi se întîmplă şi lucrul de care se temea atîta — popa trecu de cealaltă parte, către care de ani de zile îl îndemna totul din el : trecu la nebunia curată, vădită pentru toţi oamenii.

Aceasta se întîmplă în cel de-al cincilea an de văduvie. În dimineaţa aceea, popa se duse să vadă nişte ogoare ascunse la umbra unor stînci şi zăbovi acolo pînă către amiază cu cei ce lucrau. La întoarcere, popa rămase mirat cînd, pe-un tăpşan dintre brazi, mai jos de drum, dădu cu ochii de nişte străini de la oraş. Un inginer şi doi ofiţeri austrieci, cu două femei. Ceva mai încolo, slugile păzeau caii. Străinii stăteau pe pături întinse : bărbaţii

cu capetele neacoperite şi cu gulerele desfăcute, femeile în rochii uşoare, care te orbeau cu albeaţa lor. Cînd dădu cu ochii de ei, popa se opri, apoi urcă puţin panta şi se rezemă de-un brad strîmb. culcat într-o rînă. Asudase şi simţea cum îi bate inima. Ascuns după brad, privea fără să clipească lumea aceea de la picioarele lui, într-o perspectivă piezişă, bizară. Priveliştea îl tulbura şi-l surescita ca o imagine din vis. Şi, tot ca într-un vis, s-ar fi putut întîmpla orice, ar fi putut să iasă lucruri nemaipomenite din situaţia aceasta. Străinii mîncau şi beau pe rînd, cu pahar strălucitor, de metal. Pe popă asta îl surescita. La început se temuse să nu fie descoperit ; îşi mai dădea încă seama cît de nepotrivit şi de ridicol ar fi dacă străinii ar vedea un preot lipit de bradul cel strîmb şi holbîndu-se la femei. Încetul cu încetul însă îl părăsi definitiv şi ultimul sentiment de jenă şi de prudenţă. Orele treceau. Nici el singur nu mai ştia cît timp stătuse aşa, rîcîind inconştient scoarţa bradului. Pînă la urmă, cea mai tînără dintre femei, domnişoară, după cîte părea, se ridică şi porni pe deal, în pădure, cu cei doi ofiţeri. Trecură toţi trei chiar pe sub bradul după care se afla popa Vujadin, aşa fel încît el le văzu creştetele. Femeia se sprijinea cu stîngăcie într-un băţ ; şoldurile i se mişcau ritmic, unul după altul, iar pe faţa-i albă şi roasă de vînt şi de călărie se iviseră pete roşii, ca la oamenii sănătoşi după ce mănîncă şi beau în aer liber, într-o zi cu soare. Cei doi rămaşi sub brad se culcară acoperindu-se cu un capăt al păturii pe care stătuseră pînă atunci.

În felul acesta, spectacolul părea terminat ; preotul tresări, se trezi şi porni spre casă, ocolind cu băgare de seamă perechea culcată şi temîndu-se să nu fie observat de cei trei care urcau dealul.

Amiaza trecuse de mult. La întrebarea argatului Radivoj, popa Vujadin abia dacă răspunsese cu un mormăit ; nu-şi putea aduna gîndurile nici măcar atîta cît să explice într-un fel de ce întîrziase la masă. Umblînd prin odăile goale, îşi simţea trupul, simţea pămîntul şi ziua petrecută, ca pe un plumb, ca pe un jar, ca pe un lucru uscat, fără sevă şi fără dulceaţă. Degetele îi erau lipicioase de răşină. Îl chinuia setea. Ochii îi erau obosiţi. Pasul greu. După ce luă masa, căzu într-un somn chinuit.

Se trezi şi mai greu. Abia îşi amintea, ca de-o durere, de întîlnirea cu străinii din pădure. Ieşi din ogradă şi porni pe-o scurtătură. peste nişte bolovani, spre pădurea de brazi. Soarele asfin-

ţise. În poiană nu mai era nimeni. Prin iarbă zăceau cîteva hîrtii aruncate şi cîteva fîşii de staniol în care se răsfrîngeau ultimele sclipiri ale amurgului. Pămîntul afînat mai păstra încă urmele pantofilor femeieşti, adînci şi piezişe, nemaipomenit de mici pe cît i se părea lui. Popa Vujadin porni după urmele care se amestecau cu urmele tălpilor bărbăteşti şi ale copitelor de cai. Le căuta cu ochii, pierzîndu-le din cînd în cînd şi regăsindu-le iar. Păşea ameţit şi tot mai gîrbov, de parcă ar fi căutat şi-ar fi cules ceva. Sîngele i se ridicase în cap şi, împreună cu amurgul, îi întuneca drumul şi urmele. Aşa ajunse la răscrucea unde se termina poteca şi începea şoseaua. Acolo, pesemne că străinii încălecaseră. Acuma era pustiu şi întuneric. Pe cerul încă luminos se contura stîlpul strîmb, indicînd drumul.

Popa Vujadin rătăci mai departe pe poteca desfundată, ţinîndu-se de îngrădituri şi călcînd pe marginile arse ale potecii care i se fărîmau sub tălpi. Noaptea era senină dar înăbuşitoare. Popa abia mai putea să respire, cu întreaga zăpuşeală adunată parcă deasupra capului, în întuneric, ca într-o boltă de fier. Astfel trecu pîrîul care murmura, fără să-i simtă nici răcoarea, nici prospeţimea. Şi se pomeni în livada lui de pruni, lîngă casa ce se ghicea în întuneric. Amorţit şi istovit, popa se lungi pe pămînt. De cum se odihni un pic, îi reveni amintirea femeilor din ziua aceea şi, o dată cu amintirea, îi veni un gînd : le-am văzut eu, astăzi, cu adevărat, sau le-am visat doar ? Gîndul acesta, obişnuit şi simplu la început, începu să-l chinuie. Popa se ridică, tulburat. Fuseseră aievea sau nu ? Sigur că fuseseră. Şi dădu să se aşeze din nou, dar se opri şi mai privi o dată în preajmă.

Peste tot, beznă, bezna aceea grea şi surdă care se lasă la ţară şi-n care nu se mai aud decît vocile depărtate, singuratice şi sinistre ca geamătul de pe urmă al lumii înainte de scufundarea într-o noapte de pierzanie, după care n-au să mai vină zorile. Şi iar se ivea, ca un zvîcnet în tîmple, întrebarea : au fost aievea femeile acelea, sau n-a fost decît închipuire ? Întrebarea repetată îl înfioră ; buimăcit, porni iar spre locul de unde abia se întorsese. Mergînd, se poticnea în beznă, dar în sfîrşit ajunse la răscruce şi nimeri stîlpul. Se aplecă şi începu să pipăie cu atenţie pămîntul bătătorit şi umed în locul acela de revărsarea pîrîului. Stătea în genunchi şi pipăia locul căutînd urmele pantofilor femeieşti ; tremura şi ardea de frică şi de

dorința de-a afla sigur dacă fusese vis sau realitate. Dar atingerea și tremurul degetelor fierbinți nu erau în stare să-l dumirească.

— I-am văzut. Au fost oameni vii și femei adevărate, își spunea popa încetișor, pe cînd continua totuși să caute cu înfrigurare urmele și să străpungă cu ochii întunericul, doar-doar o mai zări hîrtiuțele pe care le văzuse sau crezuse că le vede în amurg. Pînă la urmă trebui să renunțe la căutarea urmelor și se întoarse iar în livada de pruni, ca un osîndit, încovoiat de apăsarea propriilor lui simțuri. Acolo se întinse pe spate, în iarba aspră și călduță. Și zăcu mult așa, cu mîinile întinse, ca un răstignit, țintuit de greutatea nemăsurată a propriilor lui mușchi și oase. Din amorțeala aceasta delirantă îl treziră niște glasuri. La aria Tasićilor ardea focul și-n jurul lui se strîngeau oamenii. Siluete de bărbați și de femei se mișcau în cercul de lumină și piereau apoi în beznă, după cum cereau treburile. Glasurile erau cînd puternice, cînd slabe ; dar cuvintele nu se puteau desluși, căci între popa Vujadin și foc se aflau pîrîul și drumul, iar de fiecare parte a drumului se întindea cîte un ogor. Tasićii se pregăteau să vînture grîu. Așa se obișnuia cînd zăduful era prea mare și cînd, ziua, nu era fir de adiere ca să zboare pleava. Oamenii așteptau atunci vîntulețul de noapte, care și pe cele mai mari călduri bate neapărat pe la nouă seara, dinspre strunga Stene.

Într-un loc ardea focul. Chiar pe arie, niște fete țineau sus torțele aprinse, făcînd lumină pentru cei ce munceau. Mînecile lungi și albe le atîrnau de-a lungul brațelor ridicate. Fetele stăteau neclintite, mutînd doar din cînd în cînd torța, dintr-o mînă într-alta. Bărbații mișcau de zor lopețile. În lumina rubinie, grîul zbura spre cer și boabele se întorceau, ca o ploaie grea, pe arie, pe cînd pleava plutea ușor și se risipea în întuneric, purtată de vînt.

Vocile îl treziră brusc pe popa Vujadin. Iritarea care se adunase toată ziua în el se învolbură brusc și ajunse la culme. Popa tremura și bolborosea cu glas tare :

— Astea nu se astîmpără nici noaptea ; se foiesc pe întuneric, își fîlfîie torțele și-și flutură mînecile și basmalele.

Străinele pe care le privise de dimineață ascuns după brad ; amurgul și căutarea chinuitoare a urmelor pierdute în beznă ; și

acum, noaptea asta surdă, cu focul prin care, ca printr-o fereastră roşie, deschisă brusc în noapte, se vedeau bărbaţii agitînd lopeţile şi femeile mişcîndu-se şi fluturînd. Toate acestea erau realitatea lui tainică, plină de chinuri şi de amar, care se transforma în ură. Nici o urmă din cealaltă realitate, din cea adevărată ; nici o urmă de popa Vujadin care slujea la biserică, îi spovedea pe ţărani şi se ducea la oraş în zilele de tîrg, iar femeile şi copiii întîlniţi în drum se dădeau la o parte speriaţi ca să-i facă loc şi-i sărutau mîna. Nimic din ceea ce l-ar fi putut trezi şi împiedica să facă aşa cum vroia şi cum îl îndemna totul din el.

Bolborosind într-una, popa străbătu în goană, ca un om fugărit, livada de pruni, apoi pridvorul întunecos al casei şi se pomeni în odaia lui, la geamul care dădea spre ograda bisericii şi spre aria Tasićilor. Lovindu-se de lucrurile din odaie, de care nu-şi mai amintea, popa dibui arma de vînătoare totdeauna încărcată şi prinsă pe perete. Şi, fără s-o ducă măcar cum trebuie la umăr, trase un foc spre aria luminată. Smucirea armei, care-i întinse mîinile de parcă ar fi vrut să-şi ia zborul şi-l lovi apoi în piept, zguduindu-l, îi făcu plăcere. Pînă şi izbitura îi plăcu. Popa descărcă şi a doua ţeavă. Abia atunci se auziră de pe arie ţipete de femei şi vaiete prelungi. Torţele se clătinară şi căzură, oamenii se împrăştiară care încotro ; pe arie rămase doar focul, care ardea mai la o parte. Se auziră apoi şi glasuri bărbăteşti. Dar pe toate le acoperea glasul unei bătrîne care se jeluia fonfăit şi agale :

— Jovo, mamă, ne-o ucis !

Plumbii aceştia, trimişi în noapte spre aria Tasićilor, vesteau biruinţa definitivă şi deplină a realităţii lăuntrice, căreia popa Vujadin i se împotrivise atîta vreme şi pe care o tăinuise atît de greu pînă atunci. Împins de logica aceleiaşi realităţi, popa dibui în întuneric şi găsi pe-o etajeră un cuţit mare, de Foča ; şi, astfel înarmat, fugi în noapte.

Curînd, trecu Rzavul, în zilele acelea ale anului mic şi cald. Cînd ajunse pe malul celălalt al apei, istovit şi cu răsuflarea tăiată, se aşeză pe nisip, printre răchitele tinere. Acolo, bîiguind într-una, îşi răcori cu apă pieptul şi fruntea, spălîndu-şi parcă o rană.

A doua zi se împrăştie prin tîrg şi prin sate vestea că popa Vujadin, scrîntindu-se la minte, trăsese cu puşca în aria lui alde Tasić, şi că fugise în pădure, de partea cealaltă a Rzavului. Asemenea lucru era greu de crezut şi nimeni nu-l putea înţelege şi

lămuri. Mai ales tîrgoveţii, care-l preţuiau pe popa Vujadin mai mult decît enoriaşii lui din sat, nu-şi mai reveneau din uimire. Sătenii, care primesc toate mai rece şi mai simplu, se minunau şi-l căinau în felul lor. În ziua aceea era zi de tîrg. Sătencele, pornite spre tîrg sau venind dintr-acolo, se opreau din drum şi, după ce-şi dădea bineţe — ca furnicile care se adulmecă — mai mult cu ochii decît rostit, aduceau imediat vorba despre popa Vujadin şi se închinau „unuia Dumnezeu, mare şi milostiv“, să le aibă în pază pe ele şi pe tot omul.

În tîrg erau pe atunci mulţime de jandarmi şi de fraicori [1], care îi urmăreau pe răsculaţii din Nevesinje. Acum, porniră toţi să-l caute şi să-l prindă pe popa Vujadin. Sătenii veneau să anunţe că-l văzuseră în cutare şi cutare pădure, cum se holba în jurul lui, zdrenţuit, desculţ şi cu capul gol, cu un cuţit în mînă. Dar pînă să ajungă jandarmii acolo, popa dispărea fără urme. Uneori, noaptea, smintitul îi speria pe ciobani, prin pădure, şi cînd ei fugeau înspăimîntaţi, se încălzea la focurile lor. Aşa s-a şi trădat, din pricina unui foc care se vedea de departe. Cînd au sosit jandarmii acolo, abia în zori, pe popă îl furase somnul şi dormea lîngă focul aproape stins. Şi, cum n-a vrut să se lase prins, au trebuit să-l lege.

A doua zi, jandarmii l-au trecut prin tîrg. Cu mîinile legate la spate (capetele lanţurilor le ţineau jandarmii), popa mergea cu capul gol, cu paşi grăbiţi nefiresc. Capul şi-l lăsase tare pe spate, aşa că părul lung şi cărunt îi cădea pe umeri. Buza de jos şi-o ţinea strînsă între dinţi, iar ochii îi avea pe jumătate închişi. Pe faţa lui ridicată spre cer nu se vădeau semne de nebunie, ci o foarte dureroasă suferinţă de mucenic. Numai cînd şi-a coborît privirea, i s-au văzut ochii injectaţi de sînge, tulburi şi îndobitociţi. Şi nu era fiinţă vie care să nu-l căineze. Femeile plîngeau. Jandarmii, care se simţeau stingheriţi, au încercat să-l lase nelegat, dar popa se smuci imediat şi dădu să fugă. Aşa, în lanţuri, l-au trimis la Sarajevo. Acolo, în spitalul cel mare din Kovač, într-o odaie întunecoasă, popa Vujadin mai trăi vreo zece ani, fără să ştie nimic, nici de el, nici de lume.

Cu nefericitul popă Vujadin se stinse familia Porubović. În parohia Dobrunului veni preot străin. Şi popa Vujadin fu dat

---

[1] *Fraicori* — detaşamente de voluntari.

uitării înainte de a-şi sfîrşi zilele în ospiciul din Sarajevo. Prin sate, mai era pomenit în treacăt doar, cînd venea vorba („Asta s-a întîmplat în vara cînd s-a smintit popa Vujadin...“). La oraş, soarta rea a popii Vujadin stîrni mare emoţie ; oamenii se gîndiră încă mult timp la ea şi vorbiră încă multă vreme. Năpasta era nemaipomenită şi părea atît de sinistră şi de neaşteptată, încît fiecare, în compătimirea lui pentru nefericitul popă, ascundea şi-un pic de teamă inconştientă pentru sine şi pentru soarta alor săi. Fără să vrea, fiecare încerca să găsească o cauză şi-o explicaţie a nenorocirii întîmplate, ca să-şi uşureze astfel inima şi să-şi potolească gîndul cel greu. Dar oricît încercau tîrgoveţii să-şi amintească vreun lucru mai neobişnuit din viaţa popii Vujadin, nu izbutea nimeni să descopere nimic. Soarta popii li se ivea în faţă, simplă şi inexplicabilă : copil trist, tînăr singuratic, bărbat nefericit. Mai apoi, amintirea popii Vujadin şi a pătimirii lui începu să pălească şi la oraş; dar înainte de a se fi stins cu totul, ea reînvie amintirile altor nenorociri şi altor vremuri, de mult uitate. Astfel, în desele discuţii despre familia Porubović, se ajungea nu numai la tatăl şi la bunicul popii Vujadin, ci şi la străbunicul lui, Melentije, faimosul protopop de pe vremuri al Dobrunului ; şi, prin el, se ajungea şi la *vremurile Anikăi.*

Mula Ibrahim Kuka trezi primul amintirea Anikăi. Lui îi plăcea să pară om învăţat şi misterios, deşi de fapt nu era decît un leneş blajin şi-un ignorant, trăind din faima şi din averea bunicului său, faimosul *muteveliu* [1] Mula Mehmed, om înţelept şi scriitor de cărţi, care trăise o sută şi unu de ani. În cărţile şi însemnările rămase de la Mula Mehmed se aflau scrise toate cîte se petrecuseră cîndva în tîrg şi tot ce bătrînul aflase că se întîmpla în lume. Erau notate acolo inundaţiile, anii de secetă, războaiele de aproape şi de departe, eclipsele de soare şi de lună, ciudatele semne cereşti care se iviseră cît trăise el şi tot ce tulburase pe vremea aceea tîrgul şi lumea lui. Pe lîngă vestea că într-un oraş din Germania se născuse diavolul şi că fusese închis într-o sticlă fiindcă nu era mai mare de-o şchioapă, şi că multă lume se ducea să-l vadă, se mai afla vestea despre un general creştin, numit Bunaparta, care trecuse în Misir [2] cu dorinţa smintită de-a se război cu sultanul. Iar cîteva pagini mai încolo, lîngă vestea că în paşalîcul Belgra-

---

[1] *Muteveliu* — administrator al unei fundaţii.
[2] *Misir* — numele turcesc al Egiptului.

dului se răzvrătiseră raialele mînate de oameni răi, şi că săvîrşiseră fapte necugetate, se afla şi următoarea însemnare :

„În zilele aceluiaşi an, porni pe căi greşite o femeie din tîrgul nostru, o ghiaură (Dumnezeu să-i lovească pe toţi necredincioşii !), care într-atît de ticăloasă şi de samavolnică se făcu, încît se duse vestea de stricăciunea ei pînă dincolo de uliţele tîrgului. Mulţi bărbaţi umblat-au la ea, şi mai tineri şi mai copţi, şi multă tinerime se spurcă acolo. Căci ea călcat-a în picioare şi stăpînirea, şi legea. Dar se găsi o mînă care să-i plătească, iar ticăloasa săvîrşitu-s-a după faptă. Şi în lume se făcu iarăşi rînduială şi oamenii îşi aduseră iar aminte de poruncile celui atotputernic."

Mula Ibrahim citi în dugheană însemnarea aceasta : dintre bătrîni, unii prinseră să-şi aducă aminte lucruri auzite de demult, pe vremea copilăriei lor, din povestirile altor bătrîni ; şi aşa, se află iar despre vremurile Anikăi, peste care se aşternuse uitarea.

Iată cum a fost.

I

Uitate erau. de mult. vremurile cînd Anika se război cu toată lumea creştină şi cu toate mărimile laice şi bisericeşti, dar mai ales cu protopopul Dobrunului, Melentije. Odinioară însă, au fost ţinute minte şi s-a povestit mult despre ele ; iar în discuţii, oamenii luau ca măsură sigură a timpului „vremea cînd Anika făcea prăpăd".

În tîrg, unde bărbaţii şi femeile se aseamănă unii cu alţii cum se aseamănă oile între ele, se întîmplă ca soarta să mai aducă pe lume, aşa cum aduce vîntul sămînţa, vreun copil neobişnuit şi care se face cunoscut prin belelele şi buclucurile pe care le pricinuieşte, pînă cînd i se scurtează şi lui picioarele, iar vechea rînduială se reaşază în oraş.

Tatăl Anikăi era brutarul Marinko Krnojelac. În tinereţe Marinko fusese vestit pentru frumuseţea lui aproape femeiască, dar îmbătrînise repede şi se lenevise înainte de vreme. Cam pe cînd avea vreo patruzeci de ani, trecînd pe la livada lui de pruni aflată în afara oraşului, dincolo de rîu, Marinko află acolo un ţăran drumeţ, care culegea prune împreună cu fiu-său. Marinko îl ucise pe loc, cu un par. Copilul ţăranului izbuti să scape cu fuga. Uci-

gaşul, prins de zapcii chiar în dimineaţa aceea, fu judecat la Sarajevo şi osîndit la şase ani muncă silnică. Cei ce se aflau pe atunci la Sarajevo povesteau că-l văzuseră zăngănindu-şi lanţurile şi cărînd var, împreună cu alţi puşcăriaşi, prin mahalaua Žuta Tabija. Patru ani de puşcărie Marinko i-a făcut la Vidin. Cînd se întoarse acasă, îşi aduse şi nevastă din lume, căci nevasta dintîi, cu care n-avusese copii, murise pe cînd el se afla la puşcărie. Apoi brutarul îşi văzu mai departe de meseria lui, trăind tihnit, cum trăise înainte de a-l lovi nenorocirea aceea.

Nevasta de-a doua, Anda, o femeie mult mai tînără decît el, stătea veşnic îndoită de mijloc şi avea pe faţă o expresie de chin potolit, iar în ţinută ceva distins, străin şi timid. Oamenii n-o iubeau şi n-o preţuiau. Credeau toţi că fusese găsită la puşcăria din Vidin şi îi spuneau vidineanca. Marinko se căznea zadarnic să-i convingă că se înşelau şi că ea era fata brutarului la care muncise un timp, după ce-şi terminase osînda.

Aceasta a fost mama Anikăi. Cu ea, Marinko a mai avut un copil, mai mare decît Anika, un băiat, Lale, alb la faţă, subţire, cu nişte ochi minunaţi şi zîmbitori, dar slab de minte. Lale îşi petrecu copilăria lîngă maică-sa, apoi începu să-l ajute pe taică-său în meserie. De umblat cu ceilalţi flăcăi nu umbla, nu bea, de fumat nu fuma, şi nici nu se uita după fete.

Cînd s-a născut şi cum a crescut Anika, nu-şi amintea nimeni.

Lîngă o mamă tăcută şi ursuză, creştea o fetiţă slăbuţă şi înaltă, cu nişte ochi mari, sfidători şi plini de neîncredere, şi cu o gură care, pe feţişoara ei, părea prea mare şi oricînd gata de plîns. Creştea, dar numai în înălţime. Mama îi lega băsmăluţa pe cap într-un fel deosebit, nu cumva să i se vadă vreun firişor de păr : astfel, copila părea şi mai ciudată, şi mai slabă. Zburlită şi colţoasă, ea umbla veşnic îndoită din şale, ruşinată parcă de înălţimea ei, cu gura strînsă a sfidare şi cu ochii în jos. Fireşte, nimeni nu-i dădea nici o atenţie fetiţei acesteia a lui Krnojelac care, pe lîngă că era neînsemnată, mai ieşea şi rar din casă, ducîndu-se numai pînă la prăvălia lui taică-său şi înapoi.

Odată, la jumătatea unei ierni lungi şi umede, veni o Bobotează neobişnuită, fără gheaţă şi fără zăpadă. Alaiul credincioşilor călca prin băltoace de noroi. Ripidele sclipeau. Oamenii îşi mijeau ochii din pricina unui soare timpuriu şi nesănătos. Apa din care fu scoasă crucea n-avea pic de gheaţă în ea şi era verzuie şi tulbure, ca primăvara.

La intrarea şi la ieşirea din biserică, ochii tuturor se aţintiră miraţi asupra fetei lui Krnojelac. Deşi încă subţirică, fetiţa aceea slăbuţă şi gîrbovă se albise la faţă, se îndreptase şi se împlinise în timpul iernii. Ochii i se făcuseră mai mari, gura mai mică. Fata purta o haină de atlas, de-o croială neobişnuită. Oamenii întorceau capul după ea. Mulţi se întrebau cine o fi şi a cui o fi fata asta care vine singură la biserică, căci, într-adevăr, părea venită din alt oraş, din altă lume.

Iar Anika trecu agale prin mulţime, cu un mers nou şi cu un chip nou, fără să privească nici în jos, nici la vreunul din cei ce se uitau la ea, ci drept spre uşa bisericii către care mergea. În uşă se întîlni, aproape ciocnindu-se, cu un bărbat, Mihailo Nikolin, poreclit Străinul. O clipă, se zăpăciră amîndoi şi se opriră, el mai mult decît ea ; apoi trecură pragul, unul lîngă altul, cam în aceeaşi clipă.

Duminica următoare, după Bobotează, se întîlniră la aceeaşi uşă, dar acum nu din întîmplare. Mihailo o aştepta şi se duse la ea. Iar lumea, mirată de schimbarea bruscă şi neobişnuită a Anikăi, se mira de asemenea că Mihailo, care nu umbla nici cu fetele de vîrsta lui, o aşteaptă şi-o petrece pe ea. Tîrgul nu mai contenea să vorbească despre fata lui Krnojelac, care devenise dintr-o dată domnişoară, şi încă aşa fel, încît se deosebea şi la chip şi la port de toate celelalte femei.

Dar această primă ieşire nu zăpăci numai lumea, ci şi pe Anika însăşi. Fata începu să se uite cu alţi ochi în jurul ei. Şi, descoperind parcă pentru prima dată că are un trup, începu să se îngrijească şi să se privească.

În anul acela, primăvara îşi făcu loc încet şi cu toane. Cînd vremea era frumoasă, Anika ieşea în curte, respira adînc şi clipea din ochi. O obosea umblatul, dar îndată ce intra în casă simţea cum o trec fiorii şi, fiindcă odaia i se părea rece şi întunecoasă, ieşea din nou în curte. Iar cînd soarele apunea pe după zidul curţii, Anika fugea zgribulită de umbra care începea să se întindă şi se căţăra cît putea mai sus, doar doar o mai vedea o dată soarele. În zilele reci, cu lapoviţă şi cu cer mohorît, Anika rămînea în casă, aprindea focul şi stătea acolo, privind jocul flăcărilor. Descheindu-şi bluza, îşi punea o mînă ceva mai jos de subsuoară, la locul unde, pe coastele slăbuţe ale fetelor, începe să se desprindă şi să crească sînul. Acolo, pielea e mai întinsă şi mai netedă decît pe tot trupul. Şi ea îşi apăsa ore întregi locul acela, privind focul

şi oalele de pe plită, ca pe nişte ochi; şi toate îi spuneau cîte ceva, cu toate stătea de vorbă. Iar cînd o striga cineva şi trebuia să-şi ia mîna de la sîn şi să iasă din casă, tresărea ca trezită din somn. Apoi, cînd se întorcea şi se aşeza din nou lîngă foc, nu-şi mai putea găsi, multă vreme, astîmpăr ; i se părea că n-o să mai poată dibui, cu nici un chip, locul unde-şi ţinuse mîna ; avea atunci senzaţia că adineauri, cînd fusese strigată, scăpase ceva de preţ, într-o apă tulbure şi adîncă.

Aşa trăia fiica lui Krnojelac, copleşită cu totul de gîndurile despre sine, tăcută, nepăsătoare faţă de lume. Şi se făcea din zi în zi mai mare şi mai frumoasă. Aşa trecea, repede şi tainic, timpul fetei ; vara, toamna şi din nou iarna. Duminica şi de sărbători Anika se ducea la biserică, însoţită de-o vecină palidă şi slăbuţă. La început, Mihailo o aştepta totdeauna în curtea bisericii şi schimba o vorbă, două cu ea. Încet, încet însă începură să se apropie şi ceilalţi flăcăi. Fata frumoasă şi voinică, răsărită acum pe deplin din copila sfioasă şi slăbuţă a lui Krnojelac, deveni în iarna următoare ţinta principală a dorinţelor bărbăteşti şi a bîrfelilor femeieşti.

În aceeaşi iarnă muri şi Marinko. Fiul său, Lale, preluă şi-i continuă munca. Deşi tînăr şi netot, el se dovedi muncitor bun şi menţinu muşteriii tatălui său.

Anđa, care şi pînă atunci trăise ca o umbră, se gîrbovi şi se uscă şi mai mult. Fiică-sa, cu care niciodată nu se iubise şi nici nu se înţelesese prea bine, era acum la vîrsta cînd fetele sînt egoiste, închise în ele, fără inimă şi fără pic de atenţie faţă de părinţi şi de mediul înconjurător. Singurul fir care o legase pe vidineancă de oraşul acesta pierise. Ea încetă cu totul să mai vorbească. Nu plîngea. Se uita doar, cu o privire pierdută, la toate din jurul ei. Şi n-a avut nevoie să zacă de vreo boală ca să se stingă. A murit, în vara aceluiaşi an, cînd Anika nici n-apucase încă să-şi scoată doliul de pe urma lui taică-său.

Pentru ca fata să nu rămînă singură, se mută în casă mătuşa Plema, sora vitregă a răposatului Marinko, o văduvă foarte bătrînă şi pe jumătate oarbă, care avusese o tinereţe furtunoasă şi nefericită ; dar se scursese atîta vreme de cînd mătuşa Plema îşi trăise necazurile şi patimile tinereţii, încît nimeni, nici chiar ea, nu mai putea să-şi amintească din ce anume fuseseră săvîrşite. Între mătuşa aceasta şi Lale cel nătîng, trăia Anika. Moartea părinţilor, golul care se crease în jurul ei, doliul pe care-l purta nu făceau

decît să sublinieze şi mai mult marea ei frumuseţe şi firea ei ciudată.

Anika se făcuse cu un cap mai înaltă decît frate-său. Şi tot mai creştea, şi se împlinea. Se schimba mereu. Privirea i se făcuse deschisă, ochii ei întunecaţi căpătaseră o nuanţă viorie, pielea îi devenise mai albă, mişcările mai line şi mai fireşti. Tot tîrgul nu vorbea decît despre măritişul ei. Despre asta îi vorbeau, fireşte, şi flăcăii, lîngă biserică. Ea îi privea pe toţi la fel şi-i asculta liniştită ; cel mai des şi mai îndelung îl asculta pe Mihailo, dar nu-i răspundea niciodată nimic precis. Vorbea cu glas stins şi înăbuşit, aproape fără să-şi mişte buzele drepte şi pline, dar încă niţeluş palide. Cuvintele ei, de cele mai multe ori monosilabice, nu lăsau nici un ecou, ci se stingeau şi se ştergeau cu desăvîrşire, de cum le rostea. De aceea tuturor le rămînea mult mai viu în amintire chipul decît glasul şi cuvintele ei.

Dar cu cît fata era mai enigmatică şi mai cu toane, cu atît vorbea tîrgul mai mult despre ea şi despre măritişul ei ; iar în legătură cu măritişul acesta, la început se pomenea de obicei numele lui Mihailo.

Mihailo venise în tîrg acum şase ani, ca băiat de prăvălie la jupîn Nikola Subotić. Jupîn Nikola făcea afaceri cu vite şi cu piei, şi cum treburile îi mergeau bine ar fi fost printre primii, dacă n-ar fi avut două patimi care-l rodeau : hoinăreala şi jocurile de noroc. Nicăieri nu-şi afla liniştea. Rămăsese văduv de tînăr şi nu se mai însurase. Om de mare curaj şi de-o forţă şi inteligenţă puţin obişnuite, era foarte norocos şi în afaceri, şi la joc. Marele lui noroc fusese însă faptul că, cu vreo opt ani în urmă, la Sarajevo, îl luase la el pe Mihailo. Mai întîi cu leafă, apoi la parte. Căci, pe cînd jupîn Nikola călătorea mereu şi alerga după norocul acela al jocului care te lasă cu mîinile goale, Mihailo avea grijă şi de casă, şi de prăvălia din Višegrad, făcînd afaceri mici, dar fără riscuri, şi împărţind cinstit cîştigul. Astfel, îşi cîştigase un prestigiu definitiv în tîrg. Căci la început, tîrgul îl primise cu duşmănie şi neîncredere, ca pe orice străin. Mihailo izbutise să realizeze singurul lucru cu care se putea menţine printre localnici : făcuse avere şi-şi consolidase poziţia.

Acum, Mihailo trăia singur, în casa stăpînului său. De gospodărie îngrijea o bătrînică, rămasă acolo încă de pe vremea cînd jupîn Nikola fusese însurat. Om cu carte, priceput în afaceri şi pe de-a-ntregul devotat muncii, Mihailo ducea pe umeri cea mai mare

parte a treburilor şi-a răspunderii. Altminteri, ai fi zis că se străduie să nu se deosebească prin nimic de ceilalţi tîrgoveţi. Făcea tot ce făceau şi ceilalţi flăcăi, chefuia, bea şi cînta cu ei. Mulţi încercaseră să-l însoare, dar el îi refuzase totdeauna, fie cu o glumă, fie tăcînd. De aceea rămăseseră toţi foarte miraţi iarna trecută cînd începuse să se întîlnească şi să vorbească cu Anika. Dar şi mai mult se mirară primăvara, cînd Mihailo renunţă s-o mai aştepte pe fată. Oamenii se întrebau ce-o fi putut să se întîmple între fata cea ciudată a lui Krnojelac, şi Mihailo ăsta, despre care şi aşa nu prea ştiau nimic, şi se pierdeau în presupuneri. Cercul de tineri din jurul Anikăi se lărgi însă din ce în ce şi deveni tot mai agitat, aşa că lumea încetă să mai vorbească de Mihailo. Şi nimeni din tot tîrgul acesta stătut n-ar fi putut ghici ce-l despărţise pe Mihailo de Anika, fiindcă nimeni n-ar fi putut bănui ce ascundea fostul lefegiu al lui jupîn Nikola în dosul înfăţişării lui de om liniştit şi harnic.

Familia lui Mihailo, armurieri din tată şi fiu, era din Sandžak, dar bunicu-său părăsise încă din tinereţe Nova Varoš, stabilindu-se în Prizren. Acolo, tatăl lui Mihailo făcuse avere frumoasă cu meseria părintească, iar unul din unchi ajunsese preot. Şi pe Mihailo, care pricepea slovele şi iubea cartea, familia vrusese să-l popească. Băiatul era slăbuţ, căci, trăgîndu-se din a patra generaţie de armurieri trăiţi în condiţii mai bune şi lucrînd mereu aceeaşi meserie, se rafinase şi devenise mai subţire. Dar taică-său muri înainte de vreme, iar Mihailo rămase şi el armurier, împreună cu frate-său mai mare.

După moartea tatălui, Mihailo şi frate-său mai mare munciră şi locuiră laolaltă. Fratele lui Mihailo intrase în al douăzeci şi treilea an al vieţii, dar nici nu voia să-şi caute nevastă, nici nu-l lăsa pe mezin să se însoare înaintea lui. Mihailo îndura greu dorul de femeie, dar îi era ruşine să se certe cu frate-său şi să se despartă de el din pricina asta. Într-o zi, pe cînd se întorcea de la o moşioară din Ljubižda, flăcăul, chinuit de dorinţă, intră în hanul Krstinoaiei, de la răspîntia cea mare.

Afară era încă zăpuşeală, iar în han nu se afla decît Krstinoaia, o femeie de vreo treizeci de ani, roşcovană şi cu forme pline. Pe cînd stăteau de vorbă amîndoi, ea se dădu foarte aproape de el ; tremurînd din tot trupul, Mihailo întinse o mînă, pe care femeia

n-o respinse. Tocmai atunci se ivi însă de undeva Krsta, soțul bolnăvicios și ursuz al hangiței, care, după cîte părea, trăia cu totul sub papucul nevestei lui sănătoase și descurcărețe. Krstinoaia îi șopti lui Mihailo să vină a doua zi, către seară. În seara următoare cînd, răsuflînd greu și agitat, sosi la han, Mihailo încă nu era pe deplin convins că asemenea lucru e posibil și că se va realiza. Iar cînd, într-adevăr, ea îl întîmpină și-l duse într-o odaie nelocuită, flăcăului i se păru că-și leapădă de pe el o povară de nesuportat și că în față i se deschide lumea mare și frumoasă a lui Dumnezeu.

În luna aceea, Mihailo mai veni la han de vreo două ori, noaptea, în taină, și se întoarse în oraș la fel de nevăzut, dar plin de-o imensă fericire amoroasă. Nu se gîndea de loc la Krsta, care și așa era o umbră de om ; nu dădea nici o atenție vorbelor Krstinoaiei care, visînd la viitorul și la soarta ei, spunea că poate s-o îndura Dumnezeu și cu ea odată și-o va scăpa de soț. Iar cînd veni a patra oară, n-o găsi pe hangiță la ulucă. Mihailo stătu s-o aștepte puțin și atunci auzi mai întîi o ceartă furioasă, apoi niște țipete venite din odaia în care de obicei își întîlnea ibovnica. O clipă, flăcăul simți că îngheață, dar porni spre odaia cu pricina. Cînd deschise ușa, îi văzu pe Krsta și pe Krstinoaia, luptîndu-se, încleștați. Krsta ținea în mîna dreaptă un topor, dar femeia îl apucase în așa fel, încît nu putea să facă nici o mișcare. Gîfîiau amîndoi, istoviți de luptă și-și aruncau sudălmi și frînturi de fraze rămase din cearta pe care o încheiau în felul acesta. Cînd Mihailo, uluit și nepricepînd nimic, se opri în prag, Krstinoaia izbuti să-și doboare soțul. Căzu și ea o dată cu el, fără să-i lase o clipă mîna în care ținea toporul. Se prăbuși peste el ca o fiară, ca o avalanșă, ca un potop de ape, ca un bolovan țintit și aruncat de undeva ; își apăsa bărbatul cu mîinile, cu pieptul, cu genunchii, cu toată puterea și greutatea ei. Krsta dădea din picioare încercînd, încordat, să se ridice ; dar ea se întinse și mai mult peste el, apăsîndu-l și cu bărbia. Fiindcă nu vroia să se ridice, ca nu cumva să slăbească apăsarea, fie și a celui mai neînsemnat mușchi, femeia ridică doar ochii spre Mihailo și strigă înăbușit, cruțîndu-și parcă glasul :

— Picioarele ! Ține-l de picioare !

S-a așezat el oare atunci pe picioarele soțului doborît și a lăsat-o pe Krstinoaia să-i scoată cuțitul de la brîu ? Făcuse, într-adevăr, asta ? Iată întrebarea pe care și-o punea de opt ani, zi și noapte, așa cum mînca și cum dormea, ba mai des chiar. Și

de fiecare dată, după ce trecea prin văpăile focului nevăzut de nimeni, își răspundea mai întîi că nu, că ar fi de necrezut, că asemenea lucru nu e îngăduit, nu se poate face; mai apoi însă, înlăuntrul lui se cobora întunericul, și-n bezna aceea își spunea adevărul: că făptuise nelegiuirea, că se așezase peste picioarele soțului doborît, că simțise cum femeia îi scoate cuțitul de la brîu și cum îl lovește pe Krsta de trei, de patru, de cinci ori, la nimereală, femeiește, între coaste, în pîntec, în șold. Da, făcuse fapta asta de necrezut, lucrul acesta cu neputință de făcut. Și nelegiuirea lui groaznică și rușinoasă îi stătea mereu în față, neclintită, ireparabilă.

Apoi fugise afară și se așezase pe ghizdul cișmelei hanului care murmura în liniștea nopții (lui i se părea că duduie), și-și muiase amîndouă mîinile în apa rece.

Cînd își venise în fire, mai tremura încă. În minte i se desfășurară cu o viteză de necrezut cele văzute și auzite mai adineauri. Iată ce însemnau, de fapt, luna de extaz și fericirea care-i susurase în suflet și unduise luminoasă, fără bănuieli și fără gînd la nenorocire. Lucru ciudat, în loc să cugete la grozăvia și la ticăloșia petrecută sub ochii lui și cu participarea lui, gîndul, ca înnebunit, i se întorcea la fericirea de-o lună, dorind s-o sluțească și s-o înjosească. Ca o lumină și ca o trezire, prindea din ce în ce mai mult rădăcină gîndul că tot ce se întîmplase între el și Krstinoaia, totul, de la început, fusese la fel de groaznic, de rușinos și de crud. Nu mai simțea nici urmă din setea amoroasă și nici din fericirea care clocotise în el timp de-o lună de zile. Și toată ființa îi era acolo, neînsemnată și invizibil de măruntă, cauză și unealtă. Căci acolo se aflau socoteli mari, de care el habar n-avea, și pe care Krsta și Krstinoaia se căzneau de mult să le descurce, iar acum le încheiaseră definitiv. Se simțea trădat, rușinat, furat, strivit pe vecie ; simțea că în jurul lui s-a strîns un laț pe care-l trag, fiecare spre partea lui, bărbatul și nevasta, cu o ură adîncă și învechită, mult mai mare și mai puternică și decît ei, și decît el. Iată, aceasta i-a fost fericirea.

L-a trezit din gînduri glasul Krstinoaiei, care-l chema prin ușa crăpată, stins, aproape în șoaptă. Mihailo s-a ridicat și s-a apropiat de ea. Ținîndu-se cu mîna stîngă de ușă, femeia i-a întins cu dreapta cuțitul și i-a spus cu glas firesc, sec și șoptit :

— Ia-l. Ți l-am spălat.

El a simţit clar ce-o să se întîmple dacă o să atingă măcar cuţitul ; de aceea s-a dat brusc la o parte ; apoi, imediat, i-a tras cu mîna dreaptă o lovitură cumplită femeii, care, dînd drumul la uşă, s-a prăbuşit în odaie, cu o bufnitură surdă. Lovitura lui n-avea nimic comun cu cele pe care ea le dăduse unui trup pe jumătate mort. Uşa rămase larg deschisă. În odaie, ardea liniştit lumina slabă a unei lumînărele de ceară şi zăcea Krstinoaia, leşinată, lîngă cadavrul lui Krsta, acoperit cu o rogojină. Mihailo ieşi repede la drum. Cişmeaua gîlgîia zgomotoasă iar apa, care umpluse jgheabul de piatră, se revărsa pleoscăind.

Ajunse în oraş nevăzut de nimeni, înainte de revărsatul zorilor. Avea de gînd să-şi schimbe hainele, să aştepte dimineaţa şi să se predea justiţiei. Dar cînd sosi acasă, cînd trecu prin curte, cînd îşi văzu casa, odaia, lucrurile cunoscute, aşa cum fuseseră de totdeauna, şi înainte de noaptea aceasta şi înainte de fericirea dragostei de-o lună, începu să-şi facă loc în el tot mai repede şi mai clar gîndul că nu trebuie să se predea, că arestarea lui ar fi arestarea unui nevinovat, că nu e vinovat de acuzaţiile care i s-ar aduce ! Vina lui era alta, mai gravă, dar pe zapcii şi pe judecători i-ar fi simţit ca pe-o nedreptate şi-ar fi fost gata să fugă, să se apere de ei, să lovească şi să ucidă din nou, la nevoie. Mihailo tremura, înfrigurat ; vederea i se întunecase şi totul era răscolit în el ; dar se gîndea tot mai clar şi mai precis nu numai că nu trebuie să se predea, ci şi că nu trebuie să se lase prins. Şi se hotărî să fugă.

Flăcăul acesta nefericit, fiu de armurier şi preot nerealizat, se judecă pe sine şi pe alții în dimineaţa aceea şi izbuti să fie mare, drept şi infailibil în nenorocirea lui. Se înşela doar în privinţa timpului. Măsurat în raport cu ceea ce se petrecea în el, i se părea că timpul trece mult mai încet decît trecea în realitate.

Tocmai îşi schimbase hainele şi-şi pregătea, pentru fugă, cele cîteva lucruşoare de care nu se putea lipsi, cînd intră Ievra, sluga casei, şi începu să-i povestească ce auzise prin vecini. Tot tîrgul, care începuse să se trezească, povestea cum azi-noapte tîlharii atacaseră hanul Krstinoaiei, îl uciseseră pe Krsta şi-o răniseră pe hangiţă. Deşi rănită, Krstinoaia însăşi povestise totul şi-i descrisese amănunţit pe „tîlharii greci“ care atacaseră hanul.

În timp ce Ievra vorbea, Mihailo se hotărî ca, din moment ce întîrziase şi nu izbutise să plece înainte de trezirea tîrgului, să

mai rămînă un timp în casă și să aștepte acolo confirmarea veștii acesteia, care semăna a minune de necrezut. Iar dacă au să apară zapcii sau alți oameni ai autorităților, el o să fugă prin grădină spre zăvoiul cu răchite.

Mai tîrziu ieși în oraș, prudent, dar hotărît să ucidă sau să se lase ucis dacă va fi bănuit și dacă vreun zapciu se va apropia de el.

Cu mîna pe cuțitul ascuns, cu dinții strînși, încercînd să-și înfrîngă tremurul, Mihailo străbătu ulițele, mirîndu-se singur că oamenii n-aud cum îi bate și cum îi bubuie inima dezlănțuită. Părea calm, asculta tot ce se povestea despre atacarea hanului Krstinoaiei și tot ce vorbeau oamenii cu prilejul acesta despre hangiță. Ba chiar găsi putere să spună și el cîte un cuvînt.

Zile întregi trăi fără somn și fără mîncare, prelungindu-și viața clipă cu clipă.

După cîteva zile, era vădit că Krstinoaia își menținea declarațiile despre tîlharii necunoscuți și că nimeni nu se îndoia de spusele ei ; hangița se însănătoșise ; purta doliu după bărbatu-său și vedea mai departe de treburile hanului ; atîta doar că-și adusese în casă o soră, văduvă, cu un băiețel, ca să nu fie singură. Abia atunci, cînd își dădu seama că primejdia trecuse, Mihailo simți că-l părăsesc puterile și căzu la pat.

Dar nu se trădă nici în delirul cel mai crunt. Iar după vreo trei săptămîni, cînd se însănătoși, văzu că hangița știuse să păstreze taina. Și-atunci, cu un calm de care mai tîrziu se minună el însuși, începu să pregătească, încet și pe îndelete, tot ce trebuia pentru plecare, ca să nu stîrnească nici bănuielile lumii, nici bănuielile familiei. Frate-său era lacom din fire, Mihailo folosi meteahna aceasta ; îi lăsă prăvălia și, luînd o parte din ce-i revenea, în bani gheață, căpătă consimțămîntul lui de-a pleca în lume. Și pregăti totul cu atîta iscusință, încît, într-o bună zi, părăsi tîrgul fără ca plecarea lui să dea loc la vreo bănuială sau să mire pe cineva.

Dar de îndată ce trecu după primul deal și nu-și mai văzu ogorul și stîna din Ljubižda, curajul îl trădă și liniștea îl părăsi. Se simți blestemat și hăituit. Umbla pe poteci și pe scurtături, cu întreruperi inegale, căuta drumuri șerpuite, numai ca să-și piardă urma și să se ferească, nici el nu știa de cine. Cînd dispăru orice pericol real, începu să-i sporească spaima și să se desfășoare jocul

imaginaţiei nesănătoase şi al conştiinţei lui zdruncinate. Mihailo ocoli Nova Varoš, unde avea rude. Abia pe undeva, pe la Priboj, se apropie pentru prima dată de-un han şi-şi cumpără pîine şi tutun.

Cumpătat din fire şi crescut cu severitate de tatăl şi de fratele său mai mare, Mihailo fuma rar. Acum însă începu să fumeze mereu şi cu patimă. Îşi dădu seama ce comoară e scînteiuţa nestinsă din faţa ochilor şi fumul albăstrui care gîdilă ochii şi gîtul şi-i dă omului posibilitatea să verse o lacrimă fără să plîngă, să tragă aerul adînc în piept şi să-i dea drumul afară, fără să se poată spune că a oftat. Din zilele acelea de pribegie, focul ţigării i-a luminat ani şi ani vederea sau i s-a mistuit între degete. Fumul, veşnic acelaşi şi veşnic altul, îi abătea gîndul din capcanele spaimei şi, în clipele deosebit de fericite, îl arunca într-o stare de părăsire şi de uitare totală, îl hrănea ca o pîine şi-l îmbărbăta ca un prieten bun. Noaptea, visa că fumează aşa cum alţii visează că au întîlniri amoroase. Iar cînd visele i se transformau în coşmaruri şi-i aduceau cadavrul lui Krsta sau ochii Krstinoaiei, Mihailo, trezindu-se cu un geamăt, apuca tutunul cum ar fi apucat o armă sau cum prind, cei care nu dorm singuri, mîna fiinţei de-alături. Şi de cum scăpăra amnarul pe întuneric, iar tutunul prindea scînteia, se simţea uşurat, măcar într-o măsură, căci putea să-şi sufle în beznă, o dată cu fumul nevăzut, şi povara de pe biata lui inimă neliniştită.

Mihailo pribegi într-una, tot mai departe, ocolind Višegradul care i se părea prea apropiat. Pe Romanija, la hanul cel mare al lui Obodaš, îl cunoscu pe jupîn Nikola Subotić, care era veşnic pe drumuri, între Višegrad şi Sarajevo, şi se tocmi la el, ca gelep de vite. Aceasta i-a fost prima uşurare de cînd plecase de-acasă. Ce-i drept, nefiind deprins cu viaţa grea şi cu purtările grosolane, trebui să îndure şi să rabde multe, dar toate se topeau în faţa unei mari şi nebănuite fericiri : să te pierzi în muncă lîngă alţi flăcăi, printre vite, prin tîrguri, unde veşnic mişună oamenii cărora treburile nu le dau o clipă de răgaz.

Astfel petrecu doi ani la Sarajevo şi pe drumuri. Apoi jupîn Nikola îl scoase dintre ceilalţi flăcăi şi, după cum am văzut, îl luă părtaş şi-l mută în casa lui din Višegrad. La început, Mihailo nu se simţi bine în oraşul acesta aşezat pe două rîuri, strîns între munţi, cu locuitorii lui ironici şi neîncrezători ; dar, cu timpul, începu să se apropie sufleteşte şi să se deprindă, pînă cînd îndrăgi

definitiv şi oraşul, şi oamenii, de parcă i-ar fi fost rude. Aşa, şi chinul tainic i se micşoră şi-i deveni mai uşor de îndurat.

Anul trecut, cînd o văzuse pe fiica lui Krnojelac, parcă i se luminase un orizont nebănuit pînă atunci şi în care nici acum nu îndrăznea să-şi pună mari nădejdi. După atîţia ani se întîmpla pentru prima oară să treacă o zi şi o noapte fără ca să-l chinuie coşmarul negru şi înfricoşător în care se transformase de mult amintirea uciderii lui Krsta şi dorinţa de a-şi vedea împlinită propria lui moarte. Îi era de ajuns ca să simtă cum prinde aripi numai gîndul că pe lumea asta ar mai putea exista ceva care să-i aducă iar viaţa dinaintea zorilor acelora de la hanul Krstinoaiei.

Dar cînd trebui să meargă mai departe şi să treacă de la speranţe şi gînduri la faptă şi realizare, în faţa lui Mihailo se iviră piedici de netrecut, văzute şi ştiute numai de el. Lovit şi zdruncinat lăuntric din primii ani ai tinereţii, flăcăul nu mai era în stare să găsească drumul cel drept pînă la fată ; se apropia de ea cu bucurie şi sinceritate pentru ca după aceea, dintr-o dată, să tresară şi să dea înapoi. Căci ameţit şi fericit că o întîlnise pe Anika, Mihailo tremura în acelaşi timp din pricina Krstinoaiei pe care o purta în el. Mînat de-o pornire irezistibilă, pîndea zîmbetele şi gesturile fetei, îi cîntărea mai apoi, în singurătate, cuvintele ; şi-i căuta în toate asemănarea cu Krstinoaia, temîndu-se totodată să n-o găsească cu adevărat. Pornirea aceasta îi otrăvea plăcerile, îi dădea o înfăţişare ciudată şi-l făcea să se poarte într-un fel neobişnuit faţă de Anika.

Astfel se scurse un an fără ca între cei doi tineri să se statornicească o înţelegere adevărată, dar şi fără să se ivească o ruptură definitivă. (Iar în timpul acesta, fata se făcea tot mai frumoasă, tot mai stranie, şi atrăgea tot mai mult privirile bărbaţilor.) Ruptura, inevitabilă în asemenea situaţii, avu loc în primăvara următoare, pentru un motiv cu totul neînsemnat.

Într-o zi, bătrîna Plema veni la Mihailo şi-i spuse că-l cheamă Anika. Lui nu-i prea venea la îndemînă să meargă la ea acasă, dar acceptă şi se duse.

Casa lui Krnojelac era mai bogat împodobită decît ale celorlalţi localnici. Şi n-o deosebea atît bogăţia, cît ceva străin şi bătător la ochi, în culori, în mobile şi-n covoare. În casa ei, Anika i se păru mai înaltă şi mai ciudată. Îl chemase să-l întrebe ce-are de gînd să facă de Sfîntul Gheorghe. Era o disproporţie atît de

mare între vocea ei voalată și grea, între fața ei albă și fără zîmbet și întrebarea cu totul neînsemnată pe care o pusese, încît Mihailo se simți și mai încurcat. După ce se înțeleseră și după ce el făgădui că va merge negreșit la petrecerea de Sfîntul Gheorghe „dacă o trăi", Anika adăugă :

— Merg și eu, dacă oi trăi, și dacă nu mă mărit pînă atunci.

— Doar n-o să te măriți în cîteva zile.

— Eu sînt în stare de orice !

— Nu, nu, asta n-ai s-o faci.

— Crezi ?

Ultimul ei cuvînt, rostit într-un fel ciudat, îl sili s-o privească în față.

Ochii ei, altminteri întunecați, erau acum luminați parcă dinlăuntru și, totodată, limpezi și străvezii ; umplîndu-se în același timp și de sînge și de lacrimi, culoarea lor începu să scînteieze și la văpaia sîngelui și la căldura lacrimilor ; privirea li se făcu ascuțită, clară și dură. Mihailo se uita drept în ei, orbit și nevenindu-i să creadă ce vedea, așteptînd ca privirea lor să se schimbe sau să piară ca o stafie și ca o vedenie. Dar privirea devenea tot mai ascuțită și mai clară, iar strălucirea ochilor tot mai vie și mai puternică. Flăcăul încercă să-și înăbușe gîndul care în clipa aceea îi fulgeră în minte, conturîndu-se tot mai precis ; se stăpînea să nu țipe, numai ca să-l alunge din el ; privirea aceasta îi era cunoscută, o mai văzuse cîndva, la han, și o visase apoi de nenumărate ori, nefericit și chinuit de cele mai înspăimîntătoare vise. La el se uita acum Krstinoaia, cu privirea ei de fiară, plină de intenții fioroase și tăinuite, de care trebuie să fugi, deși niciodată nu poți fugi destul de departe. Mihailo făcea eforturi disperate să se trezească, să spargă ochii aceștia, ieșind brusc din coșmar, cu un țipăt răgușit, așa cum ieșise de-atîtea ori, în așternuturile lui asudate de prin saivane și de prin hanuri. Dar ochii nu vroiau să dispară, ci ardeau în fața lui, neschimbați și neclintiți. Și pe cînd el se zbătea între coșmar și realitate, i se părea că aude mereu glasul Anikăi :

— Crezi ?

Cuvîntul se repeta înlăuntrul lui, cu ecou însutit, deși ea îl rostise o singură dată.

În răstimp, se priviră amîndoi fără să clipească, așa cum se privesc amanții în primele zile de dragoste, sau fiarele cînd se întîlnesc în bezna pădurii și nu-și văd decît pupilele scînteietoare. Pînă

la urmă, şi cea mai lungă privire de dragoste are un sfîrşit. Smulgîndu-se din ochii ei, Mihailo îi văzu mîinile, puternice şi frumoase, cu pielea nespus de gingaşă şi cu unghiile pal-trandafirii. Vederea lor îl sili să-şi reamintească de groaznica lui realitate şi să renunţe la vreo speranţă de trezire. Şi imediat începu să dea înapoi, ca o fiară prinsă la strîmtoare.

Cu un efort uriaş, găsi zîmbetul cu care să-şi amăgească adversarul şi izbuti să se stăpînească îndeajuns ca să nu fugă şi să nu trîntească uşa după el, ci să salute şi să iasă cu pas obişnuit, deşi o spaimă de moarte îi îngheţase şira spinării. În sfîrşit, uşa se închise în urma lui ; Mihailo izbuti să străbată curtea şi-o parte a uliţei, pînă la răspîntia pustie la ora aceea a zilei. Acolo susura cişmeaua, în jur — nici un suflet de om. Ca şi cum ar fi făcut ceva de la sine înţeles şi dinainte stabilit, Mihailo se apropie de jgheabul de piatră, se aşeză la capătul lui şi-şi vîrî amîndouă mîinile sub şuvoi ; răceala apei îl trezi şi-l linişti tot mai mult, aducîndu-l la realitatea care, acum nu mai exista nici o îndoială, era la fel de cumplită ca şi coşmarurile.

Mihailo trecu apoi prin zile grele, luptîndu-se cu propriile lui gînduri de parcă s-ar fi luptat cu umbrele şi cu stafiile. Un an ţinu gîndul la Anika. Apoi, cînd îl pierdu, Mihailo avu senzaţia că-şi pierde propria lui viaţă.

Cînd Plema îl mai chemă o dată la Anika, el răspunse că nu poate să vină. Iar în ajunul Sfîntului Gheorghe, cînd Plema veni iar să-l întrebe dacă vine la petrecere, el îi răspunse că o să stea acasă. Anika îi mai trimise vorbă o dată, a doua zi după Sfîntul Gheorghe „să spună dacă vine sau nu". „Nu pot", îi răspunse Mihailo ; şi rămase să aştepte desfăşurarea evenimentelor, cu inima strînsă, cum se aşteaptă o lovitură. (Ca oamenii greu bolnavi, el se gîndea numai la sine ; şi nu-i trecea prin minte şi nici nu putea să bănuiască măcar ce se întîmpla cu Anika.)

Evenimentele veniră curînd, mai grave şi mai rele decît s-ar fi putut aştepta.

Ziua de Sfîntul Gheorghe din anul acela rămase în amintirea oamenilor drept ziua în care Anika şi-a dat arama pe faţă. Din ziua aceea şi pînă la tîrgul de Sfîntul Ilie, Anika îşi desfăşură steagul în întregime. Îşi deschise casa bărbaţilor ; făcu rost de două tîrfe de la ţară, Jelenka şi Saveta, ca să-i fie slujnice. Timp de-un an şi jumătate îşi frămîntă ea mintea să născocească rele şi neno-

rociri, aşa cum alţii şi-o frămîntă gîndindu-se la casă, la copii şi la pîine ; tăia şi spînzura, nu numai în tîrg, ci-n tot cadilicul Višegradului, şi chiar în afara lui. Multe ticăloşii de-ale ei au fost date uitării şi multe pătimiri au rămas pe totdeauna neştiute şi nerostite ; dar abia atunci se văzu ce e în stare să facă o lepădătură de femeie.

Încet, încet, lîngă casa Anikăi se instală un fel de bivuac. Singur Dumnezeu ştie cîţi bărbaţi intrau noaptea la ea ; flăcăi, oameni însuraţi, moşnegi, adolescenţi, străini, tocmai de prin Čajniče şi Foča. Unii, pe care ruşinea şi judecata nu-i împiedica, intrau şi ziua, stăteau în curte sau în casă, dacă li se dădea voie, sau hoinăreau pur şi simplu pe uliţă, cu mîinile în buzunare, aruncînd din cînd în cînd ocheade spre geamurile Anikăi.

Tane Kujundžija, un bărbat uscăţiv, cu ochii fără culoare şi veşnic larg deschişi, cu faţa ofilită, era unul dintre vizitatorii cei mai zeloşi şi cei mai lipsiţi de speranţă. Stătea aşa, pe vreo ladă, sau după vreo uşă, şi nu scotea o vorbă, aşteptînd s-o vadă pe Anika. Se uita doar la Jelenka şi la Saveta. Iar ele treceau pe lîngă el de parcă n-ar fi existat, ieşeau la uşă, primeau oaspeţii şi se duceau cu ei la odaie. Cînd îl dădeau afară din bucătărie, Tane se aşeza undeva, în curte, şi îi zîmbea sfios Jelenkăi care-l alunga.

— Eh, lasă-mă, soro, aici. Ce rău îţi fac ?

Şi putea să aştepte aşa ceasuri întregi, trist de parcă i-ar fi fost greu să stea acolo. Iar dacă la un moment dat se ridica şi pleca, aproape fără să-şi ia rămas bun, a doua zi venea din nou. Acasă, nevastă-sa, Kosara, o femeie roşcată şi voinică, cu sprîncenele îmbinate, pe jumătate ţărancă pe jumătate orăşeancă, îl lua la rost :

— Iar ai stat la scorpiile alea, ruşinea lumii ce eşti ! Puteai să rămîi la ele.

— Da, puteam să rămîn, repeta el trist ; şi se vedea cît de colo că e cu gîndurile aiurea.

Asta o scotea din sărite pe Kosara care începea o ceartă grozavă ; dar Tane abia dacă dădea din mîini şi-i răspundea cînd şi cînd, ca prin vis.

Erau şi unii complet zăpăuci, ca Nazif, flăcăul voinic şi cretin, din neam de bei, idiot, potolit, surd şi mut. Nazif venea cel puţin de două ori pe zi sub ferestrele Anikăi şi o chema afară mormăind cuvinte de neînţeles. Încă de la început, Anika glumise o dată cu

el. De sub fereastra deschisă, el își întinsese spre ea mîinile pline cu zahăr.

— E puțin, Nazif, puțin, îi strigase de sus Anika, zîmbind.

Cretinul îi pricepuse cuvintele, se dusese acasă, furase bani de la frați, cumpărase două ocale de zahăr și se întorsese iar sub fereastră. Apoi strigase acolo, pînă cînd Anika se îndurase să iasă iar la geam. Chicotind de fericire, cretinul începuse s-o îmbie cu zahăr. Anika rîdea în hohote, făcîndu-i semne cu mîinile și cu capul că tot e prea puțin ; și Nazif plecase mormăind trist.

De atunci, venea în fiecare zi aducînd într-un paner, la brîu, și prin buzunare, cît putea mai mult zahăr. Anikăi i se urîse cu gluma asta. O supăra stăruința cretinului și le trimitea pe Saveta și pe Jelenka să-l ia la goană. El se apăra de ele și pleca bombănind, dar a doua zi se înființa din nou sub ferestrele Anikăi, cu și mai mult zahăr. Pînă cînd îl alungau iar. Încolo, își căra toată ziua zahărul prin tîrg, cîntînd în surdină și bîiguind cuvinte fără înțeles. Copiii se țineau după el, îl întărîtau și-i furau zahărul din panerul pe care el îl strîngea cu înfrigurare în brațe.

Mai erau și unii care nu îndrăzneau să vină ziua și așteptau să se lase întunericul. Atunci soseau cu regularitate, deși nu aveau șanse nici măcar să intre în casa Anikăi. De aceea se întîmpla ca vreunul din ei să stea toată noaptea și să fumeze pe pietroiul de lîngă cișmea. În beznă nu-l văzuse nimeni venind și nici la plecare nu-l vedea nimeni. Dimineața însă rămînea în urma lui, pe locul unde șezuse, o grămăjoară de așchii de lemn și de mucuri de țigări. Vizitatorul nocturn era vreun tînăr nefericit, cine știe care : Anika nu-l cunoștea, iar el o știa doar din vedere. Căci nu veneau toți numai pentru ea. Unii veneau fiindcă se simțeau veșnic atrași spre ticăloșii, alții pentru că se născuseră pierduți și disperați. Dar în jurul casei, la răspîntie, se aduna tot ce era netrebnic și se abătea de la căile arătate de Domnul. Cercul bărbaților se lărgea repede și-i cuprindea nu numai pe cei slabi de fire și vicioși, ci chiar și cîțiva oameni sănătoși și cu mintea întreagă.

Pînă la urmă, aproape că nu mai exista în tîrg vreun tînăr care să nu fi fost la Anika, sau să fi încercat măcar să se apropie de ea. La început se duceau pe furiș, noaptea, pe ocolite, și cîte unu. Lumea vorbea despre ea ca despre ceva rușinos și groaznic, dar depărtat și oarecum neverosimil. Răul acesta însă, cu cît se vorbea, se bîrfea și se povestea mai mult despre el, cu atît devenea mai real, mai apropiat și mai obișnuit. La început, cei care se

duceau la Anika erau arătaţi cu degetul şi petrecuţi cu şoapte ; mai apoi, lumea începu să rîdă de cei care nu se duceau. Cum nu toţi vizitatorii izbuteau să ajungă imediat pînă la Anika, majoritatea fiind nevoiţi să se mulţumească cu Jelenka sau cu Saveta, invidia, orgoliul şi mîndria bărbătească începură să intre în joc. Cei respinşi veneau din nou, cu speranţa că-şi vor şterge dubla ruşine de-a fi mers la Anika şi de-a nu fi fost primiţi ; iar cei care fuseseră primiţi o dată, nu se mai puteau stăpîni şi reveneau mereu, ca vrăjiţi.

Numai femeile tîrgului erau strîns unite în înverşunarea lor comună împotriva năpastei de pe Mejdan şi luptau cu stăruinţă, fără scrupule, femeieşte, fără prea mult sens şi raţiune. Dar nici lupta lor nu era totdeauna uşoară şi lipsită de pericole. Aşa o păţiseră cei din familia Ristić.

Bătrîna Ristićioaia, o văduvă bogată, isteaţă la minte şi dîrză ca un bărbat, îşi măritase toate fetele şi-şi însurase şi fiul unic. Fiul acesta al ei era un tînăr măruntel şi rumen la faţă, un negustor calm şi viclean, care se împrietenea numai cu cei mai în vîrstă decît el, strîngea bani şi-şi vedea de casă. Maică-sa îl însurase de timpuriu cu o fată din Foča, frumoasă, liniştită şi bogată. Acum, tînăra pereche avea doi copii.

Astă-iarnă, la un parastas, pe cînd femeile se văietau în cor de Anika, de bărbaţii şi de fiii lor. bătrîna Ristićioaia, dînd pe gît un pahar pentru sufletul răposatului, spusese cu glas tare şi sfidător :

— D-apoi nu vă lăsaţi. Uite, eu am un băiat, şi cît oi trăi, el n-o să calce pragul lepădăturii ăleia.

Aşa cum afla tot ce se vorbea despre ea, Anika află chiar a doua zi ce spuse Ristićioaia. Şi, peste o zi, îi trimisese vorbă :

„De azi într-o lună, o să-mi vină fiul tău, *hairliu* [1], aducîndu-mi în palme, nenumărat, cîştigul de sîmbătă ; şi-o să vezi tu cine e Anika.“

În casa Ristićilor se simţi o adiere de nelinişte şi de îngrijorare ; dar Ristićioaia continuă s-o ocărască în gura mare pe netrebnică. Toate acestea se petreceau în perioada de cea mai mare destrăbălare a Anikăi, cînd tot ce se chema bărbat mişuna în preajma Mejdanului, sau măcar trăgea cu coada ochiului într-acolo. Iar în sîmbăta a doua de după nefericitul acela de paras-

---

[1] *Hairliu* — norocos.

tas, tînărul Ristić, beat şi pe jumătate cărat de prieteni, se duse la Anika, cu cîştigul pe-o săptămînă în buzunarul adînc al şalvarilor. Şi zăcu întins la uşa ei, frămîntînd podeaua cu picioarele, risipind banii şi strigîndu-le în acelaşi timp, ca ieşit din minţi, şi pe Anika şi pe maică-sa. Lîngă el stăteau Jelenka şi Saveta. Şi oricine dorea. putea să intre şi să-l vadă. În zori, Saveta, la porunca Anikăi, puse doi turci tineri să-l care acasă.

Cînd bătrîna Ristićioaia şi noră-sa văzură că tînărul Ristić nu vine la cină, îl căutară prin tot tîrgul. Dar convingîndu-se că, într-adevăr, băiatul ei se dusese la Anika, bătrîna se întoarse acasă şi pică în mijlocul unei odăi, făcînd spume la gură, într-un leşin din care nu-şi mai revenea. Iar noră-sa, zveltă, palidă, cu părul negru şi cu ochii mari, se duse în cealaltă odaie, în faţa candelei, se închină repede de cîteva ori şi începu s-o blesteme pe Anika.

— Da-re-ar Dumnezeu, femeie, să umbli turbată ; să te văd dusă în lanţuri ; da-re-ar Dumnezeu să te mănînce lepra ; şi singură să te urăşti ; şi moartea să ţi-o doreşti, iar moartea să nu te vrea ! Amin, Doamne, Dumnezeule mare şi puternic. Amin, Amin.

Şi abia atunci o podidiră lacrimile, cu atîta putere, încît îşi pierdu vederea şi echilibrul şi se prăbuşi cu toată greutatea pe podele. Iar în căderea ei, prinse candela cu mîinile, o doborî şi o stinse. Tîrziu, noaptea, îşi veni în fire. Se ridică şi începu să strîngă încet lucrurile pe care le dărîmase în cădere. Spălă podeaua şi covorul de untdelemnul vărsat, umplu şi aprinse din nou candela, se închină în faţa ei de trei ori şi făcu mătanie fără să scoată o vorbă. Apoi mai trecu o dată pe la pruncul care dormea în leagăn. Iar cînd termină toate acestea, se aşeză chiar sub candelă şi, cu mîinile adunate în poală, îşi aşteptă bărbatul.

În tîrg se află totul. despre toţi, nu există taine, nici sufleteşti, nici trupeşti ; blestemul ajunse la urechile Anikăi chiar a doua zi. Şi în aceeaşi zi, după amiază, la casa Ristićilor sosi o slujnică de-a Anikăi, o ţigancă chioară ; o chemă pe noră şi-i dădu o basma plină cu bani de argint şi de aramă. După aceea, ţiganca se trase mai spre fundul curţii ca să spună ce-avea de spus. Deşi ţigancă, se vedea că-i vine greu să facă asta :

— Iată ce ţi-a trimis Anika. Să-i numere, a zis, Ristićioaia cu fiu-său şi cu noră-sa ; banii sînt toţi, nu lipseşte nici o para. Ţi-a dat înapoi bărbatul, şi-ţi dă şi banii. Cît i-a dat, atît i-a şi luat.

Şi, cică, nu se teme nici atîtica de blestemul tău. Ei, blestemul nu poate să-i facă nici un rău.

Apoi ţiganca fugi.

În afară de femeile care o urau toate la fel, cel mai mare duşman al Anikăi era jupîn Petar Filipovac. Fiul lui, Andrija, făcea parte dintre cei care mergeau cel mai des la casa Anikăi. Tînărul, cel mai mare dintre copiii lui jupîn Petar, era stîngaci şi palid, veşnic somnoros şi parcă pierdut, dar de-o neclintită statornicie în patima lui pentru Anika. În ultimul timp nu mai călca pe-acasă, căci într-o noapte taică-său vrusese să-l ucidă şi l-ar fi ucis fără doar şi poate dacă nu-l ascundea şi nu-l scăpa maică-sa. Acum, flăcăul dormea într-un saivan, unde maică-sa îi trimitea pe ascuns mîncare. Biata femeie se ruga mereu lui Dumnezeu şi se jeluia, dar pe furiş, căci jupîn Petar o ameninţase că o alungă şi pe ea, după treizeci de ani de căsnicie, dacă o aude măcar o dată oftînd sau dacă o vede vărsînd vreo lacrimă pentru netrebnicul de băiat.

În prăvălia lui jupîn Petar Filipovac se adunau toţi cei ce o urau sincer şi doreau osînda Anikăi. Acolo, după fiecare ţigară şi după fiecare vorbă, discuţia se întorcea la fata de pe Mejdan. În legătură cu Anika era pomenită adeseori şi „răzvrătirea Tijanei", pe care nimeni nu şi-o mai aminteşte, dar eu o cunosc din povestirile bătrînilor.

Cu peste şaptezeci de ani în urmă, mersese vestea despre frumoasa Tijana, fiica unui cioban. Ea călcase ruşinea în picioare şi aprinsese tîrgul. Cică în anul acela, în timpul bîlciului cel mare, se închiseseră prăvăliile ca la ciumă sau la inundaţie, atîta îmbulzeală şi bătaie fusese pentru ea. Veneau giuvaergii de la Sarajevo şi negustori de arămuri de la Skoplje şi, după ce-şi lăsau la ea şi marfa şi cîştigul, plecau goi puşcă. Nimeni nu putea să-i facă nimic. Pînă cînd, într-o zi, tîrfa a dispărut, la fel de fulgerător precum apăruse.

Printre primii care îi dăduseră tîrcoale Tijanei, se afla şi unul Kosta, zis Grecu, un tînăr bogat, fără mamă şi fără tată. Kosta, cică, o ceruse chiar de nevastă, dar Tijana nici n-a vrut să audă, şi aduna tot mai mult în jurul ei haimanalele, turci şi de toate neamurile. Kosta s-a retras atunci şi a dispărut din tîrg. Curînd, s-a aflat că se dusese la mînăstirea Banja, că se călugărise şi că bolea acolo. Şi l-au uitat toţi. Dar exact peste un an, cînd Tijana se afla în plină glorie şi-i adusese la capătul răbdării şi

pe oameni şi pe Dumnezeu, se ivi pe neaşteptate Kosta acela. Barba şi părul aproape că-l acoperiseră, iar trupul i se uscase. Flăcăul se sălbăticise şi umbla îmbrăcat pe jumătate călugăr, pe jumătate ţăran. N-avea nici traistă, nici toiag în mînă, nimic, doar două pistoale la brîu. Şi se năpusti drept în casa Tijanei, sparse uşa odăii şi trase în nelegiuita de femeie. Dar nu izbuti decît s-o rănească uşor şi ea fugi spre marginea tîrgului. Fugea pe Mejdan în sus, pierzîndu-şi din goană papucii, galbenii şi panglicile din păr. Fugea spre crîngul de sub Stari Grad. Lîngă un şanţ, căzu istovită. Acolo a ajuns-o călugărul şi-a ucis-o pe loc.

A zăcut Tijana toată ziua aşa, chircită, cu părul răvăşit şi cu o pată mare şi neagră pe ilicu-i de mătase albăstrie. Ciobănaşii de pe digul cel mare o priveau cu gurile căscate. strîngînd bicele în mîini. Abia către seară au venit doi ţigani, trimişi din tîrg, şi-au îngropat-o acolo unde căzuse. Ucigaşul s-a pierdut în pădure. Nimeni nu l-a mai căutat. Dar a fost găsit a treia zi : îşi spintecase singur beregata, pe mormîntul Tijanei. Şi l-au îngropat tot acolo şi pe el. Iar locul acela se numeşte şi astăzi Mormîntul Tijanei.

Pe cînd se petreceau asemenea lucruri prin case şi se povesteau asemenea poveşti prin prăvălii (toate povestirile din prăvălii, ca şi toate nenorocirile casnice, semănau leit între ele), pe Mejdan continua jocul hazardului nefericit şi al capriciului femeiesc. Şi tot cam pe atunci îşi începu Anika lupta cu protopopul Dobrunului, pentru fiul acestuia Jakša, zis Diacon.

II

Anikăi îi mersese vestea pînă departe, dar lui Jakša Porubović, fiul protopopului din Dobrun, nici prin gînd nu-i trecea să vină s-o vadă. Lui îi plăcea mai mult rachiul decît muierile ; şi, mai mult decît rachiul, îi plăceau viaţa liberă şi hoinăreala.

Jakša avea vreo douăzeci de ani şi era cel mai înalt şi mai voinic flăcău din două cadilice. Mersese pînă la Čajniče ca să se

ia la trîntă cu unu Nedjo, poreclit Kurjaković [1] ; şi-l biruise şi pe acela.

Roşcovan, cu pielea albă şi cu ochii verzi şi îndrăzneţi, flăcăul nu semăna de loc cu taică-său. Zvelt, înalt, cărunt încă din tinereţe, cenuşiu la faţă cu o cută neagră între sprîncene, protopopul era unul dintre oamenii aceia care le sînt grei şi altora şi lor, şi care, de la naştere şi pînă la moarte, poartă parcă un gînd greu în ei. Jakša semăna cu bunicul din partea maică-si, un anume Milisav din Trnava, om bogat, blînd şi mare iubitor de chefuri.

Protopopul îşi iubea nespus de mult unicul copil şi suferea cumplit că e atît de zănatec şi de neastîmpărat. De-un an, Jakša devenise diacon. Acum; taică-său se lupta cu el şi-l îndemna să se însoare, ca să poată să-l popească. Dar lui Jakša nu prea-i ardea de popie, iar de însurătoare nici nu vroia s-audă. Protopopeasa, o bătrînică blajină, econoamă pînă la zgîrcenie, neagră şi uscată. ba îşi apăra fiul, ba ţinea partea bărbatului. Şi plîngea şi din pricina unuia, şi din pricina altuia.

În iarna aceea, Jakša parcă se mai potolise un pic. Stătea mai mult pe-acasă şi îngăduia să i se vorbească de însurătoare, deşi el nu spunea o vorbă. După Sfîntul Gheorghe era aşteptat să sosească vlădica Iosif din Sarajevo. Protopopul spera să-şi însoare pînă atunci fiul, ca să-l poată hirotonisi vlădica. Dar spre sfîrşitul iernii se întîmplă ca Jakša să se abată cu nişte treburi prin Višegrad.

Era pe vremea bătăii peştelui. Aşa, cam pe la sfîrşitul lui februarie şi în prima jumătate a lui martie, vine peştele, grămadă, pe Rzav în jos. Stolurile vin de obicei în trei valuri, la răstimp de cîteva zile. Un asemenea val de peşte vine noaptea, mai către zori, şi ţine pînă la amiază. Atunci prinde peşte toată lumea, şi pescarii, şi cei care pescuiesc numai o dată pe an, de la o bătaie la alta. Oricine are o plasă, coboară la Rzav şi-o aruncă în apă. Copiii umblă cu cîte-o oală sau cu mîinile goale, pe unde e apa mică, şi prind peştele care, orbit şi amorţit, îşi lasă icrele şi lapţii.

Aceste trei zile pe an sînt ca un fel de sărbătoare ţinută fără greş an de an, spre primăvară. Atunci, în toate casele miroase a ulei şi se mănîncă atîta peşte, încît oamenilor li se face lehamite de el şi-l vînd pe nimica toată. Ultimul val de peşte îl cumpără de obicei ţăranii de prin împrejurimi, care duc la sate căruţe întregi şi pun peştele la uscat.

---

[1] De la *kurjak*, adică lup.

În dimineaţa aceea, venind pe drumul Dobrunului, Jakša privea Rzavul care-i curgea în faţă ; pe malurile rîului şi în apă vedea pescari şi copii mişunînd ca furnicile. Soarele dogorea puternic, pămîntul aburea şi peştele sclipea.

Jakša îşi isprăvi repede treburile pentru care venise la tîrg ; ţinea să se întoarcă pe lumină la Dobrun, dar nişte cunoscuţi îl duseră într-o dugheană, unde cîţiva feciori de negustori gustau peşte şi beau un soi de rachiu slab. Flăcăii glumeau pe socoteala lui Gazija, cel mai cunoscut pescar şi beţiv ca orice pescar de meserie. Gazija stătea la masă fără să lase din braţe prostovolul ud, cu plumbi grei, din care se scurgea apa pe podea, lîngă picioarele lui desculţe. Vînduse tot ce prinsese şi acum, ud pînă la brîu, dîrdîia de frig şi dădea pe gît ţoiurile de rachiu. Ceilalţi îl întrebau cum era bătaia peştelui anul acela, cît pescuise şi cît vînduse, iar el, superstiţios ca toţi pescarii, ascundea adevărul şi se ferea să răspundă exact.

— Aud că ţi-ai încropit un galben şi că te pregăteşti să-l duci peşcheş Anikăi, îl zgîndări unul din flăcăi.

— Eu ? Anikăi ? N-apuc eu să ajung pînă la ea, că nu mă lăsaţi voi, jupînii, se apără el răsucindu-şi o ţigară şi lăsîndu-se de pe un picior pe altul.

Adevărat, era şi el unul din cei mulţi care se străduiau zadarnic să ajungă la Anika ; dar flăcăii îl tachinau numai ca să poată ei înşişi să vorbească despre ea.

Gazija plăti şi ieşi din cîrciumă, scuturîndu-se şi tremurînd :

— Anika-i pentru voi, jupînii. Nu-i asta marfă de mine : eu trăiesc din apă.

Iar ei continuară să vorbească despre ea.

Chiar în aceeaşi noapte, Jakša o văzu pe Anika. Şi nu se mai întoarse acasă, la Dobrun. Petrecu nopţi întregi cu ea ; iar Anika, pare-se, nu-l primi decît pe el. Tîrgul vorbea acum numai despre fiul protopopului. Femeile întorceau capul cînd îl întîlneau în cale, iar bărbaţii îi dădeau sfaturi, îl bîrfeau şi-l pizmuiau.

Protopopul îi trimise zadarnic oameni cu chemări, cu ameninţări şi rugăminţi. Văzînd că nimic nu ajută, se hotărî să vină chiar el şi să-l ia. Dar nici asta nu-i ajută cu nimic. Şi-atunci i se adresă caimacamului de Višegrad.

Fiu al bogatului şi vestitului Dževad-paşa Plevljak, caimacamul Višegradului, Alibei, ar fi putut de mult să-şi găsească un loc mai bun şi o funcţie mai înaltă, dar moştenise de la maică-sa, care

era din neamul Sokolović, o imensă şi atotputernică nepăsare faţă de toate, îndeosebi faţă de calculele pentru a parveni şi a se îmbogăţi. Cu douăzeci şi cinci de ani în urmă, cînd tîrgul avusese o epocă de înflorire neaşteptată şi o scurtă perioadă de bunăstare şi belşug, Alibei, tînăr de 21 de ani, fusese numit comandant al poliţiei tîrgului. Pe-atunci, drumul negoţului trecea pe podul Višegradului şi oraşul era plin de mărfuri, de bani şi de călători ; de aceea fusese nevoie de-un mare număr de zapcii şi de-un comandant ager şi incoruptibil. Cu trecerea anilor însă, negoţul luase alt drum şi părăsise podul Višegradului. Străinii veneau tot mai rar. Numărul zapciilor fusese redus. Numai Alibei refuzase să părăsească Višegradul, unde rămăsese în calitate de caimacam. De două ori fusese cu taică-său la război, în Valahia şi în Serbia, dar de fiecare dată se întorsese la slujba lui din Višegrad.

Alibei avea două case, cele mai frumoase din Višegrad, chiar pe malul Drinei, legate printr-o grădină uriaşă. Fusese însurat de cîteva ori, dar toate nevestele îi muriseră. Slăbiciunea lui pentru femei era cunoscută tuturor. Cu trecerea anilor, începuse să bea tot mai mult, dar totdeauna cu măsură şi pe alese. Rămăsese zvelt, în ciuda vîrstei şi a vieţii dezordonate pe care o ducea. Trăsăturile ascuţite şi neliniştite ale chipului i se îmbinaseră treptat într-o expresie blîndă şi zîmbitoare. Între mustaţa complet căruntă şi barba foarte sură i se contura clar gura tineresc de roşie. Vorbea fără gesturi, cu căldură în glas şi cu sinceritate în ochi. Avea patima izvoarelor calde. Le căuta şi le vizita oriunde auzea că există ; şi oriunde găsea un izvor de apă caldă, îl îngrijea şi ridica acolo cişmea sau baie pe cheltuiala lui.

În tîrgul care decăzuse şi ca populaţie, şi ca mişcare comercială, caimacamul nu mai avea de multă vreme griji sau obligaţii de serviciu. Alibei, cu toate trăsăturile lui boiereşti, tăcut, surîzător, îmbătrînea încet şi trăia spre mulţumirea lui şi a altora. Din cînd în cînd se ducea să-şi viziteze moşia din Plevje, sau să petreacă la iarbă verde, cu prietenii săi, beii din Rudo şi Glasinac.

Caimacamului îi fusese totdeauna nesuferit protopopul acesta al Dobrunului, drept ca un par, cu voce adîncă şi solemnă, cenuşiu la faţă şi oarecum şi la îmbrăcăminte, de parcă venea veşnic de la moară. Şi acum îl primi rece, dar îi ascultă plîngerea şi-i făgădui să cerceteze cazul. Auzise şi el de fata asta a răposatului Krnojelac ; i se mai plînseseră unii că întrecuse măsura. O să tri-

mită zapcii la ea, cu ordin că Jakša să fie gonit la Dobrun, iar fata să fie pusă la punct.

Abia îndurînd ruşinea, protopopul petrecu două zile la parohul Joso din Višegrad, un preot fricos şi pe jumătate orb ; iar cînd văzu că fiu-său nu vine şi că nici caimacamul nu-i trimite nici o veste, îşi încălecă murgul şi, cu sufletul amar, se întoarse la Dobrun.

De cum ieşi protopopul, caimacamul îl chemă pe şeful zapciilor višegrădeni, pe Salko Hedo, şi-i porunci să meargă la ghiaura aceea şi s-o ameninţe cu ciomagul, dacă nu se astîmpără, iar pe Jakša să-l gonească imediat la Dobrun.

Hedo îndeplini porunca. Încălecă, aşa cum făcea cînd avea vreo misiune importantă şi solemnă, ocoli cam pe departe casa Anikăi şi-i strigă cu asprime în glas Jelenkăi, care trebăluia prin curte, că n-o să îngăduie nici un fel de nereguli în preajma casei lor ; iar *hairsuzul* [1] acela de fiu al popii din Dobrun să se care imediat acasă, căci dacă nu face aşa, o să-i vorbească el altfel. Jelenka dădu fuga şi-i spuse tot Anikăi care se ivi imediat în uşă. Dar Hedo, prevăzînd asta, se depărtase la trap, pe calul său înalt.

Astfel, nepunctual şi încet, ca judecata omenească şi ca dreptatea pămîntească, îşi îndeplinea Hedo de vreo treizeci de ani datoria. Faţa îi era plină de riduri adînci şi ciudate care se îndreptau unde te-ai fi aşteptat mai puţin, acoperindu-i fruntea, nasul şi bărbia, înghiţindu-i mustaţa rară şi coborîndu-i-se ca nişte pîraie pe gîtul ars de soare. Din labirintul acela de cute priveau doi ochi mari şi rotunzi, fără gene, cu o privire ca de cal bătrîn. Aşa îl modelase viaţa în cei treizeci de ani de cînd era zapciu al tîrgului.

Caimacamul nu putea să sufere lucrurile neplăcute, nici chiar cînd se petreceau în cadilicul vecin ; de aceea Hedo nu cuteza să i le aducă la cunoştinţă pînă cînd nu le rezolva în bine. Zapciii erau schimbaţi destul de des, fiindcă sau luau mită, sau se arătau exagerat de zeloşi, aşa că de-a lungul ultimilor douăzeci şi cinci de ani toate se spărseseră în capul lui Hedo, de la pagubele aduse cîmpului sau beţiile şi certurile dintre vecini, pînă la crimele cele mai înfiorătoare şi furturile cele mai grele. La început, cît fusese proaspăt zapciu, Hedo ţinuse să se arate zelos. Aşa ajunsese şef.

---

[1] *Hairsuz* — nenorocit.

Dar își dăduse curînd seama că nenorocirile, conflictele și crimele vin pe lume ca niște rele firești și inevitabile, iar mîinile și ochii lui, ai lui Hedo, sînt prea slabe ca să le prindă firele, să le descurce și să pedepsească după merit. Cu trecerea anilor, în loc să-l pătrundă în slujba lui sentimentul autorității și al puterii, șeful zapciilor dobîndi, dimpotrivă, o spaimă superstițioasă față de crimă și-un fel de respect față de omul pornit pe rele. Hedo apărea totdeauna, în mod mecanic, acolo unde-l chema datoria, dar nu ca să-l înfrunte pe cel ce săvîrșise nelegiuirea, ci doar ca să-l alunge, prin apariția lui, din ținutul a cărui răspundere o purta el, în alt ținut. De-a lungul anilor, fiind mereu în contact cu nenorocirea și suferința omenească, Hedo dobîndise o experiență proprie care îi dicta, cum să procedeze, uneori fără ca el să-și dea seama. Experiența aceasta se compunea din două adevăruri, aparent opuse, dar la fel de adevărate amîndouă. Primul : că răul, nenorocirea și frămîntările printre oameni sînt statornice și veșnice pe lume și că nimic nu se poate schimba. Al doilea : că, la urma urmelor, fiecare lucru se descurcă de la sine și se rezolvă neapărat, căci în lumea asta totul e schimbător : vecinii au să se împace, ucigașul o să se predea, ori o să fugă în alt ținut, unde există alți zapcii, cu alt șef ; lucrul furat o să fie găsit, mai devreme sau mai tîrziu, căci oamenii nu sînt numai hoți, ci și flecari și denunțători ; bețivii au să se trezească din beție, de aceea nu-i bine să te legi de ei cînd sînt beți și nu-și dau seama ce fac.

După aceste două adevăruri se conducea Hedo în toate treburile lui oficiale. Iar cînd vedea că în vreo pricină oarecare sau în vreo crimă e amestecată și vreo femeie, pasivitatea lui devenea înțepenire curată. Semăna atunci leit cu omul care, cînd îi intră o viespe pe gîtlej, înlemnește, o lasă în voia ei și face lucrul cel mai cuminte : așteaptă să-și ia singură zborul. Dacă dădea de vreo femeie în cercetarea vreunui caz, se oprea imediat și nu mergea mai departe decît la mare nevoie. Firește, nu făcea conștient lucrul acesta. Așa îl învățase rutina și așa îi dicta instinctul : să te amesteci în delictele în care sînt implicate femei înseamnă să-ți vîri singur degetul între ciocan și nicovală.

În ziua aceea, pe înserat, cînd veni Jakša, Anika nici nu vru să se uite la el. Toate rugămințile și jurămintele lui nu folosiră la nimic. Anika hotărîse să nu-l mai primească și nu ținea de loc

să mai discute în privința aceasta. La toate cuvintele lui înfocate, ea răspundea disprețuitoare :

— De ce nu pleci la Dobrun ? Te cheamă taică-tău.

— Eu n-am tată. Știi tu bine...

— Ce știu ? îl întrebă ea, calmă.

— Știi bine ce-ți spuneam în fiecare noapte ; iar eu n-am uitat ce-mi spuneai tu...

Îi amintea dezmierdările și cuvintele neclare din nopțile trecute, știute numai de ei doi. Anika tăcea cu înverșunare. Iar el, cu glas stins și parcă străin, bîiguia :

— Îți spuneam : „Anika, se face ziuă" ; și tu-mi acopereai ochii cu palmele...

Și-i înșira, pe rînd, amănunte din nopțile lor. Era ridicol și trist să-l vezi pe uriașul acesta stînd și bocindu-se ca o muiere. Dar vorbele rostite îl îmbătau ca dragostea însăși, iar Jakša nu mai știa nici ce face, nici ce spune. Anika îl asculta calmă, fără cuvinte, fără milă, dar și fără ironie. La despărțire, fiindcă el insista să-i spună cînd o s-o mai poată vedea, ea îi răspunse zîmbind :

— Păi s-ar putea să ne vedem de Sfînta Maria la Dobrun.

De-atunci, Jakša se încartiruise la hanul lui Zarije. Mai avea atîta obraz, încît să nu dea tîrcoale pe la poarta Anikăi și să nu le caute pe Jelenka și pe Saveta. Își cinstea prietenii cu băutură și bea el însuși, stînd toată ziua nemișcat în același loc, cu pumnu-i uriaș pe masă, cu frumosul lui cap dat pe spate și rezemat de perete, și cu fața întoarsă spre tavanul înnegrit, de parcă ar fi citit acolo ceva. Și nimeni nu îndrăznea să-i pomenească de Anika, deși toți știau de ce căzuse la beție.

Stătea așa ore întregi, cu ochii în tavan, și-și amintea nu atît de cuvintele cît de tăcerea ei. Era plin de tăcerea aceasta, o simțea pînă în rărunchi. N-avea nevoie să închidă ochii ca s-o vadă pe Anika așezată pe divan, cu o bășmăluță albă, legată pînă la sprîncene și strînsă așa fel, încît să nu i se vadă nici o șuviță de păr. Femeia ținea mîinile în poală ; își lipise strîns palmele una de alta, de parcă ar fi făcut un descîntec. Avea fața mare și albă, cu umerii obrajilor un pic ieșiți în afară. Un zîmbet îi trecea peste ochii acum întunecați și i se cobora pe obraji, luminîndu-i vizibil. Tăcerea ei îi tăia suflarea lui Jakša și-i întuneca vederea. I se părea că, de-ar mai fi stat măcar o dată lîngă ea, nimic nu l-ar fi putut împiedica să-i prindă cu amîn-

două mîinile capul, să i-l îndoaie cu putere şi să i-l apese de pernă, de podea, de iarbă. Şi-atunci îşi amintea iar de răceala ei sfidătoare şi de suferinţa pricinuită, nu fiindcă n-ar fi putut s-o frîngă pe Anika, ci pentru că asta nu i-ar fi ajutat la nimic. Şi tresărea de parcă s-ar fi izbit de un zid, iar pumnul lui mare, aşezat pe masă, îi tremura neputincios.

Şi pe cînd Jakša bea în hanul lui Zarije, iar Salko Hedo se prefăcea că n-are habar de asta, la casa Anikăi se stîrneau mereu bătăi şi scandaluri. Cum ea nu mai vroia să primească pe nimeni, bărbaţii ameţiţi de băutură i se năpusteau în poartă, iar ceilalţi, mai puţin beţi, dornici să placă Anikăi. îi alungau cu pumnii.

Cunoscîndu-l bine pe Hedo, caimacamul se hotărî în cele din urmă să meargă el însuşi pînă la casa Anikăi şi să vadă ce-i cu femeia asta. Şi se duse acolo într-o după-amiază, însoţit de-un zapciu. Zapciul se întoarse singur. Caimacamul rămase pînă spre seară. Şi a doua zi veni iar.

Altfel, nici nu s-ar fi putut. Caimacamul, care văzuse în viaţa lui femei cu duiumul şi nu prea de soi, îşi dădu imediat seama că Anika era altfel decît toate. De cînd se născuse tîrgul şi de cînd se năşteau şi se însurau oamenii, nu se mai pomenise umblet şi privire ca ale ei. Ea nu fusese zămislită şi crescută din lumea care o înconjura, ci răsărise acolo prin pură întîmplare.

Regăsind şi recunoscînd ceva parcă de multă vreme ştiut şi pierdut, caimacamul se opri în faţa frumuseţii acesteia.

Sub albul întunecat al pielii se ascundea clocotul puternic al sîngelui femeiesc care se răsfrîngea doar printr-o linie bruscă, tăioasă, fără nici o trecere, în roşul întunecat al buzelor, şi se pierdea uşor în trandafiriul palid din jurul unghiilor şi-al urechilor. Tot trupul Anikăi era mare şi armonios, solemn în liniştea lui, domol în mişcări, cugetînd parcă numai la sine, fără dorinţi şi fără nevoia de-a se măsura cu alţii, ca o împărăţie bogată, suficientă sie însăşi, care nu poate să aibă nimic de ascuns şi nici nu ţine să arate ceva, ci trăieşte în tăcere şi dispreţuieşte nevoia de a le vorbi şi altora.

Toate acestea se aflau în faţa caimacamului. Şi el le privea cu ochii bărbatului matur, care cunoaşte valoarea reală a vieţii, dar simte totodată că viaţa îi scapă printre degete şi i se scur-

tează. Ce-ar fi putut să-i stea împotrivă turcului, în afară de Anika însăşi ? Şi ea nu i se împotrivi.

A treia zi, după cea de-a doua vizită a caimacamului, Anika îl chemă pe Tane, giuvaergiul.

— Ştii să scrii ?

— Ştiu, îi răspunde Tane, şi ca dovadă îşi răşchiră degetele mîinii drepte, iar ochii i se umeziră de duioşie.

Tane aduse de la prăvălia lui călimări, calem şi hîrtie. Apoi se aşeză pe divan, cu Anika lîngă el.

— Poţi să scrii tot ce ţi se spune ?

— Eu cred c-oi putea.

Răutatea care sălăşluieşte în fiecare femeie trîndavă îi dicta Anikăi, şi ea îi dicta lui Tane ce să aştearnă pe hîrtie. Tane începu să scrie, aplecat pe-o parte ; înşira încet literele, pe cînd obrazul încreţit i se umfla mereu, iar limba îi urmărea alunecarea condeiului. Anika dictă :

„Tu eşti protopop al Dobrunului, iar eu sînt *džizlie* [1] a Višegradului. Parohiile noastre sînt hotărnicite şi-ai face bine să nu te atingi de ce nu-i al tău.“

Tane, care şi pînă atunci şovăise la unele cuvinte, se opri aici şi-i aruncă o privire caraghios de îngrijorată Anikăi, aşteptînd parcă să audă că totul nu-i decît o glumă, şi că ea nu se gîndeşte serios să-i trimită scrisoarea asta preotului din Dobrun. Fără să-l privească, Anika îi porunci aspru :

— Scrie !

Şi el continuă să scrie, avînd mereu pe faţă expresia aceea caraghioasă şi îngrijorată.

„Eu nici nu mă născusem pe cînd tu săreai pîrleazul la alde nevasta lui Nedelko, iar bărbatu-său, crezînd că i-a intrat un bursuc la porumb, era cît pe-aci să te ucidă. Şi niciodată n-am întrebat de sănătatea ta şi nici de cărările pe care le baţi. Iar tu te-ai trezit deştept şi mi l-ai trimis pe caimacam şi pe zapciii lui. Mai bine te legai de-o viperă de sub piatră. Află, protopoape, că mi-a mai venit de două ori caimacamul, că i-am scos sabia de la brîu ca unui ţînc şi că, aşa bătrîn cum e, mi-a ţinut ligheanul şi peşchirul, dacă îţi face plăcere să auzi. Şi fiindcă îi duci grija frumosului de fiu-tău, iată-l, la hanul lui Zarije, ce-i drept, bărbierit ca un mire şi beat mort. Dar nu-i nimic.

---

[1] *Džizlia* — desfrînată, tîrfă.

Ia-l fără grijă acasă, că o să se trezească el şi-o să-i crească şi barba. După mine, n-ai decît să ţi-l vezi şi vlădică."

Aici se opri. Tane, care abia se ţinea după ea, deşi scăpa litere şi silabe întregi, se opri şi el, să răsufle.

Tîrgul află chiar a doua zi ce scrisoare îi trimisese Anika protopopului din Dobrun. Dar de cînd venea caimacamul la ea, nimeni nu se mai mira de nimic. Umbla însă vorba că protopopul, văzînd ce se petrecea la oraş, făcuse în biserica Dobrunului slujbă de blestem, cu odăjdiile îmbrăcate pe dos şi cu luminările aprinse de-a-ndaratelea.

În tîrg, nu mai credea nimeni că ar fi cu putinţă ca vreun om să mai facă ceva. Trebuia aşteptată mîna lui Dumnezeu. Şi totuşi, Anika mai izbuti o dată să tulbure şi să uimească tîrgul. De Sfînta Maria mică, se ţinea la biserica Dobrunului marele hram al bisericii, la care veneau şi orăşeni, dar se îmbulzeau mai ales ţăranii, din cele mai depărtate cătune.

În ajun de Sfînta Maria, după-amiaza, Anika porni spre Dobrun. Jelenka o însoţea. Călăreau amîndouă pe nişte cai domoli şi bine hrăniţi. În urma lor venea o slugă. Deşi călătoarea apucase pe uliţe lăturalnice, în tîrg se întinse vestea că Anika a pornit spre Dobrun. Oamenii începură să umble de colo-colo, sucindu-şi gîturile, doar doar or vedea-o de departe, cînd o ajunge pe valea Stražište. Calfele şi ucenicii îşi găseau mereu de lucru prin pod. Se urcau ca să se uite prin bageac cum se pierdea Anika pe după deal.

Aproape imediat după Anika porni şi Tane Kujundžija, pe-un şontorog de cal închiriat pe loc de la un ţigan. Mai palid ca de obicei şi cu faţa parcă mai lungă, Tane trecu fără ruşine chiar prin tîrg. Nu întorcea capul şi nu lua în seamă rîsetele şi saluturile batjocoritoare ale oamenilor ; poate că nici nu le auzea. Dar cînd dispăru şi el pe după deal, peste oraş se aşternu o tăcere grea şi tulbure. Tîrgoveţii se retraseră prin dughene şi începură să trebăluiască şi să scotocească după te miri ce. Şi mulţi dintre cei care mai adineauri rîseseră de Tane începură să se gîndească fără voie cum s-o şteargă şi ei, pe neobservate sau cu vreun motiv oarecare, după Anika. Unii găsiră că ar fi timpul să plece la sate, după piei ; alţii că trebuie să se ducă la Dobrun sau la Priboj, după tîrguieli. Iar cînd se lăsă noaptea, flăcăii porniră şi ei, furiş, pe urmele celor vîrstnici. Mulţi

dintre ei erau încă puşti şi n-aveau ce spera ; dar le făcea şi lor plăcere să-şi piardă noaptea de dragul Anikăi, frîngîndu-şi gîtul pe malul stîncos al Rzavului.

Lîngă Celikova Ćuprija, Tane le ajunse din urmă pe cele două femei. Jelenka începu să-l ocărască. Tane zîmbi doar, cu ochii ţintă la spinarea Anikăi, aşteptînd parcă de la ea un cuvînt.

— Păi ce-ţi fac ?

Jelenka, furioasă, îşi opri calul.

— Îmi faci ! Uite-aici îmi stai ! Te-am văzut destul la Višegrad. Ce cauţi după noi ? Du-te acasă şi leagănă copiii nevesti-ti !

Ciorovăindu-se, trăgeau amîndoi cu coada ochiului spre Anika ; dar ea călărea mai departe, fără să se uite la ei şi fără să arate în vreun fel că i-ar auzi măcar. Jelenka îşi îmboldi calul, supărată, şi-o ajunse pe Anika. Iar Tane, cu capul plecat şi cu dîrlogii liberi, rămase ceva mai în urmă.

Merseră aşa încă vreo sută de paşi, cînd Anika opri deodată calul şi se întoarse. Tane se pomeni dintr-o dată ochi în ochi cu ea. Caii se învălmăşiră. Anika avea faţa aprinsă de zăduf şi încadrată în băsmăluţa albă şi subţire, ale cărei colţuri îi cădeau pe umeri. Zîmbea blînd, copilăreşte. Tane simţi cum i se strînge pielea de pe faţă. Îşi arătă dinţii rari şi gingiile palide, iar ochii i se umeziră, cenuşii şi trişti.

— Tane, am tîrguit de la Medžuselac nişte lămîi. şi le-am uitat acolo, pe tejghea. Fă-mi un bine şi întoarce-te la Višegrad, după ele. Ne ajungi tu pînă la Dobrun.

Zîmbind mereu de fericire, Tane abia pricepu ce i se cerea.

— Lămîi... la Medžuselac... Mă duc... M-am dus...

Se întoarse imediat şi plecă spre Višegrad, îmboldind zadarnic mîrţoaga ţiganului, nepăsătoare la lovituri. Din cînd în cînd, mai întorcea capul şi se uita cum se depărtează băsmăluţa albă a Anikăi.

Pricepînd vicleşugul stăpînei, Jelenka abia îşi ţinea rîsul. Iar cînd Tane porni înapoi, ea izbucni în hohote. Anika zîmbea doar şi călărea fără o vorbă. Sluga le-o luase înainte şi le aştepta acum la umbră.

La Dobrun, bîlciul era în toi. Se zvonise că pe-acolo, pe undeva, se afla şi Anika ; dar n-o văzuse nimeni nici în timpul

slujbei, şi nici după-amiază, în faţa bisericii, deşi vorbeau toţi de ea şi-o aşteptau. Printre oamenii care cîntau înfierbîntaţi, rătăcea Tane Kujundžija, uitîndu-se trist în jurul său. Ţăranii, ameţiţi de rachiu, îl îmbrînceau şi-l călcau pe picioare. Dar el rătăcea mereu şi o căuta pe Anika, ţinînd în braţe, de azi-dimineaţă, punga cu lămîi pe care le cumpărase ieri cînd îşi dăduse seama că ea nu cumpărase nimic la prăvălia lui Medžuselac. Abia spre seară apăru şi Anika, împreună cu Jelenka. Şi se aşezară amîndouă într-un loc mai înalt, sub un umbrar mare, chiar în mijlocul ogrăzii în care se afla biserica.

Cînd află de venirea Anikăi, protopopul, scos din fire, vru să se ducă el însuşi s-o alunge din ogradă, dar epitropii şi vreo cîţiva oameni mai vîrstnici îl opriră. Iar doi dintre ei se duseră să le spună tîrfelor să plece imediat de la hram.

În jurul Anikăi însă se şi strînsese mulţime de bărbaţi. Trimişii protopopului fură întîmpinaţi mai întîi cu rîsete, apoi cu ocări. Anika se făcea că nu-i vede şi că nu-i aude. Epitropii vrură să se apropie de cele două femei şi să le alunge cu forţa. Dar între ei şi ele, ţăranii şi tîrgoveţii tineri, majoritatea beţi, făcură zid. Epitropii fură îmbrînciţi pînă la casa protopopului şi abia nimeriră poarta.

Începuse să se înnopteze cînd porniră şi ceilalţi să coboare scara, împreună cu protopopul. Dar învălmăşeala de la poartă era atît de mare, încît nu se putea ieşi.

Norodul, care în timpul celor mai mari frămîntări ştie cel mai puţin ce vrea, se năpusti deodată, de la umbrarul sub care şedeau femeile, spre poarta casei parohiale. De fapt, se năpustiră cîţiva tineri beţi, pe cînd restul mulţimii se mişcă abia unduind. Cel mai mult strigau şi ameninţau liještenii, care la toate hramurile bisericeşti găseau prilej de încăierare. Fericiţi că anul acesta puteau să se lege de-un om de vază, pentru o pricină însemnată, strigau cu forţă dublă :

— Nu dăm voie !

— Nu vrem !

Fraţii Limić, cei mai vestiţi dintre liješteni, cu brîiele descinse şi cu spume la gură, scrîşneau din dinţi, agitau cuţitele şi, fără să fie nevoie, îşi declarau unul altuia :

— Frate, eu pentru tine...

Se făcuse întuneric beznă. Din Višegrad sosise mai adineauri Jakša ; flăcăul se luptase toată ziua cu sine, iar spre seară, cînd nu mai putuse rezista, plecase în goană spre Dobrun. Oamenii se strîngeau în jurul şoproanelor luminate sau a focurilor care ardeau pe locurile netede. Numai cei beţi turtă se trăgeau mai la o parte, vărsau, gemeau şi vorbeau singuri în întuneric, lîngă uluci. La poarta casei parohiale era tot învălmăşeală şi se auzeau strigăte din care nu se înțelegea nimic. În uşă stătea protopopul. Întunecat de mînie şi palid, la lumina unei făclii aprinse în tindă de careva dintre ai lui, el se sălta încercînd să vorbească şi să se smucească, vrînd să scape din mîinile epitropilor care îl ţineau strîns ; dar zarva mulţimii era atît de mare, încît protopopul nu-şi auzea nici propriul său glas. Pe faţa lui nu se zărea nici urmă de teamă sau de buimăceală, ci doar un fel de mînie care semăna a mirare. Protopopul se căzni zadarnic, mult timp, să spună un cuvînt sau să se apropie de vreunul dintre beţivii mai gălăgioşi. Tot săltîndu-se şi smulgîndu-se aşa, se opri deodată în prag, cu privirea pironită asupra şopronului din mijlocul ogrăzii, care era şi cel mai luminat. La lumina roşie a unui felinar, văzu chipul drept şi mîndru al Anikăi. În dreapta ei se afla Jelenka iar în stînga Jakša. Flăcăul abia intrase sub şopron şi stătea aplecat spre păcătoasă, cu mîinile întinse într-un gest de dragoste şi de devotament, dar care pentru ochii unui părinte era ruşinos şi de necrezut.

Cum în spatele lui nu se afla prea multă lume, protopopul îi îmbrînci pe toţi şi fugi în casă, pe scara întunecată. Nevastă-sa, care se zbuciumase pe prispă, plîngînd şi lovindu-se cu pumnii în cap de ruşine, de furie neputincioasă, de iubire şi de jale, fugi după el, urmată de femeile care o ţinuseră pînă atunci. În urma lor se repeziră şi rudele şi cîţiva epitropi, pe cînd ceilalţi împiedicau mulţimea să pătrundă pe scară. În casă, preoteasa îşi văzu bărbatul luîndu-şi pe întuneric flinta lungă de pe perete. Îl ajunse lîngă fereastra de la care se vedea şopronul puternic luminat, cu mulţimea care tălăzuia acolo, cu Jakša, mereu aplecat, şi cu Anika, aflată la mijloc ca o statuie împietrită. Rudele şi ţăranii intraţi în casă îl apucară pe protopop de umeri. iar preoteasa se prinse de ţeava flintei. El încercă să scape, smucindu-se fără vorbă dar cu putere. Ceilalţi, vrînd să-l potolească, se luptară cu el îmbrîncindu-l şi spunîndu-i cu răsuflarea tăiată :

— Părinte protopop ! Părinţele ! Te rugăm !

Preoteasa scîncea, răguşit şi încet, dar înfiorător :

— Nu ! Rogu-te, pe pîinea şi pe dragostea noastră ! Nuuu !

Luptîndu-se aşa, izbutiră să-l tragă mai la o parte, în semiîntuneric, de unde nu se mai vedea ograda. Acolo, protopopul scăpă flinta din mîini ; dar, o dată cu flinta. i se prăbuşi pe podea şi nevasta. Cîţiva din cei aflaţi în uşă îşi găsiră de lucru pe lîngă femeia leşinată ; ceilalţi îl duseră pe popă într-o odaie care nu dădea spre şopron.

Afară, zarva începu să se potolească şi vălmăşagul să se împrăştie. Beţivii, care de obicei uită repede sau găsesc motive noi de scandal, se ciondăneau acum între ei sau se certau cu neamurile care îi urcau pe cai ca pe nişte desagi sau îi cărau de braţ, pe drum, la vale. Cîte unul mai zăbovea în faţa şopronului, cu faţa leoarcă de năduşeală lucind în lumina pîlpîitoare a focului. şi-o privea, mijindu-şi ochii, pe Anika. Dar şi Anika se gătea de plecare. Refuzase fără milă propunerea lui Jakša de a o însoţi pînă la Višegrad. Iar flăcăul, în năucirea şi-n neputinţa lui, repeta într-una, cu amărăciune în glas :

— Şi vine mereu caimacamul la tine ?

Anika îl asculta şi-i răspundea distrată, de parcă i-ar fi fost gîndul la cu totul altceva.

— În fiecare seară, Jakša. Cum de nu-l întîlneşti ? Nu cumva se fereşte caimacamul din calea ta ?

Şi pe cînd Jakša tresărea jignit, ea continua calmă, cu voce încea tă :

— Sau poate tu te fereşti din calea lui ?

Apoi, ca şi cum nu s-ar fi gîndit la ce spunea :

— O să vină şi mîine, îndată după cină.

Mulţimea se risipi neaşteptat de repede după o asemenea frămîntare şi îmbulzeală. Mai rămăseseră doar cafegii şi vînzători de acadele şi de şerbet care-şi strîngeau marfa şi sculele în lăzile folosite drept tejghele. Focurile, stropite cu apă sau părăsite, începuseră să se stingă. În noapte, se mai auzeau doar strigătele şi chemările beţivilor, tot mai depărtate şi ele. Ici, colo, prin şanţuri sau pe lîngă uluci, rămăseseră să zacă, doborîţi de băutură, doar cei care n-aveau rude sau prieteni pe-aproape

În casa protopopului, făcliile şi lumînările se agitară încă multă vreme şi femeile şuşotiră găsindu-şi de lucru în jurul preotesei sau ducînd cafele şi rachiu celor aflaţi în odaia protopopu-

lui. Protopopul se potolise şi vorbea cu oamenii, dar în silă şi nefiresc, aşa cum se vorbeşte după înmormîntare. Pînă la urmă, şi ultimii rămaşi, rudele cele mai apropiate, după ce se uitară unul la altul, se ridicară să-şi ia rămas bun de la protopopul care se strădui să pară cît mai firesc şi mai liniştit la despărţire. Cu preoteasa, rămaseră să înnopteze două femei.

După ce i se goli casa, popa mai rămase un timp în odaia lui, apoi se ridică şi trecu în odaia cea mare, care dădea spre biserică şi spre casele Tašićilor. Preoteasa şi femeile îngheţară cînd îi auziră paşii ; dar cum mai apoi nu auziră nici un zgomot, îşi închipuiră toate că se dusese să tragă un pui de somn în odaia cea mare, care era mai răcoroasă şi mai aerisită decît a lui.

În odaia mare, preotul aprinse o lumînărică de ceară, încuie uşa şi se aşeză lîngă lumînarea care îi lumina pieptul, barba şi faţa lată şi pămîntie, cu ochii ca nişte găuri negre. Afară lătrau cîinii. Ograda bisericii era cufundată în întuneric ; numai dincolo de pîrîu, lîngă casele Tašićilor, ardeau şi se mişcau nişte făclii. Cu mîinile în poală, popa stătea pe-o ladă, veghind parcă un mort.

Mînia i se răcea şi gîndurile i se rînduiau cum trebuie, dar durerea îi sporea din ce în ce. Fiindcă nu-şi putea găsi reazim în clipa de faţă, protopopul îşi căuta unul în trecut, *înainte de asta.* Curînd se vor împlini treizeci şi unu de ani de cînd păstorea în Dobrun. Trăise lîngă biserică, laolaltă cu oamenii, şi multe rele îi fusese dat să vadă şi să ţină minte, dar asemenea lucru nu şi-ar fi putut închipui : să îndure tocmai el, de la fiu-său şi-n pragul casei lor, năpasta care loveşte nevăzută şi pe neaşteptate şi le sfîşie rărunchii părinţilor, şi-i scuipă în obraz, fără ca ei s-o poată împiedica şi nici alunga cu nimic, nici cu lupta, nici cu moartea. În pustiul din el năvăli deodată un simţămînt nou şi chinuitor, de milă nesfîrşită. I se făcu milă de seminţia omului, de aerul pe care-l respiră, de pîinea pe care e nevoită s-o mănînce. I se făcu îndeosebi milă de copilul acela mare, de bietul Jakša cel fără minte, şi de ruşinea şi pacostea care dăduse peste el. Şi stînd aşa, chircit pe ladă, ca un copil al nimănui, cu faţa îngropată în palme, plînse pentru prima oară în viaţă, tare şi nestăpînit. Neputincios şi dezarmat în faţa nenorocirii, a ruşinii şi a nedreptăţii, gemea printre dinţii încleştaţi, încercînd zadarnic să-şi stăpînească şi să-şi oprească plînsul. La-

crimile tulburau şi învolburau parcă totul în el. Popa se încovoie şi mai tare, pînă la podea ; apoi, înfiorîndu-se deodată, sări în picioare ; şi din tot sufletul şi cu tot gîndul o blestemă pe femeia ticăloasă, pe fiinţa aceea cumplită, fără de ruşine şi fără de minte.

III

În noaptea aceea, Anika se întoarse la Višegrad călărind la lumina lunii. Pe urmele ei veni şi Jakša.

A doua seară, cînd caimacamul se îndrepta spre casa Anikăi, cineva trase asupra lui de după nişte uluci acoperite de zorele. Alibei se alese cu o rană uşoară, la braţul drept. În aceeaşi seară, Jakša dispăru din tîrg.

Anika îşi trimise ţiganca să întrebe de sănătatea lui Alibei, dar slugile caimacamului o alungară cu ciomegele. Anika nu se necăji însă de loc. Ştia că o să vină caimacamul la ea de cum s-o înzdrăveni, ba chiar mai înainte, dacă-i trimite vorbă. După călătoria la Dobrun, era sigură că poate să facă orice i-ar trece prin minte. Acelaşi lucru îl ştia şi-l simţea întregul tîrg, care trăia în teamă, în nelinişte, în descompunere şi-n anarhie.

Veni şi septembrie. În pădurea neagră, mai sus de Banpolje, se vedea în fiecare seară focul aprins de Jakša ; flăcăul se făcuse haiduc, căci la Dobrun nu avea unde să se mai ducă, iar prin tîrg nu mai îndrăznea să calce. Zapciii încercaseră zadarnic să-l prindă. Curînd, se lăsară păgubaşi şi acum focul lui Jakša ardea în pălălăi, ceva mai sus de Borovac, cale de-o jumătate de ceas de la tîrg. Uneori, Anika ieşea şi ea să privească, din curte, cum o dată cu primele stele se aprindea şi focul haiducului şi cum se făcea tot mai mare şi mai roşu, pe măsură ce noaptea punea stăpînire pe cer şi pe munţi.

Pe cînd Jakša se ascundea astfel prin păduri, protopopul Dobrunului zăcea acasă, palid şi nemişcat ca un mort. Lîngă el veghea zi şi noapte preoteasa înlăcrămată. Şi-l ruga cu ochii să scoată măcar o vorbă, să spună sau să poruncească orice ; dar el abia dacă îşi muşca buzele nevăzute, pierdute în barba şi-n mustaţa căruntă, iar privirea îi rămînea cenuşie, fixă şi absentă.

În tîrg, caimacamul își petrecea serile bînd cu prietenii în grădina casei lui de lîngă Drina. Le poruncise zapciilor să meargă și să-l prindă pe Jakša, apoi uitase și de ei, și de diacon. Rana i se lecuise repede. Și-i veniseră oaspeți din Sarajevo, doi osmanlii grași.

Ziua, stăteau toți trei în grădina caimacamului, lîngă rîu, jucau cărți, trimiteau ostașii să dea drumul pe apă la niște tigve galbene și trăgeau la țintă în ele. Către seară, veneau lăutarii țigani. Oaspeții aduseseră cu ei mănunchiuri întregi de rachete, procurate din Austria, și le aprindeau de cum se însera. Minunățiile acestea nemaivăzute răscoleau tot tîrgul. Copiii nu mai vroiau să se culce și așteptau pe la geamuri să înceapă focul rachetelor în grădina caimacamului. Toată lumea privea cu uimire și neîncredere licuricii verzi și roșii care plesneau sub cerul de vară ; licuricii se risipeau și cădeau ca niște stropi luminoși, pe cînd în urma lor se făcea și mai neagră bezna în care sclipeau stelele și ardea cu vîlvătaie focul lui Jakša, în munți.

Anika părea că n-are de gînd să încerce nimic. Nu mai primea pe nimeni. Seara, încuia poarta și-o punea pe Jelenka să-i cînte. Jelenka avea un glas subțire și înalt de se auzea în tot tîrgul, de pe un deal pe altul. Anika stătea lîngă ea și asculta cu fața nemișcată, fără să spună un cuvînt, fără să facă un gest.

În tîrg, unde fiecare pas al Anikăi era răstălmăcit și fiecare cuvînt al ei trecea din gură în gură, se spunea că ar fi neliniștită și nemulțumită, cu toate că-l umilise pe protopop acasă la el și-și supusese tot tîrgul. Oamenii repetau cu teamă, cu nedumerire și, într-un fel, cu oarecare respect cuvintele pe care ea le spuse nu demult unui turc beat, care în ultimul timp nu se mai dezlipea de casa ei.

Turcul acela, bogat și năbădăios, venise din Rudo. Cît timp era treaz, stătea la han sau prin tîrg ; dar cum se îmbăta — și se îmbăta zilnic — pornea pe Mejdan în sus, drept spre curtea Anikăi. Și devenea din zi în zi mai nerăbdător și mai agresiv. Se repezea la Jelenka și la Saveta sau la bărbații care veneau și așteptau ca și el. Zbiera pe sub ferestrele Anikăi, amenința și-și înfigea jungherul în poartă. Dar într-o zi, pe înserat, cînd începuse iar să-și fluture jungherul prin curte zbierînd cît îl ținea gura că în seara aceea trebuie neapărat să ucidă pe cineva, Anika ieși în fugă și pe neașteptate din casă. Era îmbrăcată ușor și

încălţată cu ciorapi albi, fără papuci. Din doi paşi, ajunse în faţa turcului.

— Ce e ? Ce zbieri ? Ce vrei ? îl întrebă ea cu glas înăbuşit. Faţa îi era complet liniştită, doar sprîncenele i se îmbinaseră şi mai mult parcă. Pe cine vrei să omori ? Hai, omoară ! Crezi că se teme cineva de cuţitul tău, ţărănoi tîmpit ce eşti ? Omoară. hai !

Turcul îşi holbă ochii beţi şi începu să mestece şi să înghită în sec de i se mişcă mustaţa lungă şi roşcată şi mărul lui Adam de pe gîtul lui neras. Uitase că are jungher şi că spusese ceva, şi stătea de parcă ar fi aşteptat să-l omoare ea pe el. Anika îl dădu afară în brînci şi încuie poarta.

Se zice că atunci, intrînd în casă şi trecînd pe lîngă Jelenka, Tane şi încă un flăcău, Anika, tot ocărîndu-l pe beţiv, spusese pentru sine, dar cu glas tare :

— Pomană şi-ar face cine m-ar omorî.

Dar în toată nenorocirea şi-n toată neorînduiala stîrnite de Anika. existau două suferinţe pe care nici în tîrgul acesta, unde totul se vede şi se aude, nu le ştia şi nici nu le bănuia nimeni. Existau doi oameni care sufereau fiecare pentru sine şi fiecare în felul său, în taină şi pe furiş, dar mai greu şi mai amar decît toţi ceilalţi. Unul era Lale, fratele Anikăi, iar celălalt Mihailo.

Încă din primele zile cînd Anikăi începuse să-i meargă faima cea rea, Lale nu mai călcase pe-acasă. Nici în tîrg nu-l mai văzuse nimeni. Trăia şi dormea în brutărie. Nu mai vroia s-audă de soră-sa. Cînd îi pomenea cineva numele, ochii lui luminoşi. ca de copil, se întunecau şi priveau fix, în gol. Dar imediat după aceea Lale îşi scutura capul bălan, plin de făină. Pe faţă i se întorcea zîmbetul obişnuit şi expresia de prostănac. Lale îngîna atunci un cîntec şi rămînea să imprime pe pîini, repede şi mecanic, aceleaşi neschimbate semne, aşa cum îl învăţase taică-său în copilărie.

Atîta se putea şti despre Lale. Ce gînduri nutrea, cum şi cît suferea în odăiţa întunecată din dosul cuptorului cel mare flăcăul acesta cu suflet închis şi cu mintea înapoiată, nu ştia nimeni. La cîţiva paşi de brutăria lui Krnojelac, ceva mai la o parte de piaţă, se afla casa lui jupîn Nikola, unde trăia Mihailo. De cînd se desfrînase Anika, Mihailo călătorea cît putea mai mult ; dar cînd se afla în tîrg nu putea să evite discuţiile de prin prăvălii

şi afla astfel tot ce făcea Anika, tot ce gîndeau şi tot ce vorbeau oamenii despre ea.

Jupîn Petar Filipovac, care-şi alungase fiul şi nu vorbea nici cu nevastă-sa, nici cu fetele din cauza lui, îl iubea mult pe Mihailo. Adesea jupînul discuta îndelung cu Mihailo pe care şi-l socotea prieten apropiat, cu toată diferenţa de vîrstă dintre ei. Se întîmpla ca amîndoi să se afle în prăvălia jupînului Petar, dis-de-dimineaţă, cînd prăvălia nici nu era încă bine deschisă. În preajmă, linişte şi răcoare. Jupîn Petar, mohorît şi cu faţa buhăită, vorbea cu vocea lui gravă :

— Vezi, tu eşti tînăr, dar îţi spun eu că e adevărată vorba din bătrîni : în fiecare femeie sălăşluieşte diavolul, care trebuie ucis ori cu munci, ori cu naşteri, ori cu amîndouă ; iar dacă femeia scapă şi de una şi de alta, atunci trebuie ea ucisă.

Şi, ridicîndu-şi glasul de parcă atunci ar fi vorbit pentru prima dată despre lucrurile acestea, repeta totdeauna aceleaşi cuvinte :

— Frate Mihailo, una ca asta nu s-a mai pomenit.

Iar cînd Mihailo îi amintea de Tijana şi de Saveta, cunoscute de pe vremea bătrînilor pentru ticăloşiile lor, jupîn Petar îl întrerupea.

— Pe lîngă asta, Tijana a fost o sfîntă. Iar Saveta ? Păi, în privinţa Savetei, tîrgul putea să doarmă liniştit. De cînd lumea şi pămîntul, a existat totdeauna vreo golancă sau vreo tîrfă căreia i s-a ştiut locul : prin şanţuri, tăvălită de soldaţi. La ele nu se uita nimeni şi nici nu erau luate în seamă. Pe cînd asta!... Nu vezi ce se petrece ? Asta a înfrînt cu ocară biserica, a supus stăpînirea şi-o să ne ducă de rîpă pe toţi. Şi nu poate nimeni să-i facă nimic.

— Nimeni ?

— Nimeni, pe Dumnezeul meu. Ea e azi şi paşa şi vlădica tîrgului. Am merita să ni se dea foc din patru părţi, dacă nu se găseşte nimeni să ucidă vipera. Căci tîlharii de drumul mare pricinuiesc mai puţine rele decît ea.

Şi-i povestea pe rînd toate fărădelegile şi ticăloşiile Anikăi, toate, pînă la năpasta căzută pe capul lui. Cînd ajungea aici, dădea doar din mînă şi-şi înghiţea amarul. Iar Mihailo îl liniştea : o să-i vină şi ei odată sfîrşitul.

— Nu-i vine. Asta n-are sfîrşit. O să-şi facă de cap cît o vrea. Nu ne cunoşti, nu ştii cum sînt oamenii de-aici. Putem să

ne împotrivim la orice năpastă, dar la *asta* nu. Ni s-a suit în cap şi nimeni nu poate să-i facă nimic.

Aşa se încheiau totdeauna spusele jupînului Petar, pe care Mihailo le asculta dus pe gînduri, cu capul plecat.

Dacă bătrînul acesta îndîrjit ar fi ştiut ce chin însemna pentru Mihailo să-l asculte, ar fi căutat, fără doar şi poate, un alt om cu care să stea de vorbă sau şi-ar fi depănat pentru sine povestea necazurilor.

Cîteodată Mihailo se minuna singur de unde mai găsea putere să umble printre oameni, să muncească, să stea de vorbă şi să se mai şi stăpînească într-atîta, încît să nu se bănuiască tot ce se petrecea de un an încoace în sufletul lui.

Văzînd ce devenea Anika, nădejdea lui şubredă şi amăgită i se întoarse împotrivă. Se judeca singur, cu asprime, şi se întreba cum de putuse măcar o clipă să-şi închipuie că întîmplarea de la hanul Krstinoaiei o să poată fi ştearsă şi uitată. Cum de îndrăznise să spere ? O dată, la Sarajevo, în piaţă, văzu cum un sîrb îl înjunghia pe un arnăut. Cuţitul rămăsese în rană. Rănitul nici nu se mai uitase după ucigaşul pe care alţii îl fugăreau, ci pornise încet, solemn şi concentrat, spre prima poartă deschisă. Mergea de parcă şi-ar fi numărat paşii, fără să se uite la nimeni ; dar îşi apăsa rana cu amîndouă mîinile şi simţea clar că o să trăiască numai atîta timp cît nu i s-o scoate cuţitul din rană.

Ca pe o moarte inevitabilă şi apropiată, Mihailo simţea că „treaba cu Krsta“ nu se încheiase în noaptea aceea la han, şi că n-o plătise nici cu cei opt ani de chinuri. El, Mihailo, fusese rănit de moarte în noaptea aceea. Iar cei opt ani de chinuri nu fuseseră decît paşii pînă la prima poartă, făcuţi de arnăut, cu ochii plecaţi şi cu amîndouă mîinile pe rană. Se adăpostise şi se ascunsese în tîrgul acesta, lăsîndu-se legănat de nădejdea înşelătoare că ceea ce face o să aibă durată. Acum însă, haita îl ajunsese din urmă.

Şi, lucru ciudat, cînd se gîndea la asta, spaima şi chinul i se micşorau parcă ; şi-atunci, vorbea în el ceva ca o tristeţe şi ca o milă.

— A venit timpul să-ţi scoţi cuţitul din rană. Nu ajută la nimic să te amăgeşti.

Nu-şi mai amintea nici el cînd începuse s-o amestece şi s-o identifice pe Anika cu Krstinoaia ; în sufletul lui amîndouă erau

de mult, din totdeauna, o singură ființă. Şi nu numai Anika, ci şi cele cîteva biete femei întîlnite în ultimii opt ani : căzătura de la cine ştie ce han sau ţiganca întîlnită în drum şi pe care, ars de dorinţă, n-o putuse ocoli, toate se contopeau în el acum formînd o singură femeie : Krstinoaia cea înaltă şi plină, cu păr roşu, cu mîini puternice şi cu privirea pătimaşă. În toate o recunoştea pe ea, după spaima care-i rămînea după ce se culca cu ele, după dorinţa de nestăpînit de-a fugi cît mai departe, de-a se ascunde, de-a se purifica, de-a se spăla şi de-a uita.

Acum însă nu mai era o scurtă amăgire, şi nici o spaimă şi-un dezgust de-o clipă. Colo, mai la deal, unde dacă ar striga i s-ar fi auzit glasul, trăia femeia care-i amintea de Krstinoaia, pe care trebuia s-o ucidă. Toate speranţele trezite cîndva de Anika se transformaseră acum într-o mustrare amară, într-un nou chin; ea însăşi se dăduse în vileag, după un joc vremelnic şi dureros, adeverindu-i toate presimţirile, cele mai vagi, cele mai înfiorătoare.

Vlăstarul acesta de armurieri, cu fire gingaşă şi puternică totodată, crescut de-un tată înţelept şi cinstit, era în stare să îndure multe şi să-şi ascundă cu iscusinţă tot ce simţea ; dar chinurile îi sporeau şi deveneau din ce în ce mai greu de tăinuit. În faţă i se ivea ca o nălucă ocara, mai grea şi mai cumplită decît moartea. Iar chinurile i se strecurau pînă şi-n cele mai neînsemnate amănunte ale vieţii de fiecare zi, mergînd pînă la nebunie.

Uneori se gîndea ca un copil la tot felul de nimicuri, fără nici o noimă şi fără nici o legătură. Îşi spunea, de pildă, că poate i-ar fi fost mai uşor dacă în noaptea aceea nu şi-ar fi lăsat cuţitul în mîinile Krstinoaiei. Aşa, cuţitul i se părea un gaj, o punte spre lumea înfricoşătoare din care fugise atunci. Şi de cîte ori auzea, din întîmplare şi fără nici o legătură cu el, rostindu-se cuvîntul cuţit, adăuga imediat în gînd :

„Cuţitul meu a rămas la ea."

Jocul acesta de nepătruns al conştiinţei îi prindea, încetul cu încetul, întreaga viaţă.

Dar pe lîngă toate chinurile numeroase şi negre pe care le cunoscuse în singurătatea atîtor ani, cînd îşi cerea singur socoteală, nu-şi închipuise că ar fi posibilă şi această culme a suferinţei : să visezi acelaşi vis de cîteva ori la rînd şi totdeauna pe deplin conştient de ce-ai văzut în visul precedent. Aşa îşi visa el visul încheierii socotelilor cu Anika. Cînd anume îl visase pentru

prima oară nu-şi mai aducea aminte ; vedea doar că la fiecare vis mai adăuga ceva din realitate, un amănunt, un nimic, pe care el îl distingea clar. Astfel, visul căpăta tot mai multă densitate, se desprindea de vis, devenea tot mai real şi-i intra pe nesimţite în viaţa de toate zilele.

Iată cum îşi amintea că fusese visul acesta cînd îl visase pentru prima oară. O dimineaţă luminoasă. Răcoare şi prospeţime pe obraji, în gură, pe tot trupul. Mihailo calcă drept şi solemn, iluminat de-o hotărîre atît de importantă, încît îi e cu neputinţă s-o cuprindă întreagă. dar îi simte toată greutatea uriaşă. Cineva goleşte parcă neobosit uliţele şi răscrucile din faţa lui. Pe Mihailo, însăşi greutatea hotărîrii îl mînă înainte. Şi trece, astfel, pe lîngă brutăria lui Krnojelac, unde Lale cîntă cu glasul lui vesel. Mihailo urcă spre Mejdan. Curtea Anikăi e numai lumină, florile au prins viaţă. Uşa casei, deschisă larg, te pofteşte să intri.

Cîte eforturi deznădăjduite nu făcea Mihailo, şi în vis şi aievea, să nu păşească peste pragul acesta, să ocolească uşa Anikăi ! Pentru asta muncea şi cînd nu trebuia să muncească, pentru asta călătorea şi cînd nu era nevoie, doar doar o izbuti să-şi alunge gîndurile, să uite. De cîteva ori, izbutise oarecum ; dar în ultima vreme toate i se întîmplau pe dos : uita sorocul vînzărilor, întîrzia la întîlniri... Dîndu-şi seama că devine uituc şi încîlcit la minte, se sperie de parcă şi-ar fi descoperit vreo boală. Poate că nu mai avea decît o scăpare : să lase totul baltă, pînă nu se întîmplă o nenorocire, şi să-şi piardă urma în lume, ca un om necinstit şi vinovat. Dacă ar fi avut în faţă greutăţi reale şi duşmani vizibili, n-ar fi şovăit să facă întocmai. Dar aşa, unde să fugă ? Nălucile de care vroia să scape i-ar fi ieşit în cale pe orice drum, în orice oraş. Pînă la urmă, gîndul la fugă sau la vreun alt mijloc de scăpare se pierdu în noianul de vise şi de gînduri care i se învălmăşeau tot mai mult în creier, într-un vîrtej sălbatic şi nebun.

Tinereţea, dornică să trăiască, şi raţiunea din el, îl mai reţineau încă. Uneori se gîndea să-i scrie sau să-i trimită vorbă Anikăi, s-o ameninţe, să-i ceară să plece, pentru binele ei, pentru lume, pentru el. Şi-şi dădea imediat seama de întreaga zădărnicie a unui asemenea gînd.

Se gîndea de multe ori şi la Lale. Totdeauna îl atrăsese ceva spre flăcăul acesta frumos şi nevinovat. Între el şi fratele femeii

care-i intrase în soartă existase de la bun început un fel de atracţie, un amestec de dragoste, de neîncredere şi de gelozie. Mihailo se apropia de el ori de cîte ori putea. După discuţiile cu jupîn Petar, se gîndea adeseori la Lale. I se părea că el, în calitate de frate al Anikăi, trebuia să simtă şi să înţeleagă, s-o dezarmeze şi s-o supună, ba, la nevoie, s-o înlăture chiar. Şi-atunci trecea dis-de-dimineaţă pe lîngă brutărie şi intra dinadins, de două, trei ori. Pe Lale îl găsea cîntînd în gura mare şi înţepînd cu un cuţit lung şi negru pîinile albe şi dolofane. Discutau amîndoi, cît se putea discuta cu Lale. Mihailo aducea vorba despre Anika. Degeaba însă : Lale, cu zîmbetul lui de prostănac fericit, rămînea la poveştile despre făină, despre apă şi despre pîine.

Astfel, Mihailo îşi pierdu şi nădejdea aceasta şubredă. Totul se depărta din jurul Anikăi şi-l lăsa pe el, singur, faţă în faţă cu ea ; totul îl împingea, vădit şi fără oprelişti, spre încleştarea necunoscută ; iar el, neputincios, abia dacă se pricepea să arunce din cînd în cînd o privire, ca să măsoare cît a străbătut din drumul pe care aluneca pe nesimţite.

Era o toamnă frumoasă în Višegrad. Dar Mihailo trăia cu senzaţia că-şi ia rămas bun şi că se desparte de toate. Senzaţia aceasta îl năpădise pe neştiute. Se trezise într-o dimineaţă rostind cu glas tare şi foarte îndurerat : „Cu bine". Cui îi spusese cu bine ? Unui vis pe care-l uitase sau somnului, în genere ? Nici el nu ştia. Şi nu se mai gîndi la asta. Dar ceva mai tîrziu, pe cînd se spăla la cişmeaua din curte, rosti iar „cu bine" către căuşul plin cu apă rece şi înviorătoare, pe care o risipi imediat. Apoi uită şi de asta.

Îşi dădea singur seama că-şi lua rămas bun de la toate. Şi într-o bună zi se apropie firesc şi liniştit de ţiganca Anikăi, pe care altminteri o mai văzuse adeseori prin tîrg, şi-i spuse încet, dar hotărît :

— Întreab-o pe Anika dacă pot să viu mîine la ea, dimineaţa sau la prînz, numai să nu fie lume acolo. Am să-i spun ceva.

Cînd ţiganca dispăru, Mihailo tresări şi se uită în preajmă, căutînd zadarnic un ajutor sau un sfat. Pe urmă se linişti ; în ziua aceea îşi puse la punct, calm şi cu grijă, toate socotelile şi rîndui lucrurile din casă. Pe înserat, porni către Stražište, spre platoul pe care se întîlnise de-atîtea ori cu prietenii, la un cîntec şi la un pahar.

Urcă dealul, încet. Se aşeză pe platou, mai sus de cimitirul turcesc, şi-şi puse în faţă rachiul, filigeanul şi gustarea. Lovi uşor amnarul de cremene şi ţinu cu gingăşie iasca aprinsă între degetele mîinii stîngi. Nu putea să-şi ia ochii de la fumul tutunului, care-i acoperea zarea, învolburîndu-se şi risipindu-se încet în aerul neclintit. Printre brazi mai stăruia un pic de soare. În vale, sub el, fumegau acoperişurile roşii şi negre ale caselor Višegradului. Un braţ revărsat al Rzavului oglindea cerul şi răchitele de pe mal. Toate acestea erau viaţă.

Bău numai rachiul şi uită de gustare. Fumul tutunului se albăstrea şi inelele pluteau în aer, subţiindu-se domol. În lumina amurgului, fiecare lucruşor tindea vădit să dureze şi să-şi păstreze forma pe care o avea. Mihailo trăgea în piept şi fumul, şi aerul, aerul Višegradului ; privea casele şi piscurile ascuţite ale munţilor, privea poienile de care, ani de zile, îşi legase gîndurile; lîngă fiecare înălţime durabilă, un gînd durabil. Vidova Gora. Kabernik, Lijeska, Blaževo Brdo, Olujaci, Žlijeb, Janjac, Gostilj, Češalj, Velji Lug. În spatele lui, vedea fără să se întoarcă, cunoştea cît se poate de bine, piscurile Stolac, Staniševac, Goleš. Acum, toate răspundeau ultimei raze de soare, într-un fel pe care el, de asemenea, îl ştia ; şi se stingeau învăluindu-se în albastrul amurgului. Se învăluiau lin şi dispăreau agale. Nici unul n-ar fi vrut să plece şi să se despartă.

Toate acestea erau viaţă.

Peste cîteva zile aveau să se împlinească şase ani de cînd Mihailo venise printre munţii aceştia, de cînd muncea şi trăia laolaltă cu lumea aceasta. Aici îşi găsise din nou un loc printre oameni. Aici îşi înfipsese rădăcinile, aici i se scursese viaţa. Şi, ca toate în viaţă, ca fumul, ca strălucirea cerului, ca foşnetul ierbii, ar fi vrut şi el să trăiască, să dureze, să nu-şi schimbe forma, să nu-şi întrerupă mişcarea.

Senzaţia că, iată, îşi ia rămas bun de la toate, îi sfîşia inima. Nu se gîndea la nimic concret, nici la prieteni, nici la jupîn Nikola. nici la petreceri, nici la afaceri ; dar îşi lua rămas bun de la toate şi le regreta pe toate, contopindu-le într-o unică durere. De despărţit, toţi trebuie să ne despărţim, dar să-ţi iei rămas bun aşa nu e de loc uşor : pentru asta îţi trebuie inimă tare.

Trimitea rotocoale de fum deasupra oraşului în care începuseră să se aprindă lumini pe la case. Simţea în piept zumzetul acela pe care-l stîrneşte rachiul băut cu inima tulbure, şi-şi învă-

luia mereu în fum orașul drag. Deodată, undeva, pe zare, se întinse un nor roșu și strălucitor. Soarele apusese și își trimitea din înalt reflexele razelor, luminînd o pajiște de pe Janjac, nevăzută pînă atunci. Ca la un semn, Mihailo se ridică. Și, o dată cu întunericul, intră și el în oraș. În urma lui rămaseră doar cîteva rotocoale de fum, firave și efemere.

Mihailo se duse drept acasă. Apăsă pe mînerul de lemn al porții. Bucata aceasta de lemn lustruit, pe care o atinsese cu degetele ani de zile și căreia îi cunoștea toate toanele și metehnele, îi aminti din nou cît e de bine să trăiești și să durezi mult, statornicit într-un loc și fără schimbări. Poarta era pe jumătate deschisă și se vedea focul. Mihailo străbătu ograda ; deodată, tresări de parcă ar fi călcat pe-un șarpe. Lîngă hambar se afla țiganca chioară a Anikăi. Lui i se făcu rușine că tresărise atît de vizibil și se apropie de ea. Țiganca vorbi prima :

— A zis Anika să vii mîine dimineața. cît poți mai devreme.

Vorbea aproape în șoaptă, iar pașii nu i se auzeau.

În noaptea aceea, Mihailo rîndui toate treburile pentru jupîn Nikola. Spre ziuă, în loc să adoarmă, fu cuprins de-o toropeală liniștită, care-i scurtă timpul rămas și-i stinse gîndurile legate de realitate.

La Višegrad, soarele răsare tîrziu, din pricina munților înalți și povîrniți care împrejmuiesc orașul. Dar cu mult înainte de ivirea lui, ulițele primesc lumina indirectă, care cade drept din înaltul cerului. Învăluit în lumina aceasta calmă, Mihailo străbătu ograda aruncîndu-și pe umeri, din mers, traista și *iangicul*[1], așa cum făcea de cîte ori pleca la drum.

Ulițele pustii păreau mai largi și mai luminoase. Mihailo trecu pe lîngă brutăria lui Lale, dar nimeni nu cînta acolo ; ca niciodată la ora aceea, brutăria era închisă ; astfel, pustie și întunecată, ea părea un cavou. Mai departe însă, totul era ca de obicei. Drumul spre Mejdan — pustiu. Pe cer se vedea întinderea fierbinte pe care avea să răsară soarele. Sub streașină, uguiau porumbeii. Ușile multor case, deschise și negre, încercau parcă să alunge întunericul.

Poarta Anikăi era deschisă larg. Sus, în grădina povîrnită de deasupra casei, Jelenka culegea fasole verde și, pierdută în verdeață, cînta ca un greiere.

---

[1] *Iangic* — tolbă de piele.

De cum păşi pragul casei, Mihailo dădu cu ochii de vatră. În stratul subţire de cenuşă zăcea aruncat un cuţit negru, de brutar, plin de sînge pînă în plăsele. Cuţitul pe care îl văzuse de atîtea ori în mîinile lui Lale, cînd stăteau amîndoi de vorbă în brutărie.

Uluit, buimăcit de parcă într-un vis straniu ar fi visat un vis şi mai straniu, Mihailo se apropie tiptil de uşa unei odăi şi-o deschise brusc. În odaia mică, aşternută cu covoare, toate se aflau la locul lor. Căzuseră doar două perne de pe sofa. Dar pe podele, zăcea întins cadavrul Anikăi. Îmbrăcată ca să-şi primească oaspetele (doar ilicul îi era sfîşiat şi cămaşa puţin ruptă la piept), Anika părea că-şi dăduse sufletul fără luptă şi fără chinurile morţii ; întinsă în tot lungul odăii, pe podele, pe sofa, pe pernele rezemate de perete, părea mai mare decît de obicei. Avea şi o floare în păr. Sîngele nu i se scursese.

Cutremurat, Mihailo ridică mîna să-şi facă cruce, dar se opri şi, folosind mişcarea începută, închise uşa. Înainte de-a ieşi din casă mai aruncă o privire spre cuţitul însîngerat, care zăcea în cenuşă aşa cum pot să zacă, veacuri de-a rîndul, lucrurile moarte şi mute. Apoi se întoarse şi, înfiorîndu-se adînc, luă cuţitul, îl şterse mai întîi de cenuşă, apoi de muchea vetrei. şi-l vîrî la brîu, lîngă jungherul pe care şi-l pregătise pentru întîlnirea din dimineaţa aceea.

Afară, soarele tocmai răsărea şi Jelenka, pierdută undeva, în grădină, cînta de zor. Cişmeaua clipocea zgomotos. Pe zidul scund de sub ferestre se şi instalase Nazif nebunul, rînduindu-şi grămăjoarele de zahăr şi bîiguind fericit. Nazif nici nu se uită la Mihailo ; acesta trecu pe lîngă el şi coborî cu paşi repezi spre pîrîul deasupra căruia mai pluteau încă umbrele dimineţii.

Moartea neaşteptată a Anikăi schimbă din temelii viaţa tîrgului. După atîta dezordine şi anarhie, părea de necrezut cît de repede se reîntorceau toate la vechile rînduieli. Nimeni nu se întrebă cum apăruse femeia aceasta, din ce trăise, ce vrusese. Fiinţa vătămătoare şi primejdioasă era acum ucisă, îngropată şi uitată. Tîrgul, pe care îl tulburase atîta şi care se dăduse bătut un timp, putea din nou să respire în vechiul lui ritm, să doarmă liniştit, să privească liniştit. Dacă o să mai apară iar o

năpastă ca ea, sau una asemănătoare — şi sigur că o să mai apară, odată şi odată — tîrgul o să se lupte şi-o să se bată din nou pînă cînd o s-o doboare, o s-o îngroape şi o s-o uite.

Salko Hedo făcu ancheta crimei. La interogatoriu, zapciii le-au bătut de pomană pe Jelenka, Saveta şi pe ţiganca aceea chioară, căci ele ar fi spus şi fără bătaie adevărul.

În dimineaţa cînd fusese ucisă, Anika vrusese să rămînă singură şi-şi „curăţase" în întregime casa. Nu numai că nu primise pe nimeni, dar pe ţigancă şi pe Saveta le trimisese în Vučine, la o anume Kristina, de unde nu s-ar fi putut întoarce pînă la prînz. Iar Jelenkăi îi poruncise să meargă în grădină, sub deal, să culeagă fasole verde, şi să nu se întoarcă de-acolo pînă n-o cheamă ea.

Ţiganca declară că în aceeaşi seară cînd dusese lui Mihailo vorbă că poate să vină, trecuse, din porunca Anikăi, şi pe la Lale, căruia îi spusese :

— A zis Anika să treci negreşit pe la ea, mîine dimineaţă, cît mai devreme.

Lale nu-i răspunsese nimic.

De ce îşi chemase Anika fratele, cu care altminteri nu se vedea, în aceeaşi dimineaţă cînd avea să vină şi Mihailo ? Fusese doar o întîmplare ? Sau i se pregătise cuiva o capcană şi o surpriză ? Şi care dintre cei doi izbutise s-o ucidă pe Anika ? Toate acestea ţiganca nu le putea lămuri, şi nici Jelenka sau Saveta, căci Anika abia dacă vorbea cu ele şi nu le dezvăluia niciodată gîndurile ei.

Jelenka putu să spună doar că, din curiozitate, se uitase de pe deal să vadă cine intră şi cine iese din casă. Şi-l văzuse mai întîi pe Lale cum intrase şi cum, după un timp, ieşise în goană. Asta n-o mirase de loc, căci ştia că Lale e cam ţicnit. Ceva mai tîrziu intrase Mihailo ; el stătuse şi mai puţin decît Lale şi plecase călcînd liniştit. Deşi ar fi vrut grozav să ştie ce treburi avea Anika în dimineaţa aceea cu frate-său, cu care era certată, şi cu Mihailo, care nu venea niciodată la ea, Jelenka nu îndrăznise să coboare nechemată din grădină. Venise fuga numai cînd auzise bocetele unei bătrîne care făcea negoţ cu pînzeturi prin casele oamenilor şi care dăduse, intrînd din întîmplare, peste cadavrul Anikăi.

De la nişte ţărani, se află că Lale fusese văzut dincolo de Dobrun, pe drumul spre Užice, în timp ce despre Mihailo se ştia

că plecase în direcție opusă, pe drumul spre Sarajevo. Cuțitul cu care fusese ucisă Anika n-a fost găsit nicăieri.

Totul părea tulbure, încîlcit și fără nici o perspectivă de dezlegare ; firește, lucrul acesta îi convenea de minune lui Hedo, care ținea să termine cît mai degrabă și să întrerupă o anchetă fără șanse de-a descoperi sau de-a stabili ceva, o anchetă pe care, de altfel, n-o ceruse nimeni și nu era de folos nimănui.

Caimacamul petrecu două-trei săptămîni la Plevlje, pe la rude, apoi se întoarse la Višegrad și-și continuă viața de mai înainte și de totdeauna, spre mulțumirea lui și-a altora. E drept că, uneori stînd în grădină, lîngă narghilea, și privind apa năvalnică, se mai gîndea la ghiaura de pe Mejdan. Și-și spunea : „Ciudat ! Din toată frumusețea ei n-a mai rămas nimic". Cam la atîta i se mărgineau gîndurile. Dar socotea că nu există nimeni în tîrg cu care ar merita să stea de vorbă despre Anika.

Ceilalți localnici și-au revenit destul de repede în fire și și-au reluat înfățișarea din totdeauna. Femeile au devenit ceva mai vesele, bărbații ceva mai potoliți.

Fiul lui Petar Filipovac s-a împăcat cu taică-său. Și-a plecat capul, și s-a făcut deodată mai voinic. Poartă mustață subțire și lungă, picioarele i s-au îndoit din genunchi și abia își tîrăște pașii prin oraș. Și nu-și mai vede capul de-atîtea treburi. După Crăciun, au să-l însoare : „O să-i ucid și sufletul din ea", le spune el prietenilor, cu glas înăbușit și posac.

Din tot tîrgul, numai jupîn Petar Filipovac stă ursuz și mîhnit în prăvălie, ca și mai înainte. În sinea lui, el îl deplînge sincer pe Mihailo, tînărul ciudat care pesemne că tăinuise în suflet vreun chin amar. Iar cînd se povestește, în fața lui, ce noroc a avut tîrgul că a scăpat de năpasta Anikăi, el dă doar din mînă.

— Asta și moartă o să ne otrăvească zilele, încă un veac de-acum încolo. O sută de ani trebuie să treacă ca să i se împrăștie veninul.

Dar el e singurul care se poartă și vorbește așa.

Și la protopopul Dobrunului lucrurile s-au pornit pe-un făgaș mai bun. După moartea Anikăi, Jakša a vrut să treacă în Serbia, dar a aflat pe drum că taică-său trage să moară și și-a schimbat brusc hotărîrea. În aceeași noapte, a și sosit la Dobrun, a năvălit drept în odaia bolnavului, i-a sărutat mîna protopopului și a primit iertarea și binecuvîntarea. Taică-său l-a trimis imediat la Trnavce, pînă se mai liniștesc lucrurile și se mai uită. Curînd

după aceea, protopopul s-a întremat într-atîta, încît a putut să plece călare la Višegrad. Acolo, a văzut că lui Alibei nici prin gînd nu-i trecea să-l urmărească pe Jakša şi că Hedo se prefăcea că habar n-are cine trăsese în caimacam. Totul fusese uitat, ca printr-o înţelegere tacită, şi totul se aranja ca printr-o minune.

În vara următoare, Jakša se însură şi protopopul mai apucă să-şi vadă fiul hirotonisit şi instalat în parohia Dobrunului.

Brutăria lui Lale şi casa lui Krnojelac au fost preluate şi închiriate de primărie. Acolo, trăiesc şi muncesc acum alţi oameni. Rar mai pomeneşte cineva de copiii Anetei vidineanca. Chiar şi pe Mihailo au început oamenii să-l uite. Doar stăpînul său de odinioară, jupîn Nikola Subotić, îşi aminteşte adesea de el. De cînd l-a pierdut pe Mihailo, jupîn Nikola a fost nevoit să se mute iar la Višegrad, căci nu are pe nimeni să-l înlocuiască. Acum, jupînul călătoreşte mai puţin şi joacă mai puţin. Se pare că-i măcinat de-o boală şi că-l părăsesc puterile. Din cînd în cînd, jupîn Nikola se duce pe la jupîn Petar Filipovac, ca să mai stea de vorbă. De multe ori, seara, cînd se mai potoleşte arşiţa, vine jupîn Petar la el. Şi-atunci, aştern un chilim în ograda cea mare şi frumoasă, printre cimişiri, mai sus de cişmea. Acolo, la o vorbă, la un rachiu, îl pomenesc de fiecare dată pe Mihailo.

— S-a prăpădit omul, fără urmă, spune jupîn Nikola cu glas adînc şi dogit. Copil de mi-ar fi fost, tot nu l-aş fi regretat mai mult.

Şi binecuvîntează de-o sută de ori sarea şi pîinea pe care au mîncat-o împreună. Iar în colţul ochiului îi sclipeşte o scînteie neclintită. E lacrima care nu pică niciodată şi revine, ori de cîte ori e vorba despre Mihailo, ca şi cum ar fi mereu aceeaşi.

Aska şi lupul

Ceea ce am să vă povestesc acum s-a întîmplat în lumea ovinelor, în ţinutul Păşunilor Povîrnite. Cînd Aja, o oaie mare cu blană grea şi cu ochi rotunzi, şi-a născut primul mieluşel, acesta arăta ca oricare alt nou-născut : un ghem de lînă jilavă, care începe să behăie. Mieluşelul era, de fapt, mieluşică. Şi era orfană. căci tocmai în zilele acelea Aja îşi pierduse soţul, pe care îl iubise foarte mult. Aja îşi boteză pruncul Aska, găsind că numele acesta e cît se poate de potrivit pentru o viitoare frumuseţe ovină.

În primele zile, mieluşica se ţinu după maică-sa, aşa cum fac toţi mieii ; dar, de cum se simţi în stare să alerge pe picioarele ei ţepene şi neobişnuit de lunguţe, şi să pască singură, îşi dădu arama pe faţă : nu se mai ţinu de poalele maică-si, nu mai ascultă nici de chemările ei, nici de clinchetele clopoţelului atîrnat la gîtul berbecului. Îi plăcea să hoinărească pe drumuri descoperite de ea, să caute păşuni mai ferite, în locuri depărtate.

Mama îşi certa copila, altminteri frumoasă şi cuminte, o copleşea cu sfaturi şi cu dojeni, şi-o făcea atentă asupra tuturor felurilor de primejdii legate de o asemenea purtare, într-un ţinut ca al lor, unde stă veşnic la pîndă cîte un lup viclean şi fioros care nu se teme de cioban şi mănîncă oile şi mieii, mai ales cînd se depărtează şi se rătăcesc. Frămîntată de griji, Aja se întreba cu cine o fi semănînd copila ei, care, pe lîngă că era fetiţă, mai era şi hoinară şi neastîmpărată. Cu cine, cu necine, fapt e că mioriţa — fiindcă aşa li se spune adolescentelor în lumea ovină — constituia o mare grijă pentru biata maică-sa. La şcoală, Aska învăţa binişor şi făcea progrese frumuşele. Dar de cîte ori se ducea maică-sa să întrebe cum se poartă şi ce note are, învăţătoarea îi spunea că fetiţa era foarte înzestrată şi că ar fi putut să ia premiul întîi dacă n-ar fi fost atît de neastîmpărată şi de distrată. Numai la gimnastică lua totdeauna nota zece.

Într-o zi, după ce terminase cu note bunişoare anul şcolar, Aska se înfiinţă la maică-sa şi-i declară că vrea să urmeze şcoala

de balet. La început, maică-sa se opuse cu înverşunare, găsi tot felul de argumente, unul mai convingător decît altul, demonstră că în neamul lor toate mioriţele deveniseră casnice, cumsecade şi aşezate. Arta, zicea mama, e o meserie nesigură, care nu dă nici casă, nici masă celui ce o slujeşte. Şi-apoi, drumurile artei sînt, în genere, necunoscute, înşelătoare şi grele ; iar dansul e cel mai înşelător şi mai greu dintre toate artele, ba mai e şi răufamat şi primejdios. Pe calea aceasta n-a apucat niciodată nici o oiţă de familie bună. Şi aşa mai departe. Şi, la urma urmelor, ce-o să zică toată lumea noastră ovină cînd o auzi că fiică-mea a apucat tocmai pe calea asta ?

Aşa încercă s-o abată pe Aska de la intenţia de-a se face balerină grijulia şi bine intenţionata ei mamă. Dar cunoscînd firea copilei, Aja ştia dinainte că n-o să i se poată împotrivi multă vreme. De aceea cedă. Şi o înscrise pe micuţă la şcoala ovină de balet, sperînd că astfel o să-i mai potolească poate şi neastîmpărul înnăscut, deşi oile şi berbecii din turmă îi dezaprobau în mod unanim hotărîrea.

Nu s-ar putea spune că Aja rămînea indiferentă la reproşurile şi la bîrfelile oilor şi ale berbecilor, auzite la stînă sau la păşune ; dar orice mamă îşi iubeşte atît de mult copilul, încît începe să-i îndrăgească pînă şi ciudăţeniile pe care, în sinea ei, le dezaprobă. Încetul cu încetul, oaia-mamă acceptă cu totul dorinţa fiicei şi începu să privească altfel lucrurile. Ba chiar ajunse să se întrebe ce ar putea fi la urma urmelor urît în artă şi mai ales în dans, socotit de ea cea mai nobilă dintre arte, fiind singura în care ne servim de propriul nostru trup.

Împăcarea mamei cu dorinţa fiicei era cu atît mai uşoară, cu cît micuţa Aska dovedea într-adevăr mult talent şi voinţă pentru dans, şi progresa văzînd cu ochii. Şi-apoi fetiţa era de-o candoare şi de-o nevinovăţie care compensa totul. Dar nu izbuti cu nici un chip să se lecuiască de ciudata şi periculoasa ei deprindere de-a hoinări departe de păşunile şi de locurile de popas ale turmei. Şi într-o bună zi se întîmplă lucrul de care se temuse din totdeauna Aja.

Pe atunci, Aska terminase cu note excepţionale primul an al şcolii de balet şi se pregătea tocmai să înceapă al doilea an. Era un început de toamnă, cu soare încă puternic, deşi începuse să pălească pe neobservate, cu ploi scurte şi calde, urmate de către

un curcubeu voios, ivit deasupra ținutului umed scăldat în lumină. În ziua aceea, Aska era deosebit de veselă, de vioaie și de distrată. Încîntată de prospețimea zilei și de iarba frumoasă și fragedă, ea se depărtă încetul cu încetul, pînă ce ajunse la poalele pădurii de fag ; de-acolo, se aventură mai departe și intră în pădure. După părerea ei, iarba nespus de fragedă trebuia să devină cu atît mai fragedă cu cît se afunda mai adînc în pădure.

În pădure, mai stăruiau urmele unei cețe lăptoase care, ca niște rămășițe ale unui straniu dans nocturn, se retrăgeau în fața soarelui. În preajmă, alb, și liniște, și lumină. Aerul încețoșat și liniștea deplină creau un peisaj ca de basm în care spațiul și distanțele nu mai aveau dimensiuni, iar timpul își pierduse sensul.

Aska adulmeca fagii bătrîni, prăvăliți într-o rînă, acoperiți de mușchii a căror mireasmă te îmbată ca o poveste cu întîmplări neobișnuite ; străbătea în goană luminișurile verzi, și i se părea că povestea n-are sfîrșit și că întîmplările n-au număr. Iar cînd ajunse într-o poiană, se pomeni deodată față în față cu lupul cel fioros. Bătrîn, iscusit și îndrăzneț, lupul se strecurase pînă pe meleagurile acestea, unde semenii lui nu prea se avîntă pînă iarna, tîrziu. Blana lui năpîrlită, verzuie și sură îl făcuse să semene aidoma cu scoarța de fag și cu tufele de iarbă care începuseră să se ofilească.

Ținutul minunat, care o amețise și-o fermecase pe Aska, pieri deodată, ca o cortină subțire și înșelătoare ; în fața ei stătea lupul, cu ochii sticloși, cu coada între picioare și cu colții ușor rînjiți, parcă a zîmbet, mai înfricoșător decît în toate povestirile mamei. Aska simți cum îi îngheață sîngele în vine și cum i se înțepenesc picioarele. Își aminti vag că ar trebui să-i cheme pe-ai ei și deschise chiar gura, dar glasul îi pierise. În fața ei stătea moartea, invizibilă dar unică și atotcuprinzătoare, groaznică și de necrezut în grozăvia ei.

Lupul făcu o jumătate de roată în jurul victimei încremenite, cu mersul lin și moale, care precede saltul. Părea că privește miorița fără să-și creadă ochilor, în măsura în care un lup e capabil de asemenea lucruri ; o privea cu bănuială, căci lupii sînt în stare să fie bănuitori ; și, temîndu-se de o cursă, se întreba cum de putuse o mioriță atît de albă, de tînără și de gingașă să se rătăcească pînă aici și să-i vină, cum s-ar zice, chiar sub colți.

Pentru victimă, clipele acelea neașteptat de stranii cuprindeau spaima morții care o și năpădise și faptul definitiv, sîngeros

şi de neînchipuit care se ascundea în dosul cuvîntului — moarte. Senzaţia aceasta îi dădu Askăi, altminteri înlemnită de groază, un mic răgaz tocmai cînd îşi închipuia că nu mai există şi că nici nu se poate să mai existe, dar atît de mic încît abia dacă mai semăna a timp. Şi-i dădu putere să facă o ultimă mişcare, dar nu ca să se apere, căci să se apere nu mai era în stare. Ultima mişcare nu putea fi decît dansul.

Greu, ca într-un coşmar, mioriţa schiţă primul gest, începutul uneia din mişcările acelea care se fac la bară şi care nu seamănă încă a dans. Imediat după aceea mai făcu unul, apoi încă unul. Erau mişcările nefericite şi modeste ale unui trup osîndit la pieire, dar suficiente ca să-l surprindă pe lup şi să-l întîrzie o clipă. Iar după ce le porni, Aska le înşiră una după alta, cu sentimentul cumplit că n-are voie să se oprească, că dacă între o mişcare şi alta rămînea un spaţiu cît de mic, fie şi de-o secundă, moartea putea să intre prin spaţiul acela. Făcea „paşii“ în ordinea în care îi învăţase la şcoală şi i se părea că aude vocea tăioasă a profesoarei : „Unu-şi-doi ! Unu-şi-doi-şi-trei !“

Şi aşa, la rînd. Tot ce putuse să înveţe în primul an. Mişcări scurte şi repezi, incapabile să umple prăpastia neclintită şi căscată a timpului, din care o ameninţa mereu moartea. Apoi trecu la figuri care la şcoală se executau fără sprijin, în mijlocul sălii. Dar şi cunoştinţele şi puterile îi erau limitate. Nu ştia să execute corect şi complet decît vreo două trei figuri de acestea. Şi le executa febril. Una, apoi încă una, apoi o a treia. Cam la atît se limita ştiinţa şi priceperea ei. Era nevoită să-şi repete mişcările şi se temea ca nu cumva repetarea să le răpească forţa şi farmecul. Se chinuia zadarnic să-şi mai amintească vreo figură pe care s-o poată face ca să umple prăpastia deschisă după terminarea dansului. Şi timpul trecea, iar lupul, care o mai privea încă şi mai zăbovea, începuse parcă să se apropie ; în faţa ei se închiseseră fără milă toate rămăşiţele de cunoştinţe ale dansului clasic. Vocea profesoarei abia dacă se mai auzea, pierzîndu-se parcă, din ce în ce. Toate cunoştinţele despre dans o ajutaseră bine pe Aska, dar acum se isprăvise cu ea. Cunoştinţele o trădaseră, şcoala nu mai avea ce să-i spună. Şi trebuia să trăiască. Iar ca să trăiască — trebuia să danseze.

Aska se avîntă atunci într-un dans în afara şcolii, în afara tuturor regulilor cunoscute, dincolo de tot ce se învaţă şi se cunoaşte.

Cine ştie dacă pe lumea asta, de cînd există ea, s-a mai văzut vreodată ceva care să semene cu ce a văzut în ziua aceea modesta pădure anonimă de deasupra Păşunilor Povîrnite...

Peste poienile verzi, peste potecile înguste, printre trunchiurile grele şi cenuşii ale fagilor, pe covorul întunecat şi neted al frunzelor care se depun an de an unele peste altele, dansa oiţa Aska, dansa pură, subţirică, nici oaie şi nici miel, uşoară şi mobilă ca o crenguţă albă de salcie înflorită, dusă de vînt, fumurie cînd trecea prin vreo şuviţă de ceaţă, şi strălucitoare, iluminată parcă dinlăuntru, cînd nimerea în vreo poiană scăldată de soare.

Iar pe urmele ei, călcînd fără zgomot şi fără s-o scape o clipă din ochi, venea lupul cel bătrîn, de atîţia ani călău nevăzut al turmei.

Viclean, rece şi nemaipomenit de prudent, neştiind nici de teama oamenilor, nici de teama fiarelor, lupul fusese mai întîi surprins. Surpriza i se transformase apoi tot mai mult într-o uluire şi o curiozitate stranie, irezistibilă. La început îşi mai amintea cine e, ce e, unde se află şi ce are de făcut şi-şi spunea în sinea lui : „Lasă, mai întîi să văd minunea minunilor. Aşa o să mă aleg de la miorița aceasta ciudată nu numai cu carnea şi cu sîngele, ci şi cu dansul ei neobişnuit, caraghios, nebunesc şi înnebunitor de plăcut, cum ochii de lup n-au mai văzut încă. Sîngele şi carnea îmi sînt la îndemînă, căci pot s-o dobor şi s-o sugrum oricînd, aşa cum o să şi fac, dar abia la sfîrşitul dansului, după ce am să văd minunăţia pînă la capăt."

Gîndind astfel, lupul se ţinea după oiţă, oprindu-se cînd ea se oprea şi lungind pasul cînd ea accelera ritmul dansului.

Aska nu se mai gîndea la nimic. În trupşorul ei micuţ, făurit în întregime din seva curată a bucuriei de-a trăi, dar osîndit la o moarte imediată şi de neînlăturat, izbutise să găsească o forţă neaşteptată, o nemaipomenită perfecţiune şi diversitate a mişcărilor. Acum, nu mai ştia decît una şi bună : că trăieşte şi că va trăi atîta timp cît va dansa şi cu cît va dansa mai bine. Şi continua să danseze. Iar dansul ei nu mai era dans, ci minune curată.

Şi astfel se petrecu o nouă minune : uluirea lupului începu să se transforme din ce în ce în admiraţie, lucru cu totul necunoscut în lumea lui, căci dacă lupii ar fi în stare să admire cît de cît ceva pe lume, atunci n-ar mai fi ce sînt. Iar sentimentul de

admirație, complet inedit pentru el, îl ameți în așa hal, încît biata oiță, năpădită de spaimele morții, îl trăgea după ea de parcă l-ar fi legat cu o funie invizibilă dar trainică, prinsă de-un belciug nevăzut pe care i l-ar fi trecut prin bot.

Călcînd așa, ca un lunatic, fără să se mai uite unde calcă și fără să-și mai dea seama încotro merge, lupul își spunea mereu : „Sîngele și carnea mioriței le pot avea oricînd. Pot s-o sfîșii cînd am chef, în orice clipă. Dar mai întîi să mă satur privind minunea. Să mai văd o dată mișcarea asta, și asta..."

Și tot așa, mișcarea asta și asta ; și fiecare dintre ele era într-adevăr nouă, și tulburătoare, și promitea alta și mai tulburătoare încă. Iar pe lîngă el alunecau luminișurile pădurii, alunecau culoarele întunecate și jilave de sub fagi, cu învelișul lor de frunze uscate.

O sută de vieți simțea în ea micuța Aska, și folosea toate puterile lor ca să mai prelungească o singură viață, viața ei, de la care își și luase rămas bun.

Habar n-avem cîtă forță și ce posibilități ascunde în sine orice ființă vie. Și nici nu bănuim de cîte sîntem în stare. Existăm și pierim fără să fi aflat ce-am fi putut să fim și să facem. Asemenea lucruri nu se descoperă decît în clipele mari și grave, ca acelea în care Aska își dansa dansul vieții ei aproape pierdute. Trupul nu mai simțea oboseală, iar dansul ei scotea din el însuși forțe noi pentru un nou dans. Și Aska dansa. Executa figuri mereu noi, necunoscute la nici o școală de balet.

De cîte ori i se părea că lupul se trezește și că începe să-și aducă aminte cine e și ce e, ea întețea ritmul și fantezia dansului. Executa salturi neobișnuite, peste trunchiurile copacilor doborîți, făcîndu-l pe lup să rîdă, stîrnindu-i o nouă admirație și făcîndu-l să dorească repetarea figurilor. Stînd numai pe picioarele dinapoi, țopăia pe fagii culcați la pămînt și pe pernuța de mușchi care-i acoperă ; apoi se prefăcea într-un fel de sfîrlează albă, vioaie, în stare să ia ochii privitorilor, sau, stînd numai pe picioarele din față, alerga cu pași mărunți și repezi pe locurile netede și încă verzi dintre copaci. Cînd nimerea pe vreo pantă abruptă, se arunca la vale, ca un schior îndrăzneț, pe pîrtia lunecoasă a frunzelor veștede, dar atît de repede de parcă ar fi executat un „glisando" de maestru peste claviatura unui pian : fii-i-i-u-u.

Iar lupul se năpustea cît putea mai repede după ea, nu cumva să piardă vreo frîntură de dans. Şi-şi repeta în sinea lui că, mai devreme sau mai tîrziu, sîngele şi carnea mioarei oricum au să-i aparţină, dar că trebuie să-i vadă pînă la capăt dansul, fără să scape nimic ; şi de fiecare dată îşi repeta tot mai pe scurt şi mai slab prima parte a gîndului, căci dansul îl cucerea tot mai mult, înlăturîndu-i pofta de carne şi de sînge.

Iar timpul şi lungimea drumului nu le mai măsurau nici lupul, nici Aska. Căci ea trăia, iar el se desfăta.

Cînd auziră behăitul îndurerat al oaiei-mamă şi pricepură de ce se neliniştise turma, ciobanii aleseră doi dintre ei, mai tineri şi mai curajoşi, şi-i trimiseră în pădure, să caute mioriţa pierdută şi neascultătoare. Unul din ei avea doar un ciomag de corn noduros şi zdravăn ; celălalt purta pe umăr o armă, dacă se putea numi aşa flinta aceea înnegrită de fum. Vechitura aceasta era, totuşi, glorioasă, căci se povestea cum, trăgînd cu ea, tatăl celui ce-o purta acum ucisese un lup hămesit de foame, chiar la uluca tîrlei. Dar şi povestea asta, ca toate poveştile, cine poate să ştie cum se petrecuse într-adevăr şi dacă se petrecuse vreodată ? Oricum, flinta cea veche era singura armă de foc din Păşunile Povîrnite şi constituia mai mult un mijloc de a-i face pe ciobani să se simtă apăraţi decît o primejdie pentru lupi.

Cînd ajunseră la poalele pădurii, ciobanii se opriră întrebîndu-se încotro să se îndrepte. Căci pădurea are o mie de poteci şi cine ar putea să desluşească urmele invizibile ale unor copite de mieluşea ? Apoi hotărîră să meargă pe unde era iarba mai verde şi păşunea mai fragedă, socotind aceasta drept urma cea mai sigură. Şi avură noroc căci de-abia pătrunseseră ceva mai adînc în pădure şi urcaseră un dîmb, cînd li se ivi în faţă, jos, o privelişte neobişnuită. Ciobanii se opriră locului şi se ascunseră într-un desiş ; de-acolo, în lungul unui coridor de crengi, puteau vedea fără să fie văzuţi. Şi văzură cum, în piruete îndrăzneţe, oiţa Aska străbătu luminişul verde, şi cum, la numai cîţiva paşi în urma ei, lupul cel bătrîn şi năpîrlit, cu botul în jos şi numai ochi, ţopăia şi dădea aprobator din coadă.

Cîteva clipe, ciobanii rămaseră împietriţi de uimire. Apoi se reculeseră, iar cînd Aska ajunse lîngă primii copaci şi-şi schimbă brusc forma şi ritmul dansului, iar lupul, aflat încă în poiană, stătea lateral spre ei, ciobanul mai vîrstnic apucă flinta, ţinti

şi trase. Pădurea răsună deodată şi, împreună cu zborul frunzelor veştede, se ridicară şi cîteva păsări speriate.

Dar la marginea luminişului se petrecu ceva cu totul neaşteptat : întreruptă în mişcarea ei, ca o pasăre împuşcată din zbor, Aska se prăbuşi la pămînt, iar lupul se topi ca o umbră verde în desişul pădurii.

Ciobanii coborîră cît ai clipi şi o găsiră pe Aska leşinată. Pe trupul mioriţei nu se vedea nici o zgîrietură, dar ea zăcea ca moartă, în iarba înaltă şi deasă. În urma lupului rămăsese o dîră de sînge.

Ciobanul mai vîrstnic îşi încărcă arma, iar cel mai nevîrstnic apucă ciomagul cu amîndouă mîinile. Şi porniră aşa, pe dîra însîngerată. Mergeau încet şi atenţi. Dar n-a fost nevoie să meargă prea mult, căci lupul rănit mai avusese putere să fugă doar vreo sută de paşi, cît îi fusese rana caldă, apoi se prăbuşise într-un desiş. Partea dinapoi a trupului i se înţepenise, dar fiara tot mai scormonea pămîntul, cu labele din faţă, şi mai scutura din cap rînjindu-şi colţii. Ciobanii însă îi veniră uşor de hac.

Soarele abia ajunsese la jumătatea bolţii, cînd cei doi flăcăi se întoarseră la ai lor, coborînd de-a lungul păşunilor înnegurate, printre turme şi saivane. Cel mai tînăr dintre ei legase cu brîul lui picioarele dinapoi ale lupului şi tîra astfel destul de uşor, de-a lungul povîrnişului, leşul prelung al fiarei. Iar cel mai vîrstnic purta mioriţa albă, petrecută ciobăneşte, pe după gît. Capul frumos al Askăi îi atîrna, ca mort, pe umărul stîng.

Mare a fost bucuria în Păşunile Povîrnite. Felicitări, gălăgie, cîntece, dojeni, lacrimi, ţipete şi behăituri vesele, la nesfîrşit.

Aska îşi reveni. Se trezi încet şi, aşa cum zăcea în iarbă, nemişcată şi prăpădită, părea mai degrabă o blăniţă aruncată acolo decît o mieluşea vie. Nu-şi mai simţea nici un muşchi sănătos şi o dureau toate firişoarele trupului. Iar maică-sa, înlăcrimată şi fericită, se agita lîngă ea, pe cînd oile şi berbecii se adunau în jurul lor ca la altă minune.

Aska zăcu multă vreme şi se refăcu greu de pe urma întîmplării aceleia înfiorătoare ; dar tinereţea şi dragostea ei de viaţă, unite cu îngrijirea atentă şi cu simpatia generală a tuturor locuitorilor din Păşunile Povîrnite, învinseră pînă la urmă boala. Şi Aska se făcu bine şi deveni o fată ascultătoare şi o elevă bună, apoi, cu timpul, deveni prima balerină a Păşunilor Povîrnite.

Prin lume s-a scris, s-a povestit şi s-a cîntat cum oiţa Aska a învins şi a cîştigat bătălia cu lupul cel bătrîn. Dar Aska n-a pomenit niciodată despre întîlnirea ei cu fiara şi nici despre dansul ei din pădure, căci despre întîmplările cele mai mari şi mai grele din viaţă nu-i place nimănui să vorbească. Abia după trecerea cîtorva ani, cînd amintirea cumplitei încercări i s-a mai şters din suflet, după o idee a Askăi a fost pus în scenă celebrul balet pe care criticii şi publicul l-au denumit „Jocul cu moartea", dar pe care Aska personal l-a numit totdeauna „Dansul pentru viaţă".

Pe urmă, ea a mai trăit ani mulţi şi fericiţi, a devenit balerină cu faimă mondială şi a murit la adînci bătrîneţi. Iar astăzi, după ani şi ani, tot se mai joacă celebrul ei balet, în care arta şi voinţa de-a rezista înving toate relele, înving pînă şi moartea.

O UŞĂ ÎNCHISĂ

„Cine îşi ia nevastă din familia Šandanović, are rude multe."

Aşa îşi spunea inginerul Milan Šeparević, în gara din Stalać, pe cînd aştepta să vină conductorul ca să-i deschidă compartimentul de clasa a doua. Stătea pe culoar, la capătul vagonului. Alături, se afla un vagon de clasa a III-a, de tip învechit, cu platformă deschisă şi spaţioasă. Prin geamul vagonului său inginerul putea să vadă, iar cînd vocile se înteţeau, putea să şi audă, ce se întîmpla pe platforma aceea, unde se înghesuiau vreo şapte-opt călători stînd în picioare sau aşezaţi pe geamantanele lor nevăzute. Din grupul pestriţ al călătorilor, care se pomeniseră laolaltă pe platforma trenului aglomerat, se formase, aşa cum se întîmplă în trenurile noastre, un soi de familiaritate imediată ; oamenii se îmbiau unii pe alţii la mîncare şi băutură, glumele şi anecdotele curgeau şi se discuta mai despre toate, cum pe alte meleaguri se obişnuieşte numai între rude sau între prieteni apropiaţi.

În mijlocul grupului, inginerul văzu din spate un tînăr înalt, îmbrăcat cu o haină strîmtă, scurtă şi boţită, şi purtînd pe cap o pălărie la fel de strîmtă şi caraghios de rotundă. Deşi nu putea să-i vadă faţa, ar fi putut jura că tînărul e Predrag, o rudă de-a soţiei sale. Tînărul se ciondănea în glumă cu un om mai vîrstnic, care şedea pe-un geamantan, într-un colţ, şi căruia nu i se vedea decît pălăria neagră, îndesată pe cap, o parte a nasului mare şi gros şi vîrful mustăţii lungi şi cărunte.

După unele cuvinte şi frînturi de fraze pierdute în ţăcănitul roţilor, se putea înţelege că moşul se plîngea de „vremurile astea tulburi" ; tînărul cel înalt şi două fete rumene aflate şi ele pe platformă întorceau lucrurile spre glumă. Din cînd în cînd zarva creştea şi rîsetele acopereau toate celelalte zgomote.

Inginerul privea îngîndurat grupul de oameni, care pînă şi în atmosfera aceasta de spaimă, griji şi deprimare de la sfîrşitul lui august 1941, tot mai găseau resurse pentru glumă şi rîs.

Peste cîtăva vreme sosi conductorul şi descuie compartimentul ; dar inginerul mai rămase un timp să-i privească şi să-i asculte pe cei de pe platformă. La o curbă, scînteile şi fumul locomotivei acoperiră tot grupul. Bătrînul începu să tuşească. fetele ţipară, iar tînărul cel înalt îşi scoase o clipă ochelarii negri, se întoarse într-o parte şi-şi frecă ochii. Abia atunci inginerul se convinse că era într-adevăr Predrag, ruda soţiei, şi intră grăbit în compartiment.

Stînd aşa, cu ochii închişi, îl năpădiră gîndurile. Nu, nu se înşelase. Era Predrag, fiul vitreg al cumnatei Elena, sora mai mare a soţiei sale. Frumoasă, tînără şi cultă, Elena se măritase acum zece ani, spre surprinderea tuturor, cu un negustor văduv şi bogat, dar mult mai în vîrstă decît ea şi fără cine ştie ce învăţătură de carte. Din prima lui căsătorie, negustorul avea un băiat mare, licean, inteligent şi ager, cu care inginerului îi plăcea să stea de vorbă. Băiatul se numea Predrag. Mai tîrziu, la universitate, Predrag se remarcase în mişcarea tineretului progresist. O dată fusese chiar arestat pentru activitatea lui. Tînărul terminase dreptul în ajunul războiului, dar în ultimul timp îşi vizita tot mai rar rudele şi discuta cu ele şi mai rar încă. În aprilie 1941 fusese mobilizat şi nu se mai întorsese acasă. Elena spunea că, după cîte auzise, Predrag căzuse prizonier.

S-a schimbat mult flăcăul. Şi-a lăsat mustăţi, poartă ochelari negri, e îmbrăcat în haine strîmte, pesemne de împrumut, dar fără îndoială că el e, se gîndea inginerul. Unde se duce? Cu ce scop ? Şi ce caută în grupul acela pestriţ de călători, pe platforma unui vagon de clasa a treia ? Ar trebui să mă duc la el. Da, dar te pomeneşti că e urmărit de poliţie şi n-o să-i facă nici lui plăcere să fie recunoscut de cineva pe aici. Mai bine-i aşa, îşi spunea inginerul ; dar undeva, în adîncul sufletului, simţea că nu e mai bine, ba chiar, într-un fel, nu-i de loc nici bine şi nici frumos.

De aceea îi spori şi mai mult nemulţumirea de sine, de tot ce se afla în preajmă, de ţara asta nefericită şi înrobită. Nemulţumirea nu avu însă darul să-l urnească din loc.

„Poate că mi s-a părut. Vocea e a lui, ce-i drept, dar se mişcă altfel. Poate că, totuşi, nu e el“, îşi repeta într-una inginerul, neputincios. „Poate că m-am înşelat. N-o să-i spun nimic nevestii despre asta.“ Şi, strîngîndu-şi şi mai tare pleoapele începu să se gîndească la soţie, la familia ei, la căsnicia lor.

„Da, m-am înşelat." Cuvintele acestea nu se mai refereau la tînărul cu ochelari negri, ci la propria lui căsnicie. O căsnicie ca atîtea altele. Inginer tînăr, sărac, ieşit dintr-o familie care trăise în lipsuri şi se înglodase în datorii ca să-l ţină la învăţătură, mai înzestrat decît mulţi alţii de vîrsta lui, ambiţios, dornic de viaţă şi de plăcerile ei, care celor ce le doresc aprig li se par totdeauna mai mari decît sînt în realitate, el, ca atîţi alţi tineri, în al douăzeci şi şaptelea an al vieţii se pomenise la o răscruce : să-şi făurească singur viaţa, cu propriile lui mîini, sau să se însoare „bine", să-şi scurteze astfel drumul şi să-şi mai uşureze eforturile. Dana, pe care o cunoscuse la clubul de canotaj pe Sava, era o fată sănătoasă şi inteligentă, înscrisă într-o doară şi fără prea multă convingere la facultatea de filozofie. Tatăl ei, antreprenorul şi rentierul Šandanović, un bărbat mărunt şi tăcut, vînduse şi cumpărase cu pricepere case şi pămînt vreme de patruzeci de ani şi ajunsese mai mult decît înstărit, devenind, din meşter-zidar ambulant, unul din bogătaşii aceia care trăiesc modeşti şi retraşi, dar au avere sigură. Cei doi băieţi ai lui Šandanović terminaseră şcoala ; cele trei fiice, „aducînd" fiecare ca zestre cîte o casă mare şi o sumă serioasă de bani, se măritaseră bine. Rămăsese doar Dana, cea mai mică dintre fete, cu o zestre la fel de atrăgătoare şi cu posibilitatea de a-şi alege soţul pe măsura ei şi a zestrei. Ea îl alesese pe Šeparević şi izbutise să-l facă şi pe el s-o aleagă pe ea.

Šeparević nu se hotărîse nici repede şi nici uşor să se însoare. Înainte de-a face pasul acesta, se sfătuise şi cu cei doi prieteni mai apropiaţi pe care îi avea. Primul, un coleg de-al lui la Ministerul transporturilor, altminteri mare iubitor de artă şi estet, îi spunea :

— Nu înţeleg de ce-ai mai sta pe gînduri. În oraşul nostru, un bărbat tînăr şi cu situaţia ta trebuie să-şi vîndă cît mai scump pielea. Ia-o pe Dana. În felul ăsta iei startul de pe o poziţie la care, prin propria ta muncă şi însurîndu-te cu alta, ai ajunge, în cel mai bun caz, peste vreo zece-doisprezece ani.

Celălalt prieten, un tînăr cam sucit, asistent la politehnică, îl sfătuia tocmai invers. Šeparević plecase cu el dinadins într-o plimbare lungă, la Košutnjak, ca să-i ceară sfatul.

— Tu n-ai decît să faci cum te-o tăia capul, spusese prietenul, după o scurtă chibzuinţă, dar fiindcă m-ai întrebat, sînt

nevoit să-ţi spun că drumul acesta nu-i pentru tine; el pare doar mai uşor, dar pentru oameni de felul tău e pînă la urmă şi mai greu, şi mai scump. O să te vinzi ieftin şi-o să cumperi, cu banii luaţi, ceva prost şi de care n-ai de loc nevoie.

Apoi, arătînd cu mîna oraşul care se întindea la picioarele lor, albăstrui şi straniu de frumos, prietenul adăugase:

— Dacă fericirile familiale şandanoviceşti ar da într-adevăr ceea ce promit înainte de căsătorie, ce-i jos s-ar numi raiul pe pămînt; dar ele nu dau, şi ce-i jos se numeşte numai — Belgrad.

Šeparević îl ascultase pe primul, iar după un an de căsnicie începuse să se gîndească tot mai mult la al doilea prieten.

În mai puţin de patru ani, nevasta îi născuse doi copii. Copiii erau, fireşte, o mare bucurie dar şi o mare grijă; iar soţia şi toate cele legate de ea îi deveniră, cu timpul, o povară pe care nici nu putea s-o ducă, dar nici s-o lepede; despre povara aceasta nu vorbea nimănui şi nici nu izbutea să-i găsească un nume; de cîte ori rămînea însă cu sine şi închidea ochii, ca acum, o vedea în întregime şi-o simţea din zi în zi mai apăsătoare.

Reîntors la Belgrad, Šeparević nu-i pomeni nevestei nimic despre întîlnirea din tren.

Trecură apoi trei, ba poate chiar patru din săptămînile acelea în care trecătorii de pe străzile Belgradului, fără să se cunoască între ei, îşi căutau unul altuia privirea, încercînd să găsească în tot şi în toate explicaţie pentru ce se întîmpla în jurul lor.

În seara aceea, Šeparević întîrziase puţin în oraş şi venise acasă doar cu vreo zece minute înainte de opt, adică de ora impusă de poliţie. Nevasta, speriată şi prost dispusă, îl certă că vine aşa, în ultima clipă, şi că-i face griji. Se plîngea de oboseală, căci cu două zile înainte îi părăsise servitoarea, iar femeia care o mai ajuta acum nu venea decît dimineaţa. În linişte oraşului cotropit şi a serii triste de septembrie, se auzea şuieratul sinistru al unei locomotive, undeva, spre gară.

Inginerul se spălă pe mîini şi trecu o clipă pe la copii; tocmai se pregătea să se aşeze la masă, cînd răsună soneria.

— Vai, nemţii! spuse Dana cu glas înăbuşit, frîngîndu-şi mîinile de spaimă.

Šeparević îi făcu semn cu mîna să stea liniştită şi, forţîndu-se să pară el însuşi calm şi firesc, se duse să descuie.

Nu erau nemţi. Era Predrag, îmbrăcat bine, aproape elegant, fără ochelari negri. dar cu mustăcioară. Lăsînd la o parte saluturile şi introducerile inutile, Predrag le spuse că-şi cere scuze, dar că e nevoit să-i roage să-l primească la ei peste noapte. Dana făcu o mişcare, îşi fulgeră soţul cu privirea şi vru să spună ceva, dar tînărul îl luă uşor de braţ pe Šeparević şi-l conduse spre fereastra adîncă din firida sufrageriei.

Vorbea încet şi scurt. Fusese anunţat că n-ar fi bine să se ducă acolo unde ar fi trebuit să înopteze. Nici aşa nu era bine, să dea buzna, noaptea, peste rude, dar cînd n-ai de ales...

Predrag vorbea pe un ton cît se poate de realist, ca despre afaceri. N-aveau de ce să se teamă. Nu era urmărit, dar i-ar fi fost imposibil, acum, după ora dictată de poliţie şi fără *Ausweis* să plece şi să-şi caute alt adăpost. Poliţia intră rar în locuinţele care nu sînt suspectate, şi chiar şi cînd intră, nu face percheziţii. El o să se gîndească şi o să facă aşa fel, încît riscul pentru ei să fie cît mai mic. O să plece la cinci dimineaţa, cel mai tîrziu. Predrag ar mai fi vrut să spună ceva, dar Dana, nemaiputînd să se stăpînească, se apropie brusc de ei. Tremura, îşi frămînta mîinile şi vorbea sacadat.

— Pego, ştii, casa noastră are un administrator grozav de rău, dar ştii, grozav, şi aici, sus, mai stau şi nişte studenţi, sau nu ştiu ce-or fi, în orice caz suspecţi. Din cauza lor casa e sub observaţie. Şi noi nu putem să primim pe nimeni, fără să anunţăm. Înţelegi, eu am copii şi te rog...

— Lasă, Dana, aranjăm noi totul, o întrerupse soţul, ruşinat.

Dar Dana nu se lăsă. Ridică glasul şi nu mai vorbi pe ocolite, nici nu-şi mai căută cuvintele. Spuse răspicat că nu e nici drept şi nici frumos din partea lui Predrag să-i pună într-o asemenea situaţie, că fiecare munceşte şi răspunde pentru sine, că ea n-are dreptul să expună viaţa copiilor şi că, la urma urmelor, el n-are decît să plece unde-o vrea, dar că acolo nu poate înnopta.

Soţul încercă de cîteva ori s-o întrerupă. După o clipă de tăcere, Predrag spuse simplu :

— Vedeţi, eu trebuie să rămîn aici. N-am unde să mă duc ; nici nu pot şi nici nu vreau să ies.

Se lăsă o tăcere penibilă. Dana rămase cîteva clipe năucită. Cu vorbe blînde și cu gesturi compătimitoare, soțul reuși s-o ducă în camera copiilor.

Inginerul se întoarse după vreo zece minute și-și continuă discuția cu Predrag. Acesta se interesă de toți locatarii casei, de administrator (care, contrar spuselor Danei, era un om chiar foarte cumsecade), de scara de fier prinsă în zid, lîngă bucătărie, de ieșirile de serviciu și de chei. Cînd Šeparević îl pofti, el mîncă puțin, dar repede, pe cînd inginerul abia mesteca, de parcă ar fi avut gura moartă.

Pe urmă se duseră împreună să vadă bucătăria și odaia de serviciu în care avea să doarmă Predrag. Cînd se întoarseră în sufragerie, rămaseră un timp tăcuți. Apoi, tînărul spuse că e obosit și că vrea să se culce. Îl mai asigură o dată pe Šeparević că totul o să se termine cu bine și că n-au să aibă cine știe ce neplăceri din cauza lui.

Inginerul vru parcă și el să mai spună ceva, la despărțire. Deschise chiar gura și făcu un gest cu mîna, dar apoi tăcu deodată, se întoarse și ieși.

Era abia nouă cînd Šeparević intră în dormitor.

— Ce-i ? La ce te gîndești ? îl întîmpină neliniștită soția.

— Dezbracă-te și culcă-te.

Dana începu să se dezbrace, dar se opri la jumătate.

— Ascultă, Mile ! Toată întîmplarea asta...

— Lasă-mă pe mine să chibzuiesc.

Ea continuă să se dezbrace, își puse cămașa lungă de mătase, dar nu se culcă, ci începu să umble agitată de la fereastră la ușă, punînd întrebări scurte. Cuvintele și exclamațiile i se îmbulzeau pe buze. Își frîngea mîinile cu atîta putere încît se auzea, în întuneric, cum îi trosnesc încheieturile degetelor.

Šeparević ar fi vrut să mai răsufle, să chibzuiască în liniște.

— Stai locului, liniștește-te ! Așteaptă puțin !

— Nu vreau să aștept ! Nu vreau să mă liniștesc !

Și, într-adevăr, nu se liniștea ; se mișca de colo-colo și vroia să vorbească într-una, cînd rugătoare, cînd înciudată, cînd îngrijorată. Și, o dată cu ea, se mișcau parcă toate în cameră, împiedicîndu-l pe Šeparević să se concentreze. În dormitor era întuneric. Ferestrele erau deschise, cu jaluzelele de lemn lăsate ; prin golurile dintre șipci trecea aerul, dar și lumina de afară. Jalu-

zelele îşi aruncau în încăpere umbra alungită fantastic ; un întreg covor de dungi luminoase şi întunecate, aşternut pe patul conjugal scund şi încăpător, pe peretele din faţă, pe dulapul cu două uşi, şi înălţîndu-se pînă la jumătatea tavanului. Afară, în stradă, adierea slabă a nopţii clătina becul electric ; şi, o dată cu el, se mişca încet-încet şi umbra desenului acestuia vărgat. Dinăuntru, părea că toată odaia şi întreaga clădire se clatină ca o corabie pe valuri.

În jurul lui Šeparević totul părea vrăjit, dislocat, agitat. Totuşi, el încercă să se reculeagă şi să se gîndească la situaţia în care se afla, la ce-ar fi putut să se întîmple. Să zicem că vine patrula. Nemţii sau poliţia specială. Cine locuieşte aici ? O să le spună...

— Mile...

— Te rog, culcă-te şi lasă-mă o clipă în pace.

— Nu vreau să te las. E groaznic. E un adevărat scandal.

— Tu faci scandal.

— Eu ? Tu n-ai un pic de inimă. Vrei să ne nenoroceşti pe toţi, şi pe copii şi pe mine...

Dana se înecă de lacrimi şi de furie ; abia mai tîrziu izbuti să adauge :

— ... şi pe tine, şi...

— Dana, fii cuminte !

Orice cuvînt de-al lui o înfuria şi mai mult. Agitîndu-se prin odaie, Dana şuiera, cu o voce nouă, de nerecunoscut, cuvinte noi, cuvinte fără mască, goale, cuvinte-fapte, cuvinte-lovituri. Pînă atunci nu mai auzise niciodată asemenea cuvinte ieşind din gura ei şi nici prin gînd nu i-ar fi trecut că le cunoaşte. Cuvintele acelea păreau că zăcuseră în ea ca o armă de familie, moştenită pentru a fi folosită rar, numai în cazuri extreme.

Pînă la urmă, Dana se culcă, totuşi. O potoliseră mai mult lacrimile şi oboseala decît argumentele lui. Dar în cameră tot nu domnea liniştea. Šeparević simţea cum îi zvîcneşte sîngele, la încheieturile mîinilor şi în tîmple, şi, în acelaşi timp, desluşea cum trepidează somiera sub el. Umbra de pe perete, mare, dungată, nu stătea o clipă locului. Cum să se liniştească omul şi să găsească o soluţie ? Vedea că Dana nu dormea şi că se putea ridica în orice clipă să-şi continue lamentaţiile. Din pricina asta

nu se putea gîndi calm. De undeva se ivi întrebarea : ce-ar face, în situaţia de faţă, prietenul de la politehnică, pe care, de cînd se însurase cu Dana, îl vedea tot mai rar ? Dar îşi alungă întrebarea şi-şi continuă gîndul început înainte.

Să zicem că apare patrula. Şi întreabă cine locuieşte în casă. El o să răspundă calm : eu, cu familia. Ei au să controleze legitimaţiile, şi...

— Mile, Mile !

Dana striga înăbuşit, dar cu glas extrem de ascuţit. Šeparević o văzu cum încearcă să se descurce din faldurile largi ale cămăşii, mişcîndu-şi picioarele, cu nişte mişcări iuţi şi nefireşti. ca de fiară. În aceeaşi clipă, Dana se şi afla în faţa lui.

— Mile !

Vocea îi era mai coborîtă. încărcată de lacrimi. dar fermă. ca la oamenii care spun ceva grav. dar bine chibzuit.

— Mile, dacă nu-i spui tu să plece, telefonez eu la poliţie şi anunţ ce fel de om se află la noi. Asta e ! Pe copiii mei dacă..

Šeparević sări speriat şi o îmbrînci inconştient, nu tare, dar cu duşmănie. Apoi, fără s-o atingă şi fără să-i spună un cuvînt. se năpusti s-o alunge. Ea se retrăgea de-a-ndaratelea, împinsă parcă de vînt. Aşa, ajunseră amîndoi la uşa camerei copiilor , acolo, ea apăsă clanţa cu cotul, iar el o împinse înăuntru, dibui cheia de parcă abia atunci o lăsase în broască şi o răsuci de două ori.

Šeparević mai rămase o clipă lîngă uşa din dosul căreia femeia îl chema, în şoaptă. Apoi. poticnindu-se. se duse în hol. aprinse lumina şi privi telefonul de pe măsuţa scundă, de parcă atunci l-ar fi văzut pentru prima dată. Uşa sufrageriei era închisă. ca şi uşa coridorului dinspre bucătărie. Šeparević zăbovi un timp în mijlocul holului luminat, prins parcă asupra faptului, clipind din pricina luminii. Simţea nevoia să vadă un om viu, să meargă la tînărul care dormea în odaia de serviciu, să stea cu el de vorbă, să-i ceară el acum sfat şi ajutor ; dar înţelegea totodată cît de absurd şi de deplasat ar fi fost să-l trezească într-o asemenea situaţie.

Cu capul plecat, dar cu paşi mai siguri, Šeparević se întoarse în dormitor. Bezna pătată de umbre îl făcu să se înfioare. Šepa-

rević rămase o clipă în picioare, apoi se prăbuşi de-a curmeşizul patului conjugal, scund şi larg.

Şi rămase întins, cu faţa în palme. îngheţat şi împietrit, dar treaz de parcă n-avea să mai adoarmă niciodată. Peste el şi peste albul patului umbra dungată se întindea ca o pătură ocrotitoare.

De după uşa închisă a camerei copiilor, nu se auzea nici un sunet, nici un zgomot.

SCRISOAREA DIN ANUL 1920

Martie 1920. Gara din Slavonski Brod. E după miezul nopţii. Dintr-o direcţie nedefinită suflă un vînt care pentru oamenii aceştia nedormiţi şi obosiţi de drum pare mai rece şi mai tare decît e în realitate. Pe cer, printre norii ce se-alungă, sclipesc stelele. În zare, pe nişte linii nevăzute, alunecă lumini galbene şi roşii, grăbite sau încete, însoţite de sunetul pătrunzător al fluierelor împiegaţilor sau de şuieratul prelung al locomotivelor ; iar noi, călătorii, adăugăm melancolia oboselii noastre şi urîtul ceasurilor de aşteptare, lungi şi mohorîte.

Stăm în faţa gării, lîngă linia întîi, pe geamantane, şi aşteptăm un tren căruia nu-i cunoaştem nici ora sosirii, nici ora plecării ; singurul lucru pe care-l ştim e că va fi arhiplin, că va sosi înţesat cu bagaje şi călători.

Omul care stă lîngă mine e o veche cunoştinţă şi un vechi prieten pe care în ultimii cinci-şase ani îl pierdusem din vedere. Se numeşte Max Levenfeld. E medic şi fiu de medic. S-a născut şi a crescut la Sarajevo. Taică-său a părăsit Viena la cîţiva ani după terminarea studiilor şi s-a stabilit la Sarajevo, unde a dobîndit o mare experienţă. Sînt evrei, creştinaţi demult. Maică-sa e din Triest, fiica unei baroane italiene şi a unui ofiţer austriac de marină, descendent al unor emigranţi francezi. Despre ţinuta. mersul şi felul ei distins de-a se îmbrăca, îşi amintesc două generaţii din Sarajevo. Ea era una din frumuseţile acelea pe care o privesc plin de respect pînă şi oamenii cei mai grosolani şi mai neciopliţi.

Cu Max Levenfeld am fost coleg la liceul din Sarajevo, doar că el era cu trei clase înaintea mea, ceea ce, la vîrsta aceea însemna mult.

Îmi amintesc vag că-l remarcasem de cum am venit la liceu. Pe atunci el intra într-a patra, dar se mai îmbrăca tot ca un copil. Era un băiat bine legat, un nemţişor în haine marinăreşti albastru-închis, cu ancore brodate la colţurile gulerului larg. Purta pantofi negri de-o croială perfectă. Între şosetele albe şi

pantaloni i se vedeau gambele puternice, goale şi trandafirii, care i se şi acoperiseră cu fire de păr aurii.

Pe atunci n-a existat şi nici nu putea să existe vreun punct de contact între noi. Totul ne despărţea — anii, înfăţişarea şi deprinderile, averea şi poziţia socială a părinţilor.

Mi-l amintesc însă mult mai bine în anii de mai apoi, cînd eu eram într-a cincea, iar el într-a opta. Pe-atunci, el devenise un tînăr înăltuţ, cu nişte ochi luminoşi care trădau o sensibilitate neobişnuită şi o mare vioiciune a spiritului ; de îmbrăcat se îmbrăca tot în haine bune, dar puse neglijent, iar părul blond,. bogat, îi cădea tot timpul în şuviţe lungi şi agitate cînd pe-o parte a feţei, cînd pe alta. Ne-am cunoscut mai bine amîndoi şi ne-am împrietenit într-o bună zi, cu prilejul unei discuţii purtate cu nişte colegi de-ai noştri din clasele superioare, în parc, pe-o bancă.

Discuţiile noastre şcolăreşti nu cunoşteau nici limite, şi nici măsură ; în ele erau făcute praf toate principiile şi săpate la temelie, cu vorbe zornăitoare, sfere întregi ale spiritului. Fireşte, după terminarea unor asemenea discuţii totul rămînea cum fusese pînă atunci, dar cuvintele acelea pătimaşe aveau importanţă pentru noi şi pentru soarta care ne aştepta, ca o anticipare a unor fapte de 'seamă sau a vremurilor de luptă şi de rătăciri grele ce urmau să vină.

În ziua aceea, cînd am pornit spre casă, după o discuţie vie, vibrînd de emoţie şi convins că triumfasem (aşa cum era şi adversarul meu de discuţie), Max mă însoţi. Era prima dată cînd ne găseam singuri, amîndoi. Lucrul aceasta mă măgulea şi-mi sporea avîntul triumfal şi înalta părere pe care o aveam despre mine. Pe drum, Max se interesă ce citesc şi mă privi cu atenţie, de parcă atunci m-ar fi văzut pentru prima dată. I-am răspuns emoţionat. Deodată el se opri, mă privi drept în ochi şi spuse, ciudat de calm :

— Ştii, voiam să-ţi spun că pe Ernst Haeckel [1] nu l-ai citat corect.

Simţii cum roşesc. Pămîntul mi se urni încet de sub picioare, ca să revină apoi la locul său. Sigur că citasem greşit : citatul îl luasem dintr-o broşură ieftină, unde fusese redat aproximativ şi,

---

[1] *Haeckel Ernst* (1834—1919), naturalist german, reprezentant de frunte al darwinismului.

probabil. prost tradus. Întregul meu triumf de mai adineauri se transformă în remuşcări şi în ruşine. Ochii albaştri, luminoşi, mă priveau fără milă, dar şi fără urmă de răutate sau de superioritate. Max repetă nefericitul meu citat în forma lui corectă. Iar cînd am ajuns în dreptul frumosului imobil de pe malul Miljackăi, unde locuia, mi-a strîns mîna cu putere şi m-a invitat să trec a doua zi după-amiază pe la el, să-i văd cărţile.

După-amiaza aceea a fost pentru mine un eveniment. Atunci am văzut pentru prima dată în viaţă o bibliotecă adevărată şi mi-am dat seama limpede că-mi văd propria mea soartă. Max avea o mulţime de cărţi în limba germană, şi cîteva în italiană şi franceză, care aparţineau maică-si. Şi mi le arătă cu un calm pentru care l-am invidiat mai mult chiar decît pentru cărţi. De fapt, nu erau invidie sentimentul de mulţumire profundă şi puternica mea dorinţă ca într-o bună zi să mă mişc şi eu, la fel de degajat, în lumea aceea a cărţilor din care adiau parcă lumina şi căldura. Iar Max vorbea fără stînjenire, ca din carte, şi se mişca fără îngîmfare în lumea numelor glorioase şi a ideilor mărete, pe cînd eu tremuram de emoţie şi de orgoliu, intimidat de uriaşii printre care păşeam, speriat de lumea pe care o lăsasem afară şi în care trebuia să mă reîntorc.

Vizitele acestea de după amiază, la colegul mai mare, se repetară şi deveniră din ce în ce mai dese. Făceam progrese rapide în ceea ce priveşte limba germană şi începusem să citesc în italiană. Din cînd în cînd luam şi acasă, în locuinţa mea sărăcăcioasă, cărţile acelea străine, frumos legate. Rămăsesem în urmă cu materiile predate la şcoală. Tot ce citeam mi se părea şi un angajament solemn pentru mine personal. de la care nu mă puteam sustrage dacă nu vroiam să scad în propriii mei ochi şi să-mi pierd orice încredere în mine. Ştiam doar că trebuie să citesc tot şi să scriu lucruri identice sau asemănătoare. Şi nu mă mai gîndeam la nimic altceva.

Îmi amintesc mai ales de o zi, în luna mai, cînd Max se pregătea pentru maturitate, fără emoţii şi fără vreun efort vizibil. În ziua aceea, el m-a dus în faţa unui dulăpior aşezat la o parte şi pe care scria cu litere aurite : *Helios Klassiker-Ausgabe* [1]. Mi-a spus atunci că dulapul fusese cumpărat cu cărţi cu

[1] Operele clasicilor greci (germ.).

tot. Mie, pînă şi dulapul mi se părea sfînt, iar lemnul lui pătruns parcă de lumină. Max a scos un volum de Goethe şi-a început să-mi citească *Prometeu.*

A început cu o voce nouă, necunoscută mie, şi din care se vedea imediat că citise de nenumărate ori poezia :

Acoperă-ţi tot cerul, Zeus,
Acoperă-l cu nori ;
Ca flăcăiandrul care decapitează florile de spin,
Încearcă-ţi forţa pe stejari
Şi pe semeţe piscuri !
Dar trebuie să-mi laşi Pămîntul,
Pămîntul meu,
Coliba mea pe care n-ai clădit-o,
Şi vatra,
Vatra mea
Cu jarul pentru care mă invidiezi.

Pe urmă începu să lovească cu pumnul, măsurat dar puternic, în braţul fotoliului pe care stătea ; şuviţele de păr i se revărsaseră pe faţa îmbujorată.

Aici stau, oameni plăsmuind
Şi modelîndu-i după chipul meu,
O seminţie care egală vreau să-mi fie,
Să sufere, să plîngă.
Să guste bucuria, desfătarea,
Să nu-ţi poarte respect,
Asemeni mie !

Era pentru prima dată cînd îl vedeam aşa. Îl ascultam cu veneraţie şi cu uşoară teamă. Apoi am ieşit amîndoi şi, în amurgul cald, ne-am continuat discuţia despre poezie. Max m-a condus pînă la uliţa povîrnită pe care locuiam, apoi l-am condus eu pe el, pînă la mal, şi din nou el pe mine, apoi eu pe el. Se lăsase noaptea, trecătorii începuseră să se rărească, dar noi măsuram într-una unul şi acelaşi drum, dezbătînd sensul vieţii şi originea zeilor şi-a oamenilor. Îmi amintesc nespus de clar un anumit moment al plimbării noastre : cînd am ajuns prima dată pe uliţa mea sărăcăcioasă şi ne-am oprit lîngă un gard cenuşiu, căzut

într-o rînă, Max şi-a întins într-un fel ciudat mîna stîngă, drept înainte, şi mi-a mărturisit cu căldură în glas :

— Ştii, eu sînt ateu.

Deasupra gardului şui înfloreau ciorchinii denşi ai florilor de soc, împrăştiind o mireasmă puternică şi grea, care mi se părea că e mireasma vieţii însăşi. Seara era solemnă, în preajmă totul se liniştise, iar bolta cerului, spuzită de stele, părea atunci zămislită. De emoţie, n-am ştiut ce să spun. Simţeam doar că se întîmplă ceva important între mine şi colegul acesta puţin mai vîrstnic şi că acum nu ne mai putem despărţi pur şi simplu, nu mai putem pleca fiecare spre casa lui. Şi am rămas împreună pînă noaptea tîrziu.

Cînd Max şi-a luat examenul de maturitate, ne-am despărţit. El a plecat la Viena să studieze medicina. Un timp, ne-am scris. Apoi, corespondenţa noastră s-a poticnit. Ne mai întîlneam uneori, în vacanţă, dar fără vechea intimitate. Apoi a venit războiul, care ne-a despărţit definitiv.

Iar acum, după cîţiva ani, iată că ne-am întîlnit din nou, în gara aceasta urîtă şi plictisitoare. Am călătorit din Sarajevo pînă aici cu acelaşi tren, fără să ştim unul de altul, şi abia adineauri ne-am văzut ; acum, aşteptăm venirea nesigură a trenului de Belgrad.

În cîteva cuvinte, ne-am povestit unul altuia cum am trecut prin război. Max şi-a isprăvit studiile în primul an al războiului şi a fost trimis ca medic pe toate fronturile austriece, numai în regimente bosniece. În timpul războiului, taică-său a murit de tifos exantematic, iar maică-sa a plecat din Sarajevo şi s-a mutat la Triest, la rude. Max a stat în ultimul timp cîteva luni la Sarajevo, atîta doar cît i-a trebuit să-şi rezolve treburile. De acord cu maică-sa, a vîndut casa părintească de pe malul Miljackăi şi o mare parte din lucruri. Acuma se duce la Triest, la maică-sa, iar de-acolo are de gînd să plece mai departe, în Argentina, poate chiar în Bolivia. În privinţa aceasta nu pare prea hotărît ; sigur e însă că părăseşte Europa pentru totdeauna.

Viaţa de front l-a făcut mai voinic, mai dur ; e îmbrăcat ca un antreprenor, pe cît pot să văd. În întuneric, îi desluşesc capul puternic, cu păr bogat şi blond, şi-i ascult vocea care, în decursul anilor, a devenit mai profundă, mai bărbătească ; îl ascult cum rosteşte cuvintele, ca la Sarajevo, cu consoanele muiate şi cu

vocalele tulburi şi prelungi. În vorbă i se simte o oarecare nesiguranţă.

Vorbeşte şi acum de parcă ar citi, folosind multe expresii neobişnuite, livreşti, savante. Dar acesta e singurul lucru care a mai rămas din Max de altădată. Altminteri, nici unul dintre noi nu pomeneşte despre poezie sau despre cărţi. (Pe *Prometeu*, l-am uitat amîndoi.) Max a spus mai întîi ceva despre război, în genere, cu o amărăciune, mai mult în ton decît în cuvinte, o amărăciune care nu aşteaptă să fie înţeleasă. (Pentru el, în războiul acesta mare n-au existat mai multe fronturi inamice ; ele s-au amestecat, s-au revărsat unul într-altul, s-au contopit pe deplin. Suferinţa generală i-a acoperit vederea şi l-a împiedicat să înţeleagă restul.) Îmi amintesc că am rămas uimit cînd mi-a spus că-i felicită pe învingători, dar îi şi deplînge din toată inima, căci învinşii văd cum stau şi ce au de făcut, pe cînd învingătorii habar n-au încă ce-i aşteaptă. Vorbeşte cu tonul înrăit şi deznădăjduit al omului care a pierdut mult şi care acum poate să spună ce vrea, ştiind bine că nimeni nu poate să-i facă nimic, dar şi că toate astea nu-l ajută cu nimic. După războiul acesta ucigător, se pot găsi printre intelectuali destui oameni *porniţi*, într-un anumit fel, împotriva unui lucru nedeterminat. Oamenii aceştia nu găsesc în ei nici posibilitatea de-a se împăca şi de-a se adapta, nici puterea unor hotărîri mari, în sens opus. Iar Max mi se pare că face parte dintre ei.

Dar convorbirea noastră s-a împotmolit, căci nici el şi nici eu n-avem chef să ne certăm într-o asemenea noapte, într-un loc neobişnuit, la o întîlnire după atîţia ani. De aceea vorbim despre altele. De fapt, vorbeşte el. Vorbeşte şi acum folosind cuvinte alese şi fraze complicate, ca un om care trăieşte mai mult cu cărţile decît cu oamenii, rece şi real, fără ocolişuri şi fără înfrumuseţări, de parcă ai deschide un manual de medicină şi ai găsi înăuntru simptomele bolii de care suferi.

Îi ofer ţigări, dar el nu fumează, şi-mi spune asta repezit, aproape cu teamă şi cu duşmănie. Şi pe cînd eu îmi aprind ţigară de la ţigară, el vorbeşte cu o falsă seninătate, de parcă ar vrea să-şi alunge astfel nişte gînduri tainice, mult mai apăsătoare.

— Iată, am pornit amîndoi pe drumul mare, adică am pus mîna pe clanţa uşii care duce în lumea largă. Părăsim Bosnia. Eu n-o să mă mai întorc niciodată aici, dar tu o să te reîntorci.

— Cine ştie ? îl întrerup eu îngîndurat, mînat de orgoliul acela care-i îndeamnă pe tineri să-şi viseze soarta în ţări îndepărtate şi pe drumuri neobişnuite.

— Nu, nu, o să te întorci cu siguranţă, spune Max, convins de parcă ar pune un diagnostic ; iar eu o să mă lupt toată viaţa cu amintirile despre Bosnia, cum m-aş lupta cu o boală bosniacă pricinuită, nici eu nu ştiu sigur, fie de faptul că m-am născut şi am crescut aici, fie de faptul că n-o să mă mai întorc niciodată. La urma urmei e totuna.

Într-un loc neobişnuit, la o oră neobişnuită, discuţia devine şi ea neobişnuită, oarecum ca în vis. Privesc pieziş statura înaltă, chircită lîngă mine, a prietenului meu de odinioară, şi mă gîndesc cît de puţin seamănă el cu tînărul acela care bătea cu pumnul şi recita : „Acoperă-ţi tot cerul, Zeus..." Mă gîndesc ce-o să se aleagă din noi dacă viaţa va continua să ne schimbe atît de repede şi atît de profund ; mă gîndesc că numai schimbările pe care le observ la mine sînt bune şi fireşti. Şi pe cînd mă gîndesc la toate astea, observ deodată că omul de lîngă mine vorbeşte iar. Lăsîndu-mi la o parte gîndurile, îl ascult atent. Atît de atent, încît am impresia că zgomotele gării au încetat şi că numai glasul lui murmură în noaptea aceasta de primăvară.

— Da, am crezut şi eu multă vreme că o să-mi petrec viaţa, ca tata, vindecînd copiii din Sarajevo şi am crezut că o să-mi las, ca şi el, ciolanele în cimitirul din Koševo. Dar ce-am văzut şi-am trăit în regimentele bosniece cît a ţinut războiul mi-a clătinat convingerea ; iar astă-vară, cînd m-au demobilizat şi-am petrecut trei luni la Sarajevo, am înţeles limpede că n-o să mai pot trăi acolo. Şi-mi vine să vărs numai la gîndul că aş putea trăi la Viena, la Triest sau în vreun alt oraş austriac. De asta am început să mă gîndesc la America de Sud.

— Bine, dar nu s-ar putea şti ce anume te face să fugi din Bosnia ? îl întreb eu, direct, aşa cum obişnuiesc să întrebe oamenii de vîrsta mea.

— Ba „s-ar putea şti", numai că nu-i uşor să spui pe scurt, aşa, în treacăt, la gară. Iar dacă trebuie totuşi să explic într-un cuvînt ce mă goneşte din Bosnia, aş spune : ura.

Max se ridică brusc, de parcă, vorbind, s-ar fi lovit deodată de-un gard nevăzut. Şi iată că ies şi eu la suprafaţă, în realitatea nopţii acesteia friguroase, în gara din Slavonski Brod. Vîntul se înteţeşte şi e tot mai rece, luminile clipesc şi alunecă în depăr-

tare, locomotivele şuieră. Petecul de cer cu stele rare, de deasupra noastră, a dispărut ; au mai rămas doar ceaţa şi fumul, să ţeasă un giulgiu demn de cîmpia în care omul se scufundă. aş zice, pînă la ochi, în ţărîna neagră şi grea.

În mine s-a ivit şi creşte dorinţa aprigă şi agresivă de-a contrazice afirmaţiile lui Max, deşi nu-mi sînt destul de clare şi lămurite. Tăcem amîndoi, încurcaţi. Grea se aşterne tăcerea asta între noi, în beznă, şi nu putem şti care din noi doi o să vorbească primul.

Deodată se aude din depărtare duduitul rapidului şi, imediat, şuieratul lui greu. surd, de parcă ar veni de sub o boltă de beton. Gara prinde imediat viaţă. Sute de siluete, pînă atunci invizibile, se ridică în întuneric şi încep să alerge în întîmpinarea trenului. Sărim şi noi, şi învălmăşeala în care ne vîrîm începe să ne despartă tot mai mult. Mai reuşesc să-i strig lui Max adresa mea din Belgrad...

După vreo douăzeci de zile, am primit la Belgrad o scrisoare voluminoasă. După scris, n-am putut să-mi dau seama de la cine e. Din Triest, îmi scria Max, în limba germană.

„Dragul şi vechiul meu prieten,

Cînd ne-am întîlnit atunci, întîmplător, la Slavonski Brod, discuţia noastră a fost tristă şi chinuitoare ; chiar dacă am fi avut un prilej mai bun şi mai mult timp la dispoziţie, nu cred că am fi putut să ne înţelegem şi să elucidăm toate problemele, iar întîlnirea neaşteptată şi despărţirea bruscă au împiedicat cu desăvîrşire aceasta. Acum, mă pregătesc să părăsesc Triestul, unde locuieşte mama. Plec la Paris, unde am nişte neamuri din partea mamei. Dacă mi se va permite, fiind străin, să practic medicina, voi rămîne acolo ; dacă nu, voi pleca într-adevăr în America de Sud.

Nu cred ca rîndurile acestea dezlînate, pe care ţi le scriu la repezeală, să-ţi poată explica pe de-a-ntregul lucrurile şi să scuze în ochii tăi «fuga» mea din Bosnia. Totuşi, ţi le trimit, căci simt că-ţi datorez un răspuns şi, amintindu-mi de anii noştri de şcoală, aş vrea să nu mă înţelegi greşit şi să nu vezi în mine un simplu «neamţ» şi-un venetic care părăseşte uşor ţara în care s-a născut, tocmai cînd ea începe o viaţă liberă şi are nevoie de toate forţele.

Să trec imediat la obiect. Bosnia e o țară minunată, interesantă, de loc banală, și prin natura, și prin oamenii ei. Și la fel cum subsolul Bosniei ascunde bogății minerale, omul din Bosnia ascunde în el, fără îndoială, multe valori morale, aflate mai rar la compatrioții săi din alte țări iugoslave. Dar, vezi tu, există un lucru pe care oamenii din Bosnia, cel puțin cei de felul tău, ar trebui să-l vadă și să nu-l piardă din vedere : Bosnia e o țară a urii și a spaimei. Să lăsăm însă la o parte spaima, care nu-i decît corelativul urei, ecoul ei firesc, și să vorbim numai despre ură. Da, despre ură. Știu că tresari instinctiv și că te revolți cînd auzi cuvîntul ură (am văzut asta în noaptea aceea, la gară), așa cum oricare dintre voi se opune și nu vrea să-l audă, să-l înțeleagă și să-l vadă. Or, tocmai aici e problema : ura ar trebui văzută, precizată, analizată. Din nenorocire însă, nimeni nu vrea și nu se pricepe s-o facă. O caracteristică fatală a ei constă tocmai în faptul că bosniacul nu e conștient de ura care viețuiește în el, că se rușinează s-o analizeze și că urăște pe oricine ar încerca s-o facă. Și totuși, e neîndoielnic că în Bosnia și Herțegovina, mai mult decît în alte țări slave sau neslave, mult mai mari ca întindere și populație, există oameni care, în accesele lor de ură inconștientă, sînt gata să ucidă și să se lase uciși, pentru diverse motive și sub felurite pretexte.

Știu că ura, ca și furia, își are funcția ei în dezvoltarea societății, căci ura îți dă putere, iar furia te pune în mișcare. Știu că există nedreptăți și abuzuri învechite și adînc înrădăcinate, pe care numai torentele de ură și de furie pot se le smulgă din rădăcini și să le mături. Știu că, atunci cînd torentele acestea scad și dispar, rămîne loc pentru libertate, pentru construirea unei vieți mai bune. Contemporanii văd mult mai bine ura și mînia, căci suferă din pricina lor, dar urmașii nu vor vedea decît roadele forței și ale mișcării. Știu bine asta. Dar ce am văzut în Bosnia era altceva. Acolo exista ură, dar nu ca un moment al dezvoltării societății, nu ca o parte inevitabilă a unui proces istoric, ci ca o forță de sine stătătoare, care își găsește un scop în sine. Ura care-l împinge pe om împotriva omului ca să-i arunce apoi pe ambii adversari, în mod egal, în nenorocire și mizerie, sau ca să-i vîre în pămînt ; ura care, asemeni unui cancer al organismului, distruge și roade totul în jurul ei ca să piară ea însăși pînă la urmă, căci o asemenea ură, ca și flacăra, n-are nici înfățișare statornică, nici viață proprie ; ea e o simplă

unealtă a instinctului de distrugere şi autodistrugere, şi există numai ca atare şi numai atîta timp cît îşi îndeplineşte sarcina ei de distrugere completă.

Da, Bosnia este un pămînt al urii. Asta e Bosnia. Iar printr-un contrast ciudat, care, de fapt, nici nu e prea ciudat şi poate că s-ar putea explica destul de uşor la o analiză mai atentă, se poate spune, de asemenea, că există puţine ţări în care credinţa să fie atît de puternică, tăria de caracter atît de sublimă, duioşia şi iubirea atît de înflăcărate, sentimentele atît de adînci, ataşamentul şi devotamentul atît de statornice, setea de dreptate atît de nepotolită. Dar, sub toate acestea, se ascund în adîncuri întunecatele furtuni ale urii, uragane întregi de ură înlănţuită, condensată, care se coace şi-şi aşteaptă ceasul. Între iubirile şi urile voastre, raportul este exact ca între munţii voştri înalţi şi straturile geologice invizibile, de-o mie de ori mai mari şi mai grele, pe care se sprijină munţii. Astfel, sînteţi condamnaţi să trăiţi pe straturi adînci de exploziv, care se aprind cînd şi cînd tocmai de la scînteile iubirii şi ale sentimentalismului vostru învăpăiat şi feroce. Poate că nenorocirea voastră cea mai mare e faptul că nici nu bănuiţi cîtă ură se ascunde în iubirile şi în avînturile voastre, în tradiţiile şi în evlavia voastră. Şi precum solul pe care trăim ne pătrunde în trupuri sub acţiunea umidităţii şi a căldurii din atmosferă şi ne determină culoarea şi aspectul, stabilindu-ne caracterul şi sensul modului de viaţă şi al faptelor noastre — ura cumplită, subterană şi nevăzută, pe care trăieşte bosniacul, pătrunde pe neobservate şi pe ocolite în toate faptele lui, chiar şi în cele mai bune. Pretutindeni în lume viciul dă naştere la ură. căci consumă şi nu produce, dărîmă şi nu construieşte ; dar, în ţări ca Bosnia, adeseori şi virtutea vorbeşte şi acţionează prin ură. La voi. asceţii nu află iubire în ascetismul lor, ci ură împotriva celor ce iubesc desfătarea ; abstinenţii îi urăsc pe cei ce beau, iar în beţivi se naşte o ură ucigătoare împotriva întregii lumi. Cei care cred şi iubesc — îi urăsc de moarte pe cei care nu cred sau pe cei care au altă credinţă şi iubesc altceva. Şi, din păcate, cea mai mare parte a credinţei sau a iubirii lor e consumată adesea în această ură. (Majoritatea chipurilor răutăcioase şi sumbre pot fi întîlnite în jurul templelor, a mînăstirilor şi al *techiilor* [1].) Oamenii care-i oprimă şi-i

---

[1] *Techie* — mînăstire la musulmani.

exploatează pe cei mai slabi economiceşte adaugă şi ura ce face ca exploatarea să fie de-o sută de ori mai grea şi mai respingătoare ; iar cei care suferă nedreptăţile acestea visează dreptatea şi răzbunarea, dar ca pe-o explozie a orgiei, care, dacă s-ar realiza după concepţia lor, ar trebui să fie atît de mare, încît să-l sfîşie în bucăţi şi pe cel asuprit o dată cu asupritorul urît de moarte. V-aţi deprins, în genere, să rezervaţi întreaga forţă a urii pentru ceea ce vă este aproape. Divinităţile pe care le adoraţi sînt, de obicei, peste şapte mări şi şapte ţări, iar ţinta duşmăniei şi a urii voastre e aici, aproape, în acelaşi oraş, de multe ori în curtea de-alături, dincolo de zidul ce serveşte drept gard. Astfel, iubirea nu vă cere prea multă acţiune, iar ura trece foarte repede la fapte. Voi vă iubiţi ţara cu dragoste fierbinte, dar o iubiţi în trei-patru feluri diferite, care se exclud, se urăsc de moarte şi se ciocnesc adeseori între ele.

Maupassant îşi încheie o povestire, în care există o descriere dionisiacă a primăverii, arătînd că în asemenea zile ar trebui lipite peste tot afişe care să cuprindă următoarele cuvinte : «Cetăţean al Franţei, e primăvară, fereşte-te de iubire». Poate că în Bosnia ar trebui să li se atragă atenţia oamenilor ca la fiecare pas, în fiecare gînd, pînă şi-n cel mai înălţător sentiment, să se ferească de ură, de ura lor congenitală, inconştientă, endemică. Căci ţării acesteia sărmane şi înapoiate, în care trăiesc înghesuite laolaltă patru religii diferite, i-ar trebui de patru ori mai multă iubire, înţelegere reciprocă şi toleranţă, decît oricărei alte ţări. Iar în Bosnia, dimpotrivă, neînţelegerea, care din cînd în cînd se transformă în ură directă, e aproape o caracteristică generală a populaţiei. Abisurile ce despart religiile sînt atît de adînci, încît numai ura izbuteşte uneori să treacă peste ele. Ştiu, mi s-ar putea răspunde, pe bună dreptate, că în direcţia aceasta se observă totuşi un oarecare progres, că ideile secolului al XIX-lea şi-au împlinit şi aici rolul, şi că acum, după eliberare şi unire, totul o să meargă mult mai repede şi mai bine. Dar mă tem că nu e chiar aşa. (În ultimele luni am impresia că am văzut destul de bine relaţiile adevărate dintre oamenii de credinţe şi naţionalităţi diferite, din Sarajevo !) Se va scrie şi se va vorbi peste tot şi la orice ocazie : «Aproapele tău îţi e frate, de orice credinţă ar fi el», sau «Nu te uita cum se închină omul, ci ce fel de inimă îi bate în piept», «Respectă ce-i al altuia şi mîndreşte-te cu ce-i al tău», «Unitatea şi integritatea poporului nu cunosc

deosebiri de religie sau de neam». Dar în cercurile burgheze din Bosnia au existat din totdeauna destulă politeţe falsă, destulă autoînşelare şi înşelare făcută cu isteţime, prin vorbe zornăitoare şi ceremonii goale. Ele mai acoperă, de bine de rău, ura, dar n-o înlătură şi n-o împiedică în dezvoltarea ei. Mă tem că şi sub învelişul maximelor moderne s-ar putea să mocnească, în aceste cercuri, vechile instincte şi planurile *à la* Cain, şi că ele nu vor pieri pînă cînd nu se vor schimba cu totul bazele vieţii materiale şi spirituale din Bosnia. Dar cînd au să vină vremurile acelea şi cine o să aibă puterea să le înfăptuiască ? De venit, au să vină, sînt convins, dar ce-am văzut în Bosnia nu arată de loc că s-ar păşi pe acest drum. Ba dimpotrivă, chiar.

Am meditat îndelung la toate acestea, mai ales în ultimele luni, cînd mă mai luptam încă cu hotărîrea de-a părăsi Bosnia pentru totdeauna. Fireşte că un om frămîntat de asemenea gînduri nu poate dormi liniştit. De aceea stăteam culcat ore întregi lîngă fereastra deschisă, în odaia în care m-am născut, pe cînd afară murmura Miljacka şi foşnea vîntul unei toamne timpurii în frunzişul încă bogat al copacilor.

La Sarajevo, cine-şi petrece timpul veghind aşa, în pat, poate să audă glasurile nopţii oraşului. Aude bătaia gravă şi sigură a orologiului de la catedrala catolică: ora două după miezul nopţii. Trece apoi mai mult de-un minut (exact şaptezeci şi cinci de secunde, le-am numărat) pînă cînd, cu un sunet ceva mai slab, dar pătrunzător, orologiul bisericii ortodoxe bate cele două ore *ale lui*. Puţin după el, bate cu glas răguşit şi depărtat sahat-cula (turnul ceasului) de lîngă geamia beiului, şi bate de unsprezece ori, fantomaticele ore turceşti, după socoteala ciudată a unor meleaguri depărtate şi străine lumii! Evreii nu-şi au orologiul lor, care să bată, singur dumnezeul cel rău ştie cît e ceasul acum, şi după socoteala sefardă, şi după cea eşchenă. Astfel, pînă şi noaptea, cînd totul doarme, în număratul orelor pustii a ceasului acestuia tîrziu veghează deosebirea ce-i separă pe oamenii adormiţi, care, cînd sînt treji, se bucură şi se întristează, se ospătează şi postesc după patru calendare diferite, certate între ele, şi-şi trimit toate dorinţele şi rugăciunile către un singur cer, în patru limbi bisericeşti diferite. Iar deosebirea aceasta, uneori vizibilă şi directă, alteori invizibilă şi perfidă, seamănă veşnic cu ura, se identifică adesea cu ea.

Ura aceasta specific bosniacă ar trebui studiată şi combătută, ca o boală periculoasă şi adînc înrădăcinată. Eu sînt convins că savanţii străini ar veni în Bosnia să studieze ura aşa cum e studiată lepra, dacă ura ar fi recunoscută, diferenţiată şi clasificată aşa cum e lepra.

Mă bătea gîndul să încerc eu însumi studierea urii pentru ca, analizînd-o şi scoţînd-o la lumina zilei, să contribui la distrugerea ei. Poate că ar fi fost şi datoria mea, căci, deşi străin, în ţara aceasta am văzut ceea ce se numeşte «lumina zilei». Dar după primele încercări şi după o meditaţie mai îndelungată, am văzut că n-am nici capacitatea, şi nici puterea necesară. Şi mie, ca şi tuturor celorlalţi, mi s-ar fi cerut să mă situez undeva, să fiu urît şi să urăsc. Şi asta nu puteam şi nu vroiam s-o fac. Să cad victimă urii poate că aş mai admite, dacă nu s-ar putea altfel, dar să trăiesc în ură şi prin ură, să particip la ea, îmi e cu neputinţă. Iar într-o ţară cum e Bosnia de astăzi, cel ce nu participă, sau, şi mai grav încă, cel care, conştient, nu vrea să urască, rămîne veşnic oarecum străin şi renegat şi trăieşte adesea o viaţă de mucenic. Lucrul acesta e valabil şi pentru voi, bosniecii de baştină, dar e valabil mai ales pentru venetici. Şi astfel, ascultînd într-o noapte de toamnă chemările stranii ale turlelor diferite, am ajuns la concluzia că nu pot rămîne în cea de-a doua patrie a mea, în Bosnia, că nu trebuie să rămîn în ea. Nu sînt atît de naiv încît să caut în lume un oraş în care să nu existe ură. Nu. Mie nu-mi trebuie decît un loc în care să pot trăi şi munci. Aici, mi-ar fi imposibil.

O să repeţi cu ironie şi, poate, cu dispreţ cuvintele pe care mi le-ai spus despre fuga mea din Bosnia. Scrisoarea aceasta n-o să izbutească să-ţi explice şi să-ţi motiveze fapta mea. Dar se pare că în viaţă există situaţii în care îşi recapătă valabilitate vechiul dicton latinesc : *Non est salus nisi in fuga*[1]. Şi te rog să crezi măcar atîta : că nu fug de datoria mea de om, ci ca să o pot îndeplini total şi fără piedici.

Ţie şi Bosniei noastre, vă doresc, în noua viaţă naţională şi de stat, toată fericirea !

Al tău, M. L."

---

[1] Numai în fugă este salvarea (lat.).

Au mai trecut apoi vreo zece ani. Îmi aminteam rar de prietenul meu din copilărie şi poate că l-aş fi uitat cu totul, dacă ideea principală a scrisorii lui nu mi-ar fi amintit din cînd în cînd de el. Cam prin 1930 am aflat, absolut întîmplător, că Dr. Max Levenfeld s-a oprit la Paris, că în suburbia Neuilly are o clientelă numeroasă şi că, în colonia noastră, printre muncitorii iugoslavi, e cunoscut ca „medicul nostru", care consultă gratuit muncitorii şi studenţii, iar la nevoie le procură tot el şi medicamentele.

Şi-au trecut încă vreo şapte-opt ani. Într-o bună zi, tot întîmplător, am mai aflat ceva despre soarta prietenului meu. Cînd a izbucnit războiul civil din Spania, el a părăsit totul şi s-a dus voluntar în armata republicană. Acolo, a organizat ambulanţe şi spitale şi i s-a dus vestea pentru sîrguinţa şi priceperea lui. Pe la începutul anului 1938 se afla într-un orăşel din Aragon, al cărui nume nimeni dintre ai noştri nu-l putea rosti ca lumea. Spitalul său a fost ţinta unui atac aerian, ziua în amiaza mare, şi medicul a pierit împreună cu aproape toţi răniţii săi.

Astfel şi-a încheiat viaţa omul care a fugit de ură.

O FEMEIE PE STÎNCI

Hotelul „Marina", mic şi retras pe-o insulă verde, construit doar cu cîţiva ani înaintea celui de-al doilea război mondial, va rămîne de-a pururi în amintirea celor care l-au cunoscut. Mai ales plaja lui. (Din păcate, în timpul războiului hotelul a ars pînă în temelii. Astăzi, nu mai există pe locul unde se afla el decît un morman de cenuşă.) Plaja aceea, tivită cu verdeaţă, era toată din piatră gălbuie sau roşiatică şi se prăvălea drept în mare. Pe suprafeţele netede ale unor stînci uriaşe, vilegiaturiştii făceau plajă ca pe nişte paturi special amenajate. De pe ele săreau în apa, care acolo era adîncă, şi ieşeau la mal urcîndu-se pe nişte trepte de beton sau căţărîndu-se pe o scară de fier, zidită în faleza abruptă. Majoritatea celor veniţi la plajă, în special femeile, aveau în jurul lor cîte un cerc, mai mic sau mai mare, de obiecte multicolore, luate la scăldat. Prosoape mari de baie, viu colorate, cutiuţe şi flacoane cu pomezi. mingi, ziare, cutii colorate, cu ţigări, şi reviste săptămînale, pestriţe şi scrise în diferite limbi. Pe plajă, nimeni nu deranja pe nimeni. Majoritatea vilegiaturiştilor îşi aveau locul lor stabil, pe care-l ocupau zilnic, ca printr-o înţelegere tacită. Fiecare se întindea pe piatra fierbinte şi lua poziţia dictată de cerinţele trupului, aşa cum picătura lichidă ia forma pe care i-o cer legile fizice ale compoziţiei sale.

În genere, vilegiaturiştii nu se cunoşteau între ei ; dacă se mai auzeau ici, colo, hohote de rîs sau discuţii între perechile de tineri căsătoriţi sau între prieteni, totul se petrecea fără ţipete şi fără multă agitaţie. Doar cîteodată, de obicei duminica şi în zilele de sărbătoare, veneau cu bărcile sau cu şalupele vilegiaturiştii de pe plajele mai mari şi debarcau pentru cîteva ceasuri pe ţărm, tulburînd liniştea şi stricînd ordinea stabilită. Dar imediat după plecarea lor, pe ţărm se restabilea iar pacea. Preocupaţi fiecare de sine, vilegiaturiştii citeau vîrîţi în culcuşurile lor de piatră, priveau largul mării prin ochelarii lor întunecaţi sau închideau ochii şi se lăsau în voia dogoarei şi a luminii soarelui

puternic de pe bolta albastră şi nesfîrşită, avînd fiecare sentimentul liniştitor că nimeni n-are treabă cu el şi că nici el nu e obligat să se ocupe de alţii.

Din cînd în cînd, cîte unul se ridica şi pornea ca un lunatic pe trepte sau sărea de pe stîncă în mare, ca să se întoarcă apoi repede la locul său şi să ocupe poziţia de mai înainte.

Pe ţărmul stîncos, ridicat deasupra mării şi expus la soare, fără pic de umbră, plutea o pace învăpăiată şi sclipitoare ; şi numai greierul singuratic din grădina hotelului sau vreun strigăt venit din larg mai ştirbeau pentru o clipă marginile liniştii acesteia. În pacea luminoasă, încinsă şi albastră a pămîntului, a cerului şi a mării, vilegiaturiştii zăceau nemişcaţi, ca sub acţiunea unui drog necunoscut, părînd adepţi fanatici ai cultului soarelui şi trupului, căruia îi slujesc tot mai mulţi oameni din zilele noastre.

Ce-o fi vieţuit şi-o fi pulsat în femeile şi în bărbaţii care stăteau întinşi, nemişcaţi, în poziţii diferite, pe lespezile plajei acesteia mici, sub soarele lui august ? În fiecare dintre ei se afla universul acesta dogoritor ; şi ei, toţi laolaltă, se afundau în el, cu tot ce erau şi cu tot ce-ar fi vrut să fie. Nu ştia nimeni, de nimeni ; nimeni nu se gîndea şi nici nu bănuia ce se petrecea în fiinţa care, ca şi el, zăcea la cîţiva paşi mai încolo.

Pe una din lespezi, totdeauna pe aceeaşi, se aşeza o femeie de vîrstă mijlocie, mai degrabă poate spre sfîrşitul decît spre începutul nesigur al vîrstei acesteia. Fără să aibă strălucirea şi prospeţimea pe care numai tinereţea le dă, dar frumos dezvoltată şi întreţinîndu-şi cu multă grijă formele trupului, femeia venea totdeauna la aceeaşi oră a zilei, mereu singură şi neştiută. întindea pe jos un prosop mare, dintr-o ţesătură spongioasă, de culoare portocalie, îşi aranja de jur împrejur lucruşoarele ei multicolore, şi se dăruia soarelui ore întregi, întinsă cînd pe spate, cînd cu faţa la prosop, ca o jertfă devotată. Uneori se ridica, sărea în mare, cu un salt corect şi discret, apoi, după ce înota puţin, se întorcea la locul ei. De plecat, pleca printre ultimii. Şi nu atrăgea atenţia prin nimic, în afară poate de dorinţa aceasta foarte vădită de-a nu atrage atenţia. Totuşi, costumele, prosoapele, baticurile şi obiectele de toaletă trădau gustul şi simţul ei pentru culoare.

Era una din acele femei care posedă, pînă la cel mai înalt grad de dezvoltare, simţul, înnăscut parcă, al culorilor şi al ar-

moniei lor. Asemenea femei trăiesc și vorbesc prin culori, ca plantele. În jurul lor, culorile cîntă pur și simplu, dar atît de încetișor și de armonios, încît devin mai mult o parte din armonia universului, redusă la proporțiile unei ființe feminine și la măsura capacității simțurilor noastre umane. Asemenea femei extrag parcă din natură culori noi și creează între ele raporturi și nuanțe noi. De fapt, ele nu fac decît să le arate ochilor noștri, care altfel n-ar ști să le vadă. Încet și liniștit, dar fără greș, ca natura însăși, femeile acestea împrăștie, fiecare după vîrsta, posibilitățile și condițiile în care trăiește, culorile *personale*, de parcă atîta ar avea de spus altora despre sine.

Nu s-ar mai putea spune nimic în plus despre femeia care stătea întinsă mai la o parte de ceilalți, cu mîinile puse pe piept, subțire și cu ochii închiși, ca o prințesă de piatră pe-un sarcofag.

Nu știm mai nimic despre oamenii care trec pe lîngă noi sau care zac în apropierea noastră. Și ce-am putea spune despre femeia întinsă statuar, despre Marta L., cîntăreață de operă venită la odihnă, în al patruzeci și optulea an al vieții sale? Ea însăși se străduiește să uite cine e, ce e și de cînd e pe lume. Pe jumătate adormită, se lasă în voia soarelui dogoritor, a semiamintirilor și a semiviselor care izvorăsc de undeva, din ea, fără alegere și fără împotrivirea voinței.

Cîteva gesturi frînte, cîteva cuvinte rostite destul de clar, dar neinteligibile, și cîteva tăceri cu semnificație necunoscută. Toate acestea se întrepătrund în ea, trec repede și se reîntorc, și nu lasă uitarea să se statornicească. Ea nu doarme, dar visează.

Acuma vede clar. E aici, într-un punct straniu al vieții sale, pe care nici nu-l bănuia că-i trăiește în amintire. Stă cocoțată pe zidul grădinii.

Da, stătea atunci cocoțată pe zidul care împrejmuia imensa lor grădină. Zidul, clădit din piatră dură, era gros și înalt de peste doi metri. Un adevărat bastion, care dădea trecătorului o imagine exactă despre întinderea și bogăția grădinii care se ascundea după el și despre starea celor ce o stăpîneau. Pe lîngă zid trecea un drum lăturalnic, presărat cu acele pinilor bătrîni și rămuroși. Departe, se zărea marea, și două insule minuscule, de stîncă sură. Încă de pe cînd era abia o fetiță și n-o lăsau să iasă din grădină, avea obiceiul să se cocoațe nevăzută pe zidul cel înalt și să privească de acolo marea sau rarii trecători care

se nimereau pe drumul de sub zid. Cu obiceiul acesta rămăsese şi mai apoi, cînd putea să iasă în voie şi cînd nu s-ar mai fi cuvenit să stea aşa, ghemuită pe zid, veşnic în acelaşi loc şi veşnic în aceeaşi poziţie.

Într-o bună zi (să tot fi avut pe atunci vreo cincisprezece ani, dacă nu chiar mai mult), se cocoţase din nou la locul ei favorit ; stătea acolo, cu un picior atîrnat de-a lungul zidului şi cu celălalt picior îndoit şi rezemat în toc, chiar de muchea zidului. În adierea uşoară a burinului [1], simţea curentul rece cum i se urcă pe coapsa goală, deasupra ciorapului, în lungul piciorului ridicat, şi cum îi pătrunde în trup cu acelaşi fior rece care-i intra şi prin ochii îndreptaţi spre marea sticloasă, albastră şi vălurită. Astfel, era toată străbătută de furnicături reci şi de-o înfiorare dureros de plăcută. Stătea nemişcată, ca o statuie. Avea senzaţia pe care o ai noaptea cînd te dezveleşti în somn şi cînd frigul începe să te asalteze şi să te năpădească ; ai vrea atunci să te înveleşti, dar nu te poţi desprinde de somnul cel dulce şi amîni mereu gestul pe care în sinea ta l-ai şi făcut. Şi rabzi frigul cu plăcere.

Ameţită, plutind parcă pe-un val scînteietor, cu o viteză imensă şi tulburătoare, nu-şi mai dădea seama dacă pe drumul de sub ea mai trece cineva şi nici dacă e privită. La un moment dat însă, trezită ca din somn, îl văzu jos pe bătrînul Matija.

Om de vreo cincizeci de ani, fără casă şi fără nevastă, ciudat din fire, dar blajin, jumătate argat, jumătate cerşetor, Matija muncea pe la casele mai înstărite. Pentru hărnicia şi nepăsarea lui desăvîrşită faţă de bani, era iubit de toţi şi chemat mai ales la lucrările de grădinărie. Iar el muncea de parcă ar fi fost legat de pămînt, vorbea foarte puţin, şi le zîmbea într-una oamenilor, vitelor şi plantelor pe care le îngrijea. Apoi vagabonda zile întregi, fără nici o treabă, de-a lungul ţărmului sau pe drumeagurile dintre gardurile grădinilor.

Fata îl privi încremenită o secundă, ca şi cum nu l-ar mai fi văzut niciodată, şi clipi de parcă ar fi prins-o făcînd cine ştie ce lucru ruşinos ; pe urmă încercă să-şi amintească dincotro venise şi de cînd stătea acolo, sub zid, cu capul ridicat de parcă l-ar fi chemat ea. Revenindu-şi însă, îşi spuse că nu-i „decît“ bătrînul, blajinul Matija, şi lucrul acesta o linişti, făcînd-o să devină iar

[1] *Burin* — vînt de nord-est.

stăpînă pe sine. Dar cînd îi surprinse privirea, își coborî instinctiv piciorul ridicat, apoi, imediat, cu o mișcare ceva mai înceată, îl readuse la poziția inițială.

Stînd nemișcat și cu privirea ațintită asupra ei, Matija își scoase cu un gest scurt șapca decolorată de soare, ca în fața unei troițe. Și atunci ea îi văzu ochii măriți peste măsură și neobișnuit de strălucitori. Bărbatul avea o privire puternică, nouă și vie. Înfruntînd rușinea ca pe-o adiere de aer rece, fata își ridică piciorul și mai sus. Matija își întinse înainte capul, urmărindu-i mișcarea cu toate fibrele trupului. Avea ochi mari, limpezi ; pe fața lui nerasă și pîrlită de soare, lumina lor părea făcută în întregime din flăcări bogate și prețioase, fără nici o legătură cu trupul încovoiat de muncă și cu zdrențele care-l acopereau. (Ce or fi văzînd ochii care privesc așa ?) Fata ridică puțin piciorul. Simțea un fel de spaimă și de amețeală, ca și cum s-ar fi aflat la o mare înălțime. Matija se apleca și mai mult, legat parcă de mișcările ei. Părea că n-o să poată rămîne mult în poziția aceasta și că o să se prăbușească dintr-o clipă în alta. Înfiorată, fata ridică și mai mult piciorul, și-l trase lîngă piept pînă cînd își atinse bărbia cu genunchiul. Bărbatul se apleca și mai tare. Își strîngea la piept, cu amîndouă mîinile, șapca, încremenit în poziția lui nefirească și în extazul care părea că biruie și legile fizicii.

Acum, totul se schimbase. După poziție, după expresia feței și după purtare, nici ea nu mai era fetița boierilor, nici Matija argatul pe jumătate nebun ; zidul nu mai era zid, vîntul răcoros nu mai era nici el ceea ce este în mod obișnuit. Totul își pierduse numele, devenise neimportant și ușor și-și luase zborul, undeva, ca un funigel dus de vînt, fără ascensiuni și căderi, fără măsură, fără sfîrșit, fără perspectivă definită, purtat ca de niște forțe fără nume și de neînțeles. Dacă lucrurile se petrecuseră chiar așa, și cît ținuseră de fapt, ea n-a putut să-și dea exact seama nici atunci și nici acum, după treizeci și ceva de ani. Dar știe și acum, ca și atunci, că ea singură pusese deodată capăt clipei aceleia excepționale, care, și o secundă mai înainte, și o secundă după aceea, părea cu totul de necrezut, deși fusese, existase, între cele două secunde, la fel de vie și de sigură ca oricare altă întîmplare cunoscută și necunoscută din viața ei. Cu o mișcare bruscă și îndrăzneață a corpului, fata se întorsese și trecuse deodată de cealaltă parte a zidului. (Îi fîlfîise fusta de culoare des-

chisă. Ciorapii de mătase, frecîndu-se unul de altul, foşniseră încet, dar ascuţit şi ţiuitor ca două lame subţiri care trec fulgerător şi de-a latul una peste cealaltă. Încă o dată simţise, pe coapsele reci, pînă în străfunduri, adierea vîntului dinspre mare.) Şi totul se schimbă iarăşi, totul se reîntoarse la starea iniţială, obişnuită. Stătea din nou cu amîndouă picioarele pe stinghia de mijloc a scării de lemn din grădină. Nu coborîse imediat pe pămînt. Îşi întorsese capul şi, ascunsă pînă la gît pe după zid, mai privise cîteva clipe bărbatul din drum. El mai întîi se clătinase pierzîndu-şi parcă sprijinul, din pricina mişcării ei brusce, dar rămăsese în picioare. Şi imediat după aceea plecase, reluîndu-şi înfăţişarea şi mersul lui Matija din totdeauna. Atîta doar că murmura :

— Mulţumesc, signorina !

Vocea i se pierdea. Matija se mai întoarse o dată :

— Şi... şi... mulţumesc !

Aşa pieri, printre tufele verzi. Ea sări de pe scară, cu amîndouă picioarele o dată, cu toată greutatea trupului. Cînd atinse pămîntul uscat, care acum părea neaşteptat de aproape şi teribil de tare, îi clănţăniră dinţii, iar în picioare simţi, din tălpi pînă în coapse, fiori dureroşi.

Peste cîţiva ani (abia se măritase), află întîmplător, într-o zi de februarie, că bătrînul Matija a murit în odăiţa lui de la mansardă, într-o asemenea mizerie şi goliciune de fachir, încît trebuiau strînşi bani pentru înmormîntare.

Flăcăul şi fata veniţi să-i ceară şi ei bani îi povestiră că răposatul n-avea nici măcar o cămaşă cu care să fie îngropat. Şi ea le dădu bani. Dar cînd ei, după ce-i mulţumiră, se îndreptau spre uşă, ea îi rugă deodată să mai aştepte o clipă şi dădu fuga în dormitor. De acolo aduse o cămaşă nouă, albă şi fină, de-a soţului ei, şi le-o dădu ca să-l îngroape cu ea pe bietul Matija.

Şi acum, iată-l, cu şapca în mînă, prelung şi uriaş, mergînd încet, ca o fantomă, peste stînci, pe cer şi pe întinsul albastru al mării. Mai mult pluteşte decît umblă, ca o stafie gigantică. Şi, întorcîndu-se spre ea, o salută mereu, cu un zîmbet plin de înţelesuri.

— Mulţumesc, signorina, mulţumesc !

Ea tresare mînioasă şi se scutură, încercînd să alunge vedenia nedorită.

încă sub apăsarea visului, i se împotriveşte cu partea trează a conştiinţei. De unde amintirile acestea neaşteptate, mutilate de vis? Oare e atît de puternic blestemul îmbătrînirii, încît poate nu numai să ne cuprindă prezentul şi să ne întunece viitorul, dar să ne domine şi amintirile, şi visele? De unde şi pentru ce imaginea aceasta de-acum treizeci de ani, caraghioasă, instabilă, deformată, dar dureros de atrăgătoare?

Simţind nevoia să se apere şi găsind cu greu puteri în ea, femeia se săltă un pic şi se întoarse brusc. Stătea acum cu faţa în palme, ca într-o carte deschisă. Dar, în întunericul roşu de sub pleoapele închise, nu putea să descifreze decît un singur lucru, veşnic acelaşi: căile sinuoase, cumplite şi tainice ale luptei ei cu anii, luptă zadarnică, dar neîntreruptă, fără aliaţi, fără perspectivă şi fără odihnă adevărată.

Tot ce i se întîmplă de la o vreme e în contradicţie cu ea, toată, de cînd e şi cum e; într-o contradicţie desăvîrşită nu numai cu dorinţele, cu simţul eului, cu forţele independenţei şi demnităţii ei, ci şi cu toate concepţiile, cu educaţia şi, într-un fel, şi cu tradiţia familiei ei.

Aici, apare tatăl. Numai tatăl, niciodată mama, o femeie lipsită de energie, albă, ştearsă, avînd bunătatea aceea pasivă a oamenilor care sînt buni fiindcă n-ar putea să fie altfel. Tatăl, care iubise în ea mult mai mult decît pe singura lui fiică, şi în care ea găsise totdeauna şi în toate nu numai un tată, ci şi pe cel mai bun şi mai de încredere prieten; tată, cu care era legată prin fire nevăzute; şi toate acestea fără vorbe duioase şi fără alintări (fără cuvinte, în general), fără mîngîieri părinteşti, dulcege, căci ele ar fi fost cu mult sub ceea ce tatăl şi fiica simţeau unul pentru altul şi gîndeau unul despre altul.

Om de o mare forţă fizică şi de-un desăvîrşit echilibru al spiritului, simplu pînă la a părea grosolan, el îşi iubea fiica (acest „copil de inginer") tocmai pentru voinţa ei puternică, pentru simplitatea ei spirituală, pentru fermitatea ideilor şi a faptelor, pentru bogăţia forţelor, a capacităţilor şi a pasiunilor ei (pasiuni fără nume, stîrnite de orice) şi pentru atitudinea înnăscută de rezervă faţă de toate. Încă din copilărie, ea auzise una din judecăţile lui „inginerese" de grosolane, dar vesele şi lipsite de răutate. Tatăl spunea într-o doară, în semiîntunericul de pe terasă, nu ei, ci unui amic de-al lui, că „maşina nevestei e mereu în reparaţie". (Nu avusese niciodată gusturi prea alese şi

nu vorbise niciodată prea delicat, după cum nici judecățile acestea ale lui, de-o severitate glumeață, și cam exagerate, nu erau totdeauna pe de-a-ntregul și literalmente exacte ; dar exista în ele o lumină firească, plină de îndrăzneală și de voioșie, care le ajuta să fie repede remarcate și cît se poate de bine văzute.) Ea auzise, dar nu se gîndise prea mult la semnificația cuvintelor. Pe atunci, lumea simțurilor îi era încă pură, turnată dintr-o singură bucată și greu accesibilă influențelor exterioare. Trupul, feminin și sensibil, fără pic de lest sau de moliciune greoaie, fără surplus de sevă, fără lacrimi și fără nevoie de reazem, pe scurt fără toate semnele acelea de slăbiciune care copleșesc adesea pînă și trupul celor mai frumoase femei, îi rămăsese ani de zile armonios, puternic, curat ca marmura și sprinten ca o luntre fin construită. Ea aproape că nu și-l simțea și dispunea de el ca de-o bogăție uriașă și nesfîrșit de variată. Niciodată nu fusese nevoită de-a se gîndi la el sau măcar de-a vorbi despre el. Trăia prin viața lui, care era somptuoasă, liberă, consecventă și senină, și i se părea că numai așa poate să fie. suficientă pentru sine, fără temeri și vicii, fără constrîngeri josnice și fără calcule mărunte.

Și acum, de cîtăva vreme, totul se schimba spre rău, spre groaznic și rușinos, spre ceva absolut neobișnuit, străin și dușmănos ei.

Schimbarea începuse cu vreo trei sau patru ani în urmă. Aproximativ, căci despre schimbările mari și grave ale vieții sale omul nu poate spune niciodată exact cînd au început. Uneori i se pare că ele au existat din totdeauna, alteori că abia s-au ivit și i s-au dezvăluit ochilor. Și-apoi, totul e perfid și înșelător. Cîteodată, chinul i se pare greu, palpabil, unic și uriaș, ca un munte care ascunde lumea și n-o să se schimbe niciodată și nici n-o să se clintească din loc. Iar după aceea vin zile și săptămîni întregi cînd i se pare că „muntele" nu există, că n-a existat niciodată, că nici nu poate să existe. Pînă într-o bună zi, într-o anumită clipă, cînd muntele apare din nou și se înalță în fața lui real, uriaș, mai masiv și mai întunecat decît fusese înainte de liniștea și de răgazul lui scurt și înșelător.

Astfel, cu cîțiva ani în urmă, începuse și ea să observe, înlăuntrul și în afara ei, primele schimbări și semne ale îmbătrînirii ; și toate o sfîșiau ca niște țepi de oțel, infernal de ascuțite ; e real — nu e real ? Se străduia să nu răspundă nici da, nici ba,

să astupe glasul întrebărilor, să le uite. Dar ele se iveau din nou, mai degrabă sau mai tîrziu, pe motive cu totul neaşteptate. Iar marea, care fusese din totdeauna cea mai mare bucurie a vieţii ei, îi deveni în privinţa aceasta primul şi cel mai neîmpăcat duşman şi călău.

Născută şi crescută la mare, ea o părăsise curînd după prima căsătorie. Şi de atunci trăise mereu departe de ea, cu excepţia lunilor de vară. Trăise ! Ce cuprindea cuvîntul acesta ? Două căsnicii, amîndouă de scurtă durată şi fără semnificaţii mai importante, fără urme adînci. Apoi o mare iubire, care durase zece ani, cu un om adevărat ; în iubirea aceasta totul, pînă şi sfîrşitul inevitabil, fusese demn şi frumos. În plus, cei douăzeci de ani de cînd e cîntăreaţă de operă, cariera ei liniştită, sigură, fără zbuciumul şi înjosirile care însoţesc destul de des asemenea ascensiuni. Vocea îi e şi acum plină, iar interpretarea rolurilor a devenit mai matură şi mai profundă ca oricînd.

În toţi cei douăzeci de ani, nu fusese vară, pe care să n-o petreacă pe plajă. Clipele de odihnă la mare erau cele mai frumoase din viaţa ei, apogeul strălucitor al fiecărui an, pline de promisiuni şi mai frumoase pentru anul viitor. Senină, sigură de sine, fără o umbră în suflet sau în preajmă, ea privea mulţimea de oameni care o înconjurau aşa cum privea nisipul, stîncile, cerul şi marea de care avea nevoie pentru zilele de vacanţă.

Şi toate merseseră aşa, an de an ; iar în acest răstimp li se părea tuturor că legile naturii n-au, într-adevăr, nici o putere asupra trupului ei. Oamenii vorbeau despre asta ca despre o mică minune. Prea mult vorbeau ! Ea nu dăduse nici o importanţă vorbelor şi acceptase totul ca pe lucrul cel mai firesc din lume. Abia acum i se părea că se vede aşa cum pesemne fusese în ochii altora în decursul anilor tinereţii ei excepţional de lungi. Căci îndoiala şi grija văd ceea ce fericirea şi încrederea în sine nu pot vedea niciodată.

Totul mersese bine pînă în vara de acum patru ani. Atunci, pe neaşteptate şi într-un fel de necrezut, i se ivise pentru prima dată în minte gîndul schimbării inevitabile. O umbră uşoară se aşternuse între ea şi vacanţa la mare, un presentiment rău care iernase cu ea, se cuibărise în ea şi mocnise acolo ca o boală tainică. Apoi, la începutul verii următoare, ceea ce i se păruse la început o grozăvie de necrezut şi un coşmar înspăimîntător, care nu se putea să nu dispară, o întîmpinase ca o parte a realităţii

și ca o grijă permanentă, făcînd-o să nu-și mai creadă sieși. Temîndu-se de propria ei întrebare, vorbea, adeseori, pentru sine :

— Cum e cu putință, Dumnezeule, cum e cu putință ?

La întrebările ei nerostite, nu exista și nu putea să existe răspuns ; și nici ea nu-l aștepta, căci știa că le adresează unui neant al deznădejdii. Dar știa la fel de bine că întrebările ei însemnau, de fapt : e oare cu putință să îmbătrînesc și să mă urîțesc vădit și iremediabil ? E oare cu putință să nu mai existe pentru mine vară plină de bucurie, și nici soare, nici culori, nici murmur pe țărmul mării ? Cum de m-a trădat blestematul acesta de trup, cum de mi-a devenit dușman și-a ajuns pînă acolo, încît nu mai e de ieșit pe plajă și în lume ? Și dacă nici ea nu mai putea să-și privească fără teamă trupul, cum să-l mai scoată la soare, în lumea veselă și de-o strălucire atît de crudă a plajei ?

În ultimii ani, ajunsese, de cum venea primăvara, să se întrebe și să se privească, să-și examineze pielea cu febrilitatea cu care un călător rătăcit examinează harta, să umble goală prin fața oglinzilor, urmărindu-și fiecare mișcare și întrebîndu-se cu teamă dacă va mai putea, măcar în vara asta, să apară pe vreo plajă cît de neînsemnată și de modestă, cît de ștearsă și de monotonă, fără să se facă de rîs. Să nu se facă de rîs ! Săptămîni și luni în șir era preocupată de problema celui mai potrivit costum de baie, problemă pe care mai înainte o rezolva ca orice tînăr sportiv, în treacăt, fără prea multă bătaie de cap, și totdeauna cît se poate de bine.

Aceasta îi fusese viața în ultimii ani. Nu viață, ci delir care îi întuneca lumea și existența, făcînd din ea o ființă singuratică, chinuită de gînduri nebunești, necunoscute pînă acum, într-o ciudată și nesfîrșită polemică cu îmbătrînirea și cu bătrînețea.

Chiar și acum, în plin soare și aer, o năpădesc gînduri și acuzații cumplite, absurde, ca niște seve întunecate și acide. Și ea vorbește cu sine. Fiecare cuvînt o frige și o doare, dar nu se poate opri. Vorbește cu sine, de parcă s-ar contrazice cu altcineva.

Nu, bătrînețea nu-i nici bună, și nici frumoasă. La nimic, la nimic, la nimic ! Și nu-i nici curată măcar. Nu numai că tocește atenția omului, că-i scade simțul măsurii, că-i stinge interesul și-l face să tindă spre neglijență în îmbrăcăminte și în purtare, dar face ca pînă și corpul să i se curețe parcă mai greu și să i se murdărească ușor. Și dacă, printr-un efort de neînchipuit, omul

care îmbătrîneşte izbuteşte să se menţină îngrijit şi curat, ceea ce realizează e curăţenia sterilizată a unei farmacii, nu a unei flori. Iar tinereţea e curată, căci sevele ei se refac, pe cînd sevele bătrîneţii sînt stătute, dacă n-au secat cumva pe deplin. Nici părul cărunt nu-ţi face cinste cînd pare un lucru de care te ruşinezi şi vrei să-l ascunzi fără să izbuteşti. Şi nici zbîrciturile feţei. Ele impun respect, dau farmec şi căldură chipurilor de bătrîne modeste ; ele înnobilează fruntea gînditorului ; dar pe faţa unei femei frumoase, care începe să îmbătrînească, aceleaşi zbîrcituri par nişte peceţi rele, nişte cicatrici ale înfrîngerii, o mutilare, aproape ruşinoasă, căci trezesc în cel ce le priveşte sentimentele femeii care le poartă. Fardurile nu le pot ascunde, masajele nu le pot şterge ; şi nici măcar nu le poţi spăla ca lumea — fire-ar afurisite să fie ! În ele rămîne veşnic o umbră de îmbătrînire, aşa cum pe busturile de bronz şi de marmură de prin muzeele din provincie rămîne totdeauna un pic de praf pe ridurile feţei şi-n cutele hainelor. Din zbîrciturile abia vizibile, dar totdeauna vizibile, şi vizibile în primul rînd pe faţa unei femei frumoase care începe să îmbătrînească — emană parcă frigul şi pustiul, ca din hăurile şi prăpastiile munţilor.

Dar despre ochii ei, ce să mai creadă ? Nu există lucru mai greu şi mai îngrozitor decît să priveşti lumea cu ochii unei foste frumuseţi. Privirea frumoasei care îmbătrîneşte devine, cu timpul, tot mai neliniştită, mai aspră, mai bănuitoare şi mai rea, căci ea caută în ochii altora un singur lucru : să vadă ce impresie le face. De cîtva timp, ea caută cu teamă să-şi prindă în oglindă noua privire şi-i zîmbeşte, încercînd s-o şteargă sau măcar s-o îndulcească ; dar noua privire îi străbate şi prin zîmbet, mizeră, plină de neîncredere în alţii şi de nesiguranţă de sine, şovăielnică şi uimitor de ascuţită. (Niciodată şi nicăieri n-o să mai aibă strălucirea senină de odinioară !) Dar şi cînd reuşeşte să-i redea, cu multă cazna, un pic din strălucirea tinereţii, privirea aceasta îi imprimă pe întreaga faţă un aer uşuratic şi prostesc, aproape indecent ; pînă şi ei aerul acesta i se pare atît de respingător, încît ar zvîrli cu mare plăcere primul flacon aflat la îndemînă şi-ar face ţăndări oglinda cea mare, o dată cu privirea.

Aşa e blestemata bătrîneţe : întoarce totul împotriva celuia care şi aşa are totul împotriva lui, căci îmbătrîneşte.

Acum, ea nu se mai gîndeşte la bătrîneţe ; scorneşte, exagerează şi bîrfeşte bătrîneţea. Gîndurile ei nestatornice, înveninate,

nu cruță nimic. Nici slăbiciunea, nici înțelepciunea, nici demnitatea bătrîneții. Totul i se pare minciună și consolare ieftină, de care n-are nevoie: în sfîrșit, i s-au deschis și ei ochii pentru ceea ce se numește bătrînețe și îmbătrînire, și n-are nici un chef să se înșele singură, căci nu se poate mulțumi cu propriile ei himere. Nu vrea nimic și nu-i pasă de nimic. Un singur lucru ar dori în clipa asta: să poată sta, ca odinioară, cocoțată pe zidul care-i închidea grădina tinereții, să mai aibă o dată puterea să simtă cum zboară, nemișcată, fără glas și orbește pe valul acela de aer răcoros. Atît. Dar asta nu poate și n-o să mai poată niciodată.

Iată ce gîndește și-și spune în gînd, înțepenită și nemișcată, femeia de pe stîncă. (Și de cîte ori credem, așa, că „ni s-au deschis ochii“ pentru nu știu ce, înseamnă de obicei că ni s-au închis pentru sute de alte lucruri.)

Ajungînd la concluzii atît de chinuitoare și de dureroase, ea încearcă speriată să-și stăvilească gîndurile pornite anapoda. Nu, nu trebuie să se gîndească la asta, măcar nu aici, la soare. Trebuie să-și strîngă pleoapele și să stea fără griji, sau măcar fără gînduri.

Așa e bine. Așa. Să închizi ochii, să uiți că-i ai. (De la ei vine tot răul, căci ei observă și măsoară schimbările.) Să nu mai știi cine ești, nici cît spațiu ocupi, nici cum arăți, nici de unde vii, nici încotro te duci. Să nu-ți sfîșii nebunește viața, împărțind-o în tinerețe și bătrînețe. Să te dărui în întregime lucrurilor simple și mari, care nu se schimbă sau măcar nu se schimbă atît de repede — stîncii pe care stai, soarelui, cerului albastru, frate bun cu albastrul mai întunecat al mării de sub el. Să ștergi orice gînd, orice comparație și orice apreciere, să te pierzi, fără dorinți și fără măsură. Așa e bine. E bine, dar nu ține mult.

Din cînd în cînd, răsucindu-se ca un bolnav, de pe-o parte pe alta, ea deschide ochii care o ard imediat ca două răni. Privirea ei rapidă prinde vreo fată sau vreo femeie tînără, care, sigură pe sine și nechinuită de gînduri despre trup, iese din mare aruncîndu-și pe spate părul ud sau se pregătește să sară în mare.

Și gîndul se face imediat auzit: „Ah, dacă femeia asta ar ști cum trec toate și cum...“ Apoi, gîndul e întrerupt brusc, la jumătate: „Ah, ce mai bocesc și cît bombănesc! De ce s-or fi

uitînd la mine femeile și toată lumea ?“ Dar jocul gîndurilor a început și continuă, viu și rapid, cu meandre care împing concluziile și le fac să se ciocnească una de alta. „Cum să nu mă privească ? Ce mi se întîmplă mie acum, li se întîmplă tuturor femeilor din lume ; frumoasă și tînără cred că nu rămîne nici una. Nici una !“ Și gîndurile își schimbă iar direcția. „Da, sigur că așa se întîmplă. Așa e în firea lucrurilor. Se întîmplă. Dar poate că nu fiecărei femei sau poate că nu așa. Nu, nu așa !“ Și, cu o claritate neașteptată și amară. își dă seama că așa îmbătrînesc cei ce se rușinează de bătrînețea lor, că e nefericit trupul care, trăind numai pentru sine și de dragul său, cunoaște adevărata măsură a nenorocirii abia cînd începe să îmbătrînească.

De gîndurile acestea se apără ; dar acel „nu, nu așa !“, nebunesc și desprins de rest, nu poate să-l oprească ; îl simte neîncetat în piept, cum se clatină ca un pendul aspru și negru, repetîndu-se ca un sughiț care nu vrea să înceteze, căci toate bolțile din ea îi multiplică ecoul. Nu, nu așa ! Nu, nu așa ! Și fruntea i se lovește de țesătura moale sub care se simte piatra veșnică.

— Nu, nu așa ! Vai, nu așa !

Speriată, femeia se surprinde scîncind încetișor. Și o înfurie cumplit faptul că nu poate să nimicească sau să reducă la tăcere „bietul cățel neputincios din ea“. De cîtva timp i se întîmplă să ia vreun cuvînt fără nici o importanță și să-l repete pînă cînd se preface într-o melodie tristă, ca un bocet care-i răsună în tot trupul, dar pe care numai ea îl aude. Nu poate să sufere scîncetul acesta lăuntric, dar se surprinde mereu repetîndu-l. Și se cutremură la gîndul că într-o bună zi ar putea să prindă glas, să-i treacă pe buze și să fie auzit de cine știe cine.

Tremurul acesta al trupului o înfioară, o face să-i fie frig, din ce în ce mai frig, în ciuda stîncii calde pe care șade și a soarelui de august care o dogorește.

Frigul începe de la degetele picioarelor, un frig dureros care se urcă și se împrăștie, cuprinzîndu-i cele mai subțiri țesuturi interioare, pentru ca la urmă să întîlnească valurile la fel de reci, pornite din coate și de la gît. Acum aproape că a înghețat. iar pielea îi e numai fiori. Și se întreabă. cu un ultim efort : Unde a putut să-i plece tot sîngele din trup ?

Singur gîndul îi mai este viu. Și gîndul acesta îi spune că se află undeva, printre oameni, ca o oază monstruoasă de în-

tuneric şi de gheaţă, întinsă pe dogoarea postamentului de piatră şi de aer încins. Gîndul acesta îi stîrneşte dorinţa de-a fugi, de-a se ascunde de oameni şi de lumina zilei. Dar e prea tîrziu, căci fuga n-ar face decît să-i amplifice ruşinea şi spaima. Îi mai rămîne doar să dispară. Să dispară pe neobservate, total şi definitiv, în epoca glacială a întregului pămînt, cu ultimul strop de viaţă care se mai află pe el şi cu toate oceanele şi continentele lui.

Dar din dorinţa înverşunată de-a dispărea i se aprinde în miezul trupului, acolo unde coastele se despart, o scînteie infinit de mică ; iar din scînteie se naşte un foc, minuscul şi el, dar formidabil prin forţa lui. Şi focul se întinde încet, alungînd frigul şi transformîndu-l în văpăi. Pînă la urmă, toată gheaţa din ea se transformă în foc. Şi ea îşi vorbeşte singură, în ceaţă şi-n dogoare : „De unde atîta sînge în mine ? De unde năvăleşte şi de ce e atît de fierbinte ? O să ard !"

Da, e şi acesta un mod de a dispărea. Da, nu-mi rămîne decît să dispar, să ard, să-mi distrug în flăcări trupul care m-a trădat atît de mişeleşte, făcînd din viaţa mea opusul a ceea ce a fost mereu şi a putut să fie. Să ard complet, definitiv, pînă în temelii, la focul atotputernic, pur, demn şi ireversibil. Să ard fără urme, să mă pierd în arderea generală a lumilor. ca într-un incendiu.

Toate acestea durează, pare-se, nesfîrşit de mult, peste orice măsură şi orice durată. Şi totuşi, conştiinţa nu i se stinge şi pieirea nu se împlineşte.

Femeia ridică anevoie capul, deschide ochii : totul există. Şi e neschimbat. În lumea aceasta, pe care nici frigul, nici flăcările n-au putut s-o nimicească, ea abia mai găseşte putere să facă unele gesturi mărunte. Deschide cutiuţa albastră în care ţine crema şi, cu un gest mecanic, îşi unge trupul ucis de două ori într-un minut, o dată de foc, a doua oară de gheaţă. Şi iată că mai trăieşte, se mai mişcă şi mai doreşte ceva.

Mişcările o linişteşc. Privirea i se împacă iar cu peisajul cunoscut, cu oamenii risipiţi prin el, cu lumea care există neschimbată în afara gîndurilor ei şi a tuturor schimbărilor lăuntrice. Undeva, în lumea aceasta, este şi trebuie să fie cumva loc pentru toţi.

În locul flăcărilor nebune şi al frigului groaznic de mai adineauri, simte căldura vitală a sîngelui, zvîcnirea lui ritmică în

venele gîtului, ca ticăitul unui ceas care măsoară timpul tuturor oamenilor vii şi o duce încet spre ţinuturile fără chinuri.

Toate acestea o leagănă, şi o leagănă, în sfîrşeala molatecă a somnului. O să adorm? se întreabă ea cu partea cea mai slabă a conştiinţei. Aici, în văzul tuturor? Adevărat? Dar întrebarea devine din ce în ce mai slabă. La urma urmelor, ce înseamnă „aici" şi cine sînt „toţi"? Dar toate acestea nu există, pier sub blînda şi uriaşa forţă a somnului în faţa căruia culoarea mării, a cerului şi a soarelui, ca şi slabul miros al pietrei încinse şi sărate, se pierd în ceaţa imensă a universului unde culorile îşi pierd numele şi mirosurile, îşi pierd semnificaţia. Iar ceaţa o învăluie pe dinafară şi o umple pe dinăuntru ca pe o cîmpie pasivă; şi, în acelaşi timp, o şi ridică şi o coboară — şi-o duce cu ea, aşa cum un ocean aerian ar duce o fărîmă infinit de mică, fără mişcare, fără zgomot şi fără nici un simţămînt cunoscut în viaţă. Prin străfundurile ceţii se mai întrezăreşte o licărire, ultima urmă a unei vieţi în care, pe cît ţine ea minte, au existat comparaţii nemiloase, schimbări şi relaţii, tinereţe şi îmbătrînire, durată şi sfîrşit, numere, nume şi semne vizibile ale unei mărunte existenţe umane. A fost şi a dispărut. Mai ştie doar că o să adoarmă pe piatră. „Să dormi... pe piatră". Ce înseamnă „să dormi?" Dar „piatră"? Şi-apoi se pierd şi ele în oceanul nefiinţei. Ea doarme. E în veşnicie.

Nu s-a trezit brusc din somnul ei scurt, ci a ieşit uşor la suprafaţă. A ieşit schimbată şi oţelită. Peisajul a rămas acelaşi. Se aud valuri şi voci omeneşti, fără semnificaţie şi fără putere. Nimic de care să se teamă. Nici urmă de gînduri învălmăşite şi rele! Totul e real, simplu, aproape vesel. Şi simte ca pe o mare binefacere spaţiul din faţa ei, care o atrage.

S-a ridicat încet, dar sprintenă, cu mişcările unei zeiţe nemuritoare care-şi desface sandaua de pe un picior, stînd într-un echilibru perfect pe celălalt picior. Şi sandalele îi cad, întîi una, apoi cealaltă, uşoare, fără zgomot.

Acum calcă firesc, cu pieptul bombat (nici prea mult, nici prea puţin), încheindu-şi, sub urechea dreaptă, bentiţa caschetei de cauciuc în care i se pierd şuviţele fierbinţi ale părului. Se apropie de marginea stîncii abrupte şi, aplecîndu-şi puţin capul, ridică mîinile şi se aruncă, fără să-şi facă vînt, cu capul în jos, descriind un arc fin. Marea e mai rece, mai aspră şi mai întu-

necată decît se aştepta. Dar ea nu mai ştie ce înseamnă aşteptare. Se scufundă.

Cînd iese la suprafaţă, are pe faţă o mască luminoasă, de sclipiri lichide. Cele două tăieturi ale măştii sînt inundate de cerul albastru, nesfîrşit şi veşnic, în mijlocul căruia înfloreşte soarele, floare de foc la care nu te poţi uita. Acum iese din apă. Se urcă pe scara dreaptă, de fier, apucînd puternic şi fin, cu amîndouă mîinile, barele transversale de deasupra ei. Cu fiecare treaptă pe care o urcă, simte sporind în ea forţa unei mulţumiri calme, care n-are nevoie nici să se ascundă, nici să se arate, nici să se gîndească la durată sau la vreun scop, nici să ştie de sfîrşit. Cînd ajunge pe stînca de unde s-a aruncat în mare, priveşte cu uşoară mirare cele două sandale micuţe, lepădate neglijent, şi se culcă cu faţa în jos (uşoară, ca o făptură marină) pe prosopul mare şi portocaliu, de parcă ar fi dat de el acolo, pe neaşteptate. Faţa şi-o îngroapă în moliciunea umedă a cotului, pe mîna îndoită. Întregul ei trup, cu tot ce a fost vreodată, cu tot ce-a dorit, a gîndit şi a simţit, încape în culcuşul acesta mic şi-şi găseşte acolo o clipă de pace şi adăpost.

Acum, ea simte cum undeva, înlăuntrul ei, încolţeşte şi răsare o voluptate liniştită, fără nume ; o simte cum creşte, cum i se urcă pe tot trupul, cum se întinde ca o creangă de palmier, ale cărei vîrfuri subţiri şi ascuţite îi ajung pînă la ochi şi-i apasă şi-i gîdilă pe dinăuntru pleoapele închise, ca niste lacrimi bune, gata să izbucnească. Poate că totul e bine !

Toată fiinţa îi e învăluită parcă de-o platoşă mlădie, luminoasă, aeriană şi uşoară, dar de nepătruns, fără nume şi necunoscută ei. Ritmul încă accelerat al respiraţiei îi umflă coastele care sclipesc cînd se ridică, se sting cînd coboară, şi iar sclipesc şi iar se sting. Şi ea se simte uşoară, dar imensă şi puternică, asemeni lumii care se schimbă mereu şi e veşnic aceeaşi, calmă şi fericită în sînul liniştii acesteia plăcute ce durează numai o clipă.

PANORAMA

Pe vremea copilăriei mele, deci foarte demult, s-a deschis în oraşul nostru o panoramă permanentă. „Directorul“ ei, un austriac uscăţiv, a închiriat pe una din străzile principale ale oraşului, într-un loc bine ales, o prăvălie goală şi şi-a instalat acolo ocheanele. Deasupra uşii, a pus o firmă solidă, cu litere de aur scrise pe sticlă neagră : *Panorama lumii.*

Încăperea, suficient de spaţioasă, era amenajată frumos şi luminată discret. În ea, nimic nu amintea de barăcile acelea ieftine, în care se instalau pînă acum panoramele în trecere pe la noi. Totul arăta durabil şi statornic. De jur împrejurul camerei era aşternut un covor roşu, îngust ; în colţuri se aflau palmieri artificiali ; dar spaţiul cel mai întins, întregul mijloc al încăperii, era ocupat de panorama propriu-zisă, o construcţie în formă de prismă poliedrică, făcută dintr-un lemn fin, vopsit în aşa fel, încît să pară mahon. Construcţia aceasta poligonală, al cărei acoperiş ajungea pînă la tavanul prăvăliei, semăna cu un mausoleu de lemn. Pe laturile ei, de jur împrejur şi la distanţe egale, se aflau deschizăturile pentru privit : cîte doi ochi mari, de binoclu, cu sticle speciale, încadrate în cauciuc negru. Lîngă fiecare deschizătură era cîte un taburet mic, îmbrăcat în pluş roşu. Cu totul, să fi fost vreo cincisprezece deschizături — cîte una pe fiecare latură a poligonului — şi tot atîtea scaune.

În interiorul nevăzut al construcţiei se aflau aranjate circular un număr de fotografii colorate ; cu ajutorul unor oglinzi şi a unei puternice lumini electrice, dispuse într-un anumit fel, fotografiile se măreau în faţa ochilor spectatorului, luminate din plin şi deosebit de vii şi de plastice. Un mecanism special, invizibil şi el, punea în mişcare tot şirul fotografiilor. Fiecare imagine se oprea timp de vreo două minute în dreptul fiecărui spectator, apoi se rotea mai departe, spre dreapta, şi-n locul ei venea altă imagine, dinspre stînga. Şi tot aşa, pînă cînd spectatorii vedeau toate fotografiile.

Programul cuprindea cîte cincisprezece fotografii dintr-o țară sau dintr-un oraș mare, și se schimba săptămînal. O dată puteai vedea Rio de Janeiro, altă dată Lisabona sau Ceylonul, și așa, în ordine, de la o săptămînă la alta, ți se perindau prin fața ochilor numai țări depărtate și ținuturi necunoscute. Prețul unui bilet nu era mare, dar pentru un biet elev din clasa a treia a liceului real însemna totuși o sumă serioasă, de care nu putea totdeauna să facă rost. Banii trebuiau însă găsiți, căci pentru mine panorama devenise un fel de narcotic necesar. Făceam pe dracu-n patru ca să găsesc moneda nichelată care deschidea ușa „Panoramei lumii", și cînd izbuteam s-o găsesc, dădeam fuga drept pe strada principală și-o întindeam femeii grase care stătea la casă. Iar cînd mă așezam pe taburetul roșu, începea pentru mine o viață adevărată, mare și luminoasă.

Tot ce însemnase pînă în clipa aceea viață reală se scufunda în neant. Puteam să leg de imaginile din ocheane tot ce citisem prin romane, tot ce dorisem sau plăsmuisem în orele de visare. Cîmpul meu vizual, și cu el întreaga mea conștiință, erau complet stăpînite de orașele și ținuturile care-mi alunecau prin fața ochilor și în care mă pierdeam. Era o liniște solemnă și desăvîrșită ; din cînd în cînd, ce-i drept, auzul meu fin de adolescent putea să deslușească un zgomot ușor, vîjîitul abia simțit al mecanismului ce punea în mișcare întreaga aparatură. Dar pentru mine, vîjîitul părea muzica depărtată a sferelor. care însoțește cu necesitate mersul pămîntului și al ținuturilor lui, prin univers.

De cîte trei sau chiar de cîte patru ori treceau pe dinaintea ochilor mei vrăjiți ținuturile acelea luminoase, de prin alte continente, și nu mă înduram să mă ridic de pe taburet ; aș fi putut să stau acolo cine știe cît, dacă n-ar fi fost austriacul : pînă la urmă el se apropia de mine ca să-mi atragă atenția că timpul meu se terminase de mult și că trebuie să las locul pentru alți spectatori.

Niciodată n-am regretat atîta faptul că sînt sărac și că n-am cu ce plăti încă o dată biletul care ar fi putut să-mi prelungească fericirea. Așa, trezit cu brutalitate din extazul meu, rușinat și năucit, mă strecuram afară, ca alungat. Ieșeam într-un amurg în care totul îmi era cunoscut și neplăcut, mă scufundam în ulițele reale ale orașului, ca într-un vis urît, simțind cum lumea unicei mele realități luminoase rămîne tot mai departe,

în urmă. Uneori mi se părea că am orbit, că simt murmurul străzii, vocile și gesturile oamenilor, fără să deosebesc culorile și formele.

Și nu-mi rămînea decît să caut cu îndîrjire, așa, abătut și orbit cum eram, bani pentru săptămîna următoare ; asta însemna un program nou, o țară nouă pe care avea să mi-o aducă întîmplarea sau mai exact întreprinderea ce furniza fotografii modestelor panorame de prin tîrgurile de provincie ale Austro-Ungariei.

Așa trăiam, în fiecare săptămînă, cu ajutorul ochilor și al imaginației, o oră de extaz și fericire desăvîrșită. Undeva, într-un ungher al fericirii acesteia luminoase, dăinuia și-un ton sumbru : spaima că fericirea trece și se apropie de sfîrșit. Vîjîitul ușor al mecanismului bine uns era expresia sonoră a spaimei, dar, totodată și o dovadă că lumea, în frumusețea ei trecătoare, trăiește încă și dăinuiește. Și înghițeam cu ochii ținuturi și orașe ale lumii, oameni, construcții și animale, toate în culori, toate luminate, fără să mă gîndesc o clipă că toate s-ar fi putut la fel de bine să nu fie așa, că toate nu erau decît imagini fără viață, că panorama era un mijloc de speculă cu ajutorul căruia, prin metodele cele mai primitive, se storceau bani de la spectatorii naivi și curioși care se plictisesc prin tîrguri. Un asemenea gînd nu mi-a trecut însă niciodată prin minte. Tot ce vedeam prin ocheane percepeam exact după intențiile și prevederile celor ce organizaseră și conduceau „Panorama lumii“ și ale celor care lucrau și cîștigau împreună cu ei. Iar intențiile și prevederile lor erau cu mult deasupra calculelor și a intențiilor comerciale ale fabricanților obișnuiți. Pentru mine, mărunțișul de nichel nu valora nimic, pe cînd jocul acesta al fericirii și al extazului prețuia comori. Căci, de fapt, tot ce trebuia pentru joc dădeam de la mine și scoteam din lăuntrul meu. La vîrsta aceasta, pentru mulți băieți, oricare lucru, chiar și mai neînsemnat decît o biată panoramă, poate fi pretextul unui asemenea joc ; orice mijloc, oricît de modest, li se pare binevenit ca să-și desfășoare pe dinaintea ochilor tot ce-i fericește sau îi apasă, tot ce le umple inima, căci crește o dată cu ei, cît țin anii de creștere.

Cum arăta un astfel de program sărbătoresc în ochii mei și în visele care urmau după spectacol ? Iată, de pildă, săptămîna aceasta un afiș roșu anunță : „Rio de Janeiro. cu frumusețile lui naturale, cu priveliști și construcții.“

Pînă şi numele oraşului e minunat! Ca o rachetă care ţîşneşte spre cer, într-o noapte de vară, şi se desface pe bolta albastră şi întunecată în douăsprezece picături de foc diferit colorate: prin întuneric plutesc şi cad cele douăsprezece litere ale cuvintelor: Rio de Janeiro.

Asta înainte de-a călca pragul panoramei. Iar spectacolul oferea mai mult decît te aşteptai.

Parc în Rio de Janeiro. Floră luxuriantă. Alei largi şi luminoase, sub razele blînde şi egale ale unui soare invizibil. Oameni la plimbare. În prim plan, soţul, soţia şi fetiţa lor de şase-şapte ani. Fetiţa se joacă cu un cerc mare, de lemn. Domnul are în mînă un baston şi e bine îmbrăcat; doamna are umbreluţă, poartă o pălărie mare şi o fustă lungă, trena i se tîrăşte marţial pe pămînt; fetiţa are picioare înalte, e îmbrăcată în costum marinăresc, cu fustiţă scurtă, e foc de drăguţă şi de surîzătoare, ca o părticică de fericire separată în marea fericire generală a unei asemenea existenţe. Oameni care nu duc lipsă de nimic. Da, totdeauna am visat o asemenea viaţă şi asemenea oameni, şi gîndindu-mă la mine şi la ai mei, am regretat totdeauna că nu sîntem ca ei şi-am chibzuit cum am putea să devenim aşa. Şi acum, iată-i în faţa mea — tatăl, mama şi fetiţa — gata parcă să se mişte şi să vorbească. După expresia feţei lor şi după mişcările prinse în fotografie, nu mi-e de loc greu să mi-i închipui vorbind şi umblînd, deşi sînt muţi şi nemişcaţi. Şi dau frîu liber imaginaţiei. De fapt, e mai bine aşa, căci, dacă ar putea să vorbească şi să umble cu adevărat, ar spune într-o clipă ce au de spus, ar traversa repede aleea însorită, şi toată vraja s-ar sfîrşi, cine ştie cum. Pe cînd aşa, ei umblă cînd doresc eu, vorbesc cînd vreau eu şi spun ce vreau eu, la nesfîrşit. O fericire continuă, o plăcere care durează, neumbrită.

Nici eu însumi cred că n-aş fi putut spune ce mi-ar fi plăcut mai mult să fiu: tatăl, mama şi fetiţa din fotografie, sau băiatul care, în liniştea panoramei, îi contemplă pe toţi trei în plimbarea lor pe aleea oraşului fericit.

Apoi, în vîjîiul uşor al mecanismului, întreaga imagine, cu frunzişurile dese şi verzi ale copacilor. cu bolta cerului de-un albastru pal, şi cu cei care se plimbă prin parc, se pune deodată în mişcare, începe să alunece spre dreapta, să dispară. Iar în locul ei vine altă imagine. Lumea e bogată, mare şi variată. În ea nu încap golurile, ci numai imaginile care se succed.

În locul parcului şi-a familiei ieşită la plimbare, se întinde la nesfîrşit strada principală a cartierului comercial al oraşului. Pietoni grăbiţi, nenumărate vehicule, prăvălii cu firme pe care nu le înţeleg. În ele găseşti de toate. Totul lasă impresia de belşug şi de forţă. Aici se cumpără şi se vinde. Iar eu ştiu ce înseamnă asta. În proporţii modeste, fireşte, dar ştiu.

Familia noastră îl are de naş pe Blagoje băcanul. Cu cîţiva ani în urmă, cînd eram încă în clasele primare, băcănia lui fusese o adevărată patimă pentru mine. În timpul vacanţelor mă duceam zilnic la el ; ore întregi stăteam acolo, deoparte, într-un colţ al prăvăliei, şi priveam îndelung cum se cumpără şi se vinde.

Om ursuz, fără copii, Blagoje nici nu mă alunga, dar nici nu mă ruga să rămîn ; mă suporta ; cîteodată mă punea chiar să fac vreo treabă. Îmi amintesc cum mă învioram atunci, ce important mă credeam şi cum căutam să îndeplinesc cît mai bine treaba măruntă care-mi fusese încredinţată. Mi se părea că toată lumea mă priveşte şi mă judecă. O dată, Blagoje s-a dus în pivniţă şi mi-a spus să am eu grijă de toate, pînă se întoarce. M-am aşezat imediat la tejgheaua din spatele căreia abia dacă mi se vedea capul. Dar mi-a dat prin minte să-mi pun sub picioare o lădiţă. Aşa, arătam mai înalt cu o palmă. Şi stăteam pe lădiţă ca un comandant de vas pe puntea de comandă, ameţit de înălţimea şi de importanţa poziţiei mele. Abia aşteptam să intre vreun muşteriu, să-i ofer eu marfă şi să-i umflu eu preţul. Dar în cele cîteva minute n-a intrat nimeni în prăvălie. Apoi Blagoje s-a întors şi şi-a reluat locul, fără să-mi arunce măcar o privire, iar eu m-am coborît de pe piedestal şi am rămas în prăvălia întunecoasă, inutil şi micşorat. De atunci însă, am ştiut mai bine ce înseamnă să vinzi şi să cumperi.

Patima aceasta copilărească m-a părăsit repede. Încă înainte de-a intra în liceu am încetat să mă mai duc la naşul Blagoje şi am uitat şi de el şi de băcănia lui.

Pe cînd mă gîndesc la toate acestea, imaginea străzii comerciale începe să se mişte. (Întîi, abia tresare ; apoi se pierde spre dreapta, trăgînd după ea o nouă imagine.)

Iată fortăreaţa, la ţărmul mării, clădită din cărămizi şi piatră. În prim plan, un bastion înalt, proeminent ; pe el, un tun masiv şi puternic, din vechime ; ţeava tunului, frumos lucrată, cu arabescuri, e acoperită de patina verde a coclelii. În zare, lar-

gul mării. Totul e luminat de soare, dar năpădit de-o bucurie reţinută, plină de-o anumită demnitate.

Tunul ! În fericirea existenţei din imagini, el era un accent tragic, fără de care, după cîte s-ar părea, n-ar fi existat nici fericire, nici existenţă. Accentul acesta spunea că orice fericire şi orice existenţă pot deveni în orice clipă contrarele lor, din care pricină şi sînt atît de nestatornice, de minunate şi de preţioase.

Niciodată n-am văzut de-aproape un tun. E drept, l-am auzit trăgînd de sărbători, dar de văzut nu l-am văzut. (În faţa imaginei, n-are nici un rost să minţi !) Iar tunul e un lucru de o importanţă vitală. Tunul poate să bubuie în orice clipă, să sperie şi să facă să se ridice în aer nu numai porumbeii de pe meterezul de piatră al fortăreţei, ci şi oamenii ; tunul poate să producă zguduiri şi tulburări grave printre ei. Bubuitul tunului poate să vestească sosirea unui vapor din Europa, pe meleagurile acestea transoceanice. Iar vaporul poate să-l aducă pe pasagerul drag care-i lipsea fericirii noastre ca să fie deplină. Dar mai poate să aducă şi vreo scrisoare oficială, cu multe peceţi, care anunţă schimbări neaşteptate, despărţiri şi suferinţe. Asemenea lucruri există prin romane şi ele pică totdeauna ca „trăsnetul din senin". Bubuitul tunului poate să dea de veste că duşmanul e la orizont. Duşmanul e totdeauna pe undeva, dar, cînd se iveşte, atunci tunurile încep, cum s-ar zice, să tragă singure şi — să ucidă. Tunul acesta face parte dintre tunurile care vestesc doar că drama începe.

Vederea tunului (pentru mine, armele înseamnă fapte eroice, război şi ucidere) îmi stîrneşte sentimente puternice şi vagi, doruri şi elanuri, spaimă şi repulsie. Iar largul mării e o minune. Toate acestea mă tulbură şi-mi captează într-atîta atenţia, încît nu mai aud vîjîitul uşor al mecanismului care-mi pune în mişcare universul, şi nu observ că fortăreaţa mea, împreună cu marea şi cu tunul, au şi început să dispară în întuneric ; în faţă se desfăşoară imaginea unei piaţete vechi, cu palate baroce şi cu un havuz de marmură în mijloc. Aci, pe tejghele largi şi pe scări de piatră, se vînd flori, numai flori. Ceea ce îţi izbeşte mai ales privirea sînt umbrelele mari, albe sau multicolore, sub care stau florăresele, frumoase, zîmbitoare şi sprintene. Din tot ce se vede, pe ele e cel mai greu să le uiţi. Mai sînt acolo şi cumpărători, şi perechi de îndrăgostiţi care se ţin de braţ ; şi mai sînt cîţiva

bărbaţi tineri, surîzători, care se apleacă galanţi spre frumoasele florărese.

Piaţa de flori, cu havuzul, cu clădirile mărețe de piatră, cu lumea ei frumoasă şi lipsită de griji, îmi sădeşte în suflet cea mai adîncă nelinişte, mai ales după aceea, noaptea, cînd o revăd în vise sau în stări de reverie. Căci trebuie ştiut că adevărata viaţă a imaginilor din ocheane începe abia după aceea, cînd mă întorc acasă şi mă culc. Şi nu numai în noaptea cînd le-am privit, ci toată săptămîna, pînă cînd văd un nou program, cu fotografii ale unor ţinuturi noi, cu noi emoţii şi noi vise. Iar biletul pentru panorama nocturnă mi-l plăteam cu insomnii şi cu nervi.

Noaptea, soţii din parc încep cu adevărat să umble, iar fetiţa lor, mişcîndu-şi superbele ei picioare lungi, începe să mîne cercul, pînă se plictiseşte ; atunci, ea vine mîndră şi zîmbitoare lîngă mine. O cheamă Margarita, acuma ştiu asta. Şi-i duc cercul, şi mă străduiesc, prin cuvinte şi prin gesturi, să-i atrag atenţia. Dar nu reuşesc. Şi pe cînd eu mă căznesc să fiu cît mai original şi mai interesant la vorbă şi la port, ea calcă, cu paşi lungi, ca de ogar, chiar lîngă mine, de parcă nu mă vede şi nu mă aude. Şi, ce e mai rău încă, nu face asta nici conştient, nici intenţionat, cu gînd să mă chinuiască, ci cît se poate de firesc şi fără voie, de parcă într-adevăr nu m-ar observa. Din ea se desprinde un fel de nepăsare şi de răceală înnăscută. Silă boierească !

Dar parcul se pierde, împreună cu soţii care se plimbă cu fetiţa, şi marea începe să se agite, sub zidurile fortăreţei. În larg corăbiile încep să navigheze. Uneori, bubuie şi tunul, trezindu-mă şi speriindu-mă atît de tare, încît îmi simt bătăile inimii. Dar sperietura are darul de-a mă scăpa din visul greu şi încîlcit al fortăreţei. În visul acesta sînt cîteodată sol şi duc scrisoarea cu peceţi, trecînd prin multe primejdii, greutăţi şi capcane, şi nu-i chip s-o predau comandantului fortăreţei ; altădată sînt comandantul, primesc scrisoarea confidenţială şi-mi încordez cît pot privirea ca s-o citesc la lumina slabă a unui felinar milităresc. Dar mă căznesc degeaba, căci nu pot descifra cuvintele şi frazele încîlcite. Ştiu doar că veştile sînt grave şi importante, că sînt pline de ameninţare şi de responsabilităţi vagi.

Cel mai frumos e, totuşi, cînd reînvie piaţa cu flori. Culorile devin superbe în varietatea şi-n armonia lor, sub soarele sudic. la umbră răcoroasă, pe lespezile proaspăt stropite ale pieţei de

piatră. Şi eu mă întreb doar de unde vin acum, în vis, prin faţa ochilor mei, culorile acestea atît de vii şi de frumoase cum n-au fost nici chiar în fotografia de la panoramă.

Apoi florăresele rîd vioi şi sonor : mîinile lor frumoase, goale pînă la cot, se mişcă neîncetat şi armonios ; aleg trandafirii, aranjează buchetele, taie cozile, primesc banii. Şi astfel, de la o tejghea la alta, mişcările li se împletesc şi li se leagă într-o ţesătură de aur viu prin care sclipesc şi strălucesc în soare culorile florilor şi stropii de apă căzuţi pe ele. Printre cumpărători mă aflu şi eu. Acum nu mai sînt băiatul zănatic şi năuc, sfios şi sărac, care, ghemuit pe taburetul din panoramă, trăieşte numai cu privirea. Nu ! Sînt un tînăr fără griji, un tînăr surîzător. îmbrăcat elegant, sigur de sine şi îndrăzneţ în purtări. De fapt, mă mişc şi vorbesc ca un om mare, ca eroul ultimului roman pe care l-am citit, cel despre care stă scris că este „favoritul femeilor şi al destinului". Florăreasa mă întreabă ce doresc (şi zîmbetul ei colorează cu auriu şi cu alb fiecare sunet), iar eu îi răspund calm şi senin, privind-o drept în ochi, că nu există şi nu poate să existe floare mai frumoasă decît gura ei. Totuşi, cumpăr cîţiva trandafiri din care fata face un bucheţel, legînd printre fire şi cel mai dulce zîmbet.

Şi-n timp ce degetele ei aşază cu îndemînare şi leagă trandafirii, ea îmi zîmbeşte mereu cu dinţii-i albi şi umezi şi mă priveşte cu ochii ei curaţi, pe care largul cerului şi-al mării i-a înseninat şi i-a făcut să pară mai mari. Aş vrea cu tot dinadinsul să nu rup pentru totdeauna firul acesta, să-mi rămînă măcar ceva din el (sau măcar iluzia că mi-a rămas ceva), şi o întreb cum o cheamă.

— Nina. Bucuroasă oricînd să vă servesc, îmi răspunde ea zîmbitoare şi preocupată, întinzîndu-mi buchetul de trandafiri.

Vroiam tocmai să-i spun : „La revedere, Nina ! Rămîi veşnic frumoasă !" dar am simţit deodată cum şi-n această scenă, plină de soare şi de miresme dulci, apare un moment întunecat şi penibil.

Vîrîsem mîna în buzunar, cu un gest larg şi sigur, de care eram eu însumi încîntat ; vroiam să scot o mică monedă de aur, cu care să plătesc însutit valoarea trandafirilor înrouraţi ; şi iată, buzunarul e gol ! Am îngheţat. Ştiam că plecasem cu buzunarele doldora de galbeni, ştiam că mai adineaori plătisem cîteva cumpărături, şi-acum, ia banii de unde nu-s ! Nici o para ! Îmi

scotocesc înfrigurat buzunarele. Cu un efort dureros, încerc să-mi aduc aminte unde aş fi putut să-mi las banii care adineaori fuseseră aici. Dar memoria se dovedeşte neputincioasă. paralizată parcă, iar banii nu-s şi nu-s. Îmi arde obrazul de ruşine ; mîinile îmi tremură de emoţie ; mă simt jenat şi chinuit. Iar cînd mă trezesc din coşmar, văd că mi-am înfipt degetele mîinii drepte în plapuma ruptă, din care se revarsă vata veche şi ieftină.

Astfel de lucruri, şi altele asemănătoare, mi se întîmplau în vis. Şi, din păcate, nu numai în vis. Lumea panoramei, nouă, largă şi bogată, mă urmărea şi-n timpul zilei, aducîndu-mi bucurii şi satisfacţii, dar şi încurcături şi decepţii, neînţelegeri şi conflicte cu cei din jurul meu. O asemenea neînţelegere a avut loc chiar la început.

Pe-atunci, aveam un prieten foarte bun şi foarte apropiat. Eram nedespărţiţi şi ne iubeam cum se iubesc numai băieţii de-o anumită vîrstă. Prietenul acesta al meu, Lazar, era un băiat voinic şi dezgheţat. Cînd am văzut primul program al panoramei, am vrut neapărat să-i împărtăşesc şi lui marea bucurie care mă entuziasmase. Şi l-am convins ca duminica viitoare să mergem împreună la panoramă.

Ne-am aşezat unul lîngă altul, aşa fel încît fotografiile, cînd se mişcau, veneau întîi la mine şi apoi la Lazar. La fiecare nouă fotografie simţeam, pe lîngă plăcerea pe care mi-o făcea, şi bucuria că, peste cîteva clipe, prietenul meu, ocupat acum să privească fotografia care cu cîteva clipe mai înainte mă încîntase pe mine, o va privi şi el. Mă întrebam în gînd dacă şi Lazar aude, ca mine, zumzetul acela uşor care însoţeşte învîrtirea imaginilor. Din cînd în cînd, mă întorceam spre dreapta, sperînd să prind privirea lui Lazar, dar el nu-şi mişca de loc capul.

După ce ne-au trecut prin faţa ochilor tot soiul de imagini şi-au început să vină iar cele văzute, Lazar s-a ridicat şi-a ieşit fără să spună un cuvînt, fără să facă un gest. Eu l-am privit mirat, dar am rămas locului şi am admirat încă o dată şirul de fotografii, deşi cu mai puţină plăcere. Iar cînd, în sfîrşit, m-am ridicat şi am ieşit şi eu, l-am găsit pe prietenul meu afară.

Zăpadă murdară şi moină. Lazar mi-a spus imediat ce părere avea el despre panoramă. Nimic deosebit. Nişte fotografii ca toate fotografiile, cu oraşe şi ţinuturi pe care nu le cunoşti, unde

n-ai fost şi n-ai să ajungi niciodată. Ce valorează toate acestea şi cui folosesc ? Nimic şi nimănui.

Uimit de verdictul lui neaşteptat, l-am privit pe Lazar de parcă atunci l-aş fi văzut prima oară Ce spunea el contrazicea, într-adevăr, atît de mult ce simţeam, credeam şi gîndeam eu cînd priveam imaginile şi după aceea, încît nu găseam nici un cuvînt să-i răspund. Vedeam cum prietenul meu cel mai bun îmi închide cel mai frumos orizont şi-mi distruge cea mai bogată speranţă. Îi evitam privirea şi simţeam în piept o durere cumplită şi reală.

Abia mai tîrziu, pe drum, a avut loc discuţia noastră, dar nici cearta aceea scurtă şi fragmentată n-a fost în stare să ducă la înţelegere şi la explicaţii. Lazar susţinea că „statul pe vine", la panoramă, nu merită banii daţi pe bilet. Eu simţeam cum se revolta totul în mine împotriva cuvintelor urîte pe care le rostea şi a întregii lui atitudini ; dar nu i-am spus nimic, gîndindu-mă la un singur lucru : la diferenţa care poate să existe între doi oameni, chiar cînd sînt cei mai buni prieteni. Copleşit de descoperirea aceasta neaşteptată, am bîiguit ceva despre frumuseţea lumii... Care ? Unde ? Ce frumuseţe ? Ce lume ? mă întreba Lazar, de parcă n-am fi fost împreună la aceeaşi panoramă şi n-am fi privit amîndoi aceleaşi fotografii. La asemenea întrebări, nu puteam să răspund. Iar prietenul meu a încheiat calm şi posomorît : cele cîteva poze moarte, cu peisaje şi vederi, nu fac două parale. Fotografia e fotografie şi lumea e lume.

Începusem eu însumi să am îndoieli ; mergeam încurcat şi frînt, fără să mă uit unde calc, fără să mă gîndesc la nimic. Nu mi-am dat seama nici cînd m-am despărţit de Lazar, nici cum am nimerit acasă, după lovitura care, în seara aceea, îmi răpise şi prietenul, şi „lumea" din panoramă.

Dar „lumea" aceea a reînviat în toată măreţia şi frumuseţea ei, chiar în duminica următoare. Cu Lazar am regăsit curînd tonul amical de odinioară. Totuşi, despre panoramă n-am mai pomenit niciodată. Dar Lazar, care n-a mai călcat pe-acolo, glumea uneori pe socoteala pozelor din ocheane, dar cuvintele lui erau acum potolite şi suportabile. Eu nu mi-am apărat lumea de imagini, dar nici nu m-am lăsat despărţit de ea.

Mai aveam şi alte necazuri, de altă natură. O după amiază însorită, de primăvară. După multe sforţări, rugăminţi şi umilinţe, am făcut în sfîrşit rost de bani pentru bilet. Tremurînd de

emoţie, am dat fuga şi m-am închis în panorama sufocantă, fără ferestre şi fără aerisire. Am stat acolo poate o oră şi am privit programul săptămînii : Ceylonul. (Directorul panoramei, un om bolnăvicios şi ros de griji în zilele acelea, nu mi-a dat nici o atenţie, iar vizitatori erau puţini.) Temple budiste, ciudate, clădite pe coline, cu mii de oameni, de toate felurile şi de toate vîrstele, veniţi pe jos, de departe, ca să se închine vreunei zeităţi. Trepte nesfîrşite, de pietre ciclopice. Instrumente muzicale, neobişnuite, ale preoţilor ; trompete lungi de lemn, tambure şi cinele. Păduri tropicale şi grădini. Flori albe şi roşii, cu potire mari în care se zăresc staminele galbene, cărnoase. Cîteva castele albe, năpădite de verdeaţă şi atît de dantelate şi de aeriene, încît nu păreau construite de mîna omului, ci răsărite din pămînt sau coborîte din înălţimi. Portul agitat şi bogat al oraşului Colombo, plin de vapoare din felurite ţări şi de toate soiurile de mărfuri coloniale, prilej minunat de meditaţie asupra îndeletnicirii negustorilor şi navigatorilor, şi asupra muncii umane în genere.

Toate acestea mi-au trecut pe dinaintea ochilor, o dată, de două, de cinci ori. Şi cînd, la urmă, am plecat şi-am ajuns acasă, se lăsa amurgul. Curtea noastră se şi umpluse de umbră, iar pe coline se mai vedea soarele care mă atrăgea irezistibil. Un gard înalt despărţea curtea noastră de curtea vecinului. Vecinul acesta era un evreu, comerciant mărunt, care izbutise să strîngă cîţiva gologani şi se pregătea să plece din ţinutul nostru sărăcăcios.

Vrînd cu tot dinadinsul să mai văd puţin soare, m-am urcat pe gardul lîngă care vecinul îşi stivuise o grămadă de lemne de fag, înaltă cît gardul. De pe buştenii aceia de fag se mai putea privi puţin, ca de pe o terasă, soarele şi, o dată cu el, cîte ceva din splendorile Ceylonului. Dar tocmai atunci soarele a apus, peisajul s-a întunecat, iar eu a trebuit să cobor în curtea noastră, care era şi mai întunecată.

Pe stiva de lemne a vecinului m-am urcat şi a doua zi. A treia zi însă, nevasta negustorului, cu mîinile pline de făină, a ieşit în prag şi-a strigat să mă dau jos. Uluit şi trezit la realitate, am bolborosit cîteva cuvinte fără şir şi fără înţeles despre soare, despre dorinţa de a ... numai un pic... Dar femeia nici nu mă auzea, nici nu asculta, ci doar ocăra, cu voce scăzută. Auzi aici : să-ţi vîri nasul în curţile vecinilor ! Ce soare mai e

şi ăsta, cînd ei îi dispar lemnele, buştean după buştean. Ia te uită, obrăznicie...

N-am auzit-o şi n-am înţeles-o bine nici eu : fără să mai aştept sfîrşitul, am sărit în curtea noastră.

Ceylonul s-a mistuit într-o clipă, ca un pumn de pulbere aprinsă. Şi chiar a doua zi, mama mi-a atras atenţia, cu glas şoptit şi întristat, să nu mă mai urc pe gard şi să nu mă mai uit prin curţile altora. (Va să zică, vecina i s-a plîns !) „Acum eşti licean şi nu trebuie să faci năzbîtii de-astea ; dacă află tata... tu-l ştii cum e !“ Şi-ar fi continuat aşa, să scormonească, prin jalnica cenuşă rămasă din superbul Ceylon, dar eu, cu dinţii strînşi, cu focul ruşinii în ochi, m-am întors şi am fugit afară.

Sigur, îl ştiu pe tata ; din păcate, îl ştiu bine, şi de mult. Şi-o ştiu şi pe mama, la care puteai găsi oricînd înţelegere şi ocrotire şi care uite că acum începe şi ea să mă privească mai aspru şi să mă judece mai sever. Şi toate, din cauza panoramei. Mai deunăzi, mama i s-a plîns de mine mătuşii din Visoko, care venise pentru o zi, în vizită. Fără să vreau, am auzit o parte din discuţia lor. Panorama asta, zicea mama, parcă i-a luat minţile. Se poartă ciudat, şi acasă şi la şcoală, nu mai învaţă ca lumea, şi începînd de luni face pe dracu în patru pînă scoate bani de intrare. Mătuşa a încercat să mă apere, mai mult ca să zică şi ea ceva. E încă mic, o să-i treacă. Dar mama a oftat şi a clătinat din cap.

— Nu ştiu, soră dragă, dar mă omoară grija. Mă tot tem să nu semene cu unchiu-său, Jakov, cel de s-a prăpădit ca vai de capul lui. L-am iubit toţi — fie-i ţărîna uşoară ! — şi eu l-am tot sfătuit şi l-am bodogănit ca pe-un frate bun, să nu se mai înhăiteze cu tot felul de haimanale şi de tîmpiţi ; iar el îmi spunea : „Zău, cumnată, eu n-am nici o vină, aşa mi-e felul, am inima sucită, asta-i !“ Şi, într-adevăr, aşa era : dacă-i arătai în vîrful Trebevićului cine ştie ce păcăleală, ar fi fost în stare să lase totul baltă, şi casa, şi treaba, şi să pornească gol şi desculţ la deal, după ea. De-aia s-a şi prăpădit. Aşa că tare mă tem...

Îmi părea rău de mama, dar cum să mă înţeleg cu ea, cînd ea nu ştia decît un lucru : să se teamă. Iar cu tata nici nu se putea vorbi.

La şcoală — era la fel. Tare aş fi vrut să vorbesc cu colegii mei despre Ceylon, dar nu mă simţeam în apele mele : discuţiile

se terminau stupid și duceau la noi conflicte. Colegului meu de bancă, un ceh timid, îi șopteam în timpul orelor despre peisajele insulei îndepărtate și necunoscute, despre temple, despre păduri dese și cîmpii verzi, cu un pic de mare vineție la orizont. O dată, profesorul, m-a certat spunîndu-mi „să nu mai trăncănesc ca o babă". M-am ridicat cu ochii-n jos și i-am răspuns cu glas înăbușit dar hotărît, printre dinți, că nu sînt babă și că nu-i permit să mă numească așa. Socoteam că atîta sînt dator să fac pentru minunata și imensa insulă Ceylon, căreia pe atunci îi aparțineam în întregime. Profesorul însă a ținut-o pe-a lui, adăugînd că, dacă mai sînt și obraznic, o să mă dea afară din clasă. Iar eu m-am așezat la loc, în bancă, umilit și ridicol, dar ca unul care, datorită panoramei, se plimbă prin cele mai frumoase și mai îndepărtate colțuri ale lumii. Colegul meu de bancă s-a întors cu spatele spre mine, în semn că mă reneagă. Vădit lucru, panorama, care-mi dăruia clipe de mari și nebănuite satisfacții, panorama, care trezea în mine o admirație pătimașă și mîndră față de măreția lumii, își avea și reversul ei. Din cauza pasiunii acesteia pentru lumea și viața din fotografii, care mă stăpînea cu totul, rămîneam veșnic dator față de lumea reală și vinovat față de viața în care trăiam. Ziua, patima mea îmi aducea mici ciocniri și neplăceri în relațiile cu oamenii ; noaptea, îmi strica somnul și odihna, căci întîmplările zilei ne determină atît natura viselor, cît și pe-a insomniilor. Cel puțin așa se spune. Un lucru era sigur însă : că dormeam puțin, iar cînd izbuteam să dorm, mă tulburau sau mă chinuiau coșmarele în legătură cu panorama.

Cum aș fi putut să dorm cînd în fața mea, deodată, ca la atingerea unor muzicanți nevăzuți, înviau toate instrumentele din fața templului budist, începeau să geamă trompetele cele lungi, să bubuie surd tobele și să urle cinelele, sălbatic și nemaiauzit. Mă trezeam brusc și mă uitam speriat în întuneric, prin odaia în care mai dormeau cei doi frați mai mici ai mei. Priveam și ascultam. Nimic. Liniște. Luna trimitea pe podea o fîșie lungă de lumină. Inima îmi bătea năvalnic. E bine, nu s-a întîmplat nimic, n-a auzit nimeni, dorm toți. Și-atunci începea să mă năpădească un alt soi de spaimă, nouă : înghețam numai la gîndul unei asemenea muzici fantomatice, pe care n-o auzea nimeni în afară de mine și care numai pe mine mă trezea din somn.

Rămîneam mult timp de veghe, pierzîndu-mi firea și revenindu-mi, pe rînd, căci nici eu însumi nu știam exact ce anume mi

se întîmpla în vis şi ce în imaginaţia trează. Iar cînd adormeam din nou, începeam să rătăcesc imediat undeva, pe potecile din codrii Ceylonului, întunecoase şi înăbuşite sub vegetaţia deasă, de toate formele şi mărimile. Flori albe şi roşii acopereau complet scara de piatră, iar eu mă făceam tot mai mic şi simţeam că mi-e tot mai sete. În căutarea apei şi-a umidităţii, mă strecuram printre potirele florilor, ca o albină, mă scufundam cu capul în jos, orbit de sîngele care-mi năvălea în cap, mă pierdeam în moliciunea parfumată şi dulceagă a staminelor şi a petalelor şi simţeam cu groază că din voluptatea aceasta nu există întoarcere.

O ieşire, totuşi, părea că mai există ; dar ea nu era bună, căci ducea pe-un munte sterp şi îngheţat. Pe culmea muntelui, sub un cer vineţiu, stăteam ţintuit locului şi izbit de rafalele unui vînt tăios. Jur împrejur se întindeau la nesfîrşit crestele şi văile deschise, bătute de vînt ; pe alocuri, se zăreau aşezări omeneşti. Totul neclar, întunecos şi îngheţat. Îmi era frică de singurătate ; mă durea neclintirea la care eram osîndit. Tremuram, mă încovoiam în bătaia vîntului. Din cerul înnourat auzeam un bubuit surd, pe care-l tălmăceam imediat. Mi se părea că un glas cumplit şi solemn îmi spune :

— Ziceai că iubeşti lumea şi că nu te-ai sătura de ea în vecii vecilor. Iat-o acum : satură-te privind-o şi vezi ce-ai iubit !

E groaznic să vezi, ori încotro ţi-ai îndrepta privirea, reversul cenuşiu şi rece al lumii, să asculţi glasul care dă sentinţe implacabile şi să ai sentimentul unui om care, deşi are dreptate deplină, e complet neputincios în faţa nedreptăţii atotputernice. Dar, lucru ciudat, glasul acela din înălţimi începea brusc să scadă şi să se transforme într-un bombănit omenesc, plin de arţag, bătrînesc şi astmatic.

— Iată ce înseamnă să te urci pe lemnele altora. Acuma vezi !

Din visele acestea mă trezeam totdeauna cu un puternic sentiment de amărăciune. Şi încă de pe atunci, ca şi mai tîrziu, în viaţă, mă întrebam furios : de unde ne vin asemenea lovituri perfide, tocmai în clipele cînd avem cea mai mare nevoie de odihnă şi cînd ne putem apăra cel mai puţin ? Apoi, tremurînd de emoţie, discutam în gînd cu cineva invizibil şi inexistent. El susţinea că gîndurile noastre rele şi faptele noastre păcătoase din timpul zilei s-ar răzbuna şi ne-ar pedepsi noaptea, în coşmare. Bine, îi răspundeam eu, să admitem că-i aşa. Dar pe mine coşmarele chiar şi mai rele decît cele de-acum, mă trezeau încă de pe cînd aveam

abia cinci ani. Cine e deci vinovat pentru visele care-i chinuiesc pe bieţii copii nevinovaţi ?

În vis, mi-am ispăşit şi strania mea dragoste pentru panoramă. Toate aceste chinuri, diurne şi nocturne, erau încă tulburări ale adolescenţei, ceea ce înseamnă că erau multe şi grele, dar puteau fi suportate uşor şi nu durau mult. Un ceas-două de somn adînc sau o rază de lumină. dimineaţa, sînt în stare să le şteargă pe toate, fără urmă. Şi chiar de-a doua zi mă şi gîndeam la altceva. Mintea îmi era preocupată de noul program, iar timpul mi se ducea pe alergături şi pe frămîntări ca să ajung la banii pentru bilet, atît de greu de dobîndit.

„Panorama lumii", cu luminile şi umbrele ei adînci şi mari, mi-a ocupat o bună parte din viaţă. Pe-atunci o socoteam reală şi credeam că va dura veşnic. Dar, cam după un an, ea a pierit deodată, ca o vedenie.

Într-o bună zi, a dispărut firma de deasupra intrării. Uşa era larg deschisă. Întreaga încăpere era luminată. Cîţiva oameni demontau construcţia de lemn, scîndură cu scîndură, ca pe o simplă baracă. Peste tot se aflau împrăştiaţi cîlţi de ambalaj. Firele electrice ieşiseră la vedere. Austriacul cel uscăţiv şi femeia cea grasă de la bilete, oamenii care mînuiseră minunile şi ţinuturile lumii, stăteau calmi şi dădeau ordine.

În ziua aceea m-am plimbat multă vreme tulburat, prin faţa panoramei, aruncînd priviri timide prin uşa deschisă. Un tremur rece îmi zguduia tot trupul. Eram dezolat şi jignit, simţeam că fusesem înşelat şi furat. Nu-mi trecuse niciodată prin minte că s-ar putea să dispară panorama aceasta, care mi se păruse trainică şi permanentă, ca şi lumea pe care o înfăţişa. Şi iată : lăzi, hîrtie, ambalaje şi, în plus, ceea ce socotisem totdeauna drept cel mai trist lucru din viaţa oamenilor — mutarea. Panorama lumii (a unei lumi bogate şi variate) se muta ca o familie de săraci, pe care proprietarul o dă afară fiindcă n-a plătit chiria.

Asta era situaţia. Ea înlocuise acum bucuriile şi emoţiile pe care mi le dăruise panorama. Iar eu căutam măcar o explicaţie, dar tot ce puteam să aflu şi să înţeleg se reducea la atît : întreprinderea cea mare din Viena, care dispune de zeci de panorame, a constatat că panorama din Sarajevo nu e rentabilă şi a hotărît s-o desfiinţeze şi s-o mute în alt oraş. Aveam în faţă ceea ce se numeşte un faliment.

Era o chestiune de bani. Şi nu pentru prima dată aveam ocazia să-mi dau seama de forţa teribilă a banului. În tot ce creează şi înalţă omul, banul circulă invizibil, ca sîngele în trup, determinant pentru om şi pentru tot ce e legat de om. El le hotărăşte oamenilor şi lucrurilor forma şi semnificaţia, şi le determină la toate veacul şi durata. Pe unii îi ţine în viaţă şi-i ridică, să dea ramuri şi să înflorească ; pe alţii îi părăseşte, lăsîndu-i să se ofilească şi să piară ca pomii uscaţi. Asta e realitatea, şi în ea trăim toţi, cu tot ce sîntem şi credem că sîntem.

Toată întîmplarea mi se părea de necrezut, îngrozitoare şi insuportabilă ; începusem să găsesc o voluptate sălbatică în a-mi repeta mereu şi a mă sili să cred că lumea şi imaginile ei, plăcerile noastre cele mai mari şi durerile cele mai grele, gîndurile şi faptele noastre — sînt legate toate de legile străine şi de neînţeles ale circulaţiei banilor. Toate.

Din ziua aceea, pentru mine a devenit un chin să mai trec pe strada unde fusese cîndva panorama.

Prăvălia cea mare a mai rămas un timp închisă, apoi s-a redeschis, vopsită proaspăt şi renovată. Deasupra uşii a apărut firma : *Levi et Co. — Magazin modern de lenjerie pentru bărbaţi.* I s-a instalat o vitrină cît toate zilele, cu cămăşi bărbăteşti elegante, ciorapi şi bretele. Prin geamul vitrinei se zărea interiorul frumos aranjat.

Privind tejghelele lăcuite şi rafturile cu marfă fină, mă întrebam dacă n-au să dispară şi ele într-o bună zi, ca prin farmec, potrivit aceloraşi legi care făcuseră să dispară şi panorama, legi pe care eu nu le cunoşteam, dar le simţeam pretutindeni în jurul meu. Nu mai puteam să cred în trăinicia lumii.

Da, panorama ! Mă trădase şi plecase luînd în lăzi grosolane soarele, şi mările, şi bogăţiile pămîntului, ca să le arate iar, cine ştie unde, în faţa cuiva care o să creadă în realitatea ei şi o să întoarcă spatele spre propria lui viaţă, petrecînd ore şi ore pe taburetul de pluş roşu. S-a dus şi m-a lăsat dezamăgit şi singur, chinuit de întrebări la care nu se poate răspunde, dar care nu pot fi nici ocolite : Ce e lumea, lumea reală, cu oamenii vii şi cu relaţiile lor reciproce, exprimate în avere, în forţă, în autoritate, în bani şi în calcule ? Şi ce e imaginea lumii, cu bogăţiile, frumuseţile şi bucuriile ei ? Răspuns şi explicaţii, nicăieri. Anii trec ; datorită experienţei şi călătoriilor, problema dobîndeşte sute de înfăţişări noi şi rămîne, totuşi, nerezolvată.

Dar tinereţea găseşte timp şi puteri pentru toate. La vîrsta ei, oamenii nu fug de probleme, ci le adună cu patimă şi-şi măsoară forţele şi-şi ascut mintea cu ele. Iar faptul că pentru majoritatea problemelor acestora nu găsesc rezolvări, sau găsesc mai multe, contradictorii, nu-i încurcă şi nu-i sperie, căci oamenii tineri nu văd limita nici a forţelor, nici a timpului lor.

Apoi se duc şi astea, şi vin anii maturităţii, în care omului i se pare că viaţa se află undeva între creştere şi descreştere. De mult panoramele au dispărut aproape cu totul ; au fost înlăturate de alte plăceri şi distracţii, mai moderne. De mult am aflat eu însumi tot adevărul despre panorama adolescenţei mele. Chiar de pe-atunci genul acela de panorame era învechit şi nu putea să reziste în oraşele mai mari. Fusese făcută o probă, la Sarajevo, oraş mai înapoiat şi mai provincial, unde s-ar fi putut să mai existe spectatori naivi, dar proba eşuase.

Toate acestea însă nu puteau să aibă nici o influenţă asupra mea. Cînd în întreaga lume asemenea distracţii aproape că nu mai existau, vechea panoramă funcţiona înlăuntrul unui om. Panorama mea a lumii eu o purtam în mine. La ore diferite din zi sau din noapte, în diferite locuri, mi se întîmpla să mă pomenesc deodată pe scăunelul scund, fără spetează, iar în faţa mea începeau să alunece lent, în şiruri nesfîrşite, imaginile lumii, cu varietatea lor inepuizabilă. În larma evenimentelor mari sau neînsemnate ale vieţii, care au fost multe, ca şi în liniştea singurătăţilor mele, care au fost prea multe, se ivea din cînd în cînd vîjîitul acela uşor al mecanismului simplu ce punea în mişcare imaginile.

În mine continuau să trăiască locurile şi chipurile văzute în imaginile din panorama de la Sarajevo, în care am simţit întîia oară dragostea mistuitoare pentru lumea largă.

Şi timpul trecea : tinereţea, maturitatea. Apoi au venit primii ani ai bătrîneţii. Student la politehnică, inginer specialist în studiul materialelor, trăiam laolaltă cu oamenii, asemeni lor, cînd un pic mai bine, cînd mult mai rău. Şi în acelaşi timp, trăia, creştea şi se maturiza lumea panoramei. Uitarea, care şterge atîtea chipuri vii şi locuri reale, atîtea fericiri şi dureri adevărate, n-avea nici o putere asupra lumii acesteia. Anotimpurile ei veneau şi se duceau, oamenii ei trăiau şi îmbătrîneau. Panorama îi urmărea mereu şi pretutindeni, în mişcarea lor prin lume şi în toate schimbările vieţii lor.

În frumosul parc din Rio de Janeiro creşteau copacii, iar alături de ei creştea şi fetiţa Margarita, fiecare după legea lui. De mult nu mai alerga ea după cerc. Picioarele lungi, ca de gazelă, îi erau acoperite de-o fustă lungă, pînă peste genunchi. Creştea, plină de-o energie mereu sporită, de-o bucurie care încă n-avea nume şi de întrebări neliniştitoare : ce poţi face cu energia şi cu bucuria care te năpădesc zi de zi ?

Toate acestea le ştiu din jurnalul pe care ea l-a scris pînă la vîrsta de paisprezece ani, pînă în ziua cînd, pentru prima dată. jurnalul a rămas fără însemnări, iar în locul lor fata a scris, cu aceeaşi peniţă, o telegramă adresată tuturor rudelor : „Azi a murit tata. Margarita."

Aici i s-a oprit jurnalul şi i s-a frînt viaţa. Pentru cîteva luni doar. Apoi au continuat şi viaţa, şi jurnalul.

Mama nu mai era femeia aceea înaltă şi puternică, din parc. Pînă nu demult, fusese încă şi rămăsese aşa, fără schimbări vizibile. Acum, după moartea soţului, frumuseţea ei sănătoasă se ruina zi de zi, vizibil. Femeia se ofilea şi se topea, scufundîndu-se parcă în pămînt. Nu ştiuse să-şi întoarcă faţa de la *unica* moarte pe care o văzuse de aproape, şi era ea însăşi condamnată la moarte. Asta se vedea din toate, şi mai ales din ochii ei pierduţi şi deveniţi dintr-o dată parcă puţin saşii. Ochii îşi plimbau privirea peste lucruri şi peste oameni, dar era clar că nu văd ce privesc şi că sînt îndreptaţi spre ceva care nu li se arată oamenilor vii şi care devenise singurul lor orizont, pentru totdeauna.

Văduva făcea parte dintre acele femei rare, a căror tristeţe nu se potoleşte şi nu se trece cu vremea, aşa cum se întîmplă de obicei, ci se permanentizează şi distruge ţesuturile cele mai fine ale întregului organism. O asemenea femeie se stinge în lacrimi.

După moartea soţului, ea a mai trăit un an şi opt luni, legată de viaţă printr-un sigur lucru : grija de a-şi mărita şi a-şi căpătui fiica. S-o mărite şi s-o pună la adăpost de neplăcerile şi loviturile la care se putea aştepta în oraşul lor o fată tînără şi frumoasă, fără avere, fără experienţă, fără părinţi şi fără rude mai apropiate. Margarita se opunea însă. Alfredo, prietenul ei din copilărie, mai mare cu vreo doi-trei ani decît ea, îşi făcea studiile la Paris. Margarita fusese totdeauna convinsă că atunci cînd îi va sosi vremea măritişului, o să se mărite cu el. Îşi scriau. Dar el nici n-avea de gînd şi nici nu putea să se întoarcă acasă. Iar aici,

i se găsise un pretendent excepţional. Mama insista, susţinînd că Alfredo nu face studii la Paris, ci taie frunze la cîini, căci aşa îi era firea, şi că din partea lui nu trebuie să se aştepte la nimic bun. Zguduită de pierderea tatălui, năucită de atmosfera de doliu din casă, Margarita se îngrozea la gîndul că ar putea să rămînă singură. Scrisorile de peste ocean nu-i dădeau nici o speranţă. Astfel, pînă la urmă ea cedă şi acceptă căsătoria.

Imediat după nuntă, mama părăsi repede şi uşor viaţa de care o mai legau fire atît de slabe şi de puţine.

Margarita se mărită cu un tînăr voinic şi rumen la faţă. coproprietar al firmei *Fraţii Suarez,* care ţinea cîteva magazine mari în capitală şi-n provincie. Tînărul făcea parte dintr-o familie numeroasă şi bogată, o întreagă dinastie, compusă din opt fraţi şi trei surori, toţi însuraţi, căpătuiţi şi cu mulţi copii. Erau toţi voinici, gălăgioşi, întreprinzători şi semănau leit ca fire şi ca înfăţişare. Printre ei, Margarita se pierdu ca în forfota unui bîlci.

Jurnalul de fată n-a mai fost continuat. Panorama răzbate greu cu luminile ei în viaţa familială a unor oameni de felul Suarezilor. Abia după aproape un an de la nuntă, am revăzut-o pe „fetiţa din parc", chiar la intrarea parcului, într-o zi cînd panorama începuse iar să funcţioneze şi, după năravul ei, îmi adusese în faţă capitala Braziliei. Alături de poarta mare, pretenţioasă, din fier forjat, Margarita părea măruntă. micşorată. După-amiaza era însorită, dar ea îşi strîngea, totuşi, în jurul gîtului, o blană rară şi scumpă.

Întîlnirea ne-a bucurat pe amîndoi, dar poate tocmai de aceea am vorbit puţin şi ne-am spus numai lucruri obişnuite. Margarita mi-a spus că părăsise de două zile clinica unui renumit profesor. (A rostit numele unui ginecolog.) Acum se pregătea să meargă la odihnă, ca să se mai refacă. Unde ? Cînd ? Totul depindea de Augustino şi de afacerile lui. (Augustino e soţul. I-a rostit numele de cîteva ori, totdeauna cu o ciudată pauză înainte de prima şi după ultima silabă, aşa cum rostesc elevii, la examene, numele istorice.)

Era palidă, se vedea asta, cu tot fardul de pe faţa ei. Zîmbetul slab îi descoperea gingiile fără sînge care îi împrejmuiau dinţii perfecţi. „Ia te uită ce devin copiii frumoşi de prin parcuri", mă gîndeam eu, simţind cum mi se strînge şi mi se usucă gîtlejul. Margarita vorbea mai departe. calm şi real, dureros de real. În frazele ei, care semănau grozav cu o lecţie bine învăţată, revenea

mereu cuvîntul „Augustino“, cu pauzele respective. Povestea despre boala şi convalescenţa ei, dar vorbea oarecum de sus, generalizat, aşa cum li se vorbeşte copiilor care nu pot să înţeleagă şi nu trebuie să ştie totul.

La despărţire, am schimbat cîte un zîmbet palid şi-o strîngere de mînă grăbită, atît de grăbită, încît mai apoi nu mi-am putut aminti de mîna ei, oricît m-am căznit. În schimb îmi amintesc că i-am simţit în glas o notă de amărăciune neaşteptată şi că am văzut în ochii ei o sclipire nouă, dură. Maşina a venit după ea în faţa porţii celei mari a parcului şi Margarita şi-a luat repede rămas bun, părăsindu-mă de parcă ar fi părăsit totul de pe lume, ca să se întoarcă la casa şi la soţul ei. Eu mi-am continuat plimbarea pe jos, dorind sănătate întregii lumi, pentru ca, în felul acesta, să fie sănătoasă şi Margarita.

Şi au trecut iar anii. Jurnalul a fost continuat. Din el se vede că, după avortul din primul an de căsnicie, Margarita şi-a revenit, s-a mai înzdrăvenit şi s-a mai înseninat. Apoi, în doi ani, a născut doi copii, un băiat şi o fetiţă. Sănătoşi şi frumoşi, copiii creşteau repede.

Cînd a împlinit cinci ani de căsătorie, tînăra pereche a plecat să viziteze Parisul, apoi Roma. Călătoria aceasta era, oarecum, un obicei al familiei : după cinci ani de căsnicie, cînd existau copii sănătoşi, legătura se socotea reuşită şi consolidată ; iar ca răsplată, soţii făceau tradiţionala călătorie la Paris şi la Roma. Aşa călătoriseră, la vremea lor. toţi fraţii mai mari ; aşa hotărî şi acum marele consiliu de familie al Suarezilor şi pentru Augustino.

Soţii au plecat, deci, într-un voiaj de patru luni, cu copiii şi cu slugile. aşa cum fac multe familii sud-americane înstărite.

La Paris au tras la un mare hotel, pe avenue Matignon, trăind ca toţi compatrioţii lor cînd vin la Paris. Într-o zi, Margarita a ieşit singură pe Champs Elysées, după nişte cumpărături. Întîmplarea a făcut ca la primii paşi să-l întîlnească pe Alfredo.

Fără strigăte de uimire, dar şi fără şovăieli şi reţineri, s-au îndreptat unul spre altul, de parcă s-ar fi înţeles dinainte să se întîlnească acolo, şi s-au aşezat, firesc şi liniştit ca acasă, pe-o banchetă de paie împletită. în faţa unei cafenele mari. Şi se priveau tot firesc şi liniştit. Au vrut să stea şi de vorbă aşa, dar discuţia lor nu s-a legat. Izbucnea şi se stingea ; ţîşnea şi se oprea. Gîndurile care nu puteau fi spuse îi împiedicau să spună ceea ce nu gîndeau. Şi totul se reducea la cuvinte neînsemnate şi goale.

— Nu zău, cine ar fi zis...

— Da, zău aşa...

— Aşa...

Gîndind fiecare la ce-l frămînta, nu izbuteau să se audă unul pe altul. El îşi zicea : „Ia te uită ce şolduri şi ce piept ! Şi culoarea din obrajii care odinioară erau atît de palizi ! E roză pînă şi pe piept, chiar sub gît. Iată ce înseamnă anii de căsătorie şi naşterile. Dar cel mai mult i s-a schimbat felul de-a vorbi. Parcă i s-a scos un văl de pe glas, de pe fiecare cuvînt rostit. Totul e clar şi descifrat, fiecare cuvînt înseamnă exact ce-ar însemna în gura oricărui concetăţean de-al nostru. Adică nu înseamnă mare lucru. Iată ce devin fetele frumoase şi enigmatice !" Ea se gîndea : „Doamne, cum se poate una ca asta ? E acelaşi, şi e schimbat, totuşi, schimbat fundamental, complet şi definitiv. În aceşti şapte-opt ani, s-a subţiat şi s-a rafinat, ca un cuţit de bucătărie prea mult folosit. Parcă i-au extirpat, printr-o operaţie specială, toată bunătatea şi veselia tinereţii. Strîngerea de mînă fermă şi seacă şi privirea lui vie şi îndrăzneaţă arată că e un om fără iluzii, dar şi necruţător faţă de sine şi faţă de alţii. Iată omul care n-a vrut să se întoarcă în ţara lui atunci cînd trebuia, şi care nici n-o să se mai întoarcă vreodată."

Convorbirea se desfăşura paralel cu gîndurile acestea, penibilă pentru amîndoi. Bărbatul devenea dur şi cinic. Nu mai fusese niciodată în situaţia de-a nu putea găsi cuvîntul potrivit. Iar femeia, prefăcîndu-se că nu observă nimic, vorbea despre soţul şi despre familia ei, pomenindu-şi des soţul şi rostindu-i totdeauna numele cu pauze înainte de prima şi după ultima silabă.

Sfîrşitul întrevederii a însemnat o eliberare pentru amîndoi, de aceea a fost ceva mai vioi şi mai vesel. S-au asigurat unul pe altul că trebuie neapărat să se mai vadă. El o să dea un telefon. Şi... Augustino... o să se bucure... Neapărat, neapărat ! Şi amîndoi simţeau că, de fapt, ceea ce spun înseamnă niciodată şi cu nici un chip.

Viaţa ar părea mai uşoară şi mai frumoasă dacă n-ar exista atîtea întîlniri inutile ; dar, din moment ce nu pot fi evitate, trebuiesc pe cît posibil scurtate, trebuie avut grijă să nu se repete şi, mai ales, trebuiesc uitate cît mai repede.

Cu descrierea scurtă a vizitei acesteia la Paris şi a reîntoarcerii la Rio de Janeiro se încheie, poate pentru totdeauna, jurnalul Margaritei. Pe fila a patruzeci şi opta, din care două treimi au rămas

nescrise, femeia a mai notat că e uimită cît de repede îi cresc şi se maturizează copiii. Fiica ei, o fetiţă subţirică, cuminte şi slăbuţă, care de-abia a trecut în clasa a treia elementară, a şi declarat solemn că a început să-şi scrie jurnalul, căci aşa fac toţi oamenii excepţionali.

Acesta a fost ultimul lucru notat în jurnalul Margaritei. Apoi, în jurul ei s-a închis complet şi definitiv cercul Suarezilor, în care privirea omului din afară nu pătrunde şi-n faţa căruia se opreşte neputincios şi ochiul panoramei mele.

Dar, în schimb, alte imagini din panorama adolescenţei mi-au rămas vii şi s-au ivit uneori, strecurîndu-se printre schimbările, călătoriile şi orizonturile propriei mele vieţi.

Mi se întîmpla cîteodată, cînd mă aflam la vreun teatru şi urmăream vreo piesă fără importanţă, să simt pe neaşteptate cum fotoliul mi se transformă într-un scăunel fără spetează. Atunci, în faţa mea răsărea maşinăria de lemn, cu ocheanele ei. Şi-n locul vocilor de pe scenă, auzul meu prindea, de undeva, dinlăuntru, vîjîitul fin care însoţea mişcarea imaginilor. În faţa ochilor îmi apărea cîte o frîntură din viaţa uitată a ţărilor depărtate pe care le văzusem în fotografiile de demult.

Astfel, după mult timp, care a însemnat o viaţă de om, mi s-a ivit iar piaţa cu flori din Rio de Janeiro.

Un soare dogoritor. Prospeţimea apei, pe lespezile de piatră. Parfumul florilor. Murmurul glasurilor femeieşti, depăşindu-le în înălţime pe cele bărbăteşti, ca un ciripit sau ca o chemare de păsări. Au trecut atîţia ani fără să schimbe nimic în piaţa aceasta ; doar oamenii s-au schimbat şi s-au succedat, menţinînd astfel neschimbarea peisajului.

La tejgheaua frumoasei Nina de altădată se află acum o fată bălaie, plinuţă şi blîndă. Fata ei. (Oare au trecut atîţia ani ?) O înlocuieşte pe maică-sa şi vinde cu aceleaşi gesturi şi cuvinte flori care, şi ele, arată la fel ca odinioară, proaspete şi licărind sub picăturile de rouă.

A dispărut apoi şi imaginea aceasta brusc înviată în desfăşurarea firească a zilelor şi a vieţii pe care o numim reală. Părea că s-a pierdut pentru totdeauna în uitare. Dar peste cîţiva ani, mecanismul neobosit al panoramei mi-a adus din nou, după o întîmplare oarecare, neînsemnată şi fără nici o legătură cu ce se petrecea atunci în mine şi în jurul meu, imaginea pieţii cu flori, şi, o dată cu ea, şi o surpriză.

Lîngă tejghea se afla o bătrînică senină şi zîmbitoare, cu părul lins, albit de tot, în contrast cu ochii ei negri, vioi, şi cu obrajii rumeni. Lîngă ea stătea o fetiţă frumoasă, de vreo şapte sau opt ani. Nina şi nepoţica ei.

Vorbesc cu Nina. Îi spun cît de bine mi-o amintesc, la aceeaşi tejghea, în tinereţea „noastră". Ea rîde, cu sfiiciune firească şi plăcută. O întreb cum îi merg treburile, cum îi merge cu sănătatea, ce s-a întîmplat cu fiica ei cea bălaie. Şi-mi povesteşte vioi şi simplu că ea, Nina, şi soţul ei, sînt bine. El e grădinar şi mai munceşte încă. Pentru ei e uşor. Cu bătrînii, totul e totdeauna uşor. Mai greu e cu tinerii. Au trei băieţi şi o fată. Copii buni, dar ce să-i faci ? Fiecare cu soarta lui. Băieţii s-au risipit toţi, au plecat cam departe. Unul e în armată, s-a angajat pe cîţiva ani. Singura lor fată a lucrat un timp aici, în piaţă, şi şi-a ajutat mama, dar apoi s-a măritat. Soţul ei e meseriaş bun şi cîştigă frumos, dar e grozav de gelos. Au şi ei trei copii. Ea e cea mai mare (Nina mi-o arată pe fetiţă şi continuă să-mi povestească despre fiică-sa). Gelozia soţului le tulbură căsnicia, altminteri armonioasă. De aceea e nevoită să stea ea, la vîrsta asta, la tejghea. căci ginerele nici nu vrea s-audă măcar să-şi lase din cînd în cînd soţia în piaţă, să-i mai ţină locul. Gelozia e boală curată ! Grozav, domnule, cum îşi strică oamenii, singuri, viaţa !

Toate acestea, Nina mi le spune fără amărăciune ; din vorbele ei reiese că viaţa-i bună şi frumoasă, că sînt cu atît mai regretabile cazurile ieşite din comun şi că toate trebuiesc suportate şi îndreptate cît se poate mai bine. Şi, pe cînd vorbeşte, ochii îi surîd cu blîndeţe ; largul mării şi al depărtărilor de odinioară a răzbit de undeva, din ei. Acum. nepoţica vine lîngă ea, şi ea o mîngîie pe păr. „Serveşte-l pe domnu', sufleţelule !" Micuţa se înalţă pe vîrfurile degetelor şi, cu ochii în jos, scoate trandafirii, neîndemînatică dar drăgălaşă. Aşa se întîmplă în natură : cel tînăr şi crud îl imită cu o tenacitate emoţionantă pe cel puternic şi vîrstnic.

— Cum te cheamă ? o întreb eu.

— Nina. Nina, bucuroasă oricînd să vă servesc.

— E primul copil şi i-au pus numele bunicii, intervine bunica, veselă.

Apoi adaugă, mai încet :

— Îmi şi seamănă !

Cînd mi-a întins trandafirii, fetiţa şi-a ridicat privirea şi i-am văzut ochii, brusc, de parcă şi i-ar fi ascuns pînă atunci ; erau căprui, larg deschişi, tineri şi feciorelnici, dar aminteau şi ei, vag, orizonturile depărtate şi largul mării.

Am vîrît mîna în buzunar, am găsit banii — de data asta imediat ! — şi i-am întins fetiţei.

— Rămîi cu bine, Nina, i-am spus apoi vesel şi mă pregăteam să-i urez să rămînă veşnic frumoasă, dar n-am izbutit decît să repet cu glas surd : „Rămîi cu bine, Nina !“ cuprinzîndu-le în cuvintele acestea şi pe bunică, şi pe nepoată.

Din panorama copilăriei mai răsăreau şi-mi mai răsar încă şi astăzi, mai rar sau mai des, dar totdeauna pe neaşteptate, şi alte imagini, mai mult sau mai puţin clare. Ele îmi plutesc pe dinaintea ochilor o clipă, fugare ca în vis, lăsîndu-mi amintiri persistente şi urme adînci, ca viaţa reală. Uneori. sînt imagini de oameni vii, alteori sînt locuri sau lucruri.

Amintiri vii şi gînduri grave se năşteau în mine cînd apărea imaginea vechii fortăreţe de pe malul mării. a bastionului aceluia înarmat cu un tun de apărare, care-şi făcea atît de bine datoria. Cu trecerea anilor, tunul s-a înverzit de tot şi, datorită acestui mimetism, s-a făcut una cu piatra sură şi cu iarba din lăcaşul său. Acum, pare o uriaşă şopîrlă tropicală, la pîndă.

Iată, cu tunul cel vechi mai continui încă uneori discuţiile lungi, începute demult, în panorama din Sarajevo. Doar că acum nu mai sînt discuţii de adolescent, despre aventuri visate şi despre drame care ar putea să se întîmple. Ca unei vechi cunoştinţe. îi povestesc tunului ce-am văzut, ce-am simţit şi ce-am înţeles, la vreme de război şi de pace, ca inginer şi specialist, venind în contact cu tunurile din vremea noastră şi cu cei ce le fabrică, le perfecţionează şi le dau oamenilor ca să le folosească împotriva altor oameni. Cu el se poate discuta despre toate acestea, cum ai discuta cu o fiinţă vie. Poate pentru că aşa, bătrîn şi părăsit, de fapt nici nu mai e tun ; şi totuşi, în memoria lui, proaspătă încă, sînt păstrate şi cunoscute multe lucruri despre tunuri şi despre ticăloşiile lor.

Nici templele din Ceylon n-au pierit cu totul în uitare. Se mai întîmplă şi acum să mă trezească din somn aceleaşi sunete ale instrumentelor de suflat şi ale tobelor mici, care însoţesc murmurul rugăciunilor, întretăiate de suspine, înăbuşind gîndul uman în germene. Şi masa credincioşilor care vieţuiesc pe trep-

tele de piatră făgăduind raiul se pare că e aceeași, deși de-atunci o altă generație a înlocuit-o pe cea veche. Fluviul de oameni care se închină e cînd mai puternic, cînd mai firav, dar nu-i dau de capăt, și nici scării care-mi apare o secundă în fața ochilor, ca o dîră, nu-i văd sfîrșitul.

Trezit de zarvă, de țipete și de imaginea aceasta dezolantă. îmi adun încet gîndurile și, în liniștea nopții, îmi făuresc o altă imagine, mai de dorit, a lumii și-a domniei omului.

Se întîmplă însă ca panorama să-mi dăruie și alte imagini, mai luminoase și mai îmbucurătoare, cu care mă îmbărbătează. Trec cu viteză potrivită pe-o alee, pe sub plopii verzi și înalți, prin mijlocul Sremului. Vîntul de primăvară poartă puful alb, ca pe-o ninsoare ușoară și caldă, și ne acoperă cu el peisajul și geamurile mașinii. Totul în preajmă devine ușor și ireal, eliberat o clipă de necesitatea de-a fi și de-a rămîne veșnic ceea ce este. Atunci mi se ivește pe neașteptate în față Lisabona, așezată la vărsarea unui mare fluviu în Oceanul cel nesfîrșit, așa cum am văzut-o cîndva, în panorama lumii mele de copil. Orașul are ceva exuberant, nebunesc și îndrăzneț în arhitectura palatelor și a bisericilor, dar și ceva uman și nobil în construcția și aranjamentul clădirilor pline de însuflețire și de demnitate.

Pe țărmul pietros al bătrînului port, sub un soare primăvăratic, trec grupuri, grupuri nevestele și fetele pescarilor, îmbrăcate ușor și arse de soare, purtînd pe cap coșuri largi și plate, ca niște pălării exotice. Duc peștele pe care părinții, frații și soții le-au adus în bărcile lor smolite. Majoritatea sînt tinere și mlădioase, iar greutatea de pe cap, distribuită așa fel, încît să apese egal pe toate părțile trupului, le dă o ținută dreaptă și demnă, făcîndu-le să pară niște chiparoși sau niște plopi în mers. În preajmă, valurile sonore ale rîsului și vorbelor. Unele sînt desculțe, altele poartă încălțăminte de lemn, un fel de saboți, care în ritmul viu al mersului lovesc lespezile de piatră și răsună ca niște castaniete vesele. Cîteva dintre ele s-au depărtat un pic de grup și privesc drept înainte, de parcă asta le-ar ajuta să mențină echilibrul între corp, mers și greutatea de pe cap. Și toate cîntă încet, fiecare pentru sine.

O dată cu ele mi se pare că văd pășind întreaga viață omenească, cu înmulțirea, creșterea, îmbătrînirea, pescuitul, hrana și dragostea ei. De aceea calc și eu la pas cu ele. Și mi se pare mereu că femeile își dau coate și că rîd puțin pe socoteala mea : același

sentiment l-am avut, îmi amintesc, şi-atunci, la panoramă, cînd eram copil ; şi, ca şi-atunci, îmi e un pic ciudă şi nu prea-mi place, dar nu le părăsesc, totuşi, căci mi-e mai uşor să le suport ironia senină decît să mă despart de ele.

Asemenea scene durează mult. Durează mult în *mine*, dar ţin numai o clipă pe aleea pe care trecem... Abia m-am gîndit la asta, şi iată, imaginea femeilor de pescari se şterge şi dispare ; acum nu mă mai scaldă rîsul lor moale şi sclipitor, ci, din nou, aleea cu puf alb. Unul după altul, plopii îşi leapădă fulgerător chipul de pescăriţe din Lisabona şi redevin ce sînt : copaci înfrunziţi şi unduitori, în soarele primăvăratec. Ici, colo, cîte unul mai e încă pescăriţă întreagă ; altul a mai rămas femeie pînă la brîu, iar de acolo în sus şi-a şi recăpătat coroana bogată, în jurul căreia plutesc ultimele sunete ale cîntecului pescăresc, într-o limbă de pe alte meleaguri. Peste o clipă însă, toţi plopii se transformă şi-şi reiau adevăratul lor chip. Nici urmă de Lisabona, şi nici de femeile ei. În jurul meu, numai aleea şi plopii care îşi risipesc din belşug seminţele de fulgi cu aripioare, dăruindu-le vîntului şi întîmplării.

Aşa apar, fulgerător, şi tot fulgerător dispar, imaginile lumii din panorama mea. Şi-au să apară, poate, din nou, ele sau altele. În privinţa aceasta, nimic nu-i sigur, şi pot spera orice. Aşa e patima care s-a aprins în mine cîndva, în încăperea aceea închisă şi întunecoasă, pe cînd priveam imaginile oraşelor şi ale locurilor ; şi niciodată nu s-a stins şi n-a scăzut, ci a crescut o dată cu mine, s-a maturizat, fără să-şi piardă, cu trecerea anilor, puterea şi strălucirea. Patimă grea şi costisitoare, dar pe care eu o plăteam cu plăcere şi generozitate, dînd nu monezi de nichel, ci tot ce-aveam mai bun în mine. Şi totuşi, îi sînt dator şi-am să-i rămîn în veci dator, căci imaginile lumii pe care le-am văzut sau le-am întrezărit nu pot fi niciodată plătite îndeajuns. Ele mă poartă, mă înalţă, mă leagă de viaţă şi-mi dovedesc necontenit că, hoinărind atîţia ani prin lume, nu mi-am irosit zadarnic puterea.

Cuprins

Redactor responsabil : INA CRISTEA
Tehnoredactor : AUREL BUCUR

Dat la cules : 04.01.1966. Bun de tipar : 04.05.1966. Apărut 1966. Tiraj 22.170. Broşate 20.090. Legate 2080. Hîrtie ziar de 50 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 18,28. Coli tipar 18,25. A. nr. 17.543. C.Z. pentru bibliotecile mari 886.1. C.Z. pentru bibliotecile mici 886.1—R32=R

Intreprinderea Poligrafică „Informaţia Bucureştiului", str. Brezoianu nr. 23—25 Bucureşti, Republica Socialistă România, — cd. 9.

I. P. I. — c. 9 Lei 7,75